İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ ★ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ERKEN DÖNEM OSMANLI HAMAMLARINDA EĞRİSEL ÖRTÜYE GEÇİŞ SİSTEMLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mimar Seda KULA SAY
(502051107)

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 7 Mayıs 2007
Tezin Savunulduğu Tarih : 11 Haziran 2007

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Afife BATUR
Diğer Jüri Üyeleri Doç.Dr. Nadide SEÇKİN (Y.T.Ü.)
Doç.Dr. İlknur KOLAY (İ.T.Ü.)

HAZİRAN 2007

ÖNSÖZ

Öncelikle bana güvenip bu çalışmayı gerçekleştirmeye yönlendiren, tavsiyeleriyle bana yol gösteren ve yaydığı pozitif enerjiyle sonuca ulaşmamda en önemli faktör olan, sayın hocam Prof.Dr.Afife Batur'a teşekkürlerimi sunarım.

Alan çalışmaları sırasında, Anadolu'nun çeşitli kentlerinde bana eşlik edip, en ulaşılmaz sanılan yapılara girmemi sağlayan eşim Zafer Say başta olmak üzere, Oğuz Özer, Fatma Say ve bana destek olan tüm aileme ve arkadaşlarıma minnettarım.

Tez sürecinde, çalışmalarımı teşvik eden ve Edirne gezisine katılımımı sağlayan Doç.Dr.İlknur Kolay'a, sorularıma zaman ayırıp kaynak önererek bana destek olan Prof.Dr.Metin Ahunbay ve Yrd.Doç.Dr. Zeynep Kuban'a, buharlı ortamda fotoğraf çekimi konusunda bana bilgi veren Uzman Aras Neftçi'ye, yurtdışında yaptığım arşiv çalışmaları için yol gösteren Araş.Gör. Gül Cephanecigil'e, ayrıca Paris BNF'ye üye olmamı sağlayarak ve terminoloji çalışmalarıma destek vererek, çalışmama katkıda bulunan Grenoble Mimarlık Okulu Mimarlık Tarihi Araştırma Bölümü'nden öğretim görevlisi-araştırmacı Françoise Very'e teşekkür ederim.

Alan çalışmalarım sırasında zaman ayırarak, bilgi ve doküman vererek, yapıları ziyaret etmemi sağlayarak, son derece yardımcı olan Tokat İl Kültür ve Turizm Müdürü Yunis Kahraman, Tokat Turizm Bürosu yetkilisi Nurettin Şahin, Amasya Belediyesi Özel Kalem Müdürü Hüseyin Menç, Bergama Müzesi Müdürlüğü, Bergama Belediye Başkan Yardımcısı Şenel Çakı, Bergama Belediyesi Restorasyon Bürosu Sanat Tarihçisi Hatice Özdemir, Bolu Müzesi Müdürlüğü , Bursa KTVKK Kurulu Başkanlığı, Bursa Büyükşehir Belediyesi çalışanları, Orhangazi Kaymakamlığı Yazı İşleri Müdürü İsmail Tartar, Küçükkumla Belediyesi yetkilileri, İ.Ü. Halkla İlişkiler Dairesi Başkanlığı, Gölpazarı Belediye Başkanı İsmail Uzmay, Sivrihisar Belediyesi yetkilileri ile Gerede Eskiçağa, Suluova Yolpınar, Bilecik İlyasbey, Kestel Babasultan, Sivrihisar Şücaattin, Turhal Çivril, Orhangazi Gürle köyü sakinleri ve muhtarları, Safranbolu Havuzlu Konak Oteli çalışanları, Bursa Tophane Endüstri Meslek Lisesi yöneticilerinden Mehmet Çallı, Bursa TOFAŞ Müzesi yetkilileri, Bursa Madırga Sanat Atölyesi sahipleri, İznik Firuze Çini atölyesi sahipleri, Edirne Müzesi Sanat Tarihçisi İbrahim Özdobaç, Amasya Hızır Paşa Camisi müezzini, Divriği Ulu Cami müezzini, ve yapılarda çalışmama yardımcı olan hoşgörü sahibi tüm hamam işletmecilerine ve yerel halka teşekkür ederim.

Çalışmamı, babam Mehmet Yaşar Kula'nın anısına adıyorum.

Haziran 2007 Seda Kula Say

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ **vii**
ŞEKİL LİSTESİ **x**
ÖZET **xli**
SUMMARY **xlii**

1. GİRİŞ **1**
1.1. Amaç ve Kapsam 1

2. HAMAM YAPILARININ ÖZELLİKLERİ **4**
2.1. Eski Yunan ve Helenistik Dönemde Hamam 5
2.2. Roma'da Hamam 10
2.3. Bizans'ta Hamam 17
2.4. Erken İslam Dönemi Hamamları 21
2.5. Anadolu ve Ortadoğu'da 11.-13. yüzyıllar arası Hamam Yapıları 22
2.6. Osmanlı Hamamlarının Genel Özellikleri 28

3. ERKEN DÖNEM OSMANLI MİMARLIĞININ GENEL ÖZELLİKLERİ **33**
3.1. Erken Osmanlı Döneminde Mimari Ortam ve Etkileşimler 33
3.2. Erken Osmanlı Mimarisinde Yapım Teknikleri ve Yapı Programı 37

4. ERKEN OSMANLI DÖNEMİ HAMAM YAPILARI **48**
4.1. Safranbolu Eski Hamam 50
4.2. Gölpazarı Mihal Bey Hamamı 56
4.3. Yarhisar Orhangazi Hamamı 61
4.4. Babasultan Köyü Hamamı 66
4.5. Sivrihisar Seydiler Hamamı 70
4.6. Göynük Süleyman Paşa Hamamı 75
4.7. Bursa Eski Yeni Hamam 81
4.8. Bursa Orhangazi Hamamı 86
4.9. Orhangazi Orhangazi Hamamı 91
4.10. Gemlik Büyükkumla Köyü Büyük Hamam 95
4.11. Gemlik Büyükkumla Köyü Küçük Hamam 99
4.12. Orhangazi Gürle Köyü Hamamı 102
4.13. Bursa Çekirge Hamamı 107
4.14. İznik 1.Murad Hamamı 111
4.15. Bursa Kükürtlü Kaplıcası 119
4.16. Mudurnu Yıldırım Hamamı 125
4.17. Eskiçağa Yıldırım Hamamı 134
4.18. Bolu Orta Hamam 139
4.19. Edirne Saray Hamamı 146
4.20. Bursa Şengül Hamamı 155
4.21. Bergama Debbağlar Hamamı 160
4.22. Bursa Ördekli Hamamı 167

4.23. Tokat Mevlana Hamamı 177
4.24. Sivrihisar Kumacık Hamamı 182
4.25. Bursa Mahkeme Hamamı 187
4.26. Edirne Gazi Mihal Hamamı 193
4.27. Bursa Tavukpazarı Hamamı 201
4.28. İznik 2.Murad Hamamı 207
4.29. Edirne Yeniçeri Hamamı 212
4.30. Bergama Küplü Hamam 217
4.31. Havza Mustafa Bey Kaplıca Hamamı 222
4.32. Tokat Yörgüç Paşa Hamamı 225
4.33. Bursa Umurbey Hamamı 230
4.34. Osmancık Koca Mehmed Paşa Hamamı 236
4.35. Bursa Reyhan Paşa Hamamı 240
4.36. Edirne Tahtakale Hamamı 245
4.37. Amasya Mustafa Bey Hamamı 255
4.38. Edirne Mezit Bey Hamamı 261
4.39. Bursa Başçı İbrahim Hamamı 265
4.40. Bursa Yeşil Hamamı 269
4.41. Bursa Kadı Hamamı 273
4.42. Bursa İbrahim Paşa Hamamı 279
4.43. Bursa Haydarhane Hamamı 283
4.44. İstanbul Tahtakale Hamamı 287
4.45. İznik İsmail Bey Hamamı 294
4.46. Suluova Yolpınar Köyü Hamamı 300
4.47. Amasya Hızır Paşa Hamamı 306
4.48. Merzifon Fatih Çifte Hamamı 311
4.49. İstanbul Gedikpaşa Hamamı 318
4.50. Amasya Kumacık Hamamı 327
4.51. İstanbul 2.Bayezid Hamamı 332

5. ÖRTÜ VE ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARININ ÖZELLİKLERİ 341
5.1. Örtü ve Örtüye Geçiş Elemanları 341
5.1.1. Örtüler 341
5.1.2. Örtüye Geçiş Elemanları 345
5.1.3. Mukarnas 349
5.1.4. Örtüyle İlişkili Aydınlatma Elemanları 353
5.2. Biçim Kataloğu 356
5.2.1. Kubbe Türleri 356
5.2.1.1 Basit Kubbe 356
5.2.1.2 Çokgen Tabanlı Kubbe 356
5.2.1.3 Çokgen Parçalı Kubbe 356
5.2.1.4 Dilimli / Düz Yivli Kubbe 356
5.2.1.5 Sarmal Yivli Kubbe 357
5.2.1.6 Mukarnas Kubbe 357
5.2.1.7 Kaburgalı Kubbe 357
5.2.2. Tonoz Türleri 358
5.2.1.1 Beşik Tonoz 358
5.2.1.2 Çapraz Tonoz 358
5.2.1.3 Manastır Tonoz 358
5.2.1.4 Yıldız Tonoz 358

5.2.1.5 Aynalı Tonoz 359
5.2.1.6 Tekne Tonoz 359
5.2.1.7 Çokgen Tabanlı Tonoz 359
5.2.3. Pandantif (Küresel Üçgen) Türleri 360
5.2.3.1 Basit Pandantif 360
5.2.3.2 Mukarnaslı Pandantif 360
5.2.3.3 Ayrıtlı Pandantif 360
5.2.4. Tromp Türleri 361
5.2.4.1 Basit Tromp 361
5.2.4.2 Ayrıtlı Tromp 361
5.2.4.3 Yivli / Dilimli Tromp 361
5.2.4.4 Mukarnaslı Tromp 362
5.2.4.5 Baklavalı Tromp 362
5.2.5. Üçgen Türleri 363
5.2.5.1 Düzlem Üçgen 363
5.2.5.2 İkili, Üçlü ve Çoklu Düzlem Üçgen 363
5.2.5.3 Mukarnaslı Üçgen 364
5.2.5.4 Basit Kısa Üçgen Dizisi 364
5.2.5.5 Basit Kuşaklama Üçgen Dizisi 364
5.2.5.6 Baklavalı Kısa Üçgen Dizisi 365
5.2.5.7 Baklavalı Kuşaklama Üçgen Dizisi 365
5.2.6. Taşırma Türleri 366
5.2.5.1 Basit Taşırma 366
5.2.5.2 Üçgenli Taşırma 366
5.2.5.3 Mukarnaslı Taşırma 366
5.2.5.4 Çapraz Tonozlu Taşırma 366
5.2.5.4 Aynalı Tonozlu Taşırma 367
5.2.7. Dekoratif Destek 367
5.2.8. Aydınlatma Elemanları 368
5.2.8.1 Kubbe Feneri 368
5.2.8.2 Aydınlık Bacası 368
5.2.8.3 Kubbecik 368
5.2.8.4 Göbek 369
5.2.8.5 Tepe Açıklığı 369
5.2.8.6 Filgözü 369

6. SONUÇLAR VE TARTIŞMA 371
6.1. Birinci Dönem (1299-1362) Hamamlarına Ait Veriler 373
6.1.1. Genel Özellikler 373
6.1.2. Mekanlara Göre, Örtü ve Örtüye Geçiş Ögelerinin Dağılımı 375
6.1.3. Kademe sayıları ve Çok Kademeli Geçişlerin Özellikleri 376
6.2. İkinci Dönem (1362-1421) Hamamlarına Ait Veriler 376
6.2.1. Genel Özellikler 376
6.2.2. Mekanlara Göre, Örtü ve Örtüye Geçiş Ögelerinin Dağılımı 379
6.2.3. Kademe sayıları ve Çok Kademeli Geçişlerin Özellikleri 381
6.3. Üçüncü Dönem (1421-1451) Hamamlarına Ait Veriler 382
6.3.1. Genel Özellikler 382
6.3.2. Mekanlara Göre, Örtü ve Örtüye Geçiş Ögelerinin Dağılımı 385
6.3.3. Kademe sayıları ve Çok Kademeli Geçişlerin Özellikleri 387
6.4. Dördüncü Dönem (1451-1507) Hamamlarına Ait Veriler 388

6.4.1. Genel Özellikler 388
6.4.2. Mekanlara Göre, Örtü ve Örtüye Geçiş Ögelerinin Dağılımı 389
6.4.3. Kademe sayıları ve Çok Kademeli Geçişlerin Özellikleri 392
6.5. Sonuçlar 393

KAYNAKLAR 397

EKLER

Ek_A KRONOLOJİK ENVANTER 405

Ek_B İSİM STANDARTLARI 414

Ek_C ENVANTER FORMU 415

ÖZGEÇMİŞ 416

TABLO LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 4.1 Safranbolu Eski Hamam Envanter Formu ……. 52
Tablo 4.2 Gölpazarı Mihal Bey Hamamı Envanter Formu …… 58
Tablo 4.3 Yarhisar Orhangazi Hamamı Envanter Formu …….. 63
Tablo 4.4 Kestel Babasultan Köyü Hamamı Envanter Formu …….. 68
Tablo 4.5 Sivrihisar Seydiler Hamamı Envanter Formu …… 72
Tablo 4.6 Göynük Süleyman Paşa Hamamı Envanter Formu ……..…… 78
Tablo 4.7 Bursa Eski Yeni Hamam Envanter Formu ……. 83
Tablo 4.8 Bursa Orhangazi Hamamı Envanter Formu ……... 89
Tablo 4.9 Orhangazi Orhangazi Hamamı Envanter Formu ……... 93
Tablo 4.10 Gemlik Büyükkumla Köyü Büyük Hamam Envanter Formu …. 97
Tablo 4.11 Gemlik Büyükkumla Köyü Küçük Hamam Envanter Formu …. 100
Tablo 4.12 Orhangazi Gürle Köyü Hamamı Envanter Formu ……..… 104
Tablo 4.13 Bursa Çekirge Hamamı Envanter Formu ……..……. 109
Tablo 4.14 İznik 1.Murad Hamamı Envanter Formu ……..……. 115
Tablo 4.15 Bursa Kükürtlü Kaplıcası Envanter Formu ……..…….. 122
Tablo 4.16 Mudurnu Yıldırım Hamamı Envanter Formu …….…… 129
Tablo 4.17 Gerede Eskiçağa Köyü Hamamı Envanter Formu …….. 137
Tablo 4.18 Bolu Orta Hamamı Envanter Formu ……...…… 142
Tablo 4.19 Edirne Saray Hamamı Envanter Formu ……..…… 149
Tablo 4.20 Bursa Şengül Hamamı Envanter Formu ……...…….. 157
Tablo 4.21 Bergama Debbağlar Hamamı Envanter Formu ……...…… 163
Tablo 4.22 Bursa Ördekli Hamamı Envanter Formu ……...……. 171
Tablo 4.23 Tokat Mevlana Hamamı Envanter Formu ……..…… 179
Tablo 4.24 Sivrihisar Kumacık Hamamı Envanter Formu …….……. 184
Tablo 4.25 Bursa Mahkeme Hamamı Envanter Formu ……..……. 190
Tablo 4.26 Edirne Gazi Mihal Hamamı Envanter Formu ……. 196
Tablo 4.27 Bursa Tavukpazarı Hamamı Envanter Formu …… 204
Tablo 4.28 İznik 2.Murad Hamamı Envanter Formu …… 209

Sayfa No

Tablo 4.29 Edirne Yeniçeri Hamamı Envanter Formu ……. 214
Tablo 4.30 Bergama Küplü Hamam Envanter Formu …… 219
Tablo 4.31 Havza Mustafa Bey Kaplıca Hamamı Envanter Formu …….. 223
Tablo 4.32 Tokat Yörgüç Paşa Hamamı Envanter Formu ……. 227
Tablo 4.33 Bursa Umurbey Hamamı Envanter Formu …….. 233
Tablo 4.34 Osmancık Koca Mehmed Paşa Hamamı Envanter Formu ….. 237
Tablo 4.35 Bursa Reyhan Paşa Hamamı Envanter Formu …… 242
Tablo 4.36 Edirne Tahtakale Hamamı Envanter Formu ……...…… 249
Tablo 4.37 Amasya Mustafa Bey Hamamı Envanter Formu …… 257
Tablo 4.38 Edirne Mezit Bey Hamamı Envanter Formu …… 263
Tablo 4.39 Bursa Başçı İbrahim Hamamı Envanter Formu …….. 267
Tablo 4.40 Bursa Yeşil Hamamı Envanter Formu ……...……. 271
Tablo 4.41 Bursa Kadı Hamamı Envanter Formu ……. 276
Tablo 4.42 Bursa İbrahim Paşa Hamamı Envanter Formu …… 281
Tablo 4.43 Bursa Haydarhane Hamamı Envanter Formu ……. 285
Tablo 4.44 İstanbul Tahtakale Hamamı Envanter Formu ……. 290
Tablo 4.45 İznik İsmail Bey Hamamı Envanter Formu …… 297
Tablo 4.46 Suluova Yolpınar Köyü Hamamı Envanter Formu …… 303
Tablo 4.47 Amasya Hızır Paşa Hamamı Envanter Formu …… 308
Tablo 4.48 Merzifon Fatih Çifte Hamamı Envanter Formu ……. 314
Tablo 4.49 İstanbul Gedikpaşa Hamamı Envanter Formu …… 322
Tablo 4.50 Amasya Kumacık Hamamı Envanter Formu ……..…… 329
Tablo 4.51 İstanbul 2.Bayezid Hamamı Envanter Formu ……..….. 336
Tablo 6.1 1.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan örtü tipleri .. 374
Tablo 6.2 1.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan geçiş ögeleri …….. 374
Tablo 6.3 1.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan kademeler ... 374
Tablo 6.4 1.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan mukarnaslı geçişler ……. 374
Tablo 6.5 2.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan örtü tipleri .. 378
Tablo 6.6 2.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan geçiş ögeleri 378
Tablo 6.7 2.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kademeler ……..…… 378
Tablo 6.8 2.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan mukarnaslı geçişler ……. 378
Tablo 6.9 3.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan örtü tipleri .. 384

Sayfa No

Tablo 6.10 3.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan geçiş ögeleri ……..……... 384

Tablo 6.11 3.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan kademeler ... 384

Tablo 6.12 3.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan mukarnaslı geçişler ….……. 384

Tablo 6.13 4.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan örtü tipleri .. 390

Tablo 6.14 4.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan geçiş ögeleri …….. 390

Tablo 6.15 4.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan kademeler ... 390

Tablo 6.16 4.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan mukarnaslı geçişler ……. 390

Tablo 6.17 Tüm dönemlerde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan örtü tiplerinin karşılaştırılması ……..... 394

Tablo 6.18 Tüm dönemlerde örtüye geçiş ögeleri kullanımlarının karşılaştırılması …… 394

Tablo 6.19 Tüm dönemlerde geçiş ögesnd kademelenmenin karşılaştırılması …… 394

Tablo 6.20 Tüm dönemlerde mukarnaslı geçiş ögesi kullanımının karşılaştırılması …… 394

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No

Şekil 2.1: Olympia gymnasiumu planı (Yegül, 1992) ……. 6

Şekil 2.2: Vitruvius'a göre gymnasium planı (Yegül, 1992) …….. 6

Şekil 2.3: Mısır'da Kasr-Karun / Dinonysias'ta hamam (Yegül, 1992) …. 8

Şekil 2.4: Gortys hamamı planı (Ginouves, 1962) …….. 8

Şekil 2.5: Cyrene kutsal hamamları planı (Ginouves, 1962) …….. 9

Şekil 2.6: Cyrene kutsal hamamları kesiti (Ginouves, 1962) …….. 9

Şekil 2.7: Hypocaust sistemi kesidi (Yegül, 1992) ……. 13

Şekil 2.8: Roma hamamlarında duvar ısıtma sistemleri (Yegül, 1992) ….. 13

Şekil 2.9: Roma'da Caracalla hamamı planı (Yegül, 1992) ……... 14

Şekil 2.10: Roma'da Caracalla hamamı, hamam bloğu planı (Yegül, 1992) …….. 14

Şekil 2.11: Roma'da Diocletian hamamı, restitüsyondan perspektif (Yegül,1992) …… 14

Şekil 2.12: Roma'da Diocletian hamamı, planı (Yegül, 1992) …… 14

Şekil 2.13: Milet'te Virgilius CapitoHamamı ve Helenistik gymnasium planı (Yegül,1992)……...……. 15

Şekil 2.14: Milet'te Virgilius Capito Hamamı, restitüsyondan doğuya doğru perspektif (Yegül,1992) ……... 15

Şekil 2.15: Efes Liman Hamamı planı (Yegül, 1992) ……. 16

Şekil 2.16: Efes Doğu Hamamı planı (Yegül, 1992) ……... 16

Şekil 2.17: Sardis Hamam–gymnasiumu planı (Yegül,1992) …….. 17

Şekil 2.18: Perge Güney Kapı Hamamları planı (Yegül, 1992) ……... 17

Şekil 2.19: Anamur 3 nolu hamam planı (Yegül, 1992) ……..……. 17

Şekil 2.20: İstanbul Kalenderhane Hamamı planı ve restitüsyondan perspektif (Yegül,1992) ……..……. 18

Şekil 2.21: Antakya C Hamamı planı (Yegül, 1992) …….. 18

Şekil 2.22: Antakya E Hamamı planı (Yegül, 1992) …….. 19

Şekil 2.23: Suriye'de Kusayr Amra hamamı ve av köşkü (Yegül, 1992) .. 21

Şekil 2.24: Kirbatü'l Mafcar sarayı planı (Yegül, 1992) ……. 21

Şekil 2.25. Didim'de geç Roma dönemi hamamı planı (Yegül, 1992) ...…… 21

Sayfa No

Şekil 2.26: Suriye'de Buzuriye hamamı planı (Ecochard ve Coeur, 1942) .. 22

Şekil 2.27: Suriye'de Buzuriye hamamı sıcak bölümleri planı (Ecochard ve Coeur,1942) …….. 22

Şekil 2.28: Suriye'de Buzuriye hamamı kesitleri (Ecochard ve Coeur, 1942) ……... 22

Şekil 2.29: Suriye'de Suruci hamamı planı (Ecochard ve Coeur, 1942) …… 23

Şekil 2.30: Suriye'de Suruci hamamı sıcak kısım planı (Ecochard ve Coeur, 1942) 23

Şekil 2.31: Suriye'de Suruci hamamı sıcak kısım planı (Ecochard ve Coeur, 1942) 23

Şekil 2.32: Nigar'daki Selçuklu hamamı planı (Önge, 1995) ……. 24

Şekil 2.33: Mardin'de Sitti Radviye Hamamı planı (Önge, 1995) …….. 24

Şekil 2.34: Mardin'de Yenikapı Hamamı planı (Önge, 1995) …… 24

Şekil 2.35: Kars Ani'de Menuçehr Hamamı planı (Önge, 1995) …… 25

Şekil 2.36: Kayseri Külük Hamamı (Önge, 1995) …….. 25

Şekil 2.37: Kayseri Huand Hatun Hamamı (Önge, 1995) …….. 25

Şekil 2.38: Tokat Pervane Hamamı (Önge, 1995) …….. 25

Şekil 2.39: Türk hamamında belli başlı kısımlar (Eyice, 1997) ……. 28

Şekil 2.40: Türk hamamlarında sıcaklığa göre sınıflama (Eyice, 1997) ….. 29

Şekil 2.41: Filgözlerinde kullanılan cam vantuzların detayı (Klinghardt, 1927) …… 30

Şekil 2.42: Türk hamamlarında ısıtma sistemi ve su tesisatı (Klinghardt, 1927) …… 31

Şekil 3.1: İznik Hacı Özbek mescidi (Kuban,2004) ……..…….. 38

Şekil 3.2: İznik Yeşil Cami (Kuban, 2004) ……..……... 38

Şekil 3.3: Bursa Ulu Cami (Kuban, 2004) …….. 39

Şekil 3.4: Bursa Murat Hüdavendigar Camisi (Kuban, 2004) …… 40

Şekil 3.5: Edirne Eski Cami (Aslanapa, 1984) …… 41

Şekil 3.6: Edirne Eski Cami planı (Kuban, 2004) …… 41

Şekil 3.7: Edirne Üç Şerefeli Cami (Kuban, 1982) …… 41

Şekil 3.8: Edirne Üç Şerefeli Cami (Aslanapa, 1984) …… 42

Şekil 3.9: İstanbul Fatih Camisi orijinal planı (Aslanapa, 1984) …… 42

Şekil 3.10: Dimetoka Çelebi Mehmet Camii restitüsyon planı (Aslanapa, 1984) …… 43

Şekil 3.11: Tire Yeşil İmaret (Aslanapa, 1984) …….. 43

Sayfa No

Şekil 3.12: Bursa Yeşil Cami (Kuban, 2004) …….. 43
Şekil 3.13: Bursa Yeşil Cami kuzey cephesi (Aslanapa, 1984) …….. 44
Şekil 3.14: Bursa Yeşil Türbe (Ödekan, 2002b) …….. 44
Şekil 3.15: Bursa Yıldırım Medresesi (Çetintaş, 1952) ……... 45
Şekil 3.16: Bursa Emir Han (Kuban, 2004) ……. 45
Şekil 4.1: Envantere alınan hamam yapılarının coğrafi dağılımı ve sayıları. Lejand Osmanlı Devleti'nin çeşitli dönemlerdeki sınırlarını göstermektedir (Uzunçarşılı, 1988) …….. 49
Şekil 4.2: Safranbolu Eski Hamam Erkekler kısmı giriş cephesi ……. 50
Şekil 4.3: Safranbolu Eski Hamam krokisi …….. 50
Şekil 4.4: SAF01'de FA11-01 ……. 53
Şekil 4.5: SAF01'de FA11-04 ……. 53
Şekil 4.6: SAF01'de FD11-01 ……. 53
Şekil 4.7: SAF01'de FI11-01 …… 53
Şekil 4.8: SAF01'de FI11-02 …… 53
Şekil 4.9: SAF01'de FD12-01 …… 53
Şekil 4.10: SAF01'de FD12-02 …… 53
Şekil 4.11: SAF01'de FS11-01 …… 53
Şekil 4.12: SAF01'de FS11-02 …… 54
Şekil 4.13: SAF01'de FS11-03 …… 54
Şekil 4.14: SAF01'de FS11-05 …… 54
Şekil 4.15: SAF01'de FS11-06 …… 54
Şekil 4.16: SAF01'de FS11-12 …… 54
Şekil 4.17: SAF01'de FA21-01 ……... 54
Şekil 4.18: SAF01'de FI21-01 …… 54
Şekil 4.19: SAF01'de FI21-03 …… 54
Şekil 4.20: SAF01'de FH21-01 ……... 55
Şekil 4.21: SAF01'de FH21-04 ……... 55
Şekil 4.22: SAF01'de FS21-02 …… 55
Şekil 4.23: SAF01'de FS21-03 …… 55
Şekil 4.24: Gölpazarı Mihal Bey Hamamı …… 56
Şekil 4.25: Gölpazarı Mihal Bey Hamamı krokisi (Ayverdi, 1972) …… 57
Şekil 4.26: GÖL01'de FI01-01 …… 59
Şekil 4.27: GÖL01'de FI01-02 …… 59

Sayfa No

Şekil 4.28: GÖL01'de FI01-03 …… 59
Şekil 4.29: GÖL01'de FA01-04 …… 59
Şekil 4.30: GÖL01'de FS01-01 …… 59
Şekil 4.31: GÖL01'de FS01-02 …….…….. 59
Şekil 4.32: GÖL01'de FH01-01 …….. 60
Şekil 4.33: GÖL01'de FH01-02 …….. 60
Şekil 4.34: GÖL01'de FH02-01 …….. 60
Şekil 4.35: GÖL01'de FI01-01 …… 60
Şekil 4.36: GÖL01'de FH02-02 …….. 60
Şekil 4.37: Yarhisar Orhangazi Hamamı dış görünüşü …… 61
Şekil 4.38: Yarhisar Orhangazi Hamamı Planı (Ayverdi, 1966) …… 61
Şekil 4.39: YEN01'de FI01-07 …… 64
Şekil 4.40: YEN01'de FI01-12 …… 64
Şekil 4.41: YEN01'de FI01-16 …… 64
Şekil 4.42: YEN01'de FI01-22 …… 64
Şekil 4.43: YEN01'de FI01-24 …… 64
Şekil 4.44: YEN01'de FH01-06…… 64
Şekil 4.45: YEN01'de FH01-07 …… 65
Şekil 4.46: YEN01'de FH01-14 …… 65
Şekil 4.47: YEN01'de FS01-06 …… 65
Şekil 4.48: YEN01'de FS01-07 …… 65
Şekil 4.49: YEN01'de FK01-01 …… 65
Şekil 4.50: Babasultan Köyü Hamamı giriş cephesi …… 66
Şekil 4.51: Babasultan Köyü Hamamı krokisi …… 67
Şekil 4.52: KES01'de FI01-02 …… 69
Şekil 4.53: KES01'de FD01-01 …… 69
Şekil 4.54: KES01'de FS01-01 …… 69
Şekil 4.55: Sivrihisar Seydiler Hamamı Planı (Keskin, 2001) …… 70
Şekil 4.56: Sivrihisar Seydiler Hamamı boyuna kesidi (Keskin, 2001) …… 71
Şekil 4.57: SİV01'de FI01-01 …… 73
Şekil 4.58: SİV01'de FI01-03 …… 73
Şekil 4.59: SİV01'de FI01-05 …… 73
Şekil 4.60: SİV01'de FA01-01 …… 73
Şekil 4.61: SİV01'de FA01-05 …… 73

Sayfa No

Şekil 4.62: SİV01'de FD01-01 …… 73
Şekil 4.63: SİV01'de FS01-01 …… 73
Şekil 4.64: SİV01'de FS01-03 …… 73
Şekil 4.65: SİV01'de FS01-04 …… 74
Şekil 4.66: SİV01'de FS01-07 …… 74
Şekil 4.67: SİV01'de FH01-02 …… 74
Şekil 4.68: SİV01'de FH01-11 …… 74
Şekil 4.69: SİV01'de FH02-01 …… 74
Şekil 4.70 Göynük Süleyman Paşa Hamamı dış görünüşü …… 75
Şekil 4.71 Göynük Süleyman Paşa Hamamı Planı (Ayverdi, 1966) …… 76
Şekil 4.72 Göynük Süleyman Paşa Hamamı Kesidi (Ayverdi,1966) …… 77
Şekil 4.73: GÖY01'de FC11-01 …… 79
Şekil 4.74: GÖY01'de FC11-03 …… 79
Şekil 4.75: GÖY01'de FA11-01 …… 79
Şekil 4.76: GÖY01'de FI11-01 …… 79
Şekil 4.77: GÖY01'de FI11-02 …… 79
Şekil 4.78: GÖY01'de FS11-02 …… 79
Şekil 4.79: GÖY01'de FH12-02 …… 79
Şekil 4.80: GÖY01'de FH12-03 …… 79
Şekil 4.81: GÖY01'de FH13-03 …… 80
Şekil 4.82: GÖY01'de FC21-02 …… 80
Şekil 4.83: GÖY01'de FC21-03 …… 80
Şekil 4.84: GÖY01'de FA21-01 …… 80
Şekil 4.85: GÖY01'de FD21-03 …… 80
Şekil 4.86: GÖY01'de FI21-01 …… 80
Şekil 4.87: GÖY01'de FI21-02 …… 80
Şekil 4.88: Bursa Eski Yeni Hamamı dış görünüşü …… 81
Şekil 4.89: Bursa Eski Yeni Hamam Planı (Ayverdi, 1966) …… 81
Şekil 4.90: Bursa Eski Yeni Hamam kesiti (Ayverdi, 1966) …… 82
Şekil 4.91: BUR01'de FI01-08 …… 84
Şekil 4.92: BUR01'de FI01-11 …… 84
Şekil 4.93: BUR01'de FS01-01 …… 84
Şekil 4.94: BUR01'de FS01-08 …… 84
Şekil 4.95: BUR01'de FS01-11 …… 84

Sayfa No

Şekil 4.96: BUR01'de FH01-08 …… 84
Şekil 4.97: BUR01'de FH01-10 …… 85
Şekil 4.98: BUR01'de FH02-03 …… 85
Şekil 4.99: BUR01'de FH03-01 …… 85
Şekil 4.100: Bursa Orhangazi Hamamı dış görünüşü …… 86
Şekil 4.101: Bursa Orhangazi Hamamı Planı (Erat,1997) …… 87
Şekil 4.102: Bursa Orhangazi Hamamı Kesidi (Ayverdi, 1966) …… 87
Şekil 4.103: BUR02'de FC11-01 …… 90
Şekil 4.104: BUR02'de FS21-04 …… 90
Şekil 4.105: BUR02'de FH21-02 …… 90
Şekil 4.106: Orhangazi Orhangazi Hamamı dış görünüşü …… 91
Şekil 4.107: Orhangazi Orhangazi Hamamı çatı örtüsü …… 91
Şekil 4.108: Orhangazi Orhangazi Hamamı Planı (V.G.M.,1986) …… 92
Şekil 4.109: ORH01'de FC01-04 …… 94
Şekil 4.110: ORH01'de FD01-03 …… 94
Şekil 4.111: ORH01'de FS01-04 …… 94
Şekil 4.112: Gemlik Büyükkumla köyü Büyük Hamam dış görünüşü …..… 95
Şekil 4.113: Gemlik Büyükkumla köyü Büyük Hamam planı (V.G.M., 1986) …… 95
Şekil 4.114: GEM01'de FC01-01 …… 98
Şekil 4.115: GEM01'de FD02-01 …… 98
Şekil 4.116: GEM01'de FS01-01 …… 98
Şekil 4.117: GEM01'de FH01-01 …… 98
Şekil 4.118: GEM01'de FH01-02 …… 98
Şekil 4.119: GEM01'de FH01-03 …… 98
Şekil 4.120: Gemlik Büyükkumla köyü Küçük Hamam planı (V.G.M., 1986) …… 99
Şekil 4.121: GEM02'de FC01-01 …… 101
Şekil 4.122: GEM02'de FD01-01 …… 101
Şekil 4.123: GEM02'de FS01-01 …… 101
Şekil 4.124: Orhangazi Gürle Hamamı girişi …… 102
Şekil 4.125: Orhangazi Gürle Köyü Hamamı planı (Erat, 1997) …… 103
Şekil 4.126: Orhangazi Gürle Köyü Hamamı AA kesidi (Erat, 1997) …… 103
Şekil 4.127: ORH02'de FC01-02 …… 105

Sayfa No

Şekil 4.128: ORH02'de FC01-03 …… 105
Şekil 4.129: ORH02'de FA01-01 …… 105
Şekil 4.130: ORH02'de FI01-05 …… 105
Şekil 4.131: ORH02'de FI01-06 …… 105
Şekil 4.132: ORH02'de FI01-07 …… 105
Şekil 4.133: ORH02'de FI01-08 …… 106
Şekil 4.134: ORH02'de FA02-01 …… 106
Şekil 4.135: ORH02'de FS01-02 …… 106
Şekil 4.136: Bursa Çekirge Hamamı dış görünüşü …… 107
Şekil 4.137: Bursa Çekirge Hamamı Planı (Bursa KTVKK,2006) …… 107
Şekil 4.138: BUR03'de FC01-01 …… 110
Şekil 4.139: BUR03'de FD01-01 …… 110
Şekil 4.140: BUR03'de FD01-02 …… 110
Şekil 4.141: İznik 1.Murad Hamamı kadınlar kısmı girişi …… 111
Şekil 4.142: İznik 1.Murad Hamamı çatısı (Bursa KTVKK, 2006) …… 111
Şekil 4.143: İznik 1.Murad Hamamı dış görünüşü (Bursa KTVKK, 2006) ... 111
Şekil 4.144: İznik 1.Murad Hamamı çatısı (Bursa KTVKK, 2006) …… 111
Şekil 4.145: İznik 1.Murad Hamamı planı (Eyice, 1960) …… 112
Şekil 4.146: İznik 1.Murad Hamamı camekanlardan geçen kesit (BursaKTVKK,2006) …….. 113
Şekil 4.147: İznik 1.Murad Hamamı erkekler kısmı camekan ve sıcaklıktan geçen kesit (Bursa KTVKK, 2006) ……. 113
Şekil 4.148: İZN01'de FC11-08 …….. 116
Şekil 4.149: İZN01'de FC11-09 …….. 116
Şekil 4.150: İZN01'de FC11-19 …….. 116
Şekil 4.151: İZN01'de FI11-10 …… 116
Şekil 4.152: İZN01'de FA11-01 …… 116
Şekil 4.153: İZN01'de FD11-03 …… 116
Şekil 4.154: İZN01'de FD12-01 …… 116
Şekil 4.155: İZN01'de FD12-02 …… 116
Şekil 4.156: İZN01'de FS11-01 …… 117
Şekil 4.157: İZN01'de FS11-03 …… 117
Şekil 4.158: İZN01'de FH11-01 …… 117
Şekil 4.159: İZN01'de FH12-05 …… 117

Sayfa No

Şekil 4.160: İZN01'de FC21-02 …… 117
Şekil 4.161: İZN01'de FI21-08 …….. 117
Şekil 4.162: İZN01'de FD21-04 …… 117
Şekil 4.163: İZN01'de FD22-01 …… 117
Şekil 4.164: İZN01'de FD23-01 …… 118
Şekil 4.165: İZN01'de FS21-15 …… 118
Şekil 4.166: İZN01'de FS21-21 …… 118
Şekil 4.167: İZN01'de FH21-01 …… 118
Şekil 4.168: İZN01'de FH22-05 …… 118
Şekil 4.169: Bursa Kükürtlü Kaplıcası dış görünüşü …….. 119
Şekil 4.170: Bursa Kükürtlü Kaplıcası planı (Ayverdi, 1966) …… 119
Şekil 4.171: Bursa Kükürtlü Kaplıcası kesidi (Ayverdi, 1966) …….. 120
Şekil 4.172: BUR04'de FC11-01 …… 123
Şekil 4.173: BUR04'de FC11-04 …… 123
Şekil 4.174: BUR04'de FC11-06 …… 123
Şekil 4.175: BUR04'de FI11-02 …… 123
Şekil 4.176: BUR04'de FI11-03 …… 123
Şekil 4.177: BUR04'de FS11-03 …… 123
Şekil 4.178: BUR04'de FS11-07 …… 124
Şekil 4.179: BUR04'de FD11-03 …… 124
Şekil 4.180: BUR04'de FD12-05 …… 124
Şekil 4.181: BUR04'de FA11-02 …… 124
Şekil 4.182: BUR04'de FH11-03 …… 125
Şekil 4.183: Mudurnu Yıldırım Hamamı erkekler kısmı girişi …… 125
Şekil 4.184: Mudurnu Yıldırım Hamamı dış görünüşü …… 125
Şekil 4.185: Mudurnu Yıldırım Hamamı planı (Ayverdi,1966) …… 126
Şekil 4.186: Mudurnu Yıldırım Hamamı kesidi (Ayverdi, 1966) …… 126
Şekil 4.187: MUD01'de FC11-07 …… 130
Şekil 4.188: MUD01'de FC11-08 …… 130
Şekil 4.189: MUD01'de FC11-10 …… 130
Şekil 4.190: MUD01'de FD11-03 ……... 130
Şekil 4.191: MUD01'de FD11-04 ……... 130
Şekil 4.192: MUD01'de FI11-01 …… 130
Şekil 4.193: MUD01'de FI11-02 …… 130

Sayfa No

Şekil 4.194: MUD01'de FI11-03 …… 130
Şekil 4.195: MUD01'de FI11-06 …… 131
Şekil 4.196: MUD01'de FD12-01 ……... 131
Şekil 4.197: MUD01'de FD14-01 ……... 131
Şekil 4.198: MUD01'de FS11-02 …… 131
Şekil 4.199: MUD01'de FS11-03 …… 131
Şekil 4.200: MUD01'de FS11-04 …… 131
Şekil 4.201: MUD01'de FS11-05 …… 131
Şekil 4.202: MUD01'de FS11-12 …… 131
Şekil 4.203: MUD01'de FS11-14 …… 132
Şekil 4.204: MUD01'de FH11-01 …… 132
Şekil 4.205: MUD01'de FH11-03 …… 132
Şekil 4.206: MUD01'de FH11-04 …… 132
Şekil 4.207: MUD01'de FH11-10 …… 132
Şekil 4.208: MUD01'de FH12-01 …….. 132
Şekil 4.209: MUD01'de FH12-04 …….. 132
Şekil 4.210: MUD01'de FC12-05 …….. 132
Şekil 4.211: MUD01'de FA21-01 …… 133
Şekil 4.212: MUD01'de FA21-02 …… 133
Şekil 4.213: MUD01'de FA21-05 …… 133
Şekil 4.214: MUD01'de FI21-03 …….. 133
Şekil 4.215: MUD01'de FS21-02 …… 133
Şekil 4.216: MUD01'de FH21-01 ……... 133
Şekil 4.217: Eskiçağa Yıldırım Hamamı dış görünüşü …… 134
Şekil 4.218: Eskiçağa Yıldırım Hamamı planı (Erat,1997) …… 135
Şekil 4.219: Eskiçağa Yıldırım Hamamı AA kesidi (Erat,1997) …… 135
Şekil 4.220: Eskiçağa Yıldırım Hamamı BB kesidi (Erat,1997) …… 135
Şekil 4.221: GER01'de FI01-02 ……. 138
Şekil 4.222: GER01'de FS01-01 …… 138
Şekil 4.223: GER01'de FS01-02 …… 138
Şekil 4.224: GER01'de FS01-10 …… 138
Şekil 4.225: GER01'de FH01-01 …… 138
Şekil 4.226: GER01'de FH01-02 …… 138
Şekil 4.227: GER01'de FH02-01 …… 138

Sayfa No

Şekil 4.228: Bolu Orta Hamamı genel görünüşü …… 139
Şekil 4.229: Bolu Orta Hamamı planı (Erat, 1997) …… 140
Şekil 4.230: Bolu Orta Hamamı AA kesidi (Erat, 1997) …… 140
Şekil 4.231: Bolu Orta Hamamı BB kesidi (Erat,1997) …… 140
Şekil 4.232: BOL01'de FC11-01 …… 143
Şekil 4.233: BOL01'de FC11-05 …… 143
Şekil 4.234: BOL01'de FA11-01 …… 143
Şekil 4.235: BOL01'de FI11-04 …….. 143
Şekil 4.236: BOL01'de FH11-08 …… 143
Şekil 4.237: BOL01'de FA12-01 …… 143
Şekil 4.238: BOL01'de FS11-04 …… 144
Şekil 4.239: BOL01'de FS11-07 …… 144
Şekil 4.240: BOL01'de FH12-07 …… 144
Şekil 4.241: BOL01'de FH13-05 …… 144
Şekil 4.242: BOL01'de FI21-05 …… 144
Şekil 4.243: BOL01'de FS21-05 …… 144
Şekil 4.244: BOL01'de FS21-06 …… 145
Şekil 4.245: BOL01'de FH21-01 (Yüksel, 1993) …… 145
Şekil 4.246: Edirne Saray Hamamı dış görünüşü …… 146
Şekil 4.247: Edirne Saray Hamamı planı (Büyükdığan, 1989) …… 147
Şekil 4.248: Edirne Saray Hamamı kesidi (Büyükdığan, 1989) ……. 147
Şekil 4.249: EDİ01'de FA11-01 …… 150
Şekil 4.250: EDİ01'de FA11-02 …… 150
Şekil 4.251: EDİ01'de FD11-01 …… 150
Şekil 4.252: EDİ01'de FI11-01 …… 150
Şekil 4.253: EDİ01'de FI11-03 …… 150
Şekil 4.254: EDİ01'de FI11-04 …… 150
Şekil 4.255: EDİ01'de FI11-05 …… 150
Şekil 4.256: EDİ01'de FA21-02 …… 150
Şekil 4.257: EDİ01'de FD21-01 …… 151
Şekil 4.258: EDİ01'de FD21-02 …… 151
Şekil 4.259: EDİ01'de FS21-04 …… 151
Şekil 4.260: EDİ01'de FS21-05 …… 151
Şekil 4.261: EDİ01'de FS21-07 …… 151

Sayfa No

Şekil 4.262: EDİ01'de FS21-11 …… 151
Şekil 4.263: EDİ01'de FS21-13 …… 151
Şekil 4.264: EDİ01'de FS21-14 …… 151
Şekil 4.265: EDİ01'de FS21-15 …… 152
Şekil 4.266: EDİ01'de FS21-21 …… 152
Şekil 4.267: EDİ01'de FS21-22 …… 152
Şekil 4.268: EDİ01'de FS21-23 …… 152
Şekil 4.269: EDİ01'de FS21-24 …… 152
Şekil 4.270: EDİ01'de FS21-28 …… 152
Şekil 4.271: EDİ01'de FH21-01 …… 152
Şekil 4.272: EDİ01'de FH21-02 …… 152
Şekil 4.273: EDİ01'de FH22-01 …… 153
Şekil 4.274: EDİ01'de FH22-02 …… 153
Şekil 4.275: EDİ01'de FH22-05 …… 153
Şekil 4.276: EDİ01'de FH22-09 …… 153
Şekil 4.277: EDİ01'de FH22-12 …… 153
Şekil 4.278: EDİ01'de FH22-15 …… 153
Şekil 4.279: EDİ01'de FH22-17 …… 153
Şekil 4.280: EDİ01'de FH23-04 …… 153
Şekil 4.281: EDİ01'de FH23-12 …… 154
Şekil 4.282: EDİ01'de FH23-20 …… 154
Şekil 4.283: EDİ01'de FH23-21 …… 154
Şekil 4.284: Bursa Şengül Hamamı dış görünümü …… 155
Şekil 4.285: Bursa Şengül Hamamı planı (Ayverdi, 1966) …… 155
Şekil 4.286: Bursa Şengül Hamamı sıcaklık ve bir halvetten geçen kesit (Bursa KTVKK,2006) …….. 156
Şekil 4.287: Bursa Şengül Hamamı camekan ve sıcaklıktan geçen kesit (BursaKTVKK,2006) ……... 156
Şekil 4.288: BUR05'de FC01-01 ……...……. 158
Şekil 4.289: BUR05'de FC01-06 (Bursa KTVKK,2006) …..…….. 158
Şekil 4.290: BUR05'de FC01-07 (Bursa KTVKK,2006) …… 158
Şekil 4.291: BUR05'de FS01-04 (Bursa KTVKK,2006) …… 158
Şekil 4.292: BUR05'de FS01-02 …… 159
Şekil 4.293: BUR05'de FS01-05 (Bursa KTVKK,2006) …… 159

Sayfa No

Şekil 4.294: BUR05'de FH02-01 (Bursa KTVKK,2006) …… 159

Şekil 4.295: Bergama Debbağlar Hamamı dış görünüşü (Bergama Bld, 2006) ……..... 160

Şekil 4.296: Bergama Debbağlar Hamamı dış görünüşü (Bergama Bld, 2006) …… 160

Şekil 4.297: Bergama Debbağlar Hamamı planı (Ayverdi, 1966) …….. 161

Şekil 4.298: Bergama Debbağlar Hamamı kesidi (Ayverdi, 1966) ……..... 161

Şekil 4.299: BER01'de FC01-02 ……. 164

Şekil 4.300: BER01'de FC01-06 …… 164

Şekil 4.301: BER01'de FC01-08 …… 164

Şekil 4.302: BER01'de FI01-01 …… 164

Şekil 4.303: BER01'de FI01-03 …… 164

Şekil 4.304: BER01'de FI01-11 …… 164

Şekil 4.305: BER01'de FD01-02 …… 164

Şekil 4.306: BER01'de FD01-12 …… 164

Şekil 4.307: BER01'de FS01-02 …… 165

Şekil 4.308: BER01'de FS01-06 …… 165

Şekil 4.309: BER01'de FS01-10 …… 165

Şekil 4.310: BER01'de FS01-11 …… 165

Şekil 4.311: BER01'de FS01-30 …… 165

Şekil 4.312: BER01'de FS01-35 …… 165

Şekil 4.313: BER01'de FS01-37 …… 165

Şekil 4.314: BER01'de FA01-01 …… 165

Şekil 4.315: BER01'de FH01-01 …… 166

Şekil 4.316: BER01'de FH02-03 …… 166

Şekil 4.317: BER01'de FH02-04 …… 166

Şekil 4.318: BER01'de FH02-06 …… 166

Şekil 4.319: BER01'de FH02-14 …… 166

Şekil 4.320: BER01'de FH03-01 …… 166

Şekil 4.321: BER01'de FH03-02 …… 166

Şekil 4.322: Bursa Ördekli Hamamı kadınlar kısmı girişi …….. 167

Şekil 4.323: Bursa Ördekli Hamamı çatı örtüsü ……. 167

Şekil 4.324: Bursa Ördekli Hamamı planı (Ayverdi, 1966) ……...…… 168

Şekil 4.325: Bursa Ördekli hamamı kadınlar kısmı boyuna kesidi (BursaKTVKK,2006) …….. 168

Sayfa No

Şekil 4.326: Bursa Ördekli Hamamı ılıklıklardan enine kesit (Bursa KTVKK, 2006)…….. 169

Şekil 4.327: Bursa Ördekli Hamamı halvetlerden enine kesit (Bursa KTVKK,2006)…….. 169

Şekil 4.328: BUR06'da FC11-03 …… 172

Şekil 4.329: BUR06'da FC11-10 …… 172

Şekil 4.330: BUR06'da FC11-12 …… 172

Şekil 4.331: BUR06'da FC11-21 …… 172

Şekil 4.332: BUR06'da FC11-22 …… 172

Şekil 4.333: BUR06'da FA11-02 …… 172

Şekil 4.334: BUR06'da FA11-03 …… 172

Şekil 4.335: BUR06'da FA11-05 …… 172

Şekil 4.336: BUR06'da FI11-01 …… 173

Şekil 4.337: BUR06'da FI11-02 …… 173

Şekil 4.338: BUR06'da FI11-07 …… 173

Şekil 4.339: BUR06'da FS11-02 …… 173

Şekil 4.340: BUR06'da FS11-05 …… 173

Şekil 4.341: BUR06'da FH11-01 …… 173

Şekil 4.342: BUR06'da FH12-01 …… 173

Şekil 4.343: BUR06'da FH12-03 …… 173

Şekil 4.344: BUR06'da FH12-05 …… 174

Şekil 4.345: BUR06'da FH13-02 …… 174

Şekil 4.346: BUR06'da FH13-04 …… 174

Şekil 4.347: BUR06'da FH13-05 …… 174

Şekil 4.348: BUR06'da FC21-08 …… 174

Şekil 4.349: BUR06'da FC21-15 …… 174

Şekil 4.350: BUR06'da FC21-16 …… 174

Şekil 4.351: BUR06'da FI21-02 …… 174

Şekil 4.352: BUR06'da FI21-05 …… 175

Şekil 4.353: BUR06'da FI21-07 …… 175

Şekil 4.354: BUR06'da FS21-05 …… 175

Şekil 4.355: BUR06'da FS21-07 …… 175

Şekil 4.356: BUR06'da FS21-12 …… 175

Şekil 4.357: BUR06'da FH21-07 …… 175

Sayfa No

Şekil 4.358: BUR06'da FH21-08 …… 175
Şekil 4.359: BUR06'da FH21-12 …… 175
Şekil 4.360: BUR06'da FH22-06 …… 176
Şekil 4.361: BUR06'da FH22-10 …… 176
Şekil 4.362: Tokat Mevlana Hamamı planı (Eravşar, 2004) …….. 177
Şekil 4.363: TOK01'de FI01-02 …… 180
Şekil 4.364: TOK01'de FI01-03 …… 180
Şekil 4.365: TOK01'de FS01-01 …… 180
Şekil 4.366: TOK01'de FS01-02 …… 180
Şekil 4.367: TOK01'de FS01-03 …… 180
Şekil 4.368: TOK01'de FS01-04 …… 180
Şekil 4.369: TOK01'de FH01-01 …… 180
Şekil 4.370: TOK01'de FH01-02 …… 180
Şekil 4.371: TOK01'de FH02-01 …… 181
Şekil 4.372: TOK01'de FH02-02 …… 181
Şekil 4.373: TOK01'de FH03-01 …… 181
Şekil 4.374: TOK01'de FH03-02 …… 181
Şekil 4.375: Sivrihisar Kumacık Hamamı giriş cephesi …… 182
Şekil 4.376: Sivrihisar Kumacık Hamamı planı (Keskin, 2001) …… 183
Şekil 4.377: SİV02'de FI01-03 …… 185
Şekil 4.378: SİV02'de FI01-04 …… 185
Şekil 4.379: SİV02'de FD01-02 …… 185
Şekil 4.380: SİV02'de FS01-09 …… 185
Şekil 4.381: SİV02'de FS01-10 …… 185
Şekil 4.382: SİV02'de FH01-04 …… 185
Şekil 4.383: SİV02'de FH02-02 …… 186
Şekil 4.384: SİV02'de FH02-04 …… 186
Şekil 4.385: SİV02'de FH03-01 …….. 186
Şekil 4.386: Bursa Mahkeme Hamamı dışardan görünüşü …….. 187
Şekil 4.387: Bursa Mahkeme Hamamı planı (Ayverdi, 1972) …… 188
Şekil 4.388: Bursa Mahkeme Hamamı kesidi (Ayverdi, 1972) …… 188
Şekil 4.389: BUR07'de FC11-02 …… 191
Şekil 4.390: BUR07'de FS11-01 …… 191
Şekil 4.391: BUR07'de FS11-02 …… 191

Sayfa No

Şekil 4.392: BUR07'de FS11-03 …… 191
Şekil 4.393: BUR07'de FS11-04 …… 191
Şekil 4.394: BUR07'de FS11-05 …… 191
Şekil 4.395: BUR07'de FD11-02 …… 191
Şekil 4.396: BUR07'de FH11-01 …… 191
Şekil 4.397: BUR07'de FH11-03 …… 192
Şekil 4.398: BUR07'de FH12-02 …… 192
Şekil 4.399: BUR07'de FH13-01 (Ayverdi,1972) ..…… 192
Şekil 4.400: Edirne Gazi Mihal Hamamı dış görünüşü …… 193
Şekil 4.401: Edirne Gazi Mihal Hamamı planı (Büyükdığan, 1989) …… 194
Şekil 4.402: Edirne Gazi Mihal Hamamı kesiti (Büyükdığan, 1989) …… 194
Şekil 4.403: EDİ02'de FI11-05 …… 197
Şekil 4.404: EDİ02'de FI11-07 …… 197
Şekil 4.405: EDİ02'de FI11-08 …… 197
Şekil 4.406: EDİ02'de FI11-09 …… 197
Şekil 4.407: EDİ02'de FI11-22 …… 197
Şekil 4.408: EDİ02'de FH11-01 …… 197
Şekil 4.409: EDİ02'de FH11-03 …… 197
Şekil 4.410: EDİ02'de FH11-08 …… 197
Şekil 4.411: EDİ02'de FH12-01 …… 198
Şekil 4.412: EDİ02'de FH12-03 …… 198
Şekil 4.413: EDİ02'de FH12-06 …….. 198
Şekil 4.414: EDİ02'de FS11-09 …….. 198
Şekil 4.415: EDİ02'de FS11-26 …….. 198
Şekil 4.416: EDİ02'de FS11-34 …….. 198
Şekil 4.417: EDİ02'de FH13-03 ……..…….. 198
Şekil 4.418: EDİ02'de FH13-12 ……..…….. 198
Şekil 4.419: EDİ02'de FH13-13 …….. 199
Şekil 4.420: EDİ02'de FH13-15 …….. 199
Şekil 4.421: EDİ02'de FH13-16 …….. 199
Şekil 4.422: EDİ02'de FI21-01 …… 199
Şekil 4.423: EDİ02'de FI21-04 …… 199
Şekil 4.424: EDİ02'de FI21-05 …… 199
Şekil 4.425: EDİ02'de FS21-01 …….. 199

Sayfa No

Şekil 4.426: EDİ02'de FS21-03 …….. 199
Şekil 4.427: EDİ02'de FS21-04 …….. 200
Şekil 4.428: EDİ02'de FH21-01 …… 200
Şekil 4.429: EDİ02'de FH21-02 …… 200
Şekil 4.430: EDİ02'de FH21-03 …… 200
Şekil 4.431: EDİ02'de FH22-01 …… 200
Şekil 4.432: EDİ02'de FH22-02 …… 200
Şekil 4.433: EDİ02'de FH22-03 …… 200
Şekil 4.434: Bursa Tavukpazarı Hamamı planı (Ayverdi, 1972) …… 201
Şekil 4.435: Bursa Tavukpazarı Hamamı kesidi (Şehitoğlu, 2000) …… 202
Şekil 4.436: BUR08'de FI11-02 …… 205
Şekil 4.437: BUR08'de FI11-06 …… 205
Şekil 4.438: BUR08'de FI11-08 …… 205
Şekil 4.439: BUR08'de FI11-09 …… 205
Şekil 4.440: BUR08'de FI11-12 …… 205
Şekil 4.441: BUR08'de FS11-02 …… 205
Şekil 4.442: BUR08'de FS11-07 …… 205
Şekil 4.443: BUR08'de FS11-08 …… 205
Şekil 4.444: BUR08'de FI21-01 …… 206
Şekil 4.445: BUR08'de FI21-02 …… 206
Şekil 4.446: BUR08'de FS21-01 …… 206
Şekil 4.447: BUR08'de FS21-02 …… 206
Şekil 4.448: BUR08'de FH21-03 …… 206
Şekil 4.449: İznik 2.Murad Hamamı erkekler kısmı girişi …… 207
Şekil 4.450: 2.Murad Hamamı planı (V.G.M.,1986) …… 207
Şekil 4.451: İZN02'de FC11-02 …… 210
Şekil 4.452: İZN02'de FC11-12 …… 210
Şekil 4.453: İZN02'de FS11-01 …… 210
Şekil 4.454: İZN02'de FC21-02 …… 210
Şekil 4.455: İZN02'de FS21-01 …… 210
Şekil 4.456: İZN02'de FS21-02 …… 210
Şekil 4.457: İZN02'de FD21-01 …… 211
Şekil 4.458: İZN02'de FH21-04 …… 211
Şekil 4.459: İZN02'de FH21-06 …… 211

Sayfa No

Şekil 4.460: İZN02'de FH22-02 …… 211
Şekil 4.461: Edirne Yeniçeri Hamamı dış görünüşü …… 212
Şekil 4.462: Edirne Yeniçeri Hamamı planı (Büyükdığan, 1989) …….. 212
Şekil 4.463: Edirne Yeniçeri Hamamı kesidi (Büyükdığan, 1989) ……. 213
Şekil 4.464: EDİ03'de FI01-01 …… 215
Şekil 4.465: EDİ03'de FI01-03 …… 215
Şekil 4.466: EDİ03'de FS01-03 …….. 215
Şekil 4.467: EDİ03'de FS01-08 ……... 215
Şekil 4.468: EDİ03'de FS01-11 …….. 215
Şekil 4.469: EDİ03'de FH01-01 …… 215
Şekil 4.470: EDİ03'de FH01-05 ……. 215
Şekil 4.471: EDİ03'de FH02-01 ……. 215
Şekil 4.472: EDİ03'de FH02-03 …….. 216
Şekil 4.473: EDİ03'de FH02-09 …….. 216
Şekil 4.474: EDİ03'de FH03-01 …… 216
Şekil 4.475: EDİ03'de FH03-02 …… 216
Şekil 4.476: Bergama Küplü Hamam giriş kapısı …… 217
Şekil 4.477: Bergama Küplü Hamam planı (Ayverdi, 1972) …….. 217
Şekil 4.478: BER02'de FI01-02 ……. 220
Şekil 4.479: BER02'de FS01-08 …… 220
Şekil 4.480: BER02'de FS01-09 …… 220
Şekil 4.481: BER02'de FS01-11 …… 220
Şekil 4.482: BER02'de FS01-13 …… 220
Şekil 4.483: BER02'de FS01-15 …… 220
Şekil 4.484: BER02'de FH01-02 …… 220
Şekil 4.485: BER02'de FH01-03 …… 220
Şekil 4.486: BER02'de FH02-04 …… 221
Şekil 4.487: BER02'de FH02-11 …… 221
Şekil 4.488: BER02'de FH03-02 …… 221
Şekil 4.489: BER02'de FH03-03 …… 221
Şekil 4.490: BER02'de FD01-01 …… 221
Şekil 4.491: BER02'de FD02-01 …… 221
Şekil 4.492: Havza Mustafa Bey Kaplıca Hamamı planı (Ayverdi, 1972) … 222
Şekil 4.493: HAV01'de FC01-01 …… 224

Sayfa No

Şekil 4.494: HAV01'de FC01-02 …… 224
Şekil 4.495: HAV01'de FS01-03 …… 224
Şekil 4.496: HAV01'de FS01-05 …… 224
Şekil 4.497: HAV01'de FH01-01 ……..…… 224
Şekil 4.498: HAV01'de FH01-02 ……..…… 224
Şekil 4.499: Tokat Yörgüç Paşa Hamamı dışarıdan görünüşü …… 225
Şekil 4.500: Tokat Yörgüç Paşa Hamamı planı (Ayverdi, 1972) ……..… 225
Şekil 4.501: TOK02'de FC01-03 …… 228
Şekil 4.502: TOK02'de FC01-05 …… 228
Şekil 4.503: TOK02'de FI01-02 …….. 228
Şekil 4.504: TOK02'de FI01-03 …….. 228
Şekil 4.505: TOK02'de FI01-06 …….. 228
Şekil 4.506: TOK02'de FI01-07 …….. 228
Şekil 4.507: TOK02'de FD01-01 ……. 228
Şekil 4.508: TOK02'de FS01-01 ……. 228
Şekil 4.509: TOK02'de FS01-02 ……. 229
Şekil 4.510: TOK02'de FH01-01 …… 229
Şekil 4.511:TOK02'de FH01-04 …… 229
Şekil 4.512: TOK02'de FH02-01 …… 229
Şekil 4.513: TOK02'de FH03-01 …… 229
Şekil 4.514: TOK02'de FH03-04 …… 229
Şekil 4.515: TOK02'de FH04-01 …… 229
Şekil 4.516: TOK02'de FH04-02 …… 229
Şekil 4.517: Bursa Umurbey Hamamı tepeden görünüşü (Gabriel,1958b) … 230
Şekil 4.518: Bursa Umurbey Hamamı giriş cephesi …… 230
Şekil 4.519: Umurbey Hamamı planı (Ayverdi, 1972) ……..…… 231
Şekil 4.520: Umurbey Hamamı boyuna kesidi (Şehitoğlu, 2000) …….. 231
Şekil 4.521: Umurbey Hamamı iki halvet ve sıcaklık eyvanından geçen kesit (Bursa KTVKK, 2006) ……. 232
Şekil 4.522: BUR09'da FC01-01 ……. 234
Şekil 4.523: BUR09'da FC01-10 …… 234
Şekil 4.524: BUR09'da FI01-01 …… 234
Şekil 4.525: BUR09'da FS01-01 …… 234
Şekil 4.526: BUR09'da FS01-03 …… 234

Sayfa No

Şekil 4.527: BUR09'da FS01-04 …… 234
Şekil 4.528: BUR09'da FS01-11 …… 235
Şekil 4.529: BUR09'da FH01-01 …… 235
Şekil 4.530: BUR09'da FH02-02 …… 235
Şekil 4.531: BUR09'da FH03-02 …… 235
Şekil 4.532: Osmancık Koca Mehmet Paşa Hamamı krokisi …….. 236
Şekil 4.533: OSM01'de FC01-01 …… 238
Şekil 4.534: OSM01'de FI01-01 …… 238
Şekil 4.535: OSM01'de FD01-01 …… 238
Şekil 4.536: OSM01'de FH01-02 …… 238
Şekil 4.537: OSM01'de FS01-01 …… 238
Şekil 4.538: OSM01'de FS01-03 …… 238
Şekil 4.539: OSM01'de FS01-05 …… 239
Şekil 4.540: OSM01'de FH02-01 …… 239
Şekil 4.541: OSM01'de FH02-03 …… 239
Şekil 4.542: OSM01'de FH03-02 …… 239
Şekil 4.543: OSM01'de FH03-03 …… 239
Şekil 4.544: Bursa Reyhan Paşa Hamamı planı (Şehitoğlu, 2000) ……. 240
Şekil 4.545: Bursa Reyhan Paşa Hamamı kesidi (Şehitoğlu, 2000) ……..… 240
Şekil 4.546: BUR10'da FI01-02 …… 243
Şekil 4.547: BUR10'da FS01-01 …… 243
Şekil 4.548: BUR10'da FS01-02 …… 243
Şekil 4.549: BUR10'da FS01-03 …… 243
Şekil 4.550: BUR10'da FH01-01 …… 243
Şekil 4.551: BUR10'da FH02-01 …… 243
Şekil 4.552: BUR10'da FH02-02 …… 244
Şekil 4.553: BUR10'da FH03-01 …… 244
Şekil 4.554: BUR10'da FH03-02 …… 244
Şekil 4.555: Edirne Tahtakale Hamamı planı (Büyükdığan, 1989) …… 245
Şekil 4.556: Edirne Tahtakale Hamamı kesidi (Büyükdığan, 1989) …….. 246
Şekil 4.557: EDİ04'de FC11-07 …… 250
Şekil 4.558: EDİ04'de FC11-16 …… 250
Şekil 4.559: EDİ04'de FC11-20 …… 250
Şekil 4.560: EDİ04'de FC11-24 …… 250

Sayfa No

Şekil 4.561: EDİ04'de FA11-01 …….. 250
Şekil 4.562: EDİ04'de FA11-04 …… 250
Şekil 4.563: EDİ04'de FA11-05 …… 250
Şekil 4.564: EDİ04'de FD12-01 …… 250
Şekil 4.565: EDİ04'de FD12-03 …… 251
Şekil 4.566: EDİ04'de FI11-04 …… 251
Şekil 4.567: EDİ04'de FI11-05 …… 251
Şekil 4.568: EDİ04'de FI11-06 …… 251
Şekil 4.569: EDİ04'de FI11-08 …… 251
Şekil 4.570: EDİ04'de FI11-17 …… 251
Şekil 4.571: EDİ04'de FI11-18 …… 251
Şekil 4.572: EDİ04'de FD13-03 …… 251
Şekil 4.573: EDİ04'de FD13-05 …… 252
Şekil 4.574: EDİ04'de FD14-02 …… 252
Şekil 4.575: EDİ04'de FS11-01 …… 252
Şekil 4.576: EDİ04'de FS11-02 …… 252
Şekil 4.577: EDİ04'de FS11-03 …… 252
Şekil 4.578: EDİ04'de FS11-04 …… 252
Şekil 4.579: EDİ04'de FS11-05 …… 252
Şekil 4.580: EDİ04'de FS11-12 …… 252
Şekil 4.581: EDİ04'de FS11-13 …… 253
Şekil 4.582: EDİ04'de FS11-24 …… 253
Şekil 4.583: EDİ04'de FH11-02 …… 253
Şekil 4.584: EDİ04'de FH12-01 …… 253
Şekil 4.585: EDİ04'de FH12-02 …… 253
Şekil 4.586: EDİ04'de FH12-03 …… 253
Şekil 4.587: EDİ04'de FH13-02 …… 253
Şekil 4.588: EDİ04'de FH13-04 …… 253
Şekil 4.589: EDİ04'de FH14-02 …… 254
Şekil 4.590: EDİ04'de FH14-03 …… 254
Şekil 4.591: Amasya Mustafa Bey Hamamı giriş cephesi …… 255
Şekil 4.592: Amasya Mustafa Bey Hamamı planı (Ayverdi, 1972) ……. 256
Şekil 4.593: AMA01'de FC01-01 …… 258
Şekil 4.594: AMA01'de FC01-07 …… 258

Sayfa No

Şekil 4.595: AMA01'de FA01-01 258
Şekil 4.596: AMA01'de FA01-02 258
Şekil 4.597: AMA01'de FA01-03 258
Şekil 4.598: AMA01'de FD01-02 258
Şekil 4.599: AMA01'de FD01-03 258
Şekil 4.600: AMA01'de FD01-06 258
Şekil 4.601: AMA01'de FD02-04 259
Şekil 4.602: AMA01'de FD02-06 259
Şekil 4.603: AMA01'de FD02-07 259
Şekil 4.604: AMA01'de FI01-05 259
Şekil 4.605: AMA01'de FI01-12 259
Şekil 4.606: AMA01'de FI01-15 259
Şekil 4.607: AMA01'de FS01-01 259
Şekil 4.608: AMA01'de FS01-05 259
Şekil 4.609: AMA01'de FS01-09 260
Şekil 4.610: AMA01'de FH02-04 260
Şekil 4.611: AMA01'de FH02-09 260
Şekil 4.612: AMA01'de FH02-10 260
Şekil 4.613: Edirne Mezit Bey Hamamı (Büyükdığan, 1989) 261
Şekil 4.614: Edirne Mezit Bey Hamamı kesidi (Büyükdığan, 1989) 261
Şekil 4.615: EDİ05'de FI01-01 264
Şekil 4.616: EDİ05'de FD01-06 264
Şekil 4.617: EDİ05'de FS01-01 264
Şekil 4.618: EDİ05'de FS01-02 264
Şekil 4.619: EDİ05'de FS01-04 264
Şekil 4.620: EDİ05'de FH01-02 264
Şekil 4.621: EDİ05'de FH01-03 264
Şekil 4.622: Bursa Başçı İbrahim Hamamı giriş cephesi 265
Şekil 4.623: Bursa Başçı İbrahim Hamamı planı (Ayverdi, 1973) 265
Şekil 4.624: BUR11'de FC01-02 268
Şekil 4.625: BUR11'de FS01-01 268
Şekil 4.626: BUR11'de FS01-02 268
Şekil 4.627: BUR11'de FS01-05 268
Şekil 4.628: BUR11'de FH01-01 268

Sayfa No

Şekil 4.629: Bursa Yeşil Hamamı dış görünüşü (Bursa KTVKK,2006) …… 269
Şekil 4.630: Bursa Yeşil Hamamı planı (Şehitoğlu, 2000) …… 269
Şekil 4.631: Bursa Yeşil Hamamı kesidi (Şehitoğlu, 2000) …… 270
Şekil 4.632: BUR12'de FS01-05 …… 272
Şekil 4.633: BUR12'de FS01-08 …… 272
Şekil 4.634: BUR12'de FD02-01 …… 272
Şekil 4.635: BUR12'de FH01-01 …… 272
Şekil 4.636: BUR12'de FH02-02 …… 272
Şekil 4.637: BUR12'de FH03-01 …… 272
Şekil 4.638: Bursa Kadı Hamamı dış görünüşü …… 273
Şekil 4.639: Bursa Kadı Hamamı planı (Ayverdi, 1973) …… 274
Şekil 4.640: Bursa Kadı Hamamı kesidi (Şehidoğlu, 2000) …… 274
Şekil 4.641: BUR13'de FA01-02 …… 277
Şekil 4.642: BUR13'de FA01-03 …… 277
Şekil 4.643: BUR13'de FI01-01 …… 277
Şekil 4.644: BUR13'de FI01-04 …… 277
Şekil 4.645: BUR13'de FS01-06 …… 277
Şekil 4.646: BUR13'de FS01-10 …… 277
Şekil 4.647: BUR13'de FS01-13 …… 277
Şekil 4.648: BUR13'de FH01-01 …… 277
Şekil 4.649: BUR13'de FH02-05 …… 278
Şekil 4.650: BUR13'de FH03-01 …… 278
Şekil 4.651: BUR13'de FH04-01 …… 278
Şekil 4.652: BUR13'de FH04-02 …… 278
Şekil 4.653: Bursa İbrahim Paşa Hamamı planı (Şehitoğlu, 2000) ……. 279
Şekil 4.654: Bursa İbrahim Paşa Hamamı kesidi (Şehitoğlu, 2000) …… 279
Şekil 4.655: BUR14'de FC01-01 …… 282
Şekil 4.656: BUR14'de FS01-04 …… 282
Şekil 4.657: BUR14'de FS01-12 …… 282
Şekil 4.658: BUR14'de FH01-01 …… 282
Şekil 4.659: BUR14'de FH01-02 …… 282
Şekil 4.660: BUR14'de FH01-09 …… 282
Şekil 4.661: BUR14'de FH02-02 …… 282
Şekil 4.662: BUR14'de FH02-03 …… 282

Sayfa No

Şekil 4.663: Bursa Haydarhane Hamamı planı (Ayverdi, 1973) …… 283
Şekil 4.664: BUR15'de FI01-01 …… 286
Şekil 4.665: BUR15'de FS01-03 …… 286
Şekil 4.666: BUR15'de FH02-01 …… 286
Şekil 4.667: İstanbul Tahtakale Hamamı giriş cephesi …… 287
Şekil 4.668: İstanbul Tahtakale Hamamı planı (Ayverdi, 1974) …… 288
Şekil 4.669: İST01'de FC11-05 …… 291
Şekil 4.670: İST01'de FC11-09 …… 291
Şekil 4.671: İST01'de FI11-01 …… 291
Şekil 4.672: İST01'de FI11-04 …… 291
Şekil 4.673: İST01'de FH11-02 …… 291
Şekil 4.674: İST01'de FH13-01 …… 291
Şekil 4.675: İST01'de FH13-03 …… 291
Şekil 4.676: İST01'de FH14-03 …… 291
Şekil 4.677: İST01'de FH14-04 …… 292
Şekil 4.678: İST01'de FS11-05 …… 292
Şekil 4.679: İST01'de FS11-07 …… 292
Şekil 4.680: İST01'de FS11-08 …… 292
Şekil 4.681: İST01'de FS11-09 ……... 292
Şekil 4.682: İST01'de FS11-13 ……... 292
Şekil 4.683: İST01'de FH17-01 …… 292
Şekil 4.684: İST01'de FH17-04 …… 292
Şekil 4.685: İST01'de FH18-01 …… 293
Şekil 4.686: İST01'de FH18-06 …… 293
Şekil 4.687: İST01'de FC21-01 …… 293
Şekil 4.688: İST01'de FC21-03 …… 293
Şekil 4.689: İznik İsmail Bey Hamamı dış görünüşü …… 294
Şekil 4.690: İznik İsmail Bey Hamamı planı (Akyıl Kantarcıoğlu, 1991) … 294
Şekil 4.691: İznik İsmail Bey Hamamı kesidi (Akyıl Kantarcıoğlu, 1991) … 295
Şekil 4.692: İznik İsmail Bey Hamamı kesidi (Akyıl Kantarcıoğlu, 1991) … 295
Şekil 4.693: İZN03'de FC01-04 ……. 298
Şekil 4.694: İZN03'de FD01-03 …… 298
Şekil 4.695: İZN03'de FD01-05 …… 298
Şekil 4.696: İZN03'de FI01-06 …… 298

Sayfa No

Şekil 4.697: İZN03'de FI01-12 …… 298
Şekil 4.698: İZN03'de FI01-14 …… 298
Şekil 4.699: İZN03'de FI01-15 …… 299
Şekil 4.700: İZN03'de FI01-16 …… 299
Şekil 4.701: İZN03'de FI01-20 …… 299
Şekil 4.702: İZN03'de FS01-05 ……..…… 299
Şekil 4.703: İZN03'de FS01-10 ……... 299
Şekil 4.704: İZN03'de FS01-11 …….. 299
Şekil 4.705: Suluova Yolpınar köyü Hamamı dış görünüşü …… 300
Şekil 4.706: Suluova Yolpınar köyü Hamamı planı (V.G.M., 1972) …… 301
Şekil 4.707: Suluova Yolpınar köyü Hamamı AA kesidi (V.G.M., 1972) …. 301
Şekil 4.708: SUL01'de FI01-02 ……... 304
Şekil 4.709: SUL01'de FI01-04 ……... 304
Şekil 4.710: SUL01'de FD01-02 ……. 304
Şekil 4.711: SUL01'de FD01-05 ……. 304
Şekil 4.712: SUL01'de FD01-07 ……. 304
Şekil 4.713: SUL01'de FS01-02 …… 304
Şekil 4.714: SUL01'de FS01-05 …… 305
Şekil 4.715: SUL01'de FS01-09 …… 305
Şekil 4.716: SUL01'de FH01-02 …… 305
Şekil 4.717: SUL01'de FH02-05 …… 305
Şekil 4.718: Amasya Hızır Paşa Hamamı çatı örtüsü …… 306
Şekil 4.719: Amasya Hızır Paşa Hamamı planı (Önge, 1995) …… 306
Şekil 4.720: Amasya Hızır Paşa Hamamı kesidi (V.G.M., 1972) ……... 307
Şekil 4.721: AMA02'de FC01-03 …… 309
Şekil 4.722: AMA02'de FC01-04 …… 309
Şekil 4.723: AMA02'de FC01-09 …… 309
Şekil 4.724: AMA02'de FI01-01 …… 309
Şekil 4.725: AMA02'de FI01-04 …… 309
Şekil 4.726: AMA02'de FS01-01 …… 309
Şekil 4.727: AMA02'de FS01-04 …… 310
Şekil 4.728: AMA02'de FH01-07 ……... 310
Şekil 4.729: AMA02'de FH01-09 ……... 310
Şekil 4.730: Merzifon Fatih Çifte Hamamı giriş cephesi …… 311

Sayfa No

Şekil 4.731: Merzifon Fatih Çifte Hamamı planı. (Ayverdi, 1974)'ten alınmış; üzerine kadınlar kısmı şematik olarak işlenmiştir …… 311
Şekil 4.732: MER01'de FA11-01 …… 315
Şekil 4.733: MER01'de FD11-01 …… 315
Şekil 4.734: MER01'de FI11-01 …… 315
Şekil 4.735: MER01'de FI11-02 …… 315
Şekil 4.736: MER01'de FI11-03 …… 315
Şekil 4.737: MER01'de FI11-04 …… 315
Şekil 4.738: MER01'de FS11-01 …… 315
Şekil 4.739: MER01'de FS11-02 …… 315
Şekil 4.740: MER01'de FS11-03 …… 316
Şekil 4.741: MER01'de FS11-06 …… 316
Şekil 4.742: MER01'de FH12-03 …… 316
Şekil 4.743: MER01'de FH12-04 …… 316
Şekil 4.744: MER01'de FH13-01 …… 316
Şekil 4.745: MER01'de FH13-03 …… 316
Şekil 4.746: MER01'de FI21-02 …… 316
Şekil 4.747: MER01'de FI21-03 …… 316
Şekil 4.748: MER01'de FI21-05 …… 317
Şekil 4.749: MER01'de FS21-02 …… 317
Şekil 4.750: MER01'de FS21-05 …… 317
Şekil 4.751: MER01'de FH21-01 …… 317
Şekil 4.752: MER01'de FH21-02 …… 317
Şekil 4.753: MER01'de FH22-02 …… 317
Şekil 4.754: MER01'de FH22-04 …… 317
Şekil 4.755: İstanbul Gedikpaşa Hamamı örtü sistemi (Ayverdi, 1974) …… 318
Şekil 4.756: İstanbul Gedikpaşa Hamamı planı (Ayverdi, 1974) …… 319
Şekil 4.757: İST02'de FC11-02 ……... 323
Şekil 4.758: İST02'de FC11-03 …….. 323
Şekil 4.759: İST02'de FA12-01 …… 323
Şekil 4.760: İST02'de FI11-02 …… 323
Şekil 4.761: İST02'de FI11-05 …… 323
Şekil 4.762: İST02'de FI11-08 …… 323
Şekil 4.763: İST02'de FI11-11 …… 323

Sayfa No

Şekil 4.764: İST02'de FS11-02 …… 323
Şekil 4.765: İST02'de FS11-04 …… 324
Şekil 4.766: İST02'de FH11-03 …… 324
Şekil 4.767: İST02'de FH11-04 …… 324
Şekil 4.768: İST02'de FH12-06 …… 324
Şekil 4.769: İST02'de FH13-01 …… 324
Şekil 4.770: İST02'de FH15-01 …… 324
Şekil 4.771: İST02'de FC21-01 …… 324
Şekil 4.772: İST02'de FI21-03 …… 324
Şekil 4.773: İST02'de FI21-05 …… 325
Şekil 4.774: İST02'de FA21-01 …… 325
Şekil 4.775: İST02'de FD21-02 …… 325
Şekil 4.776: İST02'de FD22-03 …… 325
Şekil 4.777: İST02'de FS21-05 …… 325
Şekil 4.778: İST02'de FH21-03 …… 325
Şekil 4.779: İST02'de FH21-05 …… 326
Şekil 4.780: İST02'de FH23-02 …… 326
Şekil 4.781: İST02'de FH24-01 …… 326
Şekil 4.782: Amasya Kumacık Hamamı giriş cephesi …… 327
Şekil 4.783: Amasya Kumacık Hamamı planı (V.G.M., 1972) …… 327
Şekil 4.784: AMA03'de FC01-01 …… 330
Şekil 4.785: AMA03'de FC01-02 …… 330
Şekil 4.786: AMA03'de FI01-03 …… 330
Şekil 4.787: AMA03'de FI01-15 …… 330
Şekil 4.788: AMA03'de FD01-04 ……... 330
Şekil 4.789: AMA03'de FS01-03 …… 330
Şekil 4.790: AMA03'de FS01-16 …… 330
Şekil 4.791: AMA03'de FS01-19 …… 330
Şekil 4.792: AMA03'de FS01-20 …… 331
Şekil 4.793: AMA03'de FH01-01 …… 331
Şekil 4.794: AMA03'de FH02-03 …… 331
Şekil 4.795: AMA03'de FH02-06 …… 331
Şekil 4.796: AMA03'de FH02-11 …… 331
Şekil 4.797: İstanbul 2.Bayezid Hamamı kadınlar kısmı girişi cephesi …… 332

Sayfa No

Şekil 4.798: İstanbul 2.Bayezid Hamamı planı (Yüksel, 1983) …… 333
Şekil 4.799: İstanbul 2.Bayezid Hamamı kesidi (Yüksel, 1983) …… 333
Şekil 4.800: İST03'de FC11-01 …… 337
Şekil 4.801: İST03'de FC11-02 …… 337
Şekil 4.802: İST03'de FC11-03 …… 337
Şekil 4.803: İST03'de FD11-01 …… 337
Şekil 4.804: İST03'de FD12-01 …… 337
Şekil 4.805: İST03'de FD12-02 …… 337
Şekil 4.806: İST03'de FD13-01 …… 337
Şekil 4.807: İST03'de FD13-02 …… 337
Şekil 4.808: İST03'de FI11-01 …… 338
Şekil 4.809: İST03'de FI11-02 …… 338
Şekil 4.810: İST03'de FI11-03 …… 338
Şekil 4.811: İST03'de FS11-01 …… 338
Şekil 4.812: İST03'de FS11-02 …… 338
Şekil 4.813: İST03'de FS11-03 …… 338
Şekil 4.814: İST03'de FH11-01 …… 338
Şekil 4.815: İST03'de FH13-01 …… 338
Şekil 4.816: İST03'de FH14-01 …… 339
Şekil 4.817: İST03'de FC21-01 …… 339
Şekil 4.818: İST03'de FD21-01 …… 339
Şekil 4.819: İST03'de FD21-02 …… 339
Şekil 4.820: İST03'de FI21-01 …… 339
Şekil 4.821: İST03'de FI21-02 …… 339
Şekil 4.822: İST03'de FI21-03 …… 339
Şekil 4.823: İST03'de FH21-01 …… 339
Şekil 4.824: İST03'de FS21-01 …… 340
Şekil 4.825: İST03'de FS21-02 …… 340
Şekil 4.826: İST03'de FS21-03 …… 340
Şekil 4.827: İST03'de FH22-01 …… 340
Şekil 4.828: İST03'de FH23-01 …… 340
Şekil 4.829: İST03'de FH24-01 …… 340
Şekil 4.830: İST03'de FH24-02 …… 340
Şekil 5.1: Sivri kemer şeması (Tükel Yavuz, 1983) …… 341

Sayfa No

Şekil 5.2: Beşik tonoz yük şeması (Jones ve Michell, 1972) ……..… 342

Şekil 5.3: Çapraz tonoz (Tükel Yavuz, 1983) …… 342

Şekil 5.4: Manastır tonoz (Tükel Yavuz, 1983) …… 342

Şekil 5.5: Yıldız tonoz (Rumpler, 1956) …… 342

Şekil 5.6: Kubbe yük şeması (Mainstone, 1975) …… 343

Şekil 5.7: Kubbe üstündeki gerilimler. (Sesigür ve diğerleri, 2007) …...… 343

Şekil 5.8: Tromp (Rosintal, 1928) ……...…… 346

Şekil 5.9: Tromp yük şeması (Mainstone, 1972) …… 346

Şekil 5.10: Pandantif yük şeması (Mainstone, 1972) …… 346

Şekil 5.11: Pandantif (Hasol, 1979) ……..……..… 346

Şekil 5.12: Basit kısa üçgen dizisi (Rosintal, 1928) ……..… 346

Şekil 5.13: Değişik üçgen dizileri (Rosintal, 1928) ……..…… 347

Şekil 5.14: Baklavalı üçgen dizisi (Rosintal, 1928) ……..… 347

Şekil 5.15: Baklavalı kuşaklama üçgen dizisi (Klinghardt, 1927) …… 347

Şekil 5.16: Baklavalı kuşaklama üçgen dizisi (Rosintal, 1928) …… 348

Şekil 5.17: Dekoratif destek konsolu (Ecochard, 1977) …… 348

Şekil 5.18: Dekoratif destek (Glück, 1921) …… 348

Şekil 5.19: Mukarnas kubbe. (Tabbaa, 1985) ……..…… 349

Şekil 5.20: Mukarnas kubbe. (Choisy, 1954b) ……..…… 349

Şekil 5.21: Mukarnas birimi (Büyükdığan, 1989) …… 350

Şekil 5.22: Mukarnaslı pandantif (Aktuğ, 1989) ……..… 350

Şekil 5.23: Mukarnaslı tromp (Glück, 1921) …… 350

Şekil 5.24: Mukarnaslı düzlem üçgen (Rosintal, 1928) …… 351

Şekil 5.25: Mukarnaslı tromp ve eteğinde konsol (Hasol, 1979) ……..… 351

Şekil 5.26: Bursa İbrahim Paşa Hamamı (1451-1481) halvetinde mukarnaslı tromp eteğinde ufak konsollar …….. 351

Şekil 5.27: Bursa Mahkeme Hamamı (1421) erkekler kısmı camekanında tromp içinde stilize mukarnas uygulaması …….. 352

Şekil 5.28: Bursa Ördekli Hamamı'nın (1389-1421) yıkık erkekler kısmı camekanında mukarnaslı taşırmanın tuğla altyapısı …… 352

Şekil 5.29: Edirne Saray Hamamı (1389-1402) erkekler kısmı ılıklığında mukarnas kubbenin altyapısı …… 352

Şekil 5.30: Kubbe feneri (Çetintaş,1952) ……..…… 353

Şekil 5.31: Filgözü detayı (Hasol, 1979) …… 354

Sayfa No

Şekil 5.32: Bursa'da Reyhan Paşa Hamamı'nda (1431) basit kubbeli halvet örtüsü …….. 356

Şekil 5.33: Bursa'da Reyhan Paşa Hamamı'nda (1431) çokgen tabanlı sıcaklık kubbesi …… 356

Şekil 5.34: Osmancık'ta Koca Mehmet Paşa Hamamı'nda (1430-1431) çokgen parçalı sıcaklık kubbesi …….. 356

Şekil 5.35: Bergama Küplü Hamam'da (1427) dilimli halvet kubbesi …… 356

Şekil 5.36: Bergama Küplü Hamam'da (1427) sarmal yivli sıcaklık kubbesi ……. 357

Şekil 5.37: Edirne Mezit Bey Hamamı'nda (1442) mukarnas traşlık kubbesi ……. 357

Şekil 5.38: Edirne Gazi Mihal Hamamı (1421-1422) kadınlar kısmı ılıklığı 357

Şekil 5.39: Yenişehir'de Yarhisar Hamamı'nda (1324-1362) beşik tonoz örtü……... …… 358

Şekil 5.40: Edirne Yeniçeri Hamamı'nda (1421-1451) ılıklığın bir parçasını örten çapraz tonoz ……. 358

Şekil 5.41: Bursa'da Kükürtlü Kaplıca Hamamı'nda (1362-1389) ılıklığı örten manastır tonoz ……. 358

Şekil 5.42: Yıldız tonoz (Hasol, 1979) ……..… 358

Şekil 5.43: İznik'te 1.Murad Hamamı'nda (1362-1450) kadınlar kısmı ılıklığının aynalı tonoz örtüsü …….. 359

Şekil 5.44: Tekne tonoz (Hasol, 1979) …… 359

Şekil 5.45: Çokgen tabanlı tonoz (Hasol, 1979) …….. 359

Şekil 5.46: Tokat Yörgüç Paşa Hamamı (1430) camekan kubbesinde pandantifli geçiş ……... 360

Şekil 5.47: İstanbul Gedikpaşa Hamamı (1474) erkekler kısmı ılıklığında mukarnaslı pandantifle geçilmiş kubbe ……... 360

Şekil 5.48: Ayrıtlı pandantif (Rosintal, 1928) ……..…… 360

Şekil 5.49: Merzifon Çifte Hamam (1473) erkekler kısmı halvetinde ayrıtlı pandantif …….. 360

Şekil 5.50: Tokat'ta Mevlana Hamamı (en geç 15.yüzyıl) halveti kubbesine geçişte düz tromp …… 361

Şekil 5.51: Ayrıtlı tromp (Aktuğ, 1989) …… 361

Şekil 5.52: Bergama Debbağlar Hamamı (1389-1402) camekanında ayrıtlı tromp …… 361

Şekil 5.53: Dilimli tromp (Rumpler, 1956) ……..…… 361

Şekil 5.54: Amasya'da Mustafa Bey Hamamı (1436) halvetinde dilimli tromp kullanımı …… 361

Sayfa No

Şekil 5.55: Amasya'da Kumacık Hamamı (1494) halvetinde dilimli tromplu kubbe geçişi …… 361

Şekil 5.56: Bursa'da Ördekli Hamamı (1389-1421) erkekler kısmında mukarnaslı trompla geçilmiş kubbe örtüsü …….. 362

Şekil 5.57: Mudurnu Yıldırım Hamamı (1382) halvetinde baklavalı tromp 362

Şekil 5.58: Düzlem üçgenli kubbe geçişi (Rosintal, 1928) ……..……. 363

Şekil 5.59: Edirne Tahtakale Hamamı'nda (1434-1435) düzlem üçgenle geçilmiş traşlık kubbesi …… 363

Şekil 5.60: Çoklu düzlem üçgen (Aktuğ, 1989) ……..…….. 363

Şekil 5.61: Amasya'da Hızır Paşa Hamamı (1466) camekanında çoklu düzlem üçgenle kubbe geçişi ……... 363

Şekil 5.62: Bolu Orta Hamamı (1389) sıcaklığında mukarnaslı düzlem üçgen …… 364

Şekil 5.63: Osmancık Koca Mehmed Paşa Hamamı (1430-1431) halvetinde basit kısa üçgen dizisi ……. 364

Şekil 5.64: Basit kuşaklama üçgen dizisi (Rumpler, 1956) …….…… 364

Şekil 5.65: Safranbolu Eski Hamam (1309-1333) halvetinde basit kuşaklama üçgen dizisi ile kubbeye geçiş ……... 364

Şekil 5.66: Osmancık'ta Koca Mehmed Paşa Hamamı'nda (1430-1431) baklavalı kısa üçgen dizisiyle geçilmiş halvet kubbesi …… 365

Şekil 5.67: Edirne Saray Hamamı'nda (1389-1402) baklavalı kuşaklama üçgen dizisi ile geçilmiş halvet kubbesi …….. 365

Şekil 5.68: Bursa Yeşil Hamamı'nda (1451-1481) baklavalı kuşaklama üçgen dizisi ile geçilmiş sıcaklık kubbesi …… 365

Şekil 5.69: Bursa'da Ördekli Hamamı (1389-1421) kadınlar kısmı ılıklığında kubbeye geçişte düz taşırma ……... 366

Şekil 5.70: Sivrihisar Seydiler Hamamı (1328) aralığında üçgenli taşırmayla kubbeye geçiş ……. 366

Şekil 5.71: Edine Saray Hamamı (1389-1402) kadınlar kısmı sıcaklığında mukarnaslı taşırmayla yarım kubbeye geçiş …… 366

Şekil 5.72: İstanbul Gedikpaşa Hamamı (1474) erkekler kısmı ılıklığında çapraz tonozlu taşırmayla kubbeye geçiş ……. 366

Şekil 5.73: Bursa Ördekli Hamamı (1389-1421) erkekler kısmı ılıklığında kubbeye geçişte aynalı tonozlu taşırma ……... 367

Şekil 5.74: Orhangazi Gürle Köyü Hamamı (1324-1462) ılıklığında dekoratif destek elemanının görünüşü ……. 367

Şekil 5.75: Orhangazi Gürle Köyü Hamamı (1324-1462) ılıklığında dekoratif destek elemanının alttan görünüşü ……... 367

Sayfa No

Şekil 5.76: Edirne Tahtakale Hamamı (1434-1435) erkekler kısmında kubbe feneri ……. 368

Şekil 5.77: Amasya Hızır Paşa Hamamı (1466) camekanı kubbe fenerinin dışarıdan görünüşü …….. 368

Şekil 5.78: İstanbul Gedikpaşa Hamamı (1474) WC örtüsünde aydınlık bacası. …….. 368

Şekil 5.79: Amasya Mustafa Bey Hamamı (1436) sıcaklığı kubbesinde kubbecik ……... 368

Şekil 5.80: Amasya Kumacık Hamamı (1494) kubbesinde göbek içinde filgözleri ……... 369

Şekil 5.81: Edirne Gazi Mihal Hamamı (1421-1422) kadınlar kısmı sıcaklığında altıgen tepe açıklığı …….. 369

Şekil 5.82: Kestel Babasultan Köyü Hamamı (1324-1362) WC'sinde serbest yerleştirilmiş değişik şekillerde filgözleri …… 369

Şekil 5.83: İstanbul 2.Bayezid Hamamı (1507) kadınlar kısmı WC'sinde lineer yerleştirilmiş filgözleri …….. 369

Şekil 5.84: İstanbul'da Tahtakale Hamamı (1451-1481) halvetinde matris şeklinde yerleştirilmiş filgözleri …….. 369

Şekil 5.85: Bursa Mahkeme Hamamı (1421) sıcaklık eyvanı örtüsünde merkez etrafında dairesel simetride yerleştirilmiş filgözleri ……... 370

Şekil 5.86: Tokat Yörgüç Paşa Hamamı (1430) sıcaklığında dairesel simetride yerleştirilmiş filgözleri ……. 370

Şekil C.1: Envanter formu, her bir satırın, plan şeması üstünde koduyla gösterilen bir örtüyü ve her bir sütunun da bir örtü, örtüye geçiş veya örtüyle ilişkili aydınlatma ögesini temsil ettiği bir matris niteliğindedir …… 415

ÖZET

Osmanlı mimarisinde, başlangıçtan, 16.yüzyılda ulaşılan klasik döneme kadar geçen, 200 yıllık sürede, bir hazırlık ve sentez süreci yaşanmıştır. Bu dönemde, örtü sistemlerinde yapılan denemeler ve kaydedilen gelişmelerin, özellikle hamam yapılarında yansımalarını görüyoruz. Erken Osmanlı dönemi hamamlarındaki örtü ve geçiş ögeleri kullanımı, kayda değer bir çeşitliliktedir.

Çalışmamızın ana aşamaları, erken dönem Osmanlı mimarisinde örtü sistemlerinde kullanılan ögelerin tanımlanması, alan ve arşiv çalışmaları ile bu döneme ait 51 hamamın örtü sistemlerinin tespit edilmesi, toplanan verilerin sistematik bir veri modeline yerleştirilmesi ve son olarak da oluşturulan bu model üzerinden zaman içinde örtü sistemlerinde yaşanan değişmelerin tartışılması şeklinde özetlenebilir. Bu aşamalar, hamam yapılarının genel özellikleri ve erken dönem Osmanlı mimarisinin genel özellikleri ile ilgili yapılan arşiv çalışmalarıyla da desteklenmiştir.

İlk bölümde, araştırmanın amacı, kapsamı ve çalışma yöntemleri anlatılmıştır. İkinci bölümde, tarih boyunca hamam yapılarının genel özellikleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde, erken Osmanlı dönemi mimarisinin genel özellikleri ele alınmıştır.

Dördüncü bölüm, çalışılan hamam yapılarına ait anlatım, fotoğraf, envanter formu ve çizimleri içeren elli bir envanter dosyasıyla bir katalog niteliğindedir.

Beşinci bölümde örtü, geçiş ve örtüyle ilişkili aydınlatma ögelerinin strüktürel, biçimsel ve malzemeye ilişkin özellikleri incelenmiş ve biçim kataloğu sunulmuştur.

Altıncı bölümde, çalışılan hamam yapılarında, örtü, geçiş ögeleri ve örtüyle ilişkili aydınlatma ögelerinin kullanım sıklığının, hamam hacimlerine dağılımının ve de bu ögelerin farklı kombinasyonlarının, zamana göre değişimi tartışılmış; ulaşılan sonuçlar, sayısal veriler ve grafiklerle desteklenmiştir.

Eklerde ise, çalışılan hamam yapılarını içeren kronolojik envanter, isim standartları ve envanter formu örneği yeralır.

SUMMARY

During the initial 200 years, until the Classical Age that begins in the 16th century, Ottoman architecture had gone through a stage of synthesis and preparation. This period marked its reflections of experimentations and developments in superstructure, especially in bathhouses, where the applications of different kinds of superstructure, as well as transition elements towards superstructure, are remarkably diversified.

The main stages of our work, can be summarized as follows : the identification and description of superstructural elements, used in early Ottoman architecture; a survey of superstructural and transitional elements of 51 bathhouses of this period, by means of on- site visits and archival research; the tabulation of the data collected in a systematical data model; and finally a discussion of changes in superstructural systems over 200 years, using this data model. All these stages of our work, have been accompanied by archival research on general properties of bathhouse buildings throughout history, as well as general properties of early Ottoman architecture.

In the first chapter, the aim, content and methods of our work are introduced. The second chapter deals with the general properties of bathhouse buildings in history, whereas the third chapter is on general properties of early Ottoman architecture.

The fourth chapter is a catalogue of bathhouses, that incorporates a description of every building, its detailed photographs, plans, sections, as well as its inventory form, which forms the basis of our data model.

The fifth chapter is a catalogue of forms, which surveys the structural, material and formal properties of superstructures and transition elements, as well as lighting elements in relation with superstructure.

The sixth chapter discusses changes against time of the frequency of superstructural, transitional and lighting elements, of their distribution in bathhouse spaces and of their various combinations. The conclusions reached, are verified against numerical values and statistical graphics.

In the appendices, are presented a chronological inventory of bathhouses, the naming standards and an inventory form sample.

1. GİRİŞ

1.1 Amaç ve Kapsam

Bu araştırmanın amacı, kuruluşundan 16.yüzyıla dek Osmanlı devleti tarafından inşa edilen hamam yapılarındaki eğrisel örtüye geçiş sistemlerini inceleyerek, örtü ve örtüye geçiş ögeleri için bir terminoloji çalışması yapmak ve sistematik bir belgeleme modeli önermektir. Bu model sayesinde, çalışma boyunca envanterleri oluşturulan, erken Osmanlı mimari gelişiminin tanıkları hamam yapılarının, sadece sözel tanımlamalarla değil, gerçek verilere dayanan sayısal değerlendirmelerle de belgelenmesi hedeflenmiştir.

Yüksek ısı ve nem düzeyi nedeni ile yüzey bezemesi kullanımının çok kısıtlı olduğu hamam mekanlarında, örtüye geçiş öğeleri, mimarın süsleme çabalarının odağındadır. Genelde aydınlatmanın da tepeden yapıldığı hamam yapılarında, geçiş öğeleri, algılanması kolay bir konumdadır. Erken dönem hamamlarında, birkaç tip temel geçiş öğesinin, farklı türetmeler ve kombinasyonlarla aynı yapı içinde dahi çok farklı şekillerde uygulandığı ve bu sayede değişik mekan etkileri elde edildiği gözlemlenebilmektedir. Örtüyle ilişkili değişik biçim, düzen ve sayıdaki aydınlatma ögelerinin de bu etkilere, yarattıkları ışık-gölge etkileriyle katkıda bulunmaları sözkonusudur.

Öte yandan kütlede üçüncü boyutta hareket yaratmak, büyük merkezi mekanlar elde etmek iddiasındaki Osmanlı mimarisinde, örtüye ait çözümlerde sözkonusu geçiş öğelerinin gelişimi önem taşımaktadır. Çok büyük açıklıklar geçilmemesine, cami kadar anıtsal ve etkileyici bir bina hedeflenmemesine, genelde sade ve halkın kullanımı için inşa edilmesine, kısacası konstrüktif ve dekoratif zorunluluklar olmamasına rağmen, hamam yapılarında geometri olanaklarının zorlanarak, bu denli yoğun ve çeşitli geçiş öğeleri kullanılması, akla, bu yapıların, o dönem usta ve mimarları için bir tür deneme ve ustalaşma alanı olduğunu da getirmektedir.

Bu nedenlerden, erken dönem hamam yapılarındaki örtüye geçiş öğeleri kullanımının, Mimar Sinan'la özdeşleşen Osmanlı klasik çağ mimarisinin yalın,

güçlü ve özgün tarzına ulaşma yolunda geçirdiği evrelere, çeşitli kültürlerden ve siyasi gelişmelerden etkilenmelere ve tarz arayışlarına ait ipuçları taşıdığını ve incelenmeye değer olduğunu düşünüyoruz. Bu incelemede sözkonusu hamamlardaki örtü sistemlerinin kronolojik bir dizge içinde ve bir tipolojik sınıflama çerçevesinde ortaya konulması amaçlandı..

Bu araştırmada, kütüphane çalışması sırasında, cami yapılarında ya da genelde örtü sistemleri ve örtüye geçiş elemanları kullanımı ile ilgili daha once yapılmış, yerli ve yabancı yazarların çeşitli araştırma ve akademik çalışmaları yol gösterici olmuştur.

Bu çalışmanın kapsamı 14.-16. yüzyıllar arası Osmanlı devletince inşa edilen hamam yapılarıdır. Fakat bu dönemin ve devletin öncülü olan Anadolulu ve komşu devletlerin mimarileri ve hamam yapılarının özellikleri de kütüphane taraması yöntemi ile incelenmiştir. Tipolojik bir denemeye konu ettiğimiz 14-16.yüzyıl arası Osmanlı hamamları için coğrafi sınır olarak ise, Türkiye seçilmiş; özellikle de İznik, Bursa, Edirne ve İstanbul gibi Osmanlı devletinin önemli merkezleri ve bunların civarındaki köyler ele alınmıştır.

İnceleme sırasında, kütüphane ve arşiv çalışmaları ile Kültür Bakanlığı ve çeşitli valilik ve belediyelerin yayınları ile internet sitelerinden alınan bilgiler ve ardından İl Kültür Müdürlükleri, Müze Müdürlükleri, belediyeler ve diğer yerel yetkililerle yapılan telefon görüşmeleriyle varlığı ve yeri tespit edilen çok sayıda hamamdan 81 tanesi, alan çalışması amaçlı ziyaret edilmiş ve bu hamamlar bu çalışmanın Ek A kısmında yeralan “Kronolojik Envanter” tablosunda kısa künyeleri, mevcut durumları ve yeraldıkları kaynaklar ile listelenmiştir; ve her birine bir sıra numarası verilmiştir.

Toplam 81 hamamdan, yıkık veya kilitli olması, çalışma için izin alınamaması, tehlikeli şekilde göçük bulunması, yoğun buhar ve benzeri nedenlerle tam incelenemeyenler dışında kalan 51 tanesi tamamen çalışılmıştır. Rölöve almak için gerekli araç-gereç ve yardımcı olmaması nedeniyle çalışma, yerinde yapılan krokiler, şematik çizimler ve ayrıntılı fotoğraflar yoluyla gerçekleştirilmiş; ayrıca arşiv çalışması yapılarak, tek tek kimi hamamlar üstüne yapılmış restorasyon çalışmaları incelenerek, daha once bu hamamlarda yapılan rölöveler elde edilmiştir.

Bu yöntemlerle elde edilen, sözkonusu hamamlara ait çok sayıdaki görsel ve yazılı verinin, kapsamlı bir terminoloji çalışmasına ve bir envanter modeline oturtularak değerlendirilmesi hedeflenmiştir.

Terminoloji çalışması, alan çalışmaları sırasında tespit ettiğimiz tüm örtü ve örtüye geçişe ilişkin ögelerin sınıflandırılması ve bir biçim kataloğu oluşturulması şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bunun için, daha çalışmaların en başında, arşiv çalışmalarından elde edilen bilgiler de kullanılarak bir sınıflama yapıldıysa da, sözkonusu biçim kataloğu, çalışmanın çeşitli evrelerinde karşılaşılan değişik biçimleri de kapsayacak şekilde, birçok defa revize edilmiştir. Türk Mimarlık Tarihi yazını, bu tip bir çalışmayı destekleyecek kapsamda bir terminolojik birikim sağlamamaktaydı. Kullanım yerleri ve nitelikleri birbirine çok benzeyen geçiş elemanlarını, bir terminoloji kargaşası yaşamadan sınıflandırabilmek, her birini doğru şekilde betimleyecek terimleri belirlemek büyük zaman aldı. Biçim kataloğunda örtü, örtüye geçiş ve örtüyle ilişkili aydınlatma ögeleri ana başlıkları altında, bu ögelerin değişik türleri, malzemesel, biçimsel ve strüktürel özellikleri, isimleri ve tarihsel kökenleriyle yeralmaktadır.

Envanter modeli oluştulurken ise, biçim kataloğunda belirlenmiş olan terminoloji ve sınıflamalar temel alınmıştır. Bu örtü ögelerinin farklı kombinasyonlarının her birini ifade edebilecek bir veri tabanı sistemi oluşturulmuş ve bu bir envanter formuna yansıtılmıştır. Ayrıca sistematik bir belgeleme modeli geliştirebilmek için isimler ve mekanlar ile ilgili standartlar belirlenmiştir.

Bu iki hedefe yönelik çalışmalar, sürekli birbirini beslemişler ve terminoloji ve envanter modeli önerileri, son hallerini almadan önce, tez yazım sürecinin her aşamasında, sürekli geri dönüşlerle, tüm verileri kapsayabilmeleri için tekrar tekrar şekillendirilmişlerdir. Böylece örtü ve örtüye geçiş sistemleri için, tüm envanteri kapsayacak bir terminoloji önerisi getirerek ve bir envanter modeli oluşturarak, eldeki verileri değerlendirebilmeyi sağlayacak altyapı sağlanmış oldu. Erken Osmanlı dönemi hamam yapılarının örtü sistemlerine ait oluşturulan bu sistematik veri tabanını kullanarak, örtü ögelerinin zaman içinde kullanımına ilişkin değişimleri somut, sayısal ifadelere dayalı olarak değerlendirip, sonuçlar çıkarma olanağını bulundu.

2. HAMAM YAPILARININ ÖZELLİKLERİ

Türkçe "hamam" kelimesi, yapay yollarla ısıtılan suyla işletilen yıkanma tesisini ifade etmektedir. Arapça kökenlidir ve ısıtmak, sıcak olmak anlamındaki "hamm" kökünden türemiştir. Farsça karşılığı "germabe"dir. Doğal sıcak su kaynakları ile ilişkili yapılara ise "kaplıca" veya "ılıca" adı verilir. Hamam kelimesinin Türkçe'deki en eski karşılığı ise Kuzey Türkleri ve Çavuşlar arasında da kullanılan "munça" veya "munçak"tır. Daha sonra görülen "çimek", "yumak", "yıkak", "yunluk" gibi terimler de uzun bir geçmişe sahip olup, bugün de çeşitli Türk boyları arasında kullanılmaktadır. Hamam karşılığı olarak "ısı", "ısıcak", "ısı dam", "ısık", "isik", "issi" kelimelerine de Anadolu ve diğer Türk kültür çevrelerinde rastlanır. Türkiye'nin bazı yörelerinde sıcak ve ısıcak kelimesi halen kullanılmaktadır. Mısır ve Kıpçak Türkleri ise hamama "ılı su" veya "yılı su" der ki, kudret hamamı, kaplıca anlamındaki "ılıca (ılığ-ca)" terimi buradan gelmektedir. (Eyice, 1997)

Eski çağlardan beri din ve yıkanma arasında güçlü bir ilişki olmuştur. Eski İran Zerdüşt dininin kutsal kitabı Avesta'da ve eski Hint kutsal kitabı Darma Şastra'da vücut temizliğinin dinin gereği olduğu yazılıdır. Hindistan'da halen devam eden bir inanca göre, Ganj nehrinde yıkanmak kutsaldır; her yıl belli zamanda burada toplanan Hindular, Ganj'da yıkandıktan sonra, nehir kıyısındaki tapınaklarında ibadet ederler. Seylan adasında da benzer dini nedenlerle yapılmış su tesisatı ve kral şehri olan Anaradhapura'da Pokuna hamam harabeleri bulunmuştur. Musevilerin de dini amaçlarla hamamlar yaptığı; ılıcalara çok önem verdikleri bilinmektedir; Kudüs'te bugün de mevcut olan Şifa Hamamı bunlardandır. Eski yazıtlarda, Seba kraliçesi Belkıs'a ait bir ılıcadan sözedilir. Suriye tapınaklarında da ibadet edecekler ve kurban kesecekler için yıkanma yerleri bulunmaktadır. Baalbek'teki güneş tapınağının avlusunda, taştan yıkanma yerleri vardır. Eski Mısır'da ise Nil nehrinde yıkanmak kutsal sayılıyordu. Ayrıca kimi Mısır tapınakların kalıntılarında yıkanma yerleri bulunmuştur (Aru, 1941). Daha geç dönemlerde ortaya çıkan İslam inancında ve ibadetinde de şüphesiz düzenli vücut temizliğinin ve özellikle akar suyla yıkanmanın büyük önemi vardır.

Eskiçağ uygarlıklarına ait kalıntılarda da, yıkanma mekanlarına ilişkin buluntulara dikkati çekmektedir. Örneğin, Pakistan'ın batısındaki Sind'deki kazılarda ortaya çıkarılan, M.Ö.2500-1500 dönemine ait İndus uygarlığının Mohenjo-Daro kentinde gelişmiş bir su ve kanalizasyon sistemi vardır. Eski Mezopotamya'da Asurlulara ait bir yıkanma tesisi ile Dicle kıyısında Asur kralı III.Salmanasar'ın (M.Ö.859-824) sarayında da bir hamamın kalıntısına rastlanmıştır. Mısır'da Tell el-Amarna'da hamam kalıntıları vardır. Türkiye-Suriye sınırına yakın Re'sül'ayn civarındaki Tell Halaf'ta M.Ö. 3.yy.'a ait kentteki ev kalıntılarında banyo yapmak için özel mekanlar ile temiz ve pis su tesisatı ve toprak küvetler ortaya çıkarılmıştır. Gaziantep Zincirli kazılarında da geç Hitit devletlerinden biri dönemine (M.Ö.1200 sonrası) tarihlenen bir hamam kalıntısı bulunmuştur (Eyice, 1997).

Yıkanma faaliyeti, tarih boyunca insanların gündeminde olmuş; buna bağlı olarak da, değişik boy ve donanımda, açık veya kapalı mekanlar, çağlar boyunca, insanların yapı programında yer almıştır. Özellikle, çalışmamıza konu olan, erken dönem Osmanlı Devleti coğrafyasının ilişki içinde olduğu ve Türklerin Osmanlı Devleti öncesi hareket güzergah üzerindeki, Anadolu ve Orta Doğu bölgesinde, çok eski bir hamam geleneği olduğu anlaşılmaktadır. Yıkanma ve bununla ilgili mekanlara olan talep, bu bölgede, temizlenme ve serinleme gereksinimi, tedavi, sportif faaliyetler ve dini gereklilikler gibi değişik nedenlerle ilişkili olarak, Yunan, Roma, Bizans, Erken İslam, Selçuklu ve Osmanlı döneminde, yüzyıllarca kesintisiz varolmuş ve hamam kültürü günümüze dek taşınmıştır.

2.1. Eski Yunan ve Helenistik Dönemde Hamam

Antik Yunan'da yıkanma ve hamam, "gymnasium"larla hem sosyal hem mimari anlamda doğrudan ilişkilidir. Her Yunan kentinin karakteristik yapılarından olan gymnasiumlara kabul edilen 18 yaşındaki özgür erkeklere ("ephebes"), burada askeri, atletik eğitimin yanısıra zihinsel ve sanatsal gelişimlerini sağlama imkanı veriliyordu. Gymnasiumlarda ayrıca gezgin, filozof, doctor, şair, müzisyen ve retorikçiler sohbet edip, ephebes ve halka ders verir, veya gösterilerini sahnelerdi. Bu ikinci işleve bağlı olarak gymnasiumlarda kitaplık ve "auditorium"lar da bulunurdu. Ayrıca gymnasiumlar, önemli özel veya kamusal kutlamaların, şölenlerin düzenlendiği yerdi. Tesisler, kentin zengin ve seçkinleri arasından seçilen "gymnasiarch" ünvanlı kişi tarafından yönetilip, finanse ediliyordu; bu prestijli ve

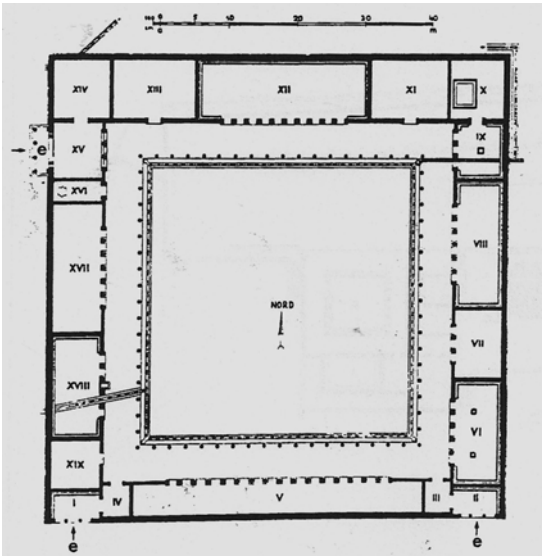

Şekil 2.1. Olympia gymnasiumu planı (Yegül, 1992)

çok geniş yetkili ama aynı zamanda da ağır bir görevdi. Birçok faaliyeti barındıran gymnasiumlarda en önemli gider kalemi ise atletlere dağıtılan ücretsiz yağ idi. Eğer parasal sorun yaşanırsa, bağış veya devlet yardımı alınabiliyordu.

Gymnasium yapı programı, "palaestra" adlı kolonadlı dörtgen avlu ile etrafındaki odalardan oluşur. Vitruvius'un tanımına göre, palaestranın üç yanında tek sıra kolonad, güney ucunda ise çift sıra kolonad bulunur. Tek sıra kolonad ardındaki "exedrae" adlı odalar, genel amaçlıdır; filozof, retorikçi, müzisyen gibi kişiler bu odalarda oturup tartışırlar. Çift sıra kolonadın ardındaki "ephebeum" adlı en önemli oda ise, gençlerin sınıfı ve toplanma odasıdır ve içinde oturma yerleri bulunur. Ephebeumun iki yanında da odalar vardır; bunlardan en sağdaki "loutron" yani soğuk suyla yıkanma odasıdır. En solunda ise bir dizi sıcak-soğuk banyolar ile yuvarlak planlı "laconicum" yani terleme odası yeralır. Vitruvius, "apodyterium" yani soyunma odasından bahsetmiyor. Olasılıkla ya ephebeum veya palaestra etrafındaki diğer bir mekan, bu işlevi yerine getiriyordu. Gymnasium'um palaestra dışındaki önemli mekanları, Vitruvius'un "xystus" ve "xysta" olarak bahsettiği açık ve kapalı spor alanları idi. Vitruvius'un bu şemasına rağmen Yegül, buluntulara ve çeşitli resimlere dayanarak, geleneksel Yunan gymnasiumunda yıkanma ile ilgi tek mekanın

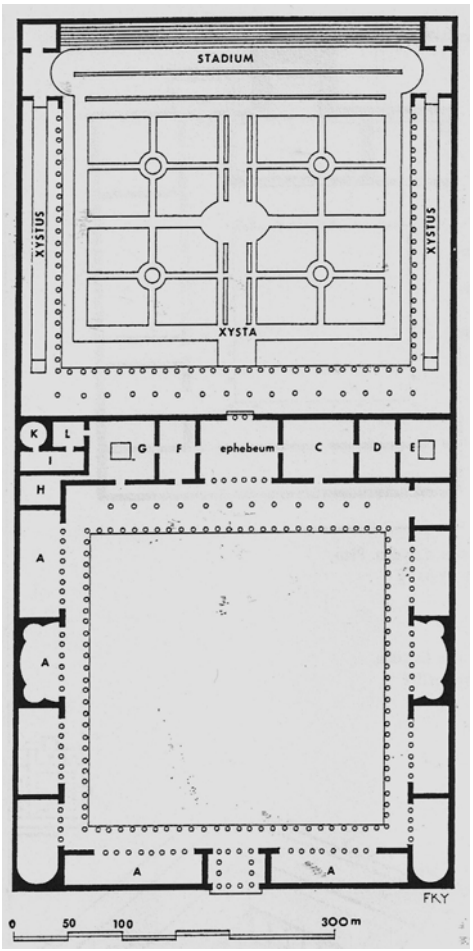

Şekil 2.2. Vitruvius'a göre gymnasium planı (Yegül, 1992)

loutron olduğunu ve olasılıkla, yükseltilmiş tekne ve soğuk duş ekipmanı bulunan açık bir mekan olduğunu söyler. Üstü kapalı yıkanma mekanlarının ise ancak M.Ö.5-4. yüzyıllarda ortaya çıktığını belirtir. Vitruvius, palaestrada, ephebeusun soluna yerleştirdiği yıkanma üniteleriyle ilişkili, gelişmiş su dağıtım ve ısıtma sistemlerinden bahseder, ki Yunan cimnastiği esaslarına gore vücut, beden eğitimi için yağlanıp, hafifçe tozlandığından, egzersiz sonrası temizliği için sıcak su gerekmesi makuldur. Fakat Yegül, Roma öncesi dönemde bunlara dair hiçbir iz bulunamadığını belirtmekte ve ısıtma için basit kömürlü mangalların kullanıldığını; bu iş için en uygun yerin aynı zamanda yağlanma odası olan ve yuvarlak veya oval odalar olarak karşımıza çıkan "aleipterion" olabileceğini düşünmektedir. (Yegül,1992)

Yıkanma ile ilişkilendirilen güç, güzellik ve sağlık, Plato'ya göre üç önemli erdemdir ve ruhun acıma, cesaret, tevazu ve adalet duygularıyla dengelenir. Böylece zihin ve vücut arasındaki uyum ideali gerçekleşir; ki bu da klasik gymnasium kurumunun temel kavramıdır. Dolayısıyla sağlıklı olmak fiziksel ve görsel bir arzudan çok, bir zorunluluk ve dini bir gerekliliktir ve banyo da bunun bir parçasıdır. Homer'in dünyasında, İliada'da ve Odyssey'de sıcak su banyosu sağlıklı ve canlandırıcı bir deneyim olarak betimlenir. Faydalı ve tedavi edici bir faaliyet olarak banyo ise, ilk kez Hipokrat okulunda geçer. Öte yandan kutsal sayılan ve yeraltı güçlerine, su perilerine ait olduğu düşünülen, çeşitli doğal sıcak su kaynakları üzerine yapılan, kimi yuvarlak formlu yapıların ibadet ve tedavi amaçlı yıkanma ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Ginouves, bu dönemde, evlerde de mutfakla ilişkili yıkanma alanları olabileceğini, fakat çoğu evde bunun vazo benzeri ayaklı bir küvetle sınırlı olduğunu belirtmektedir. (Ginouves, 1962)

Öte yandan halkın sıcak su hamamlarına artan eğilimi, edebiyatçı ve düşünürlerce, Yunan halkını bir arada tutan ahlaki bağları zayıflatıp yozlaştırdığı gerekçesiyle eleştirilmekte ve Ispartalılar gibi soğuk suyla yıkanma tavsiye edilmektedir. Buna rağmen M.Ö.4.yüzyılda, Yunan burjuvazisinin sıcak su banyoları tercihi, iyice yerleşmiş durumdadır. Gerek halkın bu tercihi, gerekse gymnasiumlara girişin artık bir ayrıcalık haline gelmiş olması, ayrıca evlerdeki basit yıkanma donanımının sıcak su banyoları için yeterli olmaması, Yunan halk hamamlarının inşasına neden olmuştur. (Ginouves, 1962)

Helenistik dönemde tüm Doğu Akdeniz'de gymnasiumlara sıcak su banyolarının eklendiği veya bir kısmının artık hamama dönüştüğü bilinmektedir. Bu bir terim karmaşasına da yıl açmıştır; eski gymnasiumlar yeni işlevleriyle artık "balaneion" olarak anılmaktadır. Yapı her iki işleve birden aynı anda veya değişmeli olarak sahip olabilmektedir. Gymnasiumda sıcak banyoların kabulüyle, hamamların halk arasındaki popülaritesi de iyice artar. Gymnasiumdaki bu değişimin bir nedeni, öncelikle ideal atlet eğitiminde beden eğitiminden çok, zihinsel eğitime ağırlık verilmeye başlanması; diğeri ise sıcak banyoların ve tıpta hidroterapinin artan popülaritesi olmuştur. Bu arada Yunan kültürüne, bireysel konfor ve zevk merakı girmiş; hamam deneyimi de bunu beslemiştir. M.Ö. 5.yy.'dan itibaren üç tip Yunan hamamı ile karşılaşıyoruz: Palaestrada atletler ve gymnasium'u ziyaret eden kişiler yıkanırdı. Kentteki balaneialar halk hamamlarıydı. Kutsal yerlerdeki banyolarda ise dini amaçlarla yıkanılırdı. Klasik Yunan'da hamamın kültleri ve geleneksel tanrıları Hermes ve Herakles'tir.

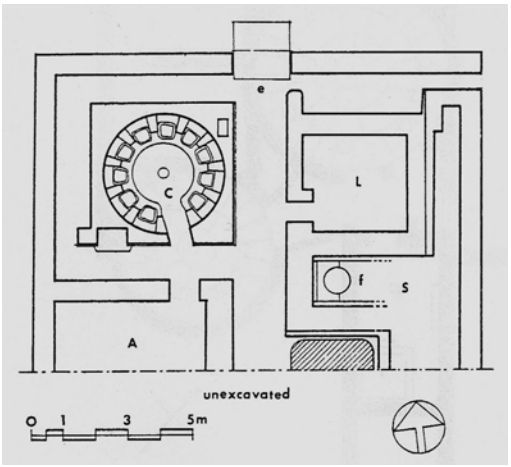

Şekil 2.3. Mısır'da Kasr-Karun / Dinonysias'ta hamam (Yegül, 1992)

Helenistik dönemde ise yönetici kültü başlar ki; bu daha sonraları Roma'da imparator kültü olarak devam etmiştir.Yunan halk hamamının planlaması basit ve işlevseldir. Ortada bir veya daha çok sayıda "tholos" adı verilen eğrisel planlı oda ile etrafında toplanmış dikdörtgen veya yamuk planlı ünitelerden oluşur. Plan şemasında farklı sıcaklıklarla ilişkili geçişler, detaylar görülmez. Yuvarlak ve sıcak oda niteliğindeki tholos mekanı, ayırdedici özelliktir. Tholos çeperinde ve dörtgen odaların da duvarları boyunca, ya içine tam

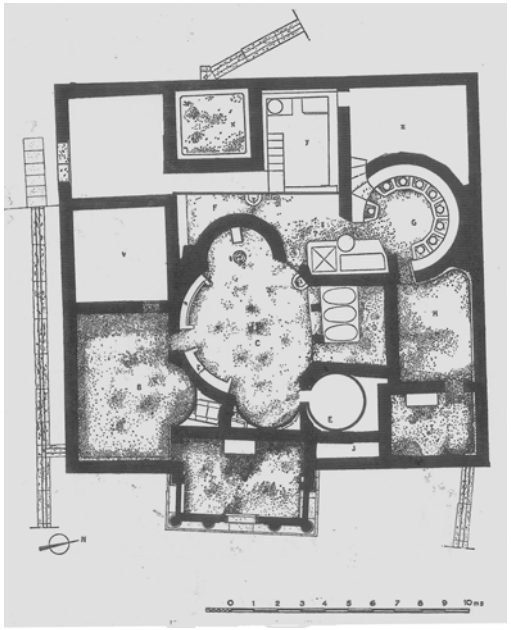

Şekil 2.4. Gortys hamamı planı (Ginouves, 1962)

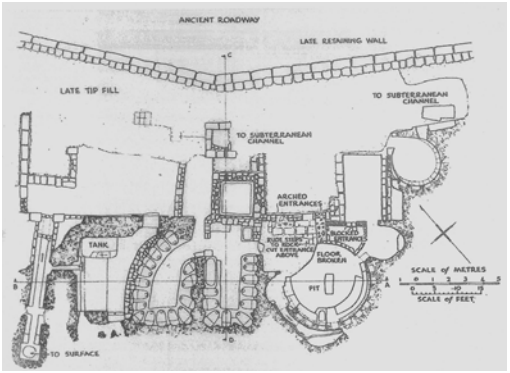

Şekil 2.5. Cyrene kutsal hamamları planı (Ginouves, 1962)

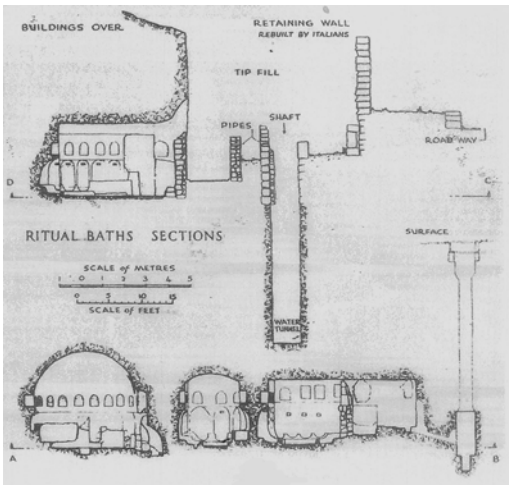

Şekil 2.6. Cyrene kutsal hamamları kesiti (Ginouves, 1962)

girilen veya oturulan küvetçikler sıralanır. Bunlar, ufak nişler gibi duvara gömülü veya kayaya oyulu olabilir. Bazen bu küvet-nişlerin üst taraflarında da elbise koymak için daha ufak raf-nişler bulunur. Kutsal sıcak su kaynakları üzerine yapılan, eski rotunda formlu yapıları andırır şekilde, hamam odaları genelde kayaya oyularak ve minimum konstrüksiyonla yapılır; konik örtüler kullanılır. Isıtma çok basittir. Alçak tavanlı ve penceresiz mekan, ya suyun sıcaklığıyla, veya mangallarla ısıtılır. Bazı yerlerde, yıkanılan yerin yanındaki bir odada, hem suyu, hem mekanı ısıtan sobalar bulunmuştur. İstisnai olarak, Ginouves, Olympia'daki buluntularda erken bir "hypocaust" sistemi örneği olduğunu belirtmektedir. Malzeme genelde kerpiç, bazen tuğla, kireçtaşı ve alçıdır. Mekanlar, tuğla ile örülmüş ufak kubbecik veya tonozlarla örtülüdür (Ginouves, 1962) (Yegül, 1992). Öte yandan İ.Ö. 500 yıllarında Persler tarafından inşa edilip ve İ.Ö. 450-440 yıllarında Yunan yönetimine geçtiği bilinen ve Olympia hamamının çağdaşı olan Kıbrıs'taki Vuni Sarayı'nın hamamında bir drenaj sisteminin yanısıra suyun ısıtılması için bir düzenek de bulunmuştur. Vuni'de su, metal bir kapta "caldarium" yani sıcaklık duvarı içindeki bir boşlukta ısıtılmaktadır ve caldarium mekanının doğu köşesinde ateş odasına açılan kanal aracılığıyla bu mekandaki sıcak hava caldarium mekanını ısıtmaktadır (Öngül ve Saner, 2006).

2.2. Roma'da Hamam

Roma'da yıkanmak çok yerleşmiş sosyal ve kültürel bir alışkanlık, bir kurumdur; hatta ulusal kimliğin bir parçasıdır. Her ne kadar artık yıkanmanın gymnasium ve bedensel egzersizle ilişkisi zayıfladıysa da, Roma'da da yıkanma, zihin ve vücut arasındaki uyum amacına ulaşmada kullanılan bir araçtı.

Tipik Romalı güneşin doğuşundan öğlene dek çalışır; ardından hafif bir yemek ve belki biraz uykudan sonra hamama gider ve saatlerce kalırdı. Yıkanma öncesi palaestrada hafif bedensel egzersizler yapılırdı; egzersiz Yunan kültüründeki kadar önemli olmasa da palaestrada ve iç mekanlarda top oyunları, koşu, güreş için açık ve kapalı mekanlar bulunuyordu. Yüzme de popüler bir spordu ama sadece atlet eğitimi verilen gymnasiumlarda, yüzmeye elverir derinlikte havuzlar vardı.

Yıkanma, kesin bir sırası olmamakla birlikte ılıktan sıcağa doğru bir dizi ilişkili mekandan geçerek yapılırdı. Ana duraklar "tepidarium" adlı ılık oda ve "caldarium" denilen sıcak oda idi. En sonda da "frigidarium"da soğuk su banyosu bulunuyordu. Ayrıca ter atmak için "laconicum" adlı kuru buhar odalarında veya yağlı masaj için özel ılık odalarda ("aleipterion", "destrictarium", "unctorium") vakit geçiriliyordu.

Roma'da hamamlar aynı zamanda bir kulüp veya toplanma merkezi gibiydi; büyük hamamların kitaplık, konferans salonu, kolonad gibi ek birimleri de vardı. En çok vakit geçirilen yerler olan caldarium ve frigidariumda zaman zaman gösteriler de sahnelenebiliyordu. Hamamlarda yiyecek ve şarap satıcıları da vardı. Zaten yıkanmanın ardından kimi zaman bir şölen, yemekli bir toplantı yapılıyor; şiir ve müzik eşliğinde yemek ve şarap tadılıyordu.

Antik tıp otoriteleri, sağlık için temel bileşenlerin banyo, egzersiz, masaj ve diyet olduğunda birleştiği için, hamamlar tedavi amaçlı da kullanılıyordu.

İmparatorluk kültü dışında Roma'da hamamlar din ile ilgili mekanlar değildi; fakat kaplıcalar ve termal banyolar için durum farklıydı. Klasik dünyada bu su kaynakları mucize sayıldığı ve kutsal güçleri temsil ettiği için, buralarda yapılan hidroterapinin önemli bir parçası da bu kaynakları kontrol ettiği düşünülen tanrılara ve su perilerine ibadetti.

Sadece zenginlerin evlerinde ayrı yıkanma yeri, bazen özel hamam bulunuyordu; bu nedenle sıradan Romalı için halk hamamı büyük bir ihtiyaçtı. En ufak yerleşimlerde

bile donanımlı bir halk hamamı bulunurdu. Hamamların tasarım ve yapım kaliteleri üstündü. Renkli mermer, bronz, gümüş gibi pahalı malzemeler, heykellerle tefriş ediliyorlardı. Işıklı, büyük mekanlardı. Cüzi giriş ücretini ödeyebilen herkes girebiliyordu; bazı hamamlar ücretsizdi. Hamamların yapımı, bakımı ve işletilmesi kent, devlet veya zengin kişilerce finanse ediliyor ve yapılar sonra halka armağan ediliyordu. Zaten, önemli devlet görevlerindeki kişilerin, bu statülerini koruyabilmek için uygulamaya mecbur oldukları ve "summa honoraria" denilen bu kamu yatırımı sistemi, aslında Roma'da demokrasi ve sosyal yapının temel ögesiydi. Öte yandan, halka sağlık, temizlik ve kültür hizmeti veren bu büyük tesisler, sistemin propaganda araçlarıydı. İçlerinde imparatorluk kültüne ibadet için ayrı bölümler bulunuyordu. Hamam, en fakir kişinin bile, birkaç saatliğine sefaletten kaçıp, imparatorun zenginliğini ve ideolojisini paylaştığı, sınıfsız toplum ilüzyonunun yaşandığı, bir tür kamusal düş dünyasıydı ve bazı yazar ve filozoflar hariç herkes bundan memnundu. Düşünürlerce, Yunan çağından beri ve çok eleştirilen konu ise, hamamların tüketici hayat şeklini benimsetip, gençliği yozlaştırması, ahlaki çöküntüye yol açması olmuştur. Fakat hamam, Roma'da varolmanın anlamını oluşturan her türlü fiziksel, ruhsal ve sosyal zevkin sunulduğu bir mekandı ve uzun yıllar yerleşmiş bir kurum olarak varlığını sürdürdü.

Hamamın idari sorumlusu "balneator" veya "conductor balinei" denilen kişiydi; bu sorumluluk kendisine, temizlik, bakım, hizmet seviyesini belirleyen bir tür anlaşmayla verilirdi. Çok sayıda hamam çalışanı vardı: temizlik, ısıtma, çamaşır, müşteri hizmetleri, mekanik derken hamamlar neredeyse ordu kadar detaylı ve organize bir endüstri yaratmışlardı. Erken Helenistik dönemde hamam işletenler yerel yönetimden izin almak ve yüksek vergiler ödemekle yükümlüydüler ama yine de hamam işletmek karlı bir işti. Bu durum Roma'da da aynıydı. Hamamların üç gelir kaynağı vardı : giriş ücretleri, ki çok düşüktü; müşterilere verilen yıkama, masaj gibi hizmetlerin bedelleri ve hamam ait ve genelde yapıya bitişik ev ve dükkanların kiraları. Hamamların özellikle gelir getirecek, çok sayıda ve birkaç sıra halinde dükkanı oluyordu; hamamla ilişkili bu tip ticaret faaliyetinin Bizans'ta da devam ettiği sanılıyor.

Hamamlarda kadınlar ve erkekler ayrı yıkanıyordu. Roma'da, istisna olarak biri kadın ("balneum muliebre"), biri erkek ("balneum virile") için olan iki bitişik bina şeklinde banyolar vardı; egzersiz avluları ve ısıtma sistemleri ortaktı. Fakat genelde

tek hamam binası yapılıyor ve sabahları kadınlara, öğleden sonraları erkeklere açık bulunuyordu. 1. yüzyılın ikinci yarısında, karma banyolar da yapıldı ama skandallar nedeniyle imparator Hadrian bir süre sonra bunları yasakladı.

Kentsel doku içinde, hamamların yerleşiminin teorik bir temeli yoktur. Büyük imparatorluk hamamları yani "thermae"ler, çok fazla alan gerektirdiği için bulunan en uygun arazi parçasına inşa edilmişlerdi. Yine de büyük hamamların kent içinde tapınak, kilise veya forum gibi prestijli bölgelere yakın yerlere yapıldığını görüyoruz. Bunlar devlete aitti; birkaç ada işgal edebiliyorlar, genelde büyük bir park alanı içinde inşa ediliyorlardı; bunlar için hiçbir masraftan kaçınılmıyordı. Diğer ufak hamamlar ise kent içinde ihtiyaç duyulan yere, mahalle arasına, bitişik nizam içine yapılıyordu. Bunlar genelde özel kişilere ait ufak işletmelerdi.

Hamamlar, gündüz büyük pencerelerinden ışık alır ve bunlar gün doğumunda kapatılırdı. Caldarium ve frigidarium genelde yüksek tonozlarla örtülü olurdu ve büyük yarım daire şeklinde yahut kemerli pencereleri vardı. Hamamda "heliocaminus" adlı bazı mekanların pencereleri de güneşlenmek için özel konumlandırılmıştı. Halk hamamlarında nadir de olsa gece de yıkanıldığı biliniyor ; yapay aydınlatmaya ait yağ lambaları bulunmuştur. Ayrıca, kayıtlara göre, İstanbul Zeuxippus hamamlarındaki yapay aydınlatma için halktan para toplanıyordu .

Mimari açıdan, hamam yapıları Roma'da yeni tekniklerin, örneğin betonun, değişik plan şemalarının, tesisatların ve örtülerin denendiği projelerdi. Sivil ve laik yapılar oldukları için yenilikleri tanıtıp benimsetmek bakımından da uygun yerlerdi.

Roma hamamlarının gelişiminin başarısı altında ısıtma teknolojileri yatmaktadır. Yerden ısıtma sistemi "hypocaust" ve onun basit versiyonları daha once İtalya ve Yunanistan'da kullanıldıysa da ısı seviyeleri ve geçişlerine gore tasarlanmış hamam mimarisi ancak Roma'da ortaya çıkmıştır. Hatta hypocaust sisteminin 1.yüzyılın başında Sergius Orata adlı bir müteşebbis tarafından farklı yerlerde kullanılmak üzere pazarlandığı da biliniyor. Hypocaustun esası kısa kolonlarla yükseltilmiş döşeme ve arada kalan boşluklara dolan ocaktan gelen sıcak gazlardır. Vitruvius bu döşeme şeklini ayrıntısıyla açıklamıştır. Bu tip ısıtmada, gazın sirkülasyonu için, bacalar da gerekliydi ve bunlar duvar içine birkaç toprak boruyla yapılırdı. Ayrıca duvara tutturulmuş boş toprak borular vasıtasıyla veya duvara köşeleri kabartmalı karolar döşenerek, arada kalan boşluklara sıcak gazların dolması sağlanıyor ve duvar da ısıtılıyordu. Nadiren de olsa benzer bir sistemle, tonozların da ısıtıldığı

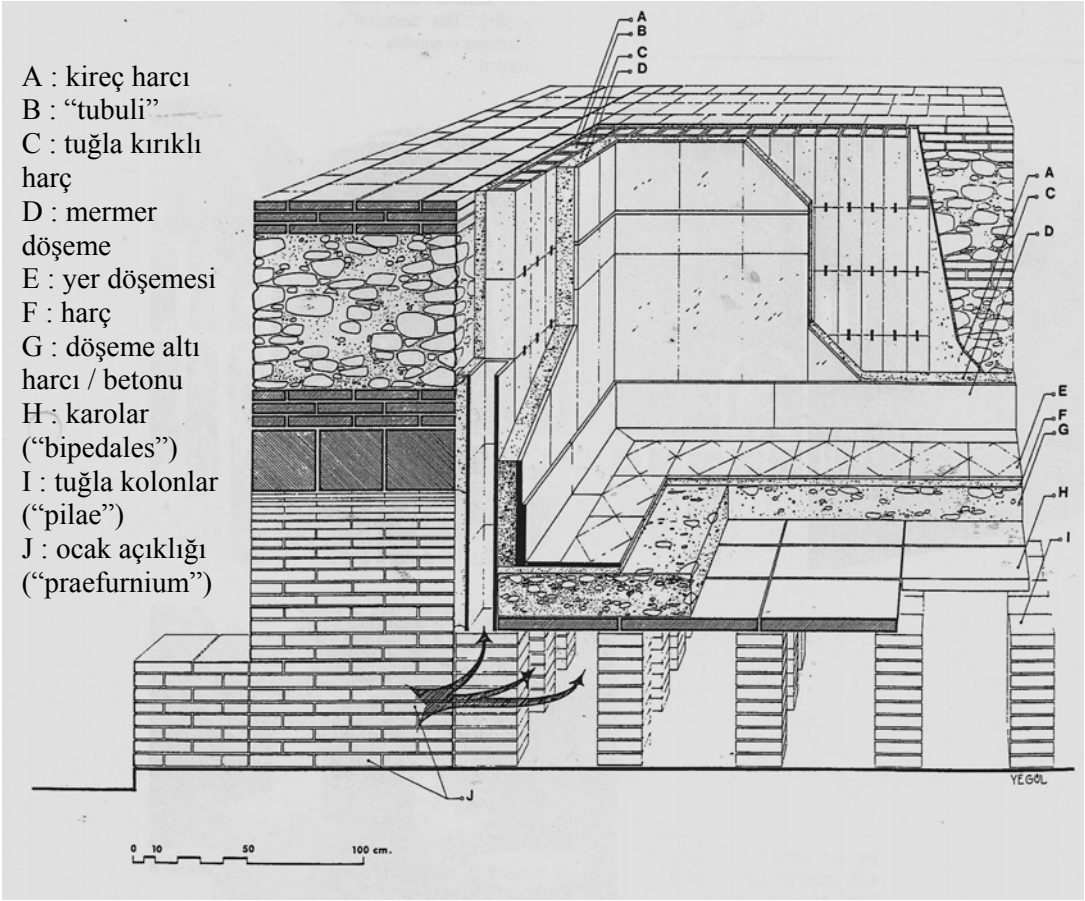

Şekil 2.7. Hypocaust sistemi kesidi (Yegül, 1992)

görülmektedir. Isıtma merkezi eksi kottaki "praefurnium" adı verilen ocaktı. Kazan yoktu ve ocaktan ısıtılacak mekanın döşemesinin altına doğru kanallar gitmekteydi. Ocağın önünde veya üstünde tuğla duvarla taşınan bir bronz su kazanında ısınan su tesisatla hamama dağıtılmaktaydı.

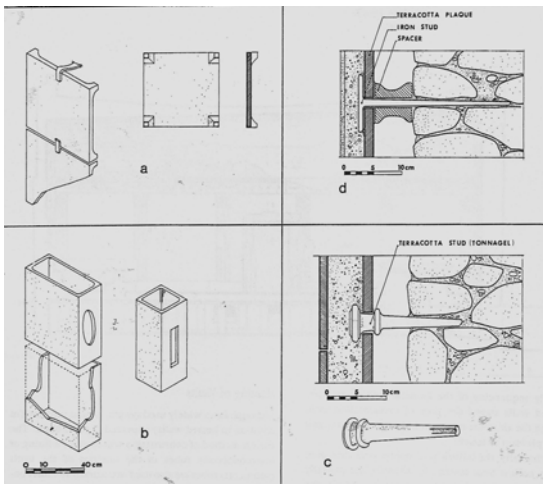

Şekil 2.8. Roma hamamlarında duvar ısıtma sistemleri (Yegül, 1992)

Su kullanımı için ufak hamamlarda, sarnıç ve rezervuarların yeterli olmasına karşın, thermaeler havuzları, çeşmeleri, fıskiyeleriyle çok büyük miktarlarda su tüketiyordu ve bu nedenle yanıbaşlarında uzaklardan su getiren ve yine Roma mühendisliği ürünü olan su kemerleri inşa ediliyordu.

Roma hamam planı çok genel olarak soğuktan sıcağa doğru, frigidarium, tepidarium ve caldarium adlı odaları

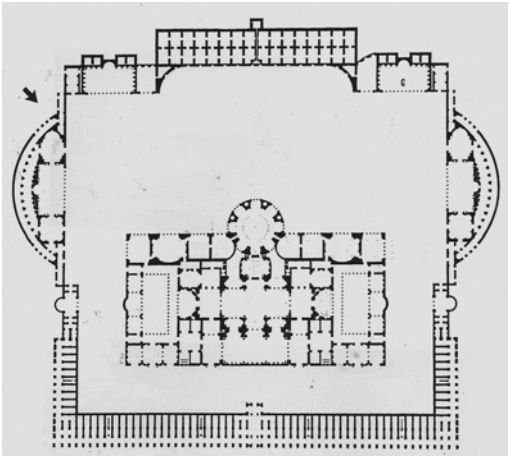

Şekil 2.9. Roma'da Caracalla hamamı planı (Yegül, 1992)

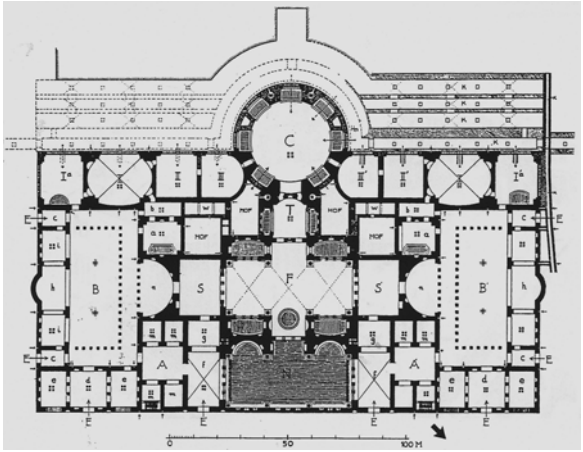

Şekil 2.10. Roma'da Caracalla hamamı, hamam bloğu planı (Yegül, 1992)

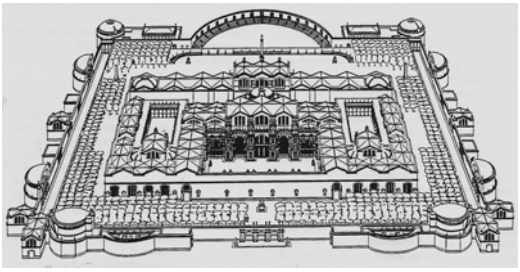

Şekil 2.11. Roma'da Diocletian hamamı, restitüsyondan perspektif (Yegül, 1992)

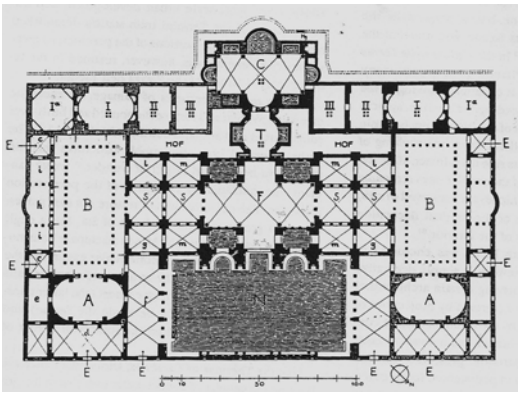

Şekil 2.12. Roma'da Diocletian hamamı, planı (Yegül, 1992)

içerirdi. En verimli ısıtmayı sağlayabilmek için odaların sıkışık gruplanması gereği, hamamlarda eğrisel elemanların, dairelerin, çokça kullanıldığı, merkezi veya yarı merkezi plan şemalarını ortaya çıkarmıştır. Ufak yıkanma tesisleri olan ve kentin mahallelerine yayılmış olan "balnea"lar ile büyük ev ve villaların özel hamamlarında asimetrik plan şeması görülür: Kolonadlı bir egzersiz avlusunun yanında bir dizi parallel, beşik tonoz örtülü salon yerleştirilmiştir. Büyük hamamlarda, imparatorluk "thermea"larında, etrafında toplantı odaları, konferans salonları, kitaplıklar, exedrae ve diğer sportif, rekreasyonel ve kültürel faaliyetlere ilişkin mekanlar bulunan büyük park ve bahçeler, spor alanları ile çevrili büyük hamam bloğu, frigidarium, tepidarium ve caldarium'un arka arkaya dizildiği bir eksen ile buna göre iki yanda tam simetrik yerleştirilmiş bir dizi oda ve salondan oluşurdu. Genelde frigidarium aynı zamanda kesen ekseni de ifade edecek şekilde iki yana doğru

uzanırdı ve girişinde çoğunlukla "natatio" adı verilen bir havuz ile iki yanında hamam bloğuna entegre edilmiş palaestrae olurdu. Palaestraenin giriş tarafına yakın bir yerde apodyteria yani soyunma odaları bulunurdu. İki taraftan da simetrik şekilde dolaşılıp en uçtaki merkezi caldariuma ulaşılır; oradan sırasıyla tepidarium ve frigidariumdan geçilerek ana eksen üstünden geri dönülürdü. Genelde bina dışına doğru taşar şekilde inşa edilen caldariumun iki yanında bir dizi sıcak oda vardı; bunlar güneşten en fazla yararlanmak için güney-güneydoğu doğrultusunda yerleştirilirdi. Bu dolaşım şeması üstünde, uygun yerlere ayrıca terleme, masaj gibi işlevlere sahip ufak odalar yerleştirilmişti. Frigidarium ve caldarium çoğunlukla bir çapraz tonoz sistemiyle, nadiren de beşik tonozla örtülü olurdu. Çok nadir olarak yuvarlak caldariumun yüksek bir kubbe ile geçildiği de olurdu.

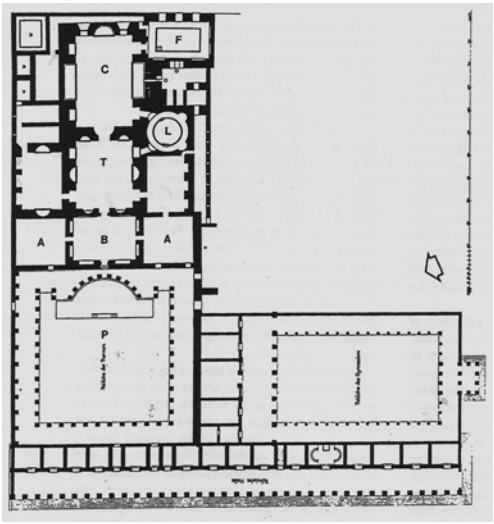

Şekil 2.13. Milet'te Virgilius Capito Hamamı ve Helenistik gymnasium planı (Yegül, 1992)

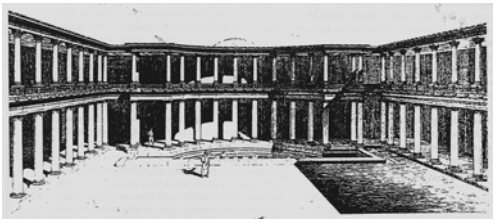

Şekil 2.14. Milet'te Virgilius Capito Hamamı, restitüsyondan doğuya doğru perspektif (Yegül, 1992)

Roma'da yıkanma ve gymnasium ilişkisi kaybolur ve gymnasiumlar hamama dönüşürken; Küçük Asya'da , Yunan gymnasium geleneğinin sürdüğünü ve hamam-gymnasium gibi yeni yapı türünün ortaya çıktığını görüyoruz. Bu yapılar hemen hemen thermaeler kadar büyük ve simetrik planlıdır. Ufak yerleşimlerde daha ufak örnekleri de vardır. Hamam kısmı tonozlu salonlardan oluşuyordu; Roma'daki thermaelerde olduğu gibi hamam bloğuna entegre edilmeyip bağımsız olan palaestra kısmı ise Yunan dönemindeki gibi eğitsel, atletik ve kültürel aktiviteler için kullanılıyordu. Fakat ephebeumun Helenistik dönemden itibaren artık imparatorluk kültüne tapınılan bir salona dönüştüğünü görüyoruz. Küçük Asya hamam-gymnasiumlarında çok büyük ve yüksek taş tonozlu hamam bloğu ile yanındaki alçak çatılı ve boşluklu palaestra arasındaki tezat, hemen göze çarpar.

Planda palaestra ve hamam bloğu genelde apodyteria veya bazen uzun bazilika salonlarıyla bağlanmaktadır.

Roma hamamlarında eğrisel planlara, ögelere eğilim olmasına karşın Küçük Asya'da doğrusal ve ortogonal planlama hakimdir; eğrisel eleman kullanımı hemen sadece nişlerle sınırlıdır. Bunun nedeni Küçük Asya'da kesme taş, blok taş tekniklerinin bilinip, beton tekniğinin bilinmemesi ile açıklanıyor. Tercih edilen örtü tipi beşik tonoz. Çapraz tonoz nadiren ve sadece tekli kullanılıyor, yanyana mekanlar çapraz tonozla örtülmüyor. Diğer karmaşık tonoz türlerine ise hiç rastlanmıyor. Roma'nın simetrik planlı thermaelerinden etkilenilse de Küçük Asya'da birkaç apsisli merkezi caldariumlu yapılara rastlanmıyor. Küçük Asya'da üç değişik simetrik plan tipi ortaya çıkıyor:

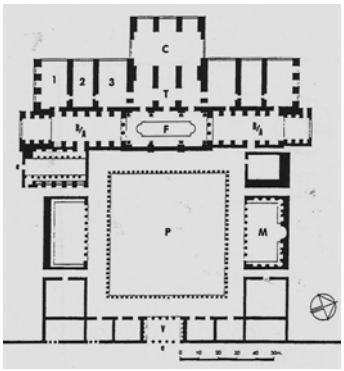

Şekil 2.15. Efes Liman Hamamı planı (Yegül, 1992)

1. Çift sıra mekanlı tipe örnek Efes Liman hamam-gymnasiumudur: Burada dış sıra, batıya bakar ve en ortada biraz dışarı taşan caldarium bulunan beşik tonozlu bir dizi sıcak mekandan oluşur. İç sıra ise doğudaki paleastra ile ilişkilidir, ısıtılmaz ve orta bölümünde frigidarium bulunur. Dış sıra yıkanma faaliyeti ile ilgiliyken iç sıra giriş çıkış, soyunma ve egzersiz alanıdır; ortasındaki frigidarium ve yüzme havuzu ise iki işlevin ortak kullanımındadır.

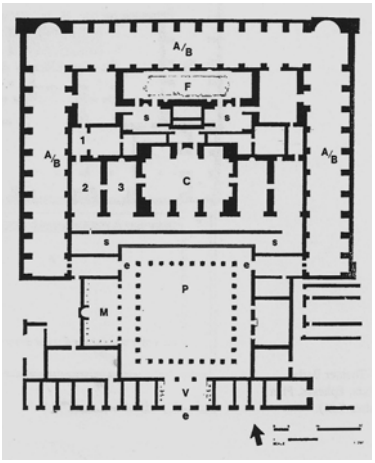

Şekil 2.16. Efes Doğu Hamamı planı (Yegül, 1992)

2. U şeklinde koridor ve ters dönmüş sirkülasyona örnek Efes Doğu hamam-gymnasiumudur: Burada U şekilli çok anıtsal bir koridor, hamam bloğunun üç tarafını çevirir ve hamam ile paleastra ilişkisi değiştirilmiştir.Giriş yine paleastradan olmakla birlikte daha sonra U şekilli koridorla üst tarafa çıkılır ve sonra eksenden paleastraya doğru geri dönülür ki eksen üzerinde frigidarium, tepidarium ve caldarium, frigidarium palaestraya en uzak olacak şekilde dizilmiştir; böylece frigidariumun hamam ve gymnasium tarafından ortak kullanılma imkanı kalmamıştır.

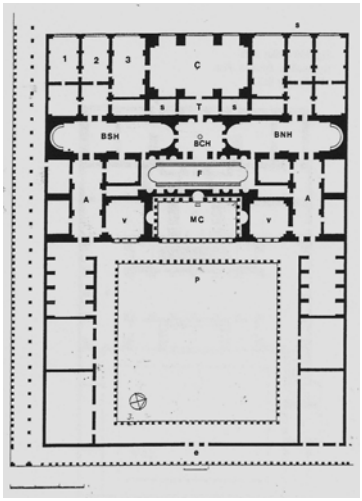

Şekil 2.17. Sardis Hamam-gymnasiumu planı (Yegül, 1992)

3. Hamam ve palaestranın aynı eksende birleştiği tipe örnek Sardis Hamam-gymnasiumudur: Doğu-Batı doğrultusunda olan ana eksen caldarium ve palaestradan geçer. Palaestra sokaktan rahatça erişilebilecek durumdadır ve dıştaki sıcak odalarla bir iç sıra üzerinden bağlıdır. Sirkülasyon düz bir çizgi halinde sıcak odalara doğru ilerler sonra geri dönerek ana eksende caldarium ile palaestra arasındaki frigidariumda sonlanır.

Küçük Asya'da asimetrik bir plan tipi de vardır; Perge Güney Kapı Hamamları buna örnektir. Daha ufak, bazen palaestrası olmayan hamamlarda ise "salonlu tip" olarak adlandırılabilecek ortogonal bir şema görülmüştür. Birbirine paralel tonozlu, bir dizi salon bulunur; bir ya da birkaç salonda, ki genelde caldariumdur, apsid çıkıntıları vardır. Küçük Asya, Suriye ve doğu eyaletlerinde çok yaygın bir şemadır. Anemurium'daki hamam hem palaestra hem de yerel, salonlu hamam tipini biraraya getirmesi bakımından ilginçtir.

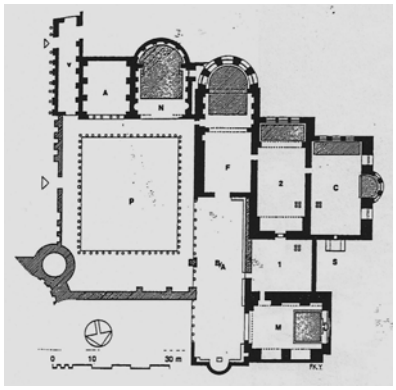

Şekil 2.18. Perge Güney Kapı Hamamları planı (Yegül, 1992)

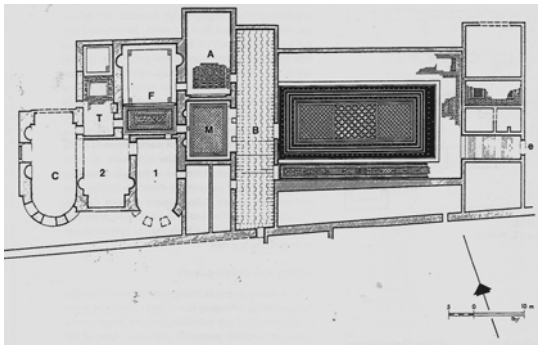

Şekil 2.19. Anamur 3 nolu hamam planı (Yegül, 1992)

2.3. Bizans'ta Hamam

Roma hamamlarının işlevlerinin, Bizans hamamlarında da aynı şekilde devam ettiğini; fakat 4.yüzyıldan itibaren palaestranın ortadan kalktığını görüyoruz. Mevcut palaestralara da ya başka binalar inşa edilmiş, ya da döşemeleri değiştirilip tören alanına dönüştürülmüşlerdi. Bunda, pagan inançlara tamamen karşı çıkan kilisenin de etkisi vardı. Hristiyan zaferiyle karşılaştırılacak kadar zorluk ve emeklerle edinilen

atletik başarılar, dini inanca rakip olduğu için kilise, gymnasiuma karşıydı. En son olarak Antakya'daki ephebate 4.yüzyıl ortasında yasaklandı ve bundan sonra açık gymnasium kalmadı.

Hamamları da ilgilendiren bir başka gelişme ise, Bizans'ta artık özel kişilerin kamu yatırımlarını finanse etmemesiydi. Yunan ve Roma dönemleri bu kurum kentlerin refahına büyük katkı sağlamıştı. Yerel yönetimler Diocletian zamanından başlayarak merkezi hükümete bağlandıkça, özel şahısların kentleri için kamusal harcama yapma nedeni ve imkanı kalmadı. Hayırseverliğin nedeni olan yurttaşlık gururu ve bundan faydalanan birçok kurum, kilisenin muhalefetiyle karşılaştı. Bunların yerini Hristiyan ekümeniklik kavramı aldı (Yegül, 1992).

Geç antik çağda her ne kadar thermaeler artık yapılmıyorduysa da ufak hamamlar her yerde ve aynı hızla yapılmaya devam etti. İstanbul'da 5.yy. başında 8 thermae ve 153 ufak hamam ("balneae privatae") bulunmaktadır. (Yegül, 1992) Çeşitli antik kaynaklardan öğrenildiğine göre, Thermaeler arasında, inşaatı 345'te başlayıp 427'de biten Constantianae'nin 8.yüzyıla dek kullanılmıştır; Kaminia adlı hamam ise aynı anda 2000 kişiyi alabiliyormuş. 528'de tamamlanan Dagistheus'un 9.yüzyılda metruk olduğu, kayıtlarda geçiyor. Septimus Severus'un yaptırdığı ünlü Zeuxippus hamamları ise 532'de yandıktan sonra tekrar inşa edilmiş ve 713'te hala işler halde olduğu biliniyor. Kilise de, en azından başta, bu yerleşmiş kuruma dokunmuyor; din adamları da düzenli olarak hamam gidiyor ve İstanbul hamamları ikonalarla süsleniyor (Mango, 1981). İstanbul hamamlarının çoğunun yeri bugün

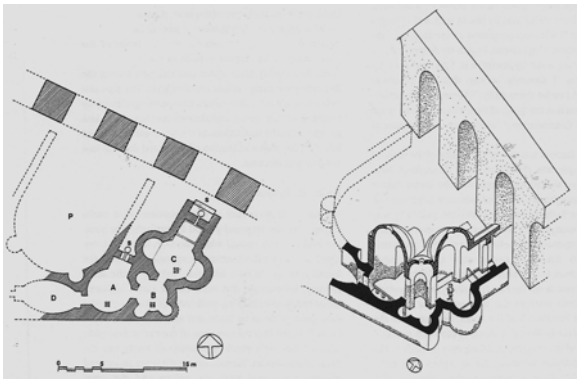

Şekil 2.20. İstanbul Kalenderhane Hamamı planı ve restitüsyondan perspektif (Yegül, 1992)

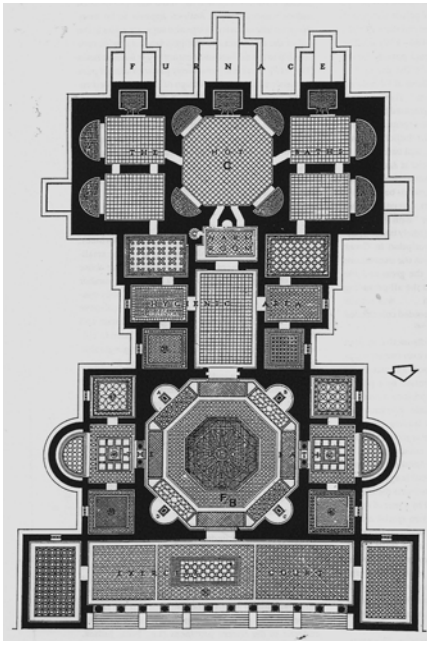

Şekil 2.21. Antakya C Hamamı planı (Yegül, 1992)

bilinmemektedir. Valens kemeri ve Kalenderhane camii arasında yapılan kazılarda ortaya çıkarılan küçük 4.yüzyıl hamamları İstanbul balneae plan şemaları hakkında fikir vermektedir.

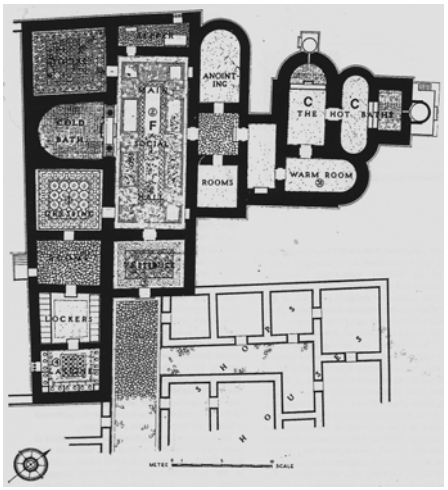

Şekil 2.22. Antakya E Hamamı planı (Yegül, 1992)

Başka bir merkez Antakya'da ise 3.yüzyıl sonuna tarihli ama içerdiği kolonadlı giriş ve sekizgen formlarla çok daha değişik bir plan şemasıyla karşılaşıyoruz.

Doğu eyaletlerinde, Suriye ve Ürdün'de rastladığımız hamamlar ise, genelde küçük hamam kategorisindedir ve günümüze kalmış örnekler vardır. Bunların en önemli özelliği palaestranın tamamen yokolmuş olmasıdır. Bunun nedeni Hristiyanlığın merkezine yakınlık, palaestradaki egzersizlere asla yüzeysel dışı bir ilgi duyulmamış olması veya sıcak ve kurak iklimde büyük açık avluların uygunsuzluğu olabilir. Suriye'de daha derin ve gölgeli portikolar tercih edilmektedir. Bu hamamlarda frigidariumun önemi de azalmış; yerine büyük bir soyunma odası-hamam salonu ortaya çıkmıştır. Bazı örneklerde ufak bir havuz veya çeşme de bu hamam salonlarının ortasını süslemekteydi. Burası çok amaçlı bir salondu ve insanların, yolcuların toplanıp sohbet ettikleri, çöl ikliminde vaha gibi ferahlatıcı bir mekandı. Bu bölgede görülen diğer hamam yapılarından da anlaşıldığı gibi Küçük Asya'nın güney-güneydoğusunda ve Suriye, Ürdün bölgesinde farklı bir plan anlayışı hakimdi. Örneğin Antakya E Hamamı, biraraya toplanmış küçük tonozlu ısıtılan birimler ile ayrıca soyunma, giriş ve oturma amaçlı kullanılan ve ısıtılmayan ek birimlerden oluşuyordu (Yegül, 1992).

Eldeki bilgiler, 6. veya 7.yüzyıla kadar Bizans'ta büyük hamamların faal ve bakımlı olduğunu gösteriyor. 7.yüzyıldaki ekonomik kriz ve sonrasındaki gerileme döneminde ise, Bizans'ta dini yapılar dışında inşaat faaliyeti durduğu gibi, İstanbul'da bazı ünlü hamamların terkedildiği veya işlev değiştirdiği biliniyor. Örneğin 9.yüzyılda, imparatorluk kentsel yenileme programı çerçevesinde, daha önceki yüzyıllar gibi hamam, tiyatro, ve benzeri sivil kamu yapılarının değil, sadece kilise, manastır gibi dini yapıların ele alındığını biliyoruz. Fakat halk hamamları yavaş yavaş yok olsa da imparatorluk sarayında hamam geleneği sürdürülüyor.

Aristokrat evlerinde de hamamın varlığı biliniyor. Ama artık yıkanma, günlük değil haftalık ve sıradan vatandaşın ancak kendi olanaklarıyla ulaşabildiği bir faaliyet haline gelmiş durumda. Bu dönemde hamam, tiyatro, hipodrom gibi tesislerin kapatılması, azaltılması ve bakımlarının ihmal edilmesi, devletin, sürekli artan nüfus ve azalan gelirler karşısında, kamu harcamalarını kısma politikasına bağlanıyor (Mango, 1981).

Kilise hiçbir zaman yerleşmiş hamam kültürünü yasaklamadıysa da, sadece hidroterapi amaçlı kaplıcaları onaylıyordu. Lüks ve dünyevi zevklerle ilgili bir faaliyet olarak hamama yaklaşımı ise olumsuzdu. Yasak getirmese de, haftanın sadece belli günlerinde yıkanmak, Yahudilerle birlikte yıkanmamak gibi bazı emirlerle, kilisenin hamamların küçülmesine ve daha az kişi tarafından ve daha seyrek kullanılmasına yol açtığı bellidir. Bu baskının İstanbul dışında daha da yoğun olduğu, kimi hamamların yıkılıp yerine kilise yapıldığı bilinmektedir. Bu bakımdan, ekonomik kriz döneminde büyük hamamların kapanması ve azaltılması değilse de, kriz sonrası tekrar canlandırılmaması, kilisenin tutumuyla ilişkili görünmektedir. Geç Bizans döneminde yıkanma eyleminin, özel mülkiyetli ve giriş ücretli küçük hamamlarda sürdüğü bilinmektedir. Bu hamamların, kilise ve manastır bünyesinde olup, kimisinin dini kurumlara gelir getirici işletmeler olduğuna dair, birçok kanıt vardır. Tüm bunlardan Ortaçağ'da, Bizans'ta, hamamların yokolmadığı, sadece kiliseye devrolunduğu anlaşılmaktadır. Halk kilisenin işlettiği hamamlara gitmeyi tercih ettiği için, eski thermaeler işlevsiz kalmış ve terkedilmiştir. Kilise, hamamlarla ilgili faaliyetini, "diakonia" kurumu yoluyla yapmaydı. Diakonia hamamlarına "lousma" ya da "louma" adı verilmekteydi. Diakonia, Suriye monofizitleri yoluyla İstanbul'a gelmiş sivil ve hayırsever bir kurum olmakla beraber, İstanbul'da, devlet ve kiliseyle içiçe geçmiş ve hayırsever harcamalarını çok aşan gelirlere sahip bir tür sandık haline gelmişti. (Magdalino, 1990).

12. ve 13. yüzyılda, İstanbul'da hala bazı ufak halk hamamlarının varlığı biliniyor; günümüze ise çok az sayıda Bizans hamamı ulaşmıştır. Yine de antik hamam kültürünün Batı'da 8. veya 9. yüzyılda tamamen biterken Doğu'da Bizans'ta canlı kaldığını ve Bizans sonrası da Arap ve Türk kültürlerinde kesintisiz sürdüğünü görüyoruz (Yegül, 1992).

2.4. Erken İslam Dönemi Hamamları

Erken İslam döneminde de Roma ve Bizans geleneğinde hamam yapıları devam etmiştir. Fakat İslami kurallara göre, havuzlu düzenden kurnalı yıkanmaya geçildiği görülmektedir. Özellikle Emevi döneminden günümüze çok sayıda hamam kalmıştır. Gerek bu yapılardaki eğlence,şölen ve av sahnelerini ifade eden duvar resimleri ve süslemeler, gerekse yazılı kaynaklardan Arap kültüründe de sıcak banyo ve ardından hamam salonlarında müzik, şiir ve hikaye anlatımlarından, sohbetlerden oluşan bir eğlence geleneği olduğu anlaşılmaktadır. Emevi döneminden kalan hamam yapılarında genelde, geç Bizans'ta özellikle doğu eyaletlerinde rastlanan, biraraya toplanmış küçük tonozlu ısıtılan birimler ve soyunma, giriş ve oturma amaçlı kullanılan ve ısıtılmayan ek birimlerden oluşan plan şeması geçerlidir (Yegül, 1992). Bunlar dışında bu yapılarda dikkati çeken iki farklı eğilim, kimi zaman sıcak odalarda sekizgen formların kullanılması ve yine kimi yapılarda giriş kısmının oldukça büyük bir salon halinde tasarlanmış olmasıdır (Ecochard ve Coeur, 1942). 715 yıllarında yapıldığı düşünülen Kusayr Amra adlı av kasrının içinde, üstü beşik tonozla örtülü giriş, çapraz tonozlu ılıklık ve kubbeli ve iki yuvarlak çıkıntılı bir sıcaklıktan oluşan tabandan ısıtmalı bir hamam bulunur. Sıcaklık kubbesini çepeçevre burç sembolleri süsler.

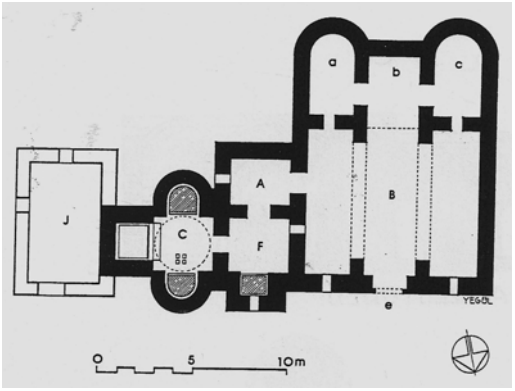

Şekil 2.23. Suriye'de Kusayr Amra hamamı ve av köşkü (Yegül, 1992)

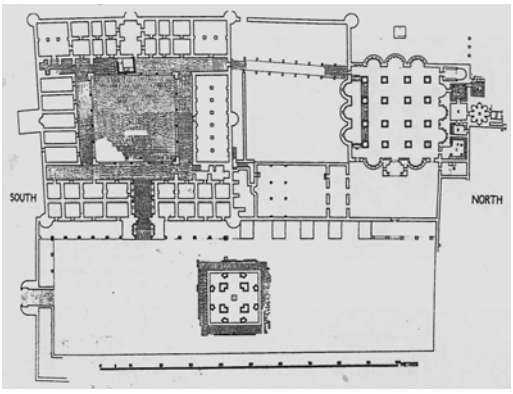

Şekil 2.24. Kirbatü'l Mafcar sarayı planı (Yegül, 1992)

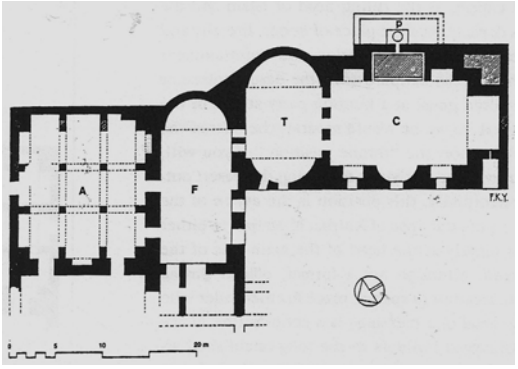

Şekil 2.25. Didim'de geç Roma dönemi hamamı planı (Yegül, 1992)

Eriha'nın kuzeyindeki, 740'lara tarihlenen, Kirbatü'l Mafcar adlı Emevi sarayı kompleksinin içindeki hamam yapı topluluğunun en büyük binasıdır. Burada ısıtılmayan giriş bölümü çok büyük ve gösterişli 16 kolonlu ve çepeçevre eksedralı hipostil bir salon halindedir. Salonun güney duvarı boyunca bir de havuz bulunur. "Hypocaust" sistemle ısıtılan yıkanma kısımları ise bir dizi dörtgen mekan ile sekiz nişli dairesel sıcaklıktan oluşur (Eyice, 1997). Özellikle Kirbatü'l Mafcar'da dikkati çeken hamam-salon kavramı aslında geç Roma'da da görülen bir plan şemasına aittir. Didim'deki 2.yüzyıla tarihlenen Roma hamamı bu büyük salon girişli tipe bir örnektir.

2.5. Anadolu ve Ortadoğu'da 11.-13.yüzyıllar arası Hamam Yapıları

Bu döneme ait hamamlardan özellikle Şam hamamlarında detaylı incelemeler yapılmıştır. Erken İslam döneminin devamı niteliğindeki bu yapılarda, aynı dönem ve coğrafyada, aynı yapı malzeme ve teknikleri kullanılsa da, iki farklı tip plan şemasının takip edildiği görülmektedir. 12.yüzyıla ait Buzuriye Hamamı ile Suruci Hamamı bu akımların birer prototipidir. (Ecochard ve Coeur, 1942) Buzuriye Hamamı'nda büyük giriş mekanını,

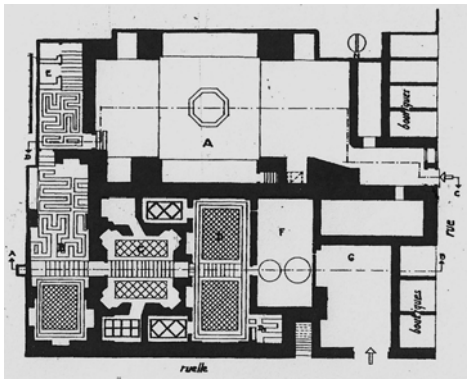

Şekil 2.26. Suriye'de Buzuriye hamamı planı (Ecochard ve Coeur, 1942)

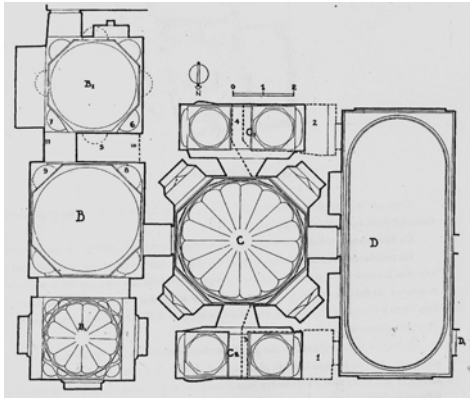

Şekil 2.27. Suriye'de Buzuriye hamamı sıcak bölümleri planı (Ecochard ve Coeur, 1942)

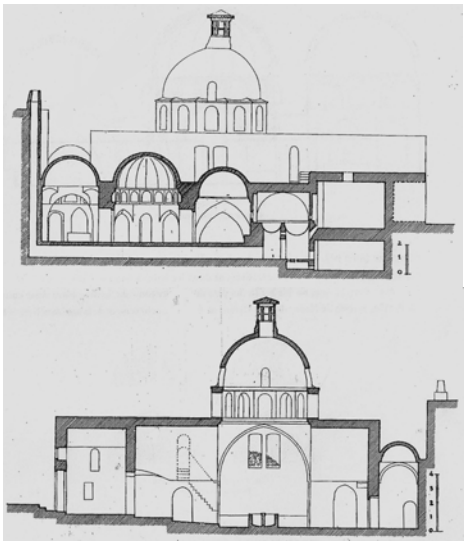

Şekil 2.28. Suriye'de Buzuriye hamamı kesitleri (Ecochard ve Coeur, 1942)

tepesinde aydınlık feneri olan kasnağı pencereli büyük bir kubbe örter; girişten sonra, Roma'daki frigidarium'a karşılık gelen ve içiçe üç kubbeli odadan oluşan soğuk bölüm; daha sonra ise dört köşesinde nişler ve iki yanında kubbeli hücreler bulunan ve yine kubbeyle örtülü sekizgen planlı ılıklık gelir. Buradan da iki uçta yarım kubbelerle tamamlanmış beşik tonozla örtülü uzun sıcaklığa geçilir. Şam'da, Buruciye ile benzer plan şemalı ve yakın tarihli el Afifi ve Same hamamları bulunmaktadır.

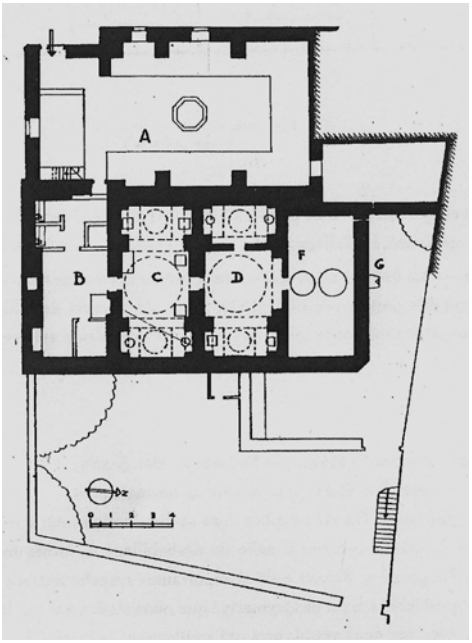

Şekil 2.29. Suriye'de Suruci hamamı planı (Ecochard ve Coeur, 1942)

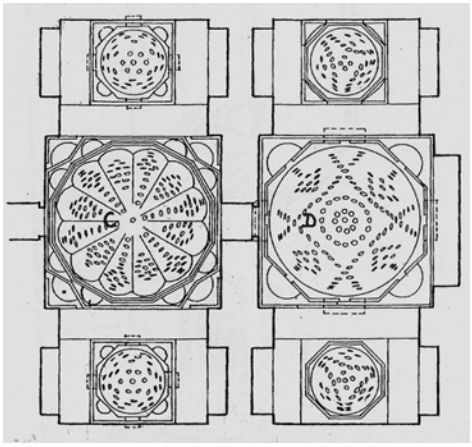

Şekil 2.30. Suriye'de Suruci hamamı sıcak kısım planı (Ecochard ve Coeur, 1942)

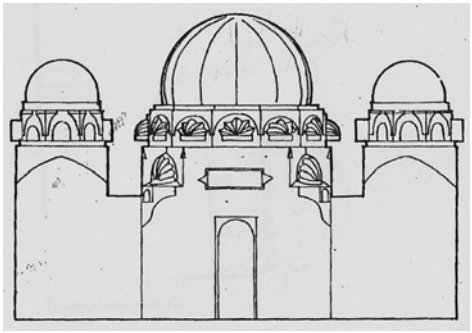

Şekil 2.31. Suriye'de Suruci hamamı sıcak kısım planı (Ecochard ve Coeur, 1942)

Diğer plan tipinin örneği olan Suruci Hamamı'nda ise tüm mekanlar dikdörtgen şekillidir. Ilıklık ve sıcaklık kubbelerle örtülecek şekilde kare parçalara ayrılmıştır.

Bu iki tipten Buzuriye'nin, erken İslam döneminin Kasr-el-Hayr Garbi hamamı, Kirbat'ül Mafcar hamamı ve Bizans döneminde incelediğimiz Antakya C hamamında gördüğümüz sekizgen formlu ve merkezi plan şemalarını sürdürdüğü; Suruci'nin ise erken İslam dönemine ait Kusayr Amra hamamı ve Bizans döneminde incelediğimiz Antakya E hamamlarındaki dikdörtgenel plan şemasının devamı niteliğinde olduğu düşünülebilir. Daha sonraki yüzyıllara ait Şam hamamlarında da,

bu iki akımın bir süre daha yanyana devam ettiği ve 15. yüzyılla beraber ise artık sadece merkezi şemalı ve sekizgen formlu planların kaldığı görülür (Ecochard ve Coeur, 1942)

11-13. yüzyıl Şam hamamlarının örtü sistemlerinde basit beşik tonoz yerine, dilimli, helezon yivli kubbeler, çapraz tonozlar ile bunlar üstüne değişik düzenlerde yerleştirilmiş farklı şekillerde filgözleri kullanıldığı, kubbeye geçişlerde dilimli veya mukarnaslı tromplara bolca yer verildiği gözlemlenmektedir.

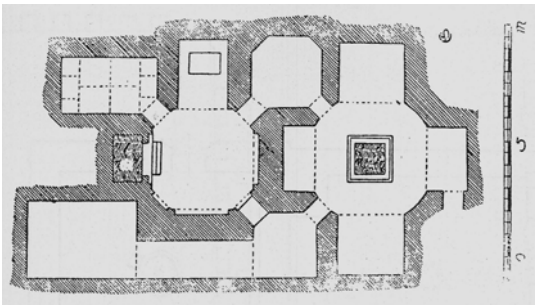

Şekil 2.32. Nigar'daki Selçuklu hamamı planı (Önge, 1995)

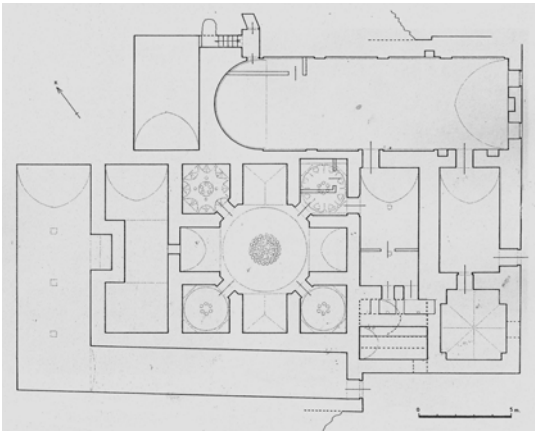

Şekil 2.33. Mardin'de Sitti Radviye Hamamı planı (Önge, 1995)

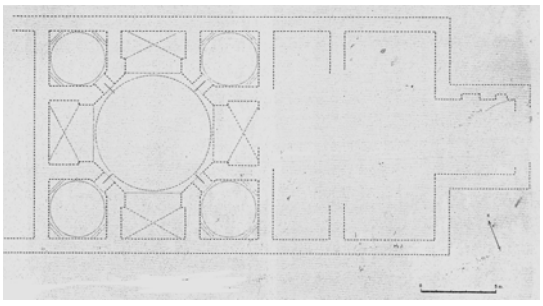

Şekil 2.34. Mardin'de Yenikapı Hamamı planı (Önge, 1995)

Yazılı kaynaklarda, Anadolu Selçuklu Sultanı 1.Alaaddin Keykubat'ın "hamam-ı seferi" adlı bir çadır hamamıyla sefere çıktığından ve Anadolu'dan önce, Selçuklu Türklerinin yerleştikleri ülkelerde hamam inşa ettiklerinden bahsedilmekle birlikte, bu döneme ait ve Anadolu dışı için bilinen tek somut örnek, Kirman'ın güneyindeki Nigar'da bulunan küçük hamamdır (Önge, 1995).Aynı dönem Şam hamamlarından Buzuriye'yle benzerlik taşıyan bu hamamda, sekizgen planlı sıcaklık ve köşelerde halvet benzeri odacıklar olduğunu görüyoruz.

Anadolu'da, Suriye'ye çok yakın olan Mardin'de, o döneme ait Artuklu hamamları olan Sitti Radviye ve Yenikapı Hamamları'nda benzer plan şemasında artık sekizgen planlı sıcaklığın kubbeli köşe halvetleriyle ve tonozlu kenar eyvanlarıyla tamamlandığını görüyoruz.11. yüzyıla tarihlenen ve Selçukluların Anadolu'yu fethini takiben idaresi Şeddadoğullarına

bırakılan Kars Ani'de, bu sülalenin ilk beyi Ebu Menuçehr tarafından yaptırıldığı düşünülen Menuçehr Hamamı da sekizgen, aksiyel ve tonozlu eyvanlı ve köşelerde kubbeli sıcaklıklı merkezde kubbeyle örtülü sıcaklığı olan hamamlara bir örnektir. Bu dönemde Anadolu'da inşa edilen ısıtmalı hamamlarda genelde aksiyel eyvan ve köşe halvetli sıcaklık belirleyici unsur olduysa da Roma, Bizans hamamlarını andırır plan şemalarına sahip yapılar da bulunmaktadır. Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler dönemi hamamlarına birkaç örnek, Danişmentlilerden kalma Kayseri Kölük Hamamı, Selçuklulara ait Kayseri Huand Hatun Hamamı ve Selçuklulara ait Tokat'taki Pervane Hamamı'dır. Önge, aksiyal eyvanlı, köşe halvetli hamamların tamamen bir Türk hamamı türü olduğunu ve Anadolu'yu Selçukluların fethinden sonra ortaya çıktığını savunmaktadır. Anadolu'da bu döneme ait hamamların kimi Roma, Bizans unsurları taşıyan planlarınlarının ise genelde yüzyıllardır kesintisiz kullanılan ve Selçuklular tarafından da mevcut binaları yenilenerek yeniden kullanılan kaplıca hamamlarına, bazen de yine mevcut bazı Bizans hamamlarına öykünülerek yeni yapılmış ısıtmalı hamamlara ait olduğunu düşünmektedir

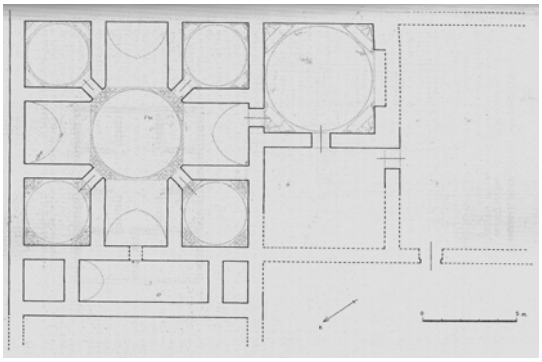

Şekil 2.35. Kars Ani'de Menuçehr Hamamı planı (Önge, 1995)

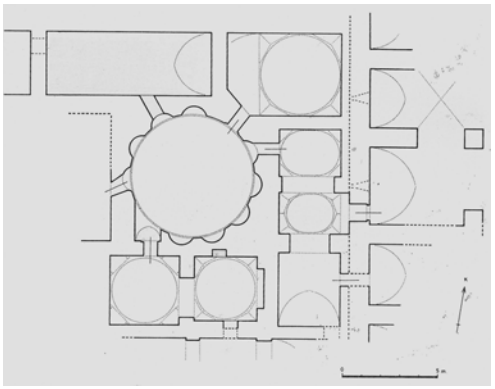

Şekil 2.36. Kayseri Külük Hamamı (Önge, 1995)

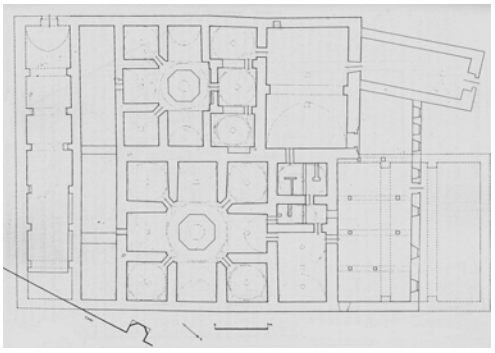

Şekil 2.37. Kayseri Huand Hatun Hamamı (Önge, 1995)

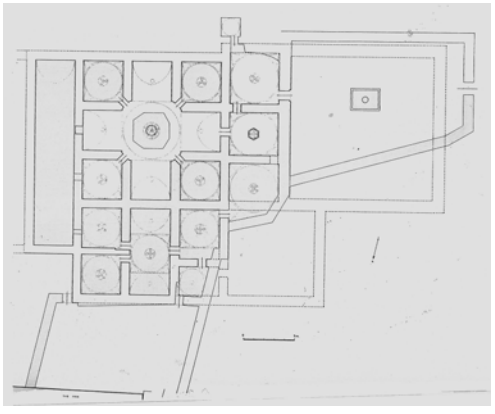

Şekil 2.38. Tokat Pervane Hamamı (Önge, 1995)

(Önge, 1995). Bu konuda Eyice'nin görüşü de (Eyice, 1997) Türk hamamını temsil eden aksiyel eyvan ve köşe halvetli sıcaklıklı şemanın Orta Asya Türk gelenekleriyle ilgili olduğudur.

Öte yandan Şam hamamlarıyla ilgili incelemede savunulan iki ayrı akım tezi ile, Bizans döneminde Anadolu'da görülen Antakya'daki C Hamamı benzeri plan şemaları dikkate alınırsa, sekizgen sıcaklık öteden beri özellikle Anadolu'nun güney-güneybatısında ve Suriye'de gelişmekte olan bir tarzdır (Ecochard ve Coeur, 1942). Bu bakımdan Selçuklularla birlikte Anadolu'da tam ifadesini bulduğunu gözlemlediğimiz, sekizgen merkezi mekan, aksiyel eyvan ve köşe halvetli hamam plan şemasının bu tarzdan türemesi de olasıdır. Yegül de Türk hamamlarının Roma hamam kültürünün devamı olduğu düşüncesindedir. Anadolu'ya gelen Türklerin 11.-15. yüzyıllar arası Anadolu'da ve ardından fethettikleri İstanbul'da karşılaştıkları Bizans hamamlarının, ayrıca Suriye ve Mısır'da karşılaştıkları Klasik dönem, Ptoleme ve Bizans dönemlerinde şekillenen Arap hamamlarının, Türk kentsel hayatın birçok alanındaki Arap etkilenmesi benzeri, Türk hamamlarının şekillenmesinde etkili olduğunu savunmaktadır. Bizans ve erken İslam hamamları gibi Türk hamamlarında da palaestra yoktur; geleneksel anlamda frigidariumun bulunmayıp, bunun yerine Bizans'ta gelişen salon-hamamlardaki benzeri büyük bir soyunma mekanı, banyo sonrası dinlenip sohbet etmek için kullanılmaktadır. Isıtma sistemi de Roma hypocaustu gibidir. Yegül sıcaklık etrafındaki halvetleri de Roma laconicumuyla karşılaştırır (Yegül, 1992).

Bu dönemde Anadolu'daki hamamlarda, daha sonraki yüzyıllarda Osmanlı Devleti hamamlarında da kullanılacak olan, yapı programı netleşmiştir. Giriş kotundaki soyunma amaçlı "camekan" (ya da soyunmalık), sirkülasyon amaçlı "aralık", ılık mekan olan "ılıklık" (veya soğukluk), en sıcak mekan olan "sıcaklık", sıcaklık etrafında da "halvet" adı verilen yine sıcak küçük odacıklar ana mekanlardır. Yine bu kotta sıcaklığa bitişik olarak sıcak su deposu ve külhan bulunur. Eksi kotta ise sıcak havanın dolaşımını sağlayan ve "cehennemlik" adı verilen hypocaust altyapısı vardır.

Bu devir hamamlarının camekan mahalleri, sağır ve yüksek duvarlıdır ve duvarların üst kısımlarındaki mazgal pencereler ile tavan örtüsü ortasındaki ışıklık veya aydınlık fenerlerinden ışık alırlar. Örtü ahşap direkler veya kagir kemerlerle desteklenen ahşap kirişleme tavan veya kagir tonozdur. Büyük hamamlarda ortada, şadırvan vardır ve etrafı büyük parça taşlarla kaplanmıştır.

Aralık, genelde camekanla ılıklık arasında, kubbe veya tonozla örtülü bir mekandır. Sirkülasyon ve ısıyı koruma amaçlıdır. Ayrıca içinde bir bölme ile ayrılmış WC ve traşlık yeralır.

Ilıklık, yıkanma değil, bekleme ve dinlenme yeridir. Değişik büyüklüklerde olabilmektedir. Genelde kubbe ile örtülüdür. Eyvanla genişletişmiş olabilir. Kimi zaman bir halveti de vardır.

Sıcaklık en önemli mekandır; aksiyal eyvan ve köşe halvetli sıcaklık ve bunun türevleri karakteristiktir. Birkaç istisna hariç halvetler genelde kare planlıdır. Roma ve Bizans'tan etkilendiği düşünülen örneklerde ise radyal nişli dairevi veya poligonal sıcaklık planları görülür. Genelde merkezi mekan ve halvetler kubbe, eyvanlar ise tonozla örtülüdür. Burası ortadaki yükseltilmiş göbek taşında masaj yapılan ve halvetler ve eyvanlardaki kurnalarda yıkanılan asıl sıcak mekandır.

Camekan dışındaki mekanların aydınlatılmasında 30-40 cm. çapında dairevi bazen konik tepe ışıklıkları,ya da 80-90 cm çapında, toprak dam üzerine tuğladan örülmüş çok gözlü ışık kubbecikleri ve bunların etrafında da radyal yerleştirilmiş ışık gözleri ile yapılmaktadır.Bu ışık gözleri dört köşe, yuvarlak, altıgen, yıldız ve diğer formlarda olabilmektedir; fakat bunları kapatan cam elemanın niteliği tam bilimemektedir.

Altındaki bölümde ateş yanan sıcak su haznesi ise, genelde sürekli beşik tonozla örtülüdür.

Hamamlarda, Anadolu'da önemli bir işkolu olan ve üretim sürecinde sıcak su ve buhar gerektiren keçecilik için ayrılmış "keçelik" mekanları da olduğu görülmektedir. Keçelik, genelde camekandan girilen ve sıcak su haznesine bitişik uzun, dikdörtgen planlı ve beşik tonoz örtülü bir hacimdir.

Kullanılan malzeme taş veya tuğladır; kimi zaman da altyapı taş, üst örtü tuğla ile inşa edilmiştir. Örtü sistemlerinde değişik geçiş ögelerine, bu arada Bizans ve Erken İslam hamamlarında rastlamadığımız üçgen dizilerine yer verildiğini görüyoruz. Camekan kısımlarında ahşap tavana ve hamamın genelinde toprak dama rastlanmaktadır. Bu dönem hamamlarının duvar dış yüzeyleri oldukca sadedir; iç yüzeylerde ise zeminden 1,50-2 metre yüksekliğe kadar olan bölümlerde çini kaplama, sıva üstüne malakari süslemeler veya kalem işlerine rastlanmaktadır; fakat duvarlarda mermer kaplama bulunmaz.

Bu dönemde kullanım şekline göre iki tip hamam vardır. İlk tip, köşk, saray, kışla, tekke hamamları gibi, kısıtlı sayıda insanın kullanımına açık, küçük ölçekli ve bazen tüm hacimleri tam olmayan "özel hamamlar"dır. Diğer bir tip, "halk hamamı" veya "genel hamamlar" olarak adlandırılabilecek, kent halkının kullanımına açık, tek veya bazen de hem bayan, hem erkekler için ayrı bölümü olan çifte hamam şeklinde düzenlenmiş, tüm hacimleri eksiksiz olan ve bağımsız yapılardır. (Önge,1995)

2.6. Osmanlı Hamamlarının Genel Özellikleri

Selçuklu ve Beylikler dönemlerinde netleşen Türk hamamının ana mekanları, Osmanlı döneminde de aynı şekilde kullanılmıştır. Osmanlı hamamlarının camekan kısmı, genelde büyük ve gösterişli bir kubbe ile örtülüdür. Tepede kubbe feneri ve duvarlarda pencerelerden ışık alınır. Ortada genelde fıskiyeli bir şadırvan bulunur. Aralık hacmi ise, Osmanlı döneminde zamanla küçülerek sadece bir geçit haline gelmiş veya yerini ılıklığa bırakmıştır. Aralıkta yeralan traşlık ve WC hacimleri ılıklığa açılan hacimler haline gelmiş ve camekandan ılıklığa girilen kapının üstüne bir buhar bacası eklenip, çift kapı kanadı kullanılarak sıcak buharın dışarı kaçması önlenmeye çalışılmıştır. Ilıklık işlevi daha da büyüyerek devam etmiş, kimi ılıklıkların ortasına küçük şadırvanlar, kenarlarına seki, niş ve korkuluklar eklenmiştir; ki bu ılıklıkların kimi soğuk havalarda camekan yerine kullanıldığına veya bazı törenlere

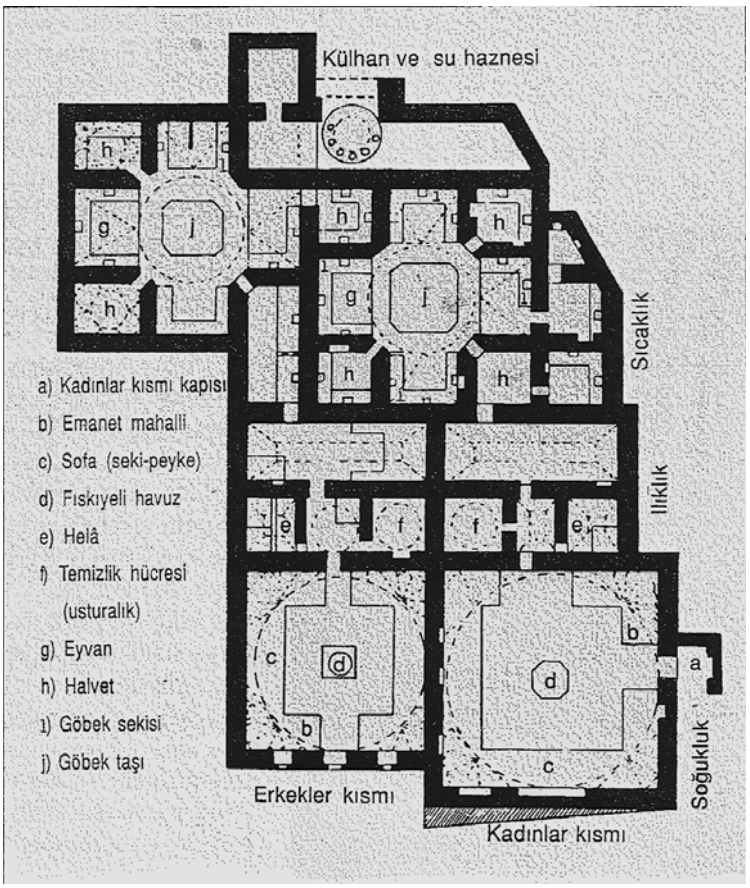

Şekil 2.39. Türk hamamında belli başlı kısımlar (Eyice, 1997)

sahne olduğuna işaret etmektedir. Sıcaklık, klasik aksiyel eyvanlı, köşe halvetli şemayla devam etmiştir. Eyvanlarda değişik tonozlar kullanılmıştır. Keçelik hacminin de bir süre daha devam ettiği görülmektedir. (Önge,1995)

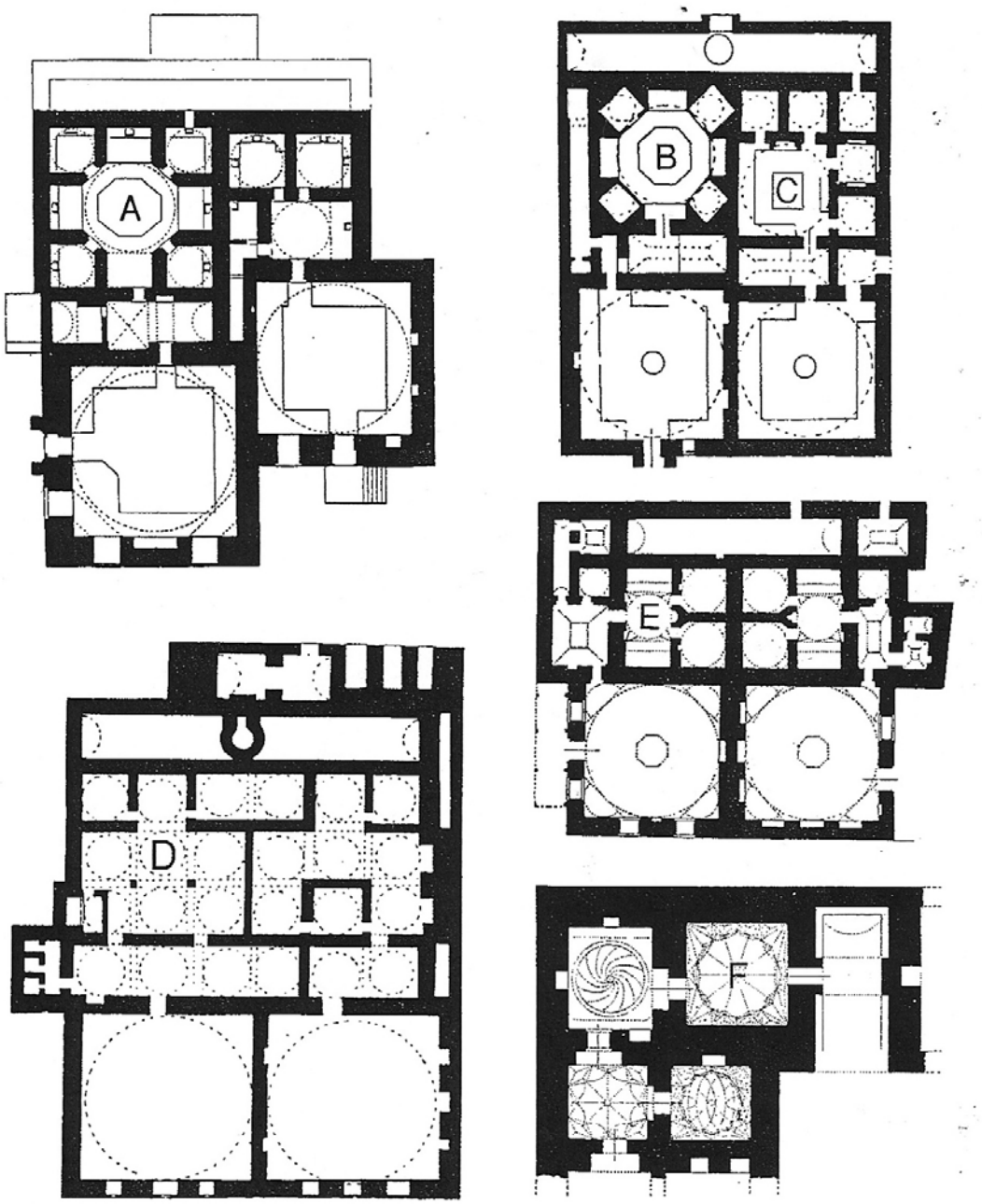

Şekil 2.40. Türk hamamlarında sıcaklığa göre sınıflama (Eyice, 1997)

Eyice, Osmanlı hamam planlarını, en önemli kısmı olarak değerlendirdiği sıcaklığa göre kategorize etmiştir. A tipi, aksiyel eyvanlı ve köşe halvetli sıcaklıktır. Erken dönemden beri Anadolu'da ortaya çıkan Türk hamamında karakteristiktir. B tipinde sıcaklık yıldızvaridir. Çokgen sıcaklık sofasının etrafında duvar kalınlığı içinde tonozlu nişler vardır. Antik dönem hamamlarından etkiler taşır ve özellikle kaplıca

hamamlarında yaygındır. Çok az rastlanan C tipi hamamda kare bir sıcaklığın bir, iki veya üç kenarında halvetler sıralanmıştır. D tipi hamamda, çok az örneği olan çok kubbeli sıcaklık bulunur. Oldukça sık rastlanan E tipinde, sıcaklık kubbeli ve iki yanda eyvanlı dikdörtgen şeklindedir ve sıcaklığa açılan iki kubbeli halvet bulunur. F tipine küçük özel hamamlarda rastlanır. Ilıklık, sıcaklık ve halvet eş ölçülerde, kubbe ile örtülü ve birbiriyle bağlantılıdır. (Eyice, 1997)

Hamamların camekan kısımları, kimi zaman ahşap gibi hafif malzemeyle inşa edilirken, ısıtılan bölümü oluşturan asıl bloğun her zaman kagir inşa edildiği görülmektedir. İki kısım arasında dilatasyon derzi de bulunabilmektedir. Kagir olduğu durumlarda camekan ve hamamın ısıtılan bölümünün duvarlarında kullanılan malzeme genelde moloztaş ve tuğla idi. Nadir olarak kesme taş, tuğla almaşık örgü de kullanılmıştır. Kemer ve kubbelerin malzemesi ise tuğladır.

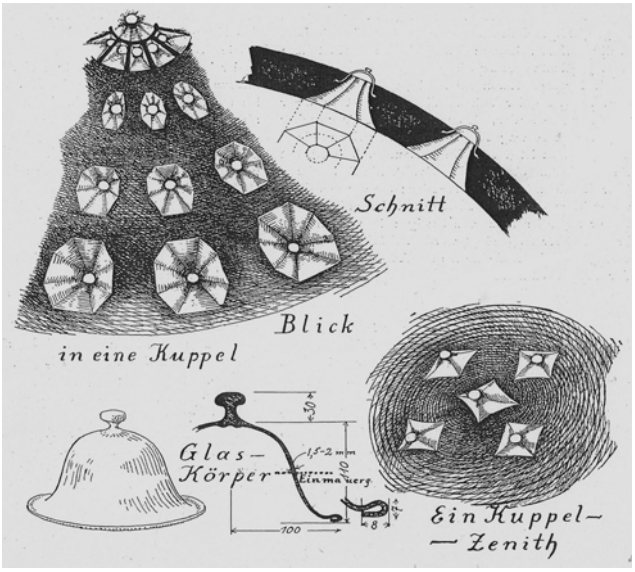

Şekil 2.41. Filgözlerinde kullanılan cam vantuzların detayı (Klinghardt, 1927)

Genel olarak tüm kubbe, tonoz ve örtülerde değişik geçiş ögelerine, aydınlatma elemanı olarak da değişik yerleştirmeli çok sayıda filgözüne yer verilmiştir. Bu biraz da dış örtü malzemesi olarak topraktan, sıva ile kiremite ve daha sonra da kurşuna geçilmesi ile mümkün olmuştur. Filgözleri, üstyapıya gömülen pişmiş toprak boru parçaları içine yerleştirilen değişik şekillerde vantuz cam kapaklardan oluşuyordu (Önge, 1995). İç duvarlarda renkli kalemişi veya sıva üstüne malakari desenlerle süslemelere, nadiren çini kaplamaya rastlanıyordu. Bunların yanısıra çeşitli örtüye geçiş ögeleri ve filgözleri de asıl işlevlerinin yanısıra, dekoratif değer de taşımaktaydı.

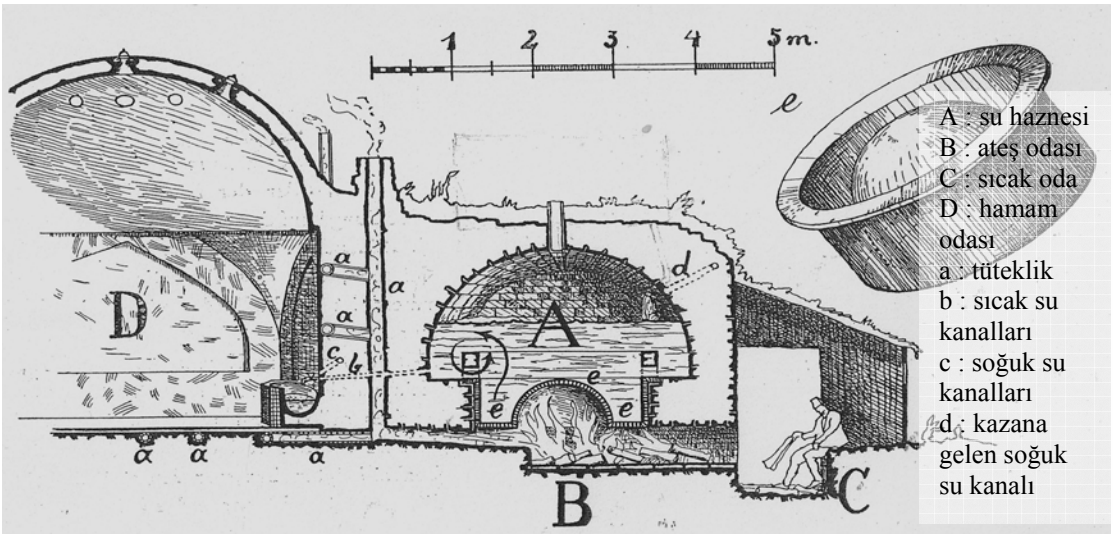

Şekil 2.42. Türk hamamlarında ısıtma sistemi ve su tesisatı (Klinghardt, 1927)

Isıtma, sıcak su deposunun altındaki ocakta odunlar yakılarak ortaya çıkan alev ve duman, sıcaklık ve ılıklık hacimlerinin döşemesinin altındaki cehennemlikte dolaşması ve duvarlara gömülü tütekliklerden çıkması yoluyla ve kısmen de depoda ısıtılan suyun buharlaşarak hamama yayılması ile sağlanmaktadır (Önge,1995).

Özel hamamlar ve halk hamamları dışında, Osmanlı döneminde cami, kitaplık, medrese gibi çeşitli yapılardan oluşan külliyelerin bir parçası olan "külliye hamamları" da yapılmıştır. Özellikle kentlerde, müstakil bir ada üzerinde, çifte hamamlar inşa edildiğini görüyoruz.

Osmanlı mimarisinin erken döneminde yapılan hamamlarda genelde A ve E tipi ve kaplıcalarda da az sayıda B tipi sıcaklık görülür. Sıcaklığa göre kategorizasyon dışında, erken dönem hamamlarının bazılarında, camekan, ılıklık ve soyunmalık arasındaki geçişlerin koridorlarla yapıldığı, aralarda değişik tonoz örtülerle geçilen ek mekanların bulunduğu koridorlu plan şemalarına rastlanmaktadır. Erken dönem hamamlarının ortak özelliği, çok değişik kubbe ve tonoz türleri ile her mekanda değişik kubbeye geçiş elemanlarının, tek başına ya da kademeli olarak birlikte kullanılmasıdır. Isıtılan kısımlarda aydınlatma filgözleri ile sağlanır. Zaman içinde bunların şekillerinde çeşitlenme ve sayılarında artma görülmüştür. Camekan kısmında ise kubbe feneri ve duvardaki pencereler ışık sağlar. Zaman içinde bu pencerelerinde sayıları ve boyutlarında artış olmuştur. Camekanlar, çapı 20m.'ye dek varan büyük kubbelerle örtülüdür. Diğer kısımların kubbeleri daha ufaktır. Çifte hamamlarda kadın ve erkek kısımlarında benzer plan şemaları kullanılırken erkek kısımları genellikle daha büyük ve süslü inşa edilmiştir.

Osmanlı mimarisinde klasik dönemle birlikte hamam plan şemasında yenilik arayışları başlamıştır; bu bağlamda sıcaklıkta A ve B tip planların birlikte kullanımını görüyoruz. Bunun dışında camekan öncesi giriş holü veya revak, sıcaklıkta sütunlara oturan kubbe ve açık halvet gibi uygulamalara rastlıyoruz. Bu dönemde çok daha yüksek camekan kubbeleri, camekan duvarlarının dış çeperlerinde kesme taş ve giriş kapılarında portal gibi anıtsal etkiyi arttıran ögeler kullanılıyor. Buna karşılık, erken dönemde örtü ve örtüye geçiş ögelerinde görülen çeşitlilik yerini sade geçişlere ve çoğunlukla pandantife bırakıyor. Çifte hamamlarda erkek ve kadın kısımlarının süsleme olarak olmasa da boyutsal olarak eşitlendiğini görüyoruz.

Osmanlı tarihi boyunca çok sayıda hamam inşa edilmesinin temel nedeni, iyi gelir getirmeleri nedeniyle hayır eserlerine gelir kaynağı olarak vakfedilmeleri ve içinde bulundukları külliyedeki cami cemaatine hizmet vermeleridir. Dolayısıyla hamamlar ancak gelir getirme kabiliyetine sahip iseler, açık kalabilmişlerdir. Öte yandan hızla artan hamam sayısı, özellikle şehirlerde su ve yakacak sıkıntısına neden olduğundan Osmanlı'nın geç dönemlerinde bu konuda kısıtlamalar getirilmiştir.

Hamamlar Osmanlı toplumunda da sadece temizlikle ilgili değil sosyal anlamda da önemli mekanlardı. Eğlenilen, sohbet edilen, buluşulan, yemek yenilen yerlerdi. Bazı hamamların suyu şifalı kabul edildiğinden hastalar tedaviye getirilirdi. Bunun dışında cemiyet hayatında gelenek haline gelmiş ve hamamlarda yapılan "gelin hamamı", "güvey hamamı","kına hamamı", "kırklama" gibi törenler bulunmaktaydı. Zaman içinde, hamam adabına dair çeşitli kurallar, kullanılan hamama özgü malzemeler ve çalışan personelle ilgili zengin bir hamam kültürü oluşmuştu.

3. ERKEN DÖNEM OSMANLI MİMARLIĞININ GENEL ÖZELLİKLERİ

3.1. Erken Osmanlı Döneminde Mimari Ortam ve Etkileşimler

Anadolu Selçuklu'ların son döneminde Moğollara'a boyun eğmesi sonucunda, Orta Asya'dan çeşitli dönemlerde, göçlerle Anadolu'ya gelmiş ve Anadolu Selçuklular'ca Kilikya'ya ve Bizans sınırlarına yerleştirilmiş olan Türkmen boyları, Selçuk hükümetinin kontrolünden çıkarak Bizans'a saldırılarda bulunmaya ve kimi toprakları işgal etmeye başlamışlardı. Hem Bizans, hem de Anadolu Selçuklu merkezi yönetiminin en zayıf olduğu bu dönemde, bu Türkmen boyları, o sırada Anadolu'ya hakim olan İlhanlılara da vergi vererek, kendi beyliklerini kurdular. Bu şekilde Anadolu Selçuklu'nun batı sınırında kurulan Germiyan, Eşref, Hamid, Menteşe ve Osmanlı Beyliklerini, daha sonra, daha Batı'daki Karesi, Saruhan ve Aydın Beylikleri takip etti (Uzunçarşılı, 1988). 1299 yılında Bizans'ın Bitinya bölgesinde kurulan ve kurucularının Oğuzların Kayı boyundan olduğu düşünülen Osmanlı Beyliği'nin, kısa bir zaman içinde sınırlarını genişlettiği ve önce Yenişehir, ardından da Bursa'yı fethederek, yoğun bir mimari faaliyete giriştiğini görülüyor. Bu mimari faaliyetin, gittikçe genişleyen bir coğrafyada, toplam üç başkent değiştirerek ve Osmanlı Klasik dönemine dek yaklaşık 200 yıl boyunca belli evreler içinden geçerek, "Osmanlı Mimarisi" diye anılacak kendine özgü bir tarz oluşturması sözkonusudur.

Erken dönem Osmanlı mimari gelişiminde, gerek devletin kurucusu olan Oğuz Türklerinin geçmişteki çeşitli coğrafyalara yayılmış deneyim ve görgüleri, gerek yerleştikleri Anadolu'nun geçmiş yüzyıllara dayanan kültür ve mimari deneyim katmanları, gerekse Anadolu'daki mevcut kültür ortamı ve demografik yapı etkili olmuştur. Ayrıca, Anadolu'da Osmanlı öncesi dönemin şartları ve sanat ortamının, erken Osmanlı döneminde de bir ölçüde hala geçerli olduğunu varsaymak yanlış olmaz.

Bu bağlamda, erken Osmanlı mimarisinin yapı programı, malzeme kullanımı, detaylandırma, yapım yönetim sistemlerinde ve kuşkusuz örtü ve örtüye geçiş ögeleri

kullanımında da, gerek Orta Asya, Çin ve Hint mimari gelenekleri, gerek İran Selçuklu, Kafkas, Ermeni ve Suriye, gerekse Anadolu Selçuklu mimarisinden izlere, yorumlara rastlanmaktadır.

Bunlar dışında Ortaçağ'ın Akdeniz havzasındaki önemli üç aktörü olan Bizans, Roma sonrası Batı Avrupa krallıkları ve İslam-Türk gücü arasında doğrudan veya dolaylı, fakat sürekli bir kültürel etkileşim sözkonusudur; bu bağlamda Ortaçağ'da doğu ve batı mimari akımları da ilişki içindedir. Hristiyan mimarların İslam ülkelerinde; Müslüman olanların da Hristiyan ülkelerinde çalışması her zaman sözkonusudur. Sanatçılar kendi istekleriyle ülkeler arasında dolaşıp, çalışabilmektedir. Mimari düşünceler de sınırlar arası dolaşım serbestisine sahiptir (Kostof, 1977).

14., 15. ve 16. yüzyıllar Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecinin tamamlandığı ve Anadolu birliğinin Osmanoğulları tarafından daha geniş bir çevre içinde gerçekleştirildiği tarihsel bir dönemdir. 14. yüzyıl Beylikler döneminin dağınıklığına karşın, 15. ve 16. yüzyıllarda Osmanlı Beyliği'nin toparlayıcı ve örgütleyici gücüyle mimarlık konusunda yoğun ve akılcı bir üretim dikkati çeker 14. ve 16.yüzyıllar arası dönemin en belirgin özelliği tüm sanatların birlikteliği ve etkileşimidir (Ödekan, 2002b).

Başından itibaren Osmanlı devleti değişik etnik kökenden,dinden, milliyetten ve altyapıdan gelen bir nüfusa sahiptir ve bu da kültürel hayatını doğrudan etkilemiştir. Erken Osmanlı mimarisi de, onu yaratan cemiyetin bir yansıması olmuştur. Bu bakımlardan 14. yüzyıl, Osmanlı için, mimari dahil her alanda, üstünlük (dominasyon) kurma dönemi değil, daha çok bütünleşme (entegrasyon) dönemidir ve bu 1453'e dek bu böyle sürmüştür. Eskiyle bağlar ancak bundan sonra atılmıştır. Erken Osmanlı mimarlığında genelde malzeme ve detaylar Bizans'ı; planlar Selçuklu'yu takip eder. Ama kimi kubbe geçişleri (Bilecik Orhan Camii'nde olduğu gibi) ne Selçuklu ne de Bizans'tır. En erken külliyelerden Bursa Orhan Camii inşaatında Bizanslı ustaların çalıştığı düşünülmektedir. Hatta, mimari özelliklere bakılarak, aynı atelyenin aynı dönemde hem cami hem de kilise (Mudanya Tirilye'deki kilise) inşa etmiş olabiliceği iddia edilir. Osmanlı yapılarında çalıştığı bilinen bazı Bizanslı ustalar vardır; örneğin Gebze'de bugün yıkılmış olan Malkoçoğlu Mehmet Bey türbesinin mimarı Istefanos'tur (Ousterhout, 1995). Fetihten sonraki imar faaliyeti için de İstanbul'a Edirne, Gelibolu, Bursa'dan

Yunanlı ustalar yollandığı; Bursa'nın ise dışarıdan usta getirilmesine direndiği biliniyor (Astrinidou-Kotsaki, 1999).

Osmanlı'nın yapı faaliyetine, işgücü temini, iş organizasyonu ve yapım yönetimi açısından baktığımızda, eskiden beri yerleşik üç kurumun etkili olduğunu görüyoruz.

Bunların ilki, Bizans ve Anadolu Selçuklu'da mevcut vakıf sistemi, Osmanlı'da da kentleşme ve mimari yapım faaliyetleri için çok önemli bir dayanak noktası oluşturmuştur. Bu yüzyıllarda özellikle Osmanlı Beyliği'nde zorunlu iskan politikası, fiziksel çevrenin kısa zamanda biçimlenmesine neden olmuştur. Eski kentler yeni mahalle birimleri eklenerek büyütülmüştür; mahallenin çekirdeği bir mescit veya zaviyedir; konut ve ticaret alanları bu çekirdeğin etrafında doğal bir gelişme gösterir. Kent veya mahallede cami, okul, imaret, hamam, hastane, han, çeşme, muvakkithane, mezarlık gibi toplumun gereksinimleri vakıflar kanalıyla çözümlenmiştir. (Ödekan, 2002b).

Diğer bir kurum, Anadolu Selçuklu zamanında "gulam" olarak bilinen, "devşirme" sistemidir. Bu şekilde diğer birçok iş için olduğu gibi yapı işleri için de insan kaynağı sağlandığı bilinmektedir.

14.yüzyıl Bitinya'sında Osmanlı ve Bizans arasında sıkı ilişkiler vardır. Türk-Rum karışık aileler bulunur; bunların çocuklarına "Turcopoli" denmektedir. Hristiyanlaşan Türklere veya Müslüman olan Bizanslılara rastlanmaktadır. Türklerden, Bizans üst sınıfına, saraya girenler olmuştur. 14. ve 15. yüzyılda Balkanlarda da sistematik İslamlaştırma, aslında yoktur. Ama örneğin, Rumlarda drahoma, Türklerde başlık parası olması nedeniyle, Hristiyan kadınlar için, Türklerle evlenme cazip birşey olmuştur. Türk sultanı hakimiyetindeki mevcut yerel nüfus ve yeni göçmenler arasında her zaman Türk olmayan insanlar olmuştur; Osmanlılarda, benzeri Bizans'ta da etkisiz şekilde varolan, ve Selçuklulardaki gulam sisteminin bir devamı niteliğindeki devşirme sistemi çok etkili bir şekilde kullanılmıştır. Selçuklular'da gulam kaynağı daha çok Anadolu'daki Türkler, Rumlar, Ermeni, Kürt ve Gürcülerken; Osmanlılar'da ise bir görüşe göre daha çok Balkan ülkelerindeki insan kaynağı bu sisteme konu olmuştur. (General, 1981). Başka bir görüş ise Osmanlılar'ın, kendi kaynaklarınca da doğrulandığı üzere, sadece Balkanlardan değil Anadolu'dan da çok sayıda Rum, Ermeni ve Laz kökenli Hristiyan çocuğunu Yeniçeri ocağı için devşirdiği şeklindedir (Vryonis, 1981). Buna göre, genelde

Anadolu'dan devşirilen çocuklar Rumeli'ye, Balkanlardan alınanlarsa Anadolu'ya gönderiliyordu. Vryonis, bu devşirmelerin en ünlüsünün de Mimar Sinan olduğunu söylemektedir.

Son olarak Bizans'ta ve Anadolu Selçuklu'da farklı tarzlarda da olsa varolan meslek loncaları da yapı ustaları yetişmesine, atelyeler kurulmasına ve gezici yapı ustalarının güven içinde ülkeler arası dolaşımına vesile olmuşlardır. Anadolu Selçuklu'da bu sistem Ahi teşkilatı ve tasavvuf felsefesiyle de güçlenerek Osmanlı'ya geçmiş; Ahi teşkilatının kuvvetli etkisi Osmanlı'da da Fatih dönemine dek kendisini hissettirmiştir.

İstisnalar hariç, Osmanlılar'da mimarların teorik eğitimi olmadığı düşünülmektedir. Yapıların tüm süslerine karşın, mimarın önceliği strüktürel sağlamlıktır. Mimarın kariyeri önce taş ustalığı, çinicilik, metal veya ağaç işleri gibi başka bir zanaatle başlar. Aslında taş ustası ile mimar arasında fazla fark olup olmadığı da belli değildir. Genelde Osmanlı klasik döneminden bilinen birkaç mimar dışında, mimarlık mesleği alt sosyal sınıflara aittir. Maaşları düşüktür. Kitabeler üstünde ancak bazen ve banilerle kontrolörden sonra, adları geçebilir. Batı Avrupa'daki çağdaşlarının aksine, dini bir kurumla ilgileri yoktur. Tüm İslam dünyasında olduğu gibi Osmanlı'da da yapılar oldukça kısa sürede tamamlanır ve böylece bir yapıya başlayan ve bitiren mimar aynıdır (Kostof, 1977) (Mayer, 1956).

Osmanlı erken dönemi mimarlarından bilinenler şunlardır: Christodulos, Hacı İbn Musa, Hacı Ali, Ali bin Hüseyin, İvaz Paşa (15.yüzyılın ikinci yarısı), Çelebi devrinde çalışan Mimar Hacı Alaeddin, Fatih döneminden Azadlı Sinan ayrıca Uşak'ta yapısı olan Muhammed bin Hasan bin Kavşid. Yeşil Cami imaretinde (1419-1420), Hacı İvaz Paşa, Ali İbni İlyas Ali, Muhammed Mecnun ve Tebriz'li ustalar çalışmıştır.

1460'dan itibaren Fatih döneminde Hassa mimarlar ocağının kurulduğu ve böylece mimaride merkezi bir yönetimin oluştuğu sanılıyor. Bundan sonra sanatçılar artık yapılara imza koymuyorlar; çünkü hepsi Hassa'ya bağlıdır (Sönmez, 1989). Fatih döneminden itibaren hassa mimarbaşının atadığı kent / bölge mimarları olduğu biliniyor (Astrinidou-Kotsaki, 1999). Fatih'in bilinen üç mimarı vardı: Ali Neccar (Ayasofya'nın tamiri için fetihten önce İstanbul'a gitmiş ve payandalardan birini minare için merdivenli şekilde hazırlamıştır). Atik / Azadlı Sinan veya Sinanüddin

Yusuf bin Abdullah-ıl Atik, fetihten sonra yaptırılan Fatih külliyesinin mimarıdır; fakat yapıyı yeterince gösterişli yapmadığı ve Fatih'in ona verdiği sütunları kestirdiği gerekçesiyle Fatih tarafından elleri kesilerek cezalandırıldığı ve öldürüldüğü söylenir. Mimar Ayas'ın da bir vakfiyede adı geçer: ustadların medarı iftiharı üstad Ayas ibn-i Abdullah-il mimar-ül Atik (Önge, 1969).

Osmanlı'da işveren, hükümdar, hükümdar ailesi, devlet adamı, din adamı, idareciler veya ticaret erbabı olabiliyordu. Bina emini, inşaat mutemedi, inşaat mütevellisi gibi adlar alan bir harcama idare yetkilisi vardı. Genel ve kısmi tasarım yapan, inşaatı yöneten bir başmimar vardı. Onun altında çalışan diğer mimarlar, çiniciler, nakkaşlar, hattatlar, usta taşçılar (taş süsleme işleyicisi), senktraşlar (taş yontucular), neccarlar (ağaç işi zanaatkarları), haddadlar (demirciler) ve diğer işçiler bulunuyordu (Sönmez, 1989).

3.2. Erken Osmanlı Mimarisinde Yapım Teknikleri ve Yapı Programı

Erken Osmanlı'da külliyeler, camiler, medrese, tekke, zaviye, türbe, han, hamam, kervansaray, çeşme ve diğerlerinden oluşan zengin bir yapı programı vardır:

İslamiyette toplum örgütleşmesinin gereği olarak tek yapıda birleşen değişik işlevler için ayrı bir yapı tasarımı gerektiğinde ortaya "külliye"yapı programı çıkmıştır. Külliyelerin işleyebilmesi için devlet arazileri ve kuran kişilerin özel gelirleri vakıf olarak bağlanırdı; ayrıca külliye içindeki çeşitli zanaatlerle ilişkili gelir getiren yapılardan elde edilen gelir de külliye masraflarına ayrılırdı. Bir sosyal hizmet olarak külliyelerin temelinde halka parasız hizmet ilkesi vardır. Erken Osmanlı'da ilk külliye cami ve hamamdan oluşan İznik Orhan Gazi külliyesidir. Bunu cami, medrese, mektep, hamam ve şifahaneden oluşan Bursa Orhan Bey Külliyesi (1340) izler. Hüdavendigar, Yıldırım Bayezit, Yeşil ve 2.Murat külliyelerinde program gelişir. Erken Osmanlı'da külliye yerleşmesi dağınıktır. Fatih ise fetihten sonra İstanbul'da 16 medrese, tabhane, kervansaray, darüşşifa, türbe, aşhane gibi yapılarla birlikte geniş bir alana yayılan bir külliye kurmuştur. Bunu Edirne, Amasya ve İstanbul'da 2.Bayezid'in yaptırdığı külliyeler izlemiştir.

Osmanlı mimarisinde kubbenin egemenliği, özellikle cami mimarisinde izlenebilir: 14.yüzyılda rastlanan cami tiplerinden kare mekan üstünü örten tek kubbeli camilerin en erken örneği İznik Hacı Özbek Camisidir (1333). Bursa Alaeddin Bey camisi ile Mudurnu Yıldırım Bayezit Camisi de bu tipe örnektir. Fakat İznik'te 7,92 m olan

kubbe çapı, Mudurnu'da duvar payandalarıyla da desteklenerek, 19,65 m. gibi iddialı bir rakama çıkar.

Geçiş ögesi olarak Hacı Özbek camisinde Türk üçgen kuşağı, Alaeddin bey camisinde düzlem üçgen, Mudurnu'da ise tromp kullanılmıştır. Bu camilerde genelde kubbe, kasnağı ve beden duvarları birbirinden bağımsız kütlelerdir; kasnak ve beden duvarında yatay ve/veya dikey tuğla hatıllı moloz taş kullanılmıştır. Bu üç camide de görüldüğü gibi 14.yüzyılda cami girişinde yavaş yavaş kapalı veya revaklı birkaç parça halinde kubbe ve/veya tonozlarla örtülü bir son cemaat yeri oluşmaya başlar. Bu erken camilerde kubbe yükünü taşıyan duvarlar kalın ve yoğundur; açıklıklar sınırlıdır. Geçiş ögesi olarak ise, Selçuklu yapılarında sıkça rastlanan tekli veya çoklu düzlem üçgen ve üçgen kuşağının yanısıra tromp, baklava kuşağı ve pandantif de kullanılmaya başlanmıştır. Baklava kuşağı kullanımının bilinen en erken örneği İznik Hacı Özbek camisidir. Minare de tek kubbeli camilerin önemli bir ögesidir ama yeri değişkendir ve genelde Selçuklu minare biçimi sürmüştür. Bu 14. yüzyıl minarelerine örnek Bursa Alaeddin Camisi (1335) ve Gebze Orhan Camisi'dir (14.yüzyılın ikinci yarısı).

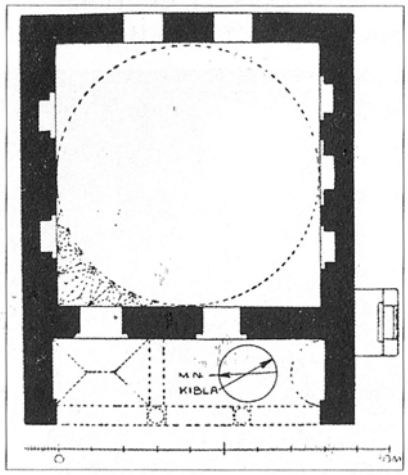

Şekil 3.1. İznik Hacı Özbek mescidi (Kuban,2004)

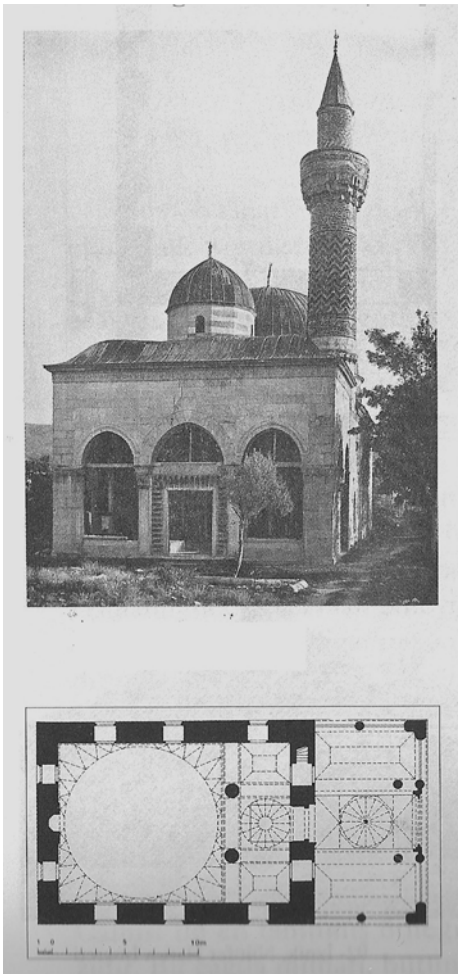

Şekil 3.2. İznik Yeşil Cami (Kuban, 2004).

Kubbe strüktürü denemelerinin yoğun olduğu Orta Asya – Anadolu çizgisini izleyen Osmanlı mimarisinde, özellikle cami mekanında az sayıda ayaklarla geniş bir hacim oluşturma çabası baştan itibaren mevcut olmuştur. Tek kubbe boyutlarının daha fazla zorlanamadığı durumlarda, kubbeli hacimin çeşitli doğrultularda yan mekanlarla genişletilmesi yoluna gidilmiştir. Dört yönde eyvan benzeri geniş kemerlerle büyütülen tek kubbeli Bilecik Orhan Camisi (14.yüzyılın ilk yarısı) bunun erken bir örneğidir. İznik Yeşil Cami (1378)'de ise genişleme mihrap-giriş ekseni doğrultusunda kuzey uca yerleştirilen ortada dilimli kubbe, iki yanda manastır tonozlu üç örtü yoluyla yapılmıştır. 14.yüzyılda çok ayaklı camilerin de devam ettiği ve mihrap önü kubbesinin giderek önem kazandığı görülüyor. Çok ayaklı camilerde kubbe örtüsünün gelişmesi Osmanlı'da gerçekleşmiştir ve önemli bir örneği Bursa'daki Ulu Cami'dir. 12 ayaklı ve 20 kubbeli yapının mihrap giriş ekseni üstündeki ikinci kubbesinin üstü açık bırakılmış ve bu açıklığın altına, yağmur sularını toplayacak bir şadırvan yapılmıştır. Kubbeler içeride pandantif, dışarıda alçak sekizgen kasnaklarla geçilmiştir ve mihrap-giriş ekseni üstündekiler, diğerlerinden daha yüksektir. Tek kubbenin kısıtlarını aşmaya yönelik bu çabalar, aslında erken dönem Osmanlı mimarisinin de belirleyici özelliği olmuştur.

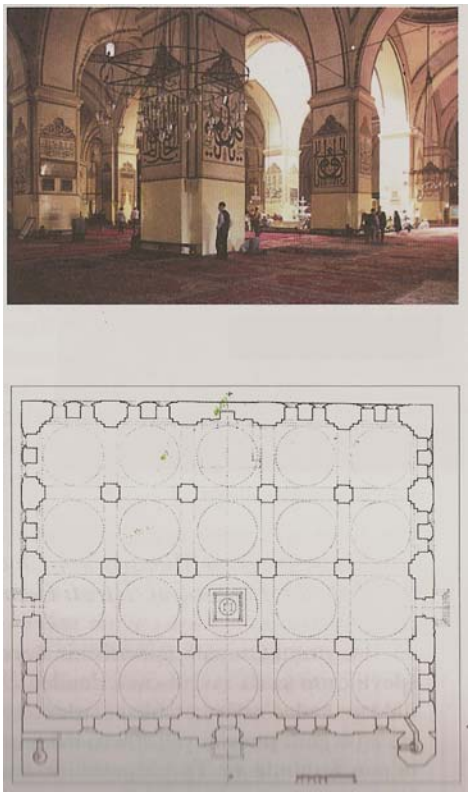

Şekil 3.3. Bursa Ulu Cami (Kuban, 2004).

Erken dönema ait bir özellik de günümüzde "T planlı camiler", "zaviyeli camiler" veya "fütüvvet camileri" denen ve harim dışında, harime açılmayan başka mekanlar da içeren camilerin bolca inşa edilmiş olmasıdır. Harim dışı odaların, fütüvvet ilkeleri üstüne ve 13.yüzyılda ilk sistemli örgütü debbağlar arasında Ahi Evren tarafından kurulan ve Osmanlı kuruluş döneminde önemli görevler üstlenen Ahi örgütüyle ilgili ibadet dışı faaliyetler için oluşturulmuş mekanlar olduğu düşünülmektedir. Bu odalarda ocak, dolap gibi donatılar da vardır. Böylece bu

fütüvvet camilerinin hem ibadet hem de bir tür divan, halka açık bir danışma meclisi gibi kullanıldığı, bazı elçilerin burada ağırlandığı söylenebilir. Bu camilerde harim ile diğer odalar, sofa benzeri bir merkezi mekan etrafındadır. Sofayla aynı eksen üstünde yer alan harime, birkaç basamakla çıkılır ve harim, sofadan bir kemerle ayrılır. Sofa örtüsü genelde fenerli kubbedir ve ortasında şadırvan yeralır. Bu yapıların en eski örneği Bursa Orhan Gazi Camisidir. İki yanda sofaya açılan dikdörtgen odalarıyla bu türün en basit şeması bugün yokolmuş olan İznik Orhan Gazi Camisi ile Bilecik Orhan Gazi Camisi, İznik Yakub Çelebi Camisi, Bursa Timurtaş Camisi'nde görülür. Bursa Orhan Gazi Camisi'nde ise sofadan önce hem yan mekanlara hem de üst kata çıkışı sağlayan bir antre daha vardır ve fenerli sofa kubbesi en yükseği olmak üzere değişik yükseklikte ve değişik geçiş ögeli kubbeler örtü sistemini oluşturur. Büyük kubbede iki kademeli geçişle hem pandantif hem de üçgen kuşağına yer verilmiştir; diğerlerinde ise ya pandantif ya da üçgen kuşağı kullanılmıştır. Fütüvvet Camilerinin değişik bir tipi olan Bursa Murat Hüdavendigar Camisi'nde ise alt kat cami, üst kat medresedir. Alt katta son cemaat yerinden girilen bir antrede merdiven kovaları ve merkezi mekana giriş ve yan odalar vardır. Mihrabın dışa taşkın yapılmış olması, cephe düzeninde kullanılan çift kemer ve saçaklardaki sağır kemer gibi ögeler, bu yapıyı Bizans mimarisine yaklaştırır. Bursa Yıldırım Camisi ise, antreden sofaya oradan da kubbeli harime geçilir şekilde planlanmıştır. Sofaya açılan kubbeli eyvanlar ve manastır tonozlu odalar bulunur. Geçişlerde tromp ve üçgen kuşağı hakimdir. Yapı kısmen tuğla hatıllı taş duvar ve kısmen de taştan yapılmıştır. Mermer kaplama vardır ve basık, ortası nişli / aynalı Bursa kemerleri yapıda yaygın şekilde kullanılmıştır.

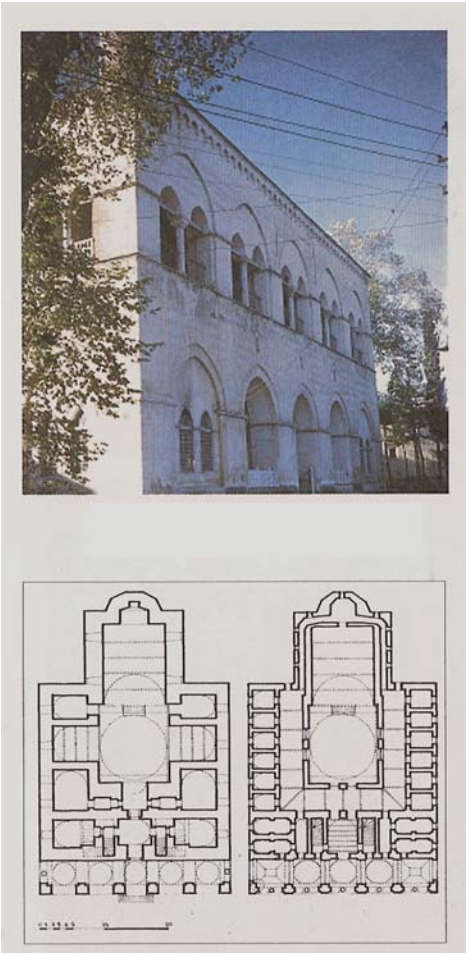

Şekil 3.4. Bursa Murat Hüdavendigar Camisi (Kuban, 2004)

14.yüzyılda böylece tek kubbeli camiler üstünde, hem hacim eklemeleriyle hem de kütlesel ilişkiler açısından denemeler yapılmıştı. 15.yüzyılda ise mimari gelişme çok daha hızlıdır. Geçiş öğelerinde pandantife doğru bir kayış ve kubbe strüktürüne ve merkezileşmeye odaklanma görülür. Son cemaat yeri kullanımı, her camide olmasa da oldukça yaygındır. Tek kubbeli camiler arasında 15.yüzyılın en güzel örneği İstanbul'daki Firuzağa Camisi (1490) sayılır. Kubbe çapı 10,5 m'dir. Üç bölümlü son cemaat yerinin sütunlarının mukarnas başlıkları vardır. Tek kubbeyi farklı doğrultulardaki yan mekanlarla genişletme çözümleri ise Edirne'deki Şah Melek Paşa (1428) ve Dar'ül Hadis (1434) Camileri'nde görülür. Çok ayaklı camilerde ise, örtüde artık birinci derecede kubbe, ikinci derecede tonoz kullanımı hakimdir. Çok ayaklı camilerin önemli 15.yüzyıl örneği Edirne Eski Cami'dir (1403-1414). Eski Cami'nin mimarı Konyalı Hacı Alaeddin, kalfası ise çok sayıda hamam da inşa etmiş olan Ömer bin İbrahim'dir. Dört ayaklı ve dokuz eşit kubbeli camide ana eksendeki kubbelerde mihraba doğru sırasıyla tromp, mukarnas ve düzlem üçgenli geçiş ile dışta da sekizgen ve yüksek kasnak kullanılırken, yan kubbelerde pandantif vardır; ve kasnaklar yuvarlaktır. Kubbe yarıçapları 13,5'ar m.'dir. Son cemaat yerinde ise üç örtüden ortadaki

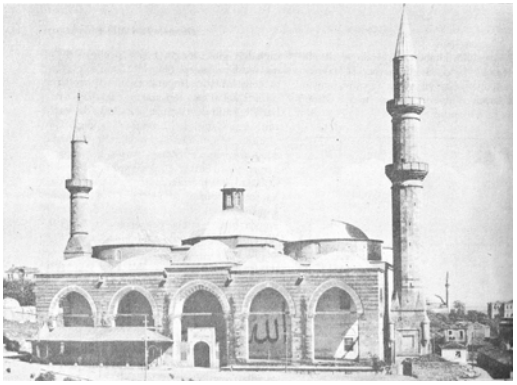

Şekil 3.5. Edirne Eski Cami (Aslanapa, 1984)

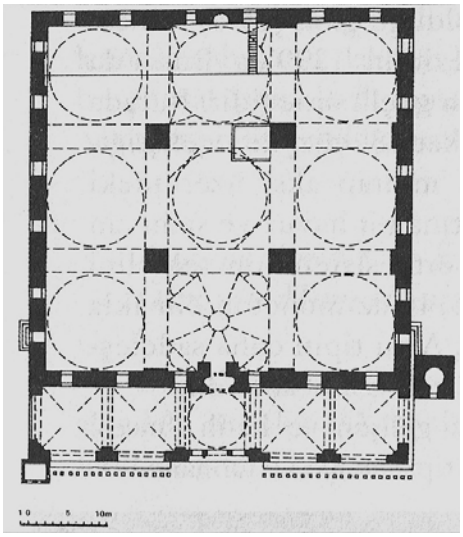

Şekil 3.6. Edirne Eski Cami planı (Kuban, 2004)

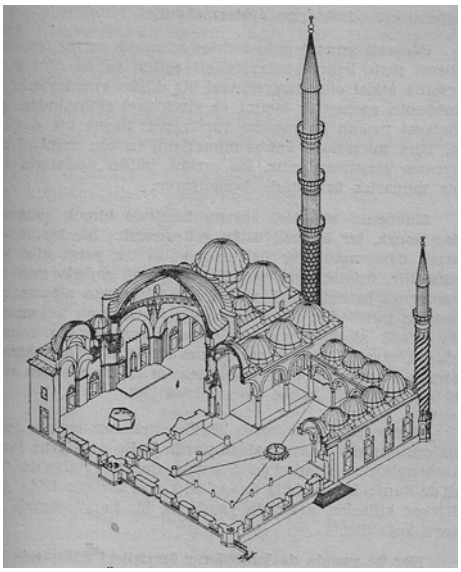

Şekil 3.7. Edirne Üç Şerefeli Cami (Kuban, 1982)

kubbe, yanlardakiler çapraz tonozla örtülüdür. Son cemaat yeri tuğla hatıllı taş; beden duvarları ise kesme taştır. Beden duvarlarının her parçası ve kubbe kasnaklarına dörder pencere açılmıştır. Yapı, kare ve kubbenin bütünlüklü ve ferah bir tasarımıdır. Edirne Üç Şerefeli Cami (1437-1447) ise çok ayaklı camiden, merkezi planlı camiye geçişin dönüm noktası olmuştur. 24 m.çapındaki ve mihrap-giriş eksenindeki ana kubbe, dördü beden duvarları üstünde ve ikisi serbest olan, altıgen kesitli altı ayağa oturur; iki yanda da 10,5'ar m. çapında kubbeli ikişer mekan daha eklenerek mihrap önünde uzunlamasına büyük bir dikdörtgen hacim elde edilmiştir. Geçiş ögesi olarak pandantif ve tromp seçilmiştir. Altıgene oturan ana kubbe ve kare tabanlı yan kubbeler arasında kalan ve mukarnaslı geçişli ufak kubbeler yerleştirilmiş olan üçgen alanlar, yapının çok iyi çözülemeyen kısmıdır. Caminin enteresan bir tarafı da harimden daha büyük avlusudur. Avlu köşelerinde her biri değişik birer minare yeralır. Camiyi adını veren güneybatıdaki minare üç şerefelidir. Bir bütün olarak cami kütlesinin piramidal bir kademelenme içinde olması dikkati çeker.

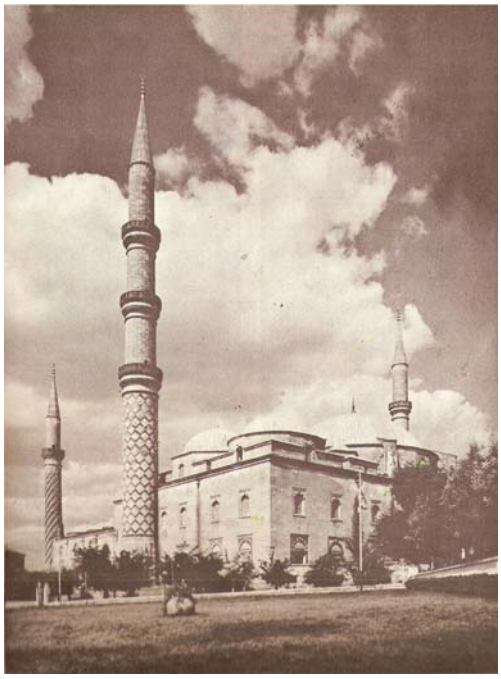

Şekil 3.8. Edirne Üç Şerefeli Cami (Aslanapa, 1984)

İç mekan biçimlenişinde bir sonraki aşama İstanbul Fatih Camisi'nde görülür. Bugün ayakta olmayan orijinal plan, fetih sonrası Ayasofya'nın boyut ve mekansal çözümüyle rekabet içinde oluşturulmuştur. Üç Şerefeli Cami de dikkate alınan başka bir örnek olmuş olmalıdır. 26 m. çapındaki büyük kubbe ikisi kuzey duvarında ikisi serbest dört ayağa oturmuş ve kıble tarafında bir

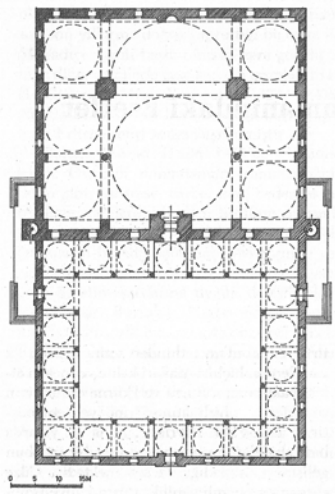

Şekil 3.9. İstanbul Fatih Camisi orijinal planı (Aslanapa, 1984)

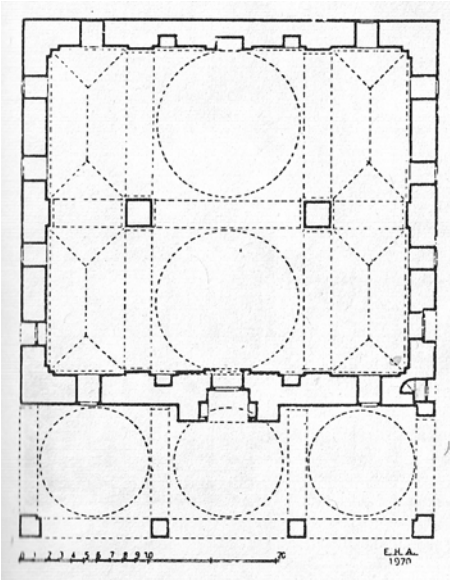

Şekil 3.10. Dimetoka Çelebi Mehmet Camii restitüsyon planı (Aslanapa, 1984)

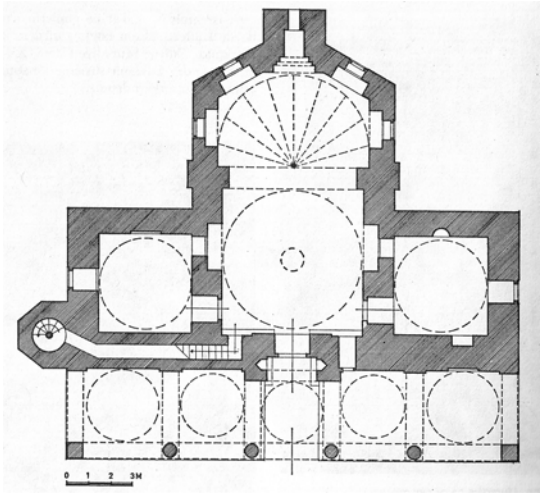

Şekil 3.11. Tire Yeşil İmaret (Aslanapa, 1984)

yarım kubbe, yanlarda da üçer küçük kubbe ile mekan genişletilmiştir.

Öte yandan geleneksel çok ayaklı cami strüktürü de geliştirilmeye devam etmiştir. Dimetoka Çelebi Sultan Mehmet Camisi buna örnektir; ayrıca kubbeli hacmin mihrap önünden yavaş yavaş merkeze doğru kaydıran örnekler de görülmüştür. Fütüvvet camileri de 15.yüzyılda devam eder. Sofanın ortadan kalktığı, son cemaat yerinden doğrudan harime girilen ve yan hacimlerin ufaldığı yeni bir fütüvvet camisi tipi ortaya çıkar. Bu yeni tipe örnek olan İstanbul Davutpaşa Camisi'nde (1485) mihrap Bizans kiliseleri gibi dışa çıkıntı yapmaktadır ve yarım

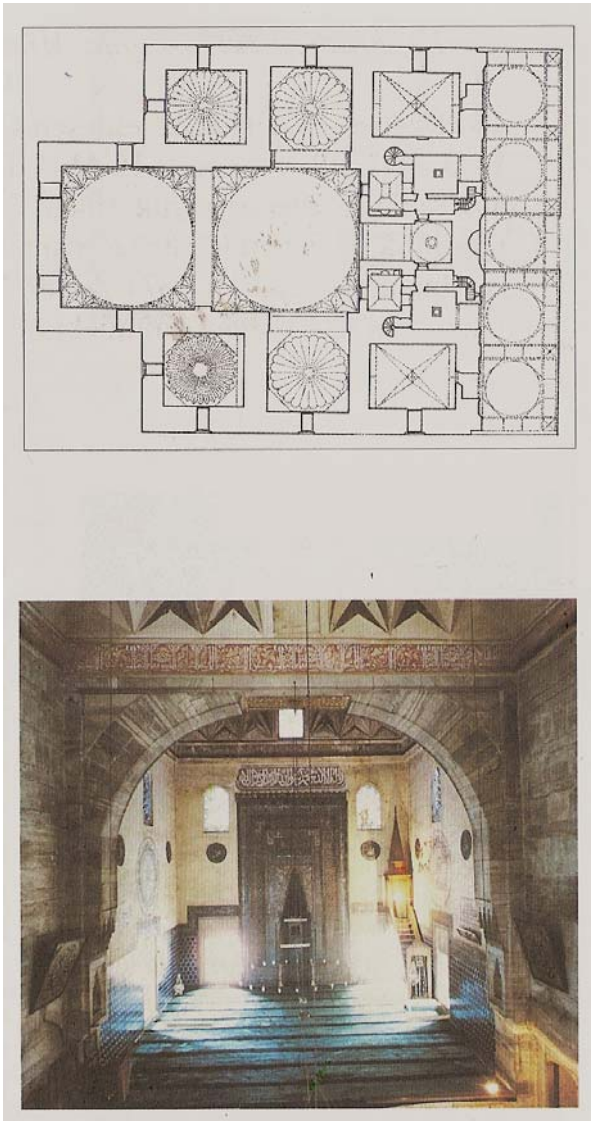

Şekil 3.12. Bursa Yeşil Cami (Kuban, 2004).

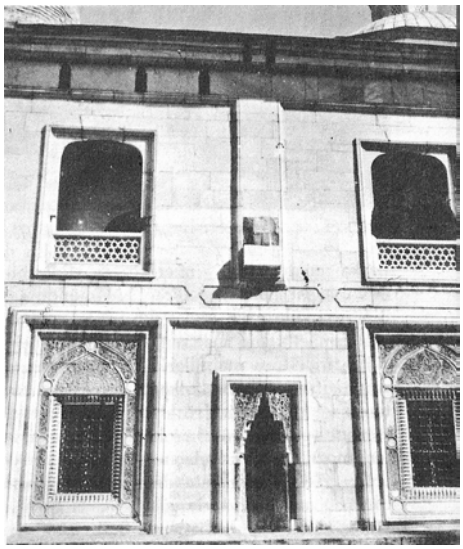

Şekil 3.13. Bursa Yeşil Cami kuzey cephesi (Aslanapa, 1984)

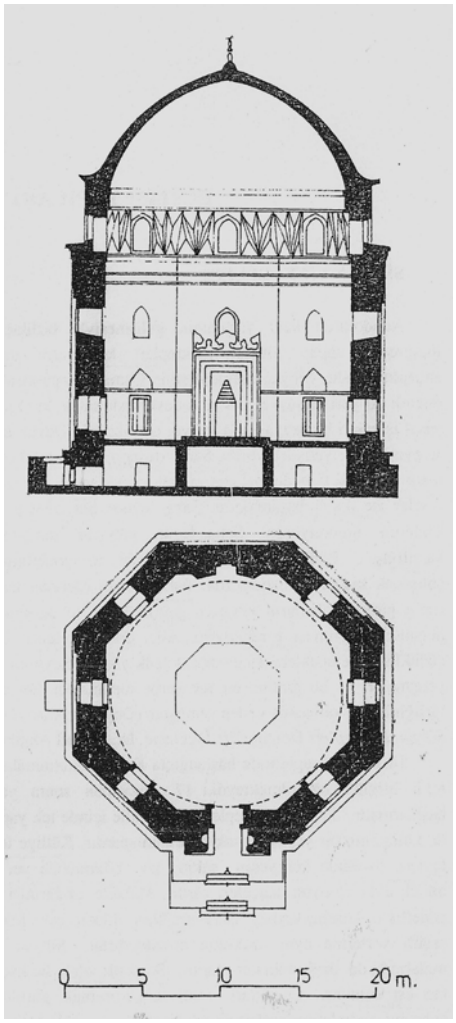

Şekil 3.14. Bursa Yeşil Türbe (Ödekan, 2002b)

kubbeyle örtülüdür. 15.yüzyıl fütüvvet camilerinde artık kare temelli plan ve kubbe örtü iyice yerleşmiştir; tonoz çok azdır. Fakat Tire Yeşil Cami'de veya İstanbul Rum Mehmet Paşa Camisi'nde olduğu gibi harim kısmında yarım kubbe kullanımına rastlanabilir. Karmaşık ve ünlü bir fütüvvet camisi olan Bursa Yeşil Cami'de (1419-1424) ise, harim şadırvanlı orta sofanın güneyinde yine kubbeli fakat bir eyvan gibi açılır. İki yanda yine eyvan gibi iki yan mekan vardır. Ayrıca dışarıdan girilen ikişer yan mekan daha vardır. Sofaya giriş, aynı zamanda üst kata ve yan mekanlara da giriş veren bir antre üstündendir. Üst katta sultan ve maiyetine ait odalar bulunur; antrenin üstünde ise harime bakan sultan mahfili yerleştirilmiştir. Mahfil caminin de dışına doğru taşan yüksek kubbeli bir kabul odası ve harime bakan bir namaz odasından oluşur. Fütüvvet camilerinin yapımı, 15.yüzyıl sonlarına doğru azalarak 16.yüzyıl başında tamamen bitmektedir.

Osmanlı'da türbe mimarisi de Selçuklu'daki örnekler kadar anıtsal olmasa da devam etmiştir. 14. ve 15. yüzyıllarda silindirik, sekizgen veya kübik gövdeli mezar anıtları yaygındır. Osmanlılar'ın dört kemer üstüne oturan baldaken kubbeli açık türbe tipini geliştirdiği ve İznik ve Bursa'da bu tip türbeler inşa ettiği görülür. Fatih'e dek tüm Osmanlı sultanlarının türbeleri Bursa'dadır. 1.Bayezit'in türbesinde 10,5

m. çapındaki kubbe, üçgen kuşağı ile gövdeye oturur; türbenin önünde üç kubbeli revak da bulunur. Çelebi Mehmet'in mezarının olduğu sekizgen Yeşil Türbe, turkuvaz çiniyle kaplıdır ve Hacı İvaz Paşa'nın eseridir. 2.Murat'ın türbesi ise Muradiye Camisi arkasındadır ve vasiyeti doğrultusunda dört ayağa ve tromplara oturan üstü açık bir kubbesi vardır.

Anadolu'daki medrese mimarisinin, Osmanlı döneminde, kubbe kullanımı yoğunlaşarak değiştiği gözlemlenir. Medreselerin çoğu kez külliye içinde yeralmaları, kent planlarına uyma gereği de Osmanlı medreselerinin yapım koşullarını değişik kılmıştır. İznik Süleyman Paşa Medresesi yeni bir prototiptir: Baş eyvan kubbeyle örtülü baş oda haline gelmiştir; diğer tüm odalar ve önlerindeki revak da kubbelidir. Diğer açık Osmanlı medreselerinde (Bursa'da Yıldırım, Yeşil, Muradiye) kubbeyle örtülü derslik bir kemerle avluya açılmaktadır; diğer odalar ise tonozludur. Fakat Edirne'deki Saatli Medrese'de kubbe yine tüm hacimlerin örtüsüdür. Osmanlı'da çok az olan kapalı medreseye örnek Bursa Lalaşahin Paşa Medresesi (1339) olabilir. Ortada havuzlu ve kubbeli mekanı, beşik tonozlu ana eyvanı ve etrafında odalarıyla geleneksel tarzdadır. Değişik bir kapalı medrese türü Bursa Hüdavendigar Camisi'nin üst katındaki sirkülasyonun koridorla sağlandığı medresedir. Fatih külliyesinin ise camiden daha sonra yapılmış sekiz medresesi ve sekiz tetümmesi vardı. Medreselerin herbirinde revaklı avlu etrafında 1 derslik, 19 oda ile helalar bulunuyordu.

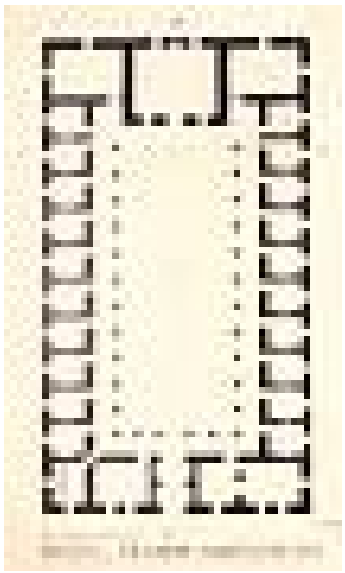

Şekil 3.15. Bursa Yıldırım Medresesi (Çetintaş, 1952).

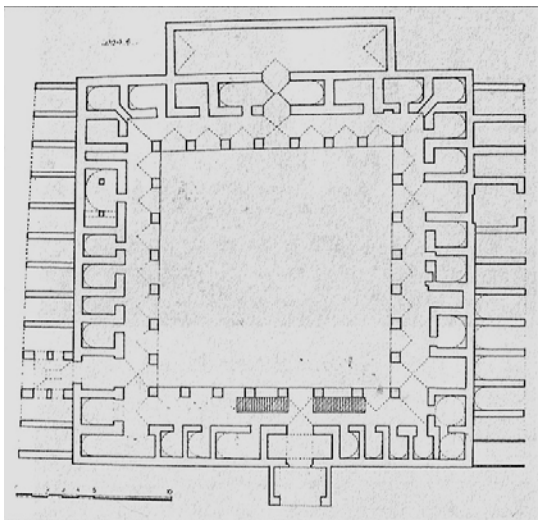

Şekil 3.16. Bursa Emir Han (Kuban, 2004)

Bursa, Edirne ve İstanbul'da ticaret bölgelerinde çok sayıda han yapılmıştır. Bunların ilki Orhan Bey zamanında Bursa'da yapılan Emir Han'dır.

Osmanlılar'da imaretler kurulurken,

mutlaka hamam yapıları da yapılmıştır. Külliyeler, çarşılar ve saray ve konaklarda çeşitli boyutlarda hamamlar bulunur. Özellikle fetihten sonra İstanbul'da oldukça büyük boyutlu hamamlar yapıldığı görülür. Bu çalışmanın 2.6.kısmında detaylı şekilde açıklandığı gibi, Osmanlı hamamları yıkanıp temizlenme dışında sosyal hayatta önemli bir yere sahipti; dinen temizlik esas olduğu için de her caminin yakınında mutlaka bir hamam da yaptırılırdı. Mimari açıdan ise çalışmamızın 4.bölümünde detaylı örneklerle açıklandığı gibi, özellikle erken dönem hamam yapıları, değişik örtü, örtüye geçiş ve örtüyle ilişkili aydınlatma ögelerini barındırmalarıyla dikkati çekmektedirler.

Osmanlılar ilk sarayı, Bursa'da inşa etmiştir. Timur ordusu tarafından yıkılan bu sarayın bahçe içinde köşklerden oluştuğu sanılıyor. Edirne sarayı ise, 1878 Rus Savaşı sırasında cephanelik olarak kullanılırken patlama nedeniyle hemen tamamen yokolmuştur. Üç avludan oluşan kademeli bir düzeni olan ve en içte bahçe için köşkler, pavyonlar ile avlulu koridorlu harem bölümünü içeren Topkapı Sarayı'nın ilk çekirdeğini Fatih'in 1472-1479 yılları arası yaptırdığı ve biri Çinili Köşk olan, birkaç yapı oluşturur. Çinili Köşk'ün cephesinde ince sütunlara oturmuş bir revak bulunur ve mozaik çiniyle bezenmiştir. Orta sofası trompa oturan yüksek bir kubbeyle örtülüdür. Bu sofaya açılan dört eyvan ve köşe odaları bulunur; iki katlıdır.

Osmanlılar yapıları kent içinde de arazi işareti gibi yerleştirmiştir. Mekan-kütle arasında bütünlük gözetilirken, dış cephe kompozisyonları Selçuklu'larda olduğu kadar önemli değildir. (Ögel, 1994). Selçuklu döneminin zengin oymalı dekorasyonlarına Osmanlı'da 14.yüzyıla dek hemen hiç rastlanmaz.

Anadolu'da taş ocakları genelde bol olduğundan Selçuklu döneminde taş birincil malzemeyken, Osmanlı Beyliği'nin bulunduğu Bitinya bölgesinde taşın azlığı nedeniyle tuğla, ve bu konudaki Bizans teknikleri önem kazanmıştır. Osmanlılar, yerel tuğla tekniklerini benimsemişler ve beden duvarlarını çoğunlukla taş-tuğla almaşık inşa etmişlerdir. Bizans'taki sıva içi ve diğer tuğla tekniklerinin, Osmanlı'da kullanıldığını görüyoruz; ki bunlar ancak atölyede öğrenilebilecek detaylardır. Erken Osmanlı'da, almaşık duvarda, genelde tek taş artı birkaç sıra tuğla ve derzlerde kabarık harç kullanılır. Yatay ve dikey yerleştirilmiş tuğlalarla yapılan çerçeveli tekniğin uygulandığı da görülür. Taş tuğla almaşık kemerlere sıklıkla rastlanır. Devşirme malzeme de erken Osmanlı döneminde, Bizans'ta da olduğu gibi yoğun şekilde kullanılmıştır.

Bezeme açısından taş işçiliği daha çok dışarıdadır. Değişik renkli taşlarla düzenleme, kabartma veya şebekeli olarak üç türdür. Kabartma taş işçiliğinde başlanan silme kullanımı, Osmanlı mimarisinde geometrik ve bitkisel bordür bezemesinin yerini almıştır. Renkli taşlarla, özellikle de kırmızı-beyazla almaşık kemerler de karakteristiktir. Üç şerefeli caminin iki minaresinde de iki renkli taşla geometrik bezeme vardır. Genelde anıtsal yapılarda tuğla-taş almaşık beden duvarlarında yaratılan geometrik desenler ve renk farklılığı da başlıbaşına bir bezeme ögesi olmuştur. Tuğlalar ayrıca yer yer çapraz da yerleştirilerek üç boyutlu bezeme de oluşturmuşlardır. Özellikle 15. yüzyıldan itibaren mukarnas, bezemenin vazgeçilmez ögesidir. Kapı ve pencere düzenlemelerinde kullanıldığı gibi, sütun başlığı, kapı nişi örtüsü, kemer kilit taşı, kemer yastıkları ve minare şerefelerinde de yeralmıştır. Çininin ise yoğun kullanımı 15.yüzyılla başlar; merkezler İznik ve Kütahya'dır. Bursa, Edirne ve İstanbul daha sonra eklenir. İznik Yeşil Cami minaresi, firuze ve yeşil tonlarıyla Selçuklu çini geleneğinin Osmanlı'daki devamı gibidir. 15.yüzyılda tek sırlı çiniler duvar kaplaması olarak sıklıkla kullanılmıştır. Yeşil Cami ve türbesinin yapımı sırasında Bursa'ya getirtilen Tebrizli ustalardan öğrenildiği sanılan renkli sır tekniği ise özellikle türbelerde kullanılmıştır. Alçı da Osmanlı'da önem kazanmıştır. Mihrabın yanısıra, ocak ve nişlerde, geçiş ögelerinde, özellikle mukarnasta alçı, tuğla iskeletin üstünde kolayca şekillendirilen pratik bir malzeme olmuştur. Alçıyla yapılan malakari duvar süslemesi de Osmanlı'da uygulanan bir başka bezeme türüdür (Ödekan, 2002b).

Osmanlı sanatını, erken Anadolu Türk sanatı hazırlamıştır; ama sonuçta Osmanlı, bir Asya devleti olmaktan çıktığında imparatorluk haline gelmiştir ve buna bağlı olarak da sanat ve mimari de İslam ve Asyalı olmaktan çıkarak, Osmanlı mimarisi olmuştur. Bu sürekli bir gelişmenin sonucudur. Osmanlı mimarisi, Selçukluların yaptıkları birçok denemeleri ayıklamıştır. Anadolu-Türk toplumunun ağırlık merkezi Batı'ya kayıp, Osmanlılar Doğu'dan izole bir politik organizasyona yönelirken, Anadolu'da mevcut geç antik eleman ve Bizans yapıları, genç Osmanlı mimarisini iyiden iyiye Akdenizli yapmıştır. Selçuklu dönemi Anadolu-Türk kültürü Konya-Sivas hattında Orta-Doğu Anadolu odaklıyken, 14.yüzyıldan itibaren bu odak, Batı Anadolu ve İstanbul'a kaymıştır. Fakat Orta ve Doğu Anadolu'da, Osmanlı mimarisi, asla erken dönemin mimarisini silememiş, ancak devam ettirmiştir (Kuban, 1965).

4. ERKEN OSMANLI DÖNEMİ HAMAM YAPILARI

Arşiv ve alan çalışmaları sonucu, 51 Osmanlı dönemi hamamı envanter için seçilmiştir. Bu yapılara, bulundukları ilçe adı veya il merkezindeyseler il adı bazında envanter kodu verilmiş ve her biri için bu bölümde sunduğumuz birer envanter dosyası hazırlanmıştır.

Envanter dosyalarının her biri, ilgili hamama ait tanıtıcı metin ve dış mekan fotoğrafları, plan ve kesitler, örtü ögelerinin hamam mekanlarına göre incelendiği envanter formu, sözkonusu formda belirtilen iç mekan fotoğrafları ile sözkonusu envanter dosyasına ait kaynak listesini içermektedir. Karşılaştırma yapılabilmesi için her dosya metninin başında ve her envanter formunda, hamamın hem Ek A'da verilen kronolojik envanter içindeki sıra numarası, hem de envanter kodu belirtilmiştir. Envanter kodları, fotoğraf adları ve form için kullanılan standartlar ise, bu çalışmanın Ek B kısmında açıklanmaktadır.

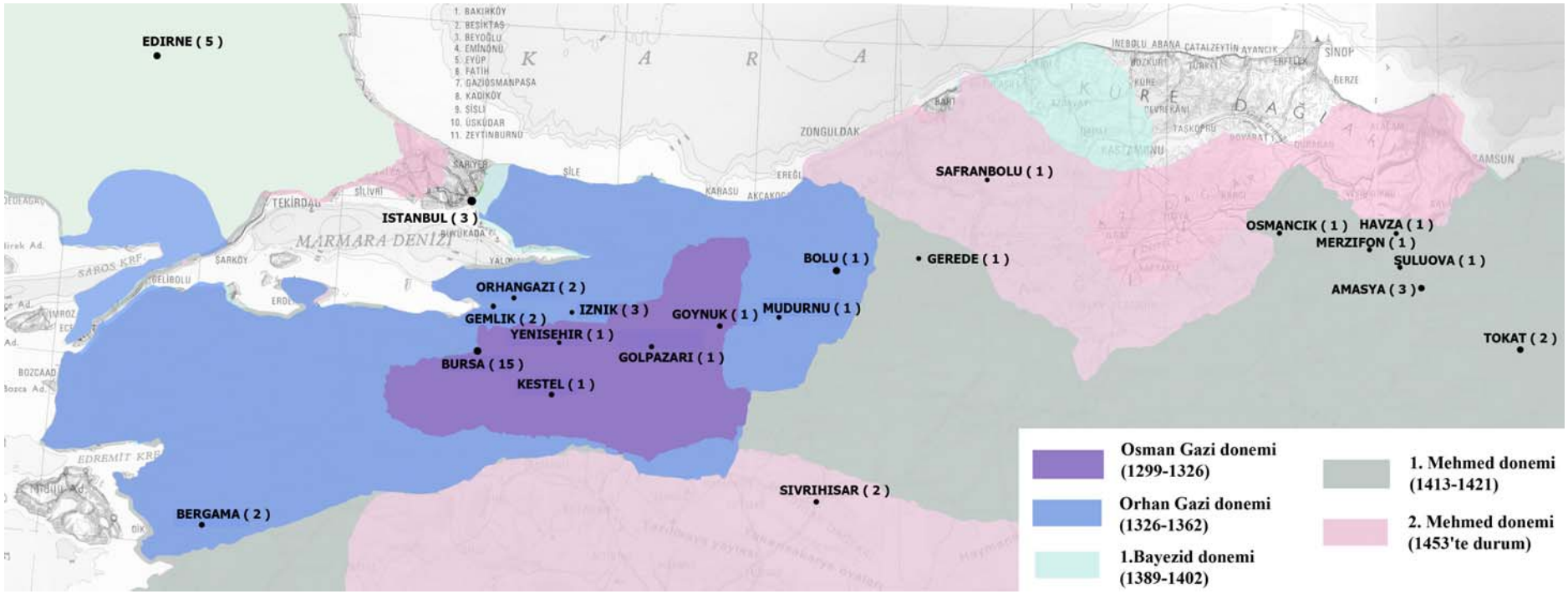

Şekil 4.1. Envantere alınan hamam yapılarının coğrafi dağılımı ve sayıları. Lejand Osmanlı Devleti'nin çeşitli dönemlerdeki sınırlarını göstermektedir (Uzunçarşılı, 1988)

4.1 Safranbolu Eski Hamam

sıra no : 2 envanter kodu : SAF01

Şekil 4.2. Safranbolu Eski Hamam Erkekler kısmı giriş cephesi.

Karabük iline bağlı Safranbolu ilçesinin eski merkezinde, Çeşme Mahallesi, Kalealtı sokağı'ndadır. Candaroğlu Şücaeddin Süleyman Paşa tarafından ve 1309-1333 tarih diliminde bir külliyenin parçası olarak yaptırılmıştır (Erat, 1997). Atipik bir plan şeması vardır. Kültür Bakanlığı internet sitesinde hamamın geçmişinin Bizans dönemine dek uzandığı belirtilmektedir. Çift hamam olan yapı halen sahibi tarafından farklı bir işlevde kullanılmak için restore edilmektedir.

İçi sıvalı olmakla beraber, dış cepheden taş tuğla almaşık duvar örgüsü olduğu anlaşılmaktadır. Sıcaklık dış duvarları ise sadece moloz taştır.

Hem erkekler hem kadınlar kısmı camekanları ahşaptır, kısmen betonarme ekler yapılmıştır. Pencere ile aydınlatılmaktadırlar. Hamamın diğer bölümleri, yani erkekler kısmında Aralık (A11), WC (D11), Traşlık (D12), Ilıklık (I11), Sıcaklık (S11) ile kadınlar kısmında Aralık (A21), Ilıklık (I21), gelin halveti (H21) ve sıcaklık (S21) bölümleri sağlam durumdadır ve incelenmiştir.

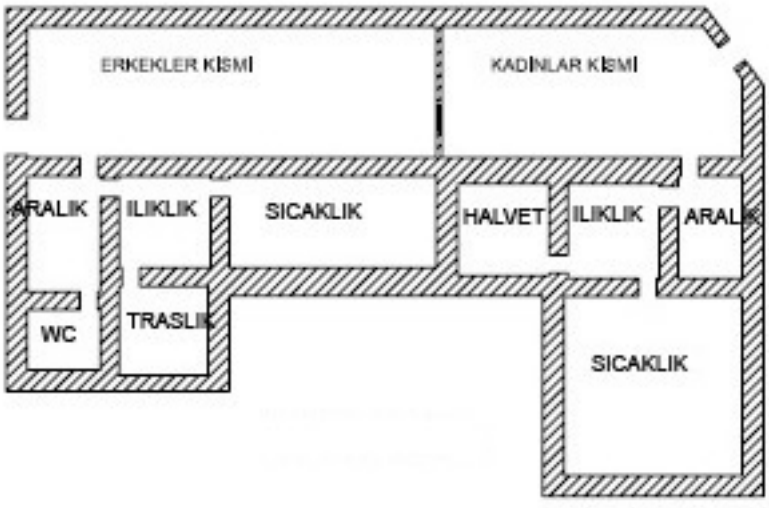

Şekil 4.3. Safranbolu Eski Hamam krokisi

Erkekler kısmı aralığı (A11), dikdörtgen bir mekan olup iki parçalı örtüye sahiptir: Ana kısmındaki kubbenin geçiş öğesi pandantiftir. Tepede yuvarlak bir açıklığı vardır. Kemerle ayrılan ikinci örtü ise eğik tonozdur ve üzerinde iki filgözü bulunur. Aralığın doğu ucunden geçilen kare planlı tek basit kubbe ile örtülü helada (D11) da geçiş öğesi basit pandantiftir; bir yuvarlak tepe açıklığı ve serbest düzende 2 yuvarlak filgözü vardır. Aralığın kuzeyinden ise kare planlı ılıklığa geçilir (I11). Ilıklığın tepesinde altıgen bir tepe açıklığı bulunur; kubbe basit, geçişler ayrıtlı tromp iledir. Ilıklığın kuzeyinden geçilen traşlık (A12) da basit kubbe ile örtülüdür; geçişler köşelerde kısa dizi basit üçgenlerle yapılmıştır; tepede ise yuvarlak açıklık ve 3 adet dairesel yerleştirilmiş yuvarlak filgözü bulunur.

Erkekler kısmı sıcaklığı (S11), birbirine eşit ve basit kubbe ile örtülü, yuvarlak alçak bir kemerle ayrılmış, yanyana iki kare mekandan oluşur. Burasının aslında kapı ile birbirine geçilen bir sıcaklık ve halvetken, sonradan aradaki duvarın yıkılmış olması olasıdır. İki kubbenin de üstünde birer yuvarlak tepe açıklığı ve bunun etrafında beşer tane yuvarlak filgözü bulunur. Örtüye geçişler ise köşelerde basit-kısa dizi üçgenlerledir.

Kadınlar kısmı aralığı (A21) tonozdur ve iki adet uzunlamasına yerleştirilmiş filgözü vardır. Kısmen bölünerek bir kısmı WC olarak düzenlenmiştir. Buradan geçilen ılıklık (I21), basit kubbeye ve yuvarlak tepe açıklığına sahiptir; geçişleri ise basit-kısa dizi üçgendir. Ilıklıktan "gelin halveti" olarak adlandırılan H21 kısmına ve sıcaklığa geçiş vardır. H21 basit kubbe ile örtülüdür; bir yuvarlak tepe açıklığı ile 2 yuvarlak filgözü bulunur; örtü geçişi basit üçgen kuşaklamadır. Sıcaklık (S21) ise büyük kare bir mekandır; basit, büyük kubbe üzerinde orta göbek ve içiçe halkalar şeklinde yerleştirilmiş 25 yuvarlak filgözünden ışık alır. S21'de geçiş elemanı basit pandantiftir.

Hamam örtüleri genelde fazla yüksek olmayıp, kadınlar kısmı sıcaklığı hariç, çok fazla aydınlatma elemanı kullanılmamıştır. Örtüye geçiş elemanları da, pandantif ve üçgen dizisi gibi birkaç çeşit olmakla birlikte, oldukça sadedir.

Tablo 4.1. Safranbolu Eski Hamam Envanter Formu

2	envanter kodu : SAF01 **SAFRANBOLU ESKİ HAMAM***	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
		Karabük, Safranbolu ilçesi, Eski Safranbolu merkezi, Çeşme mahallesi Kalealtı sokağı	1309-1333	Candaroğlu Şücaeddin Süleyman Paşa	-	Sahibi tarafından farklı bir işlevde kullanılmak üzere restore ettiriliyor.	C11 ve C21 ahşap çatı ve betonarme karışımı yeni yapı olduğundan incelenmedi.

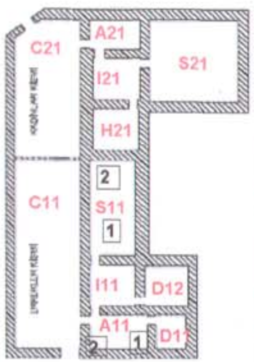

* Plan şeması, ölçüler basit aletlerle alınarak oluşturulmuştur.

ÖRTÜ SİSTEMİ

ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe cesitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz cesitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
A11	FA11-01,04	▨						ana örtü	▨													
				▨				2.örtü								▨						
D11	FD11-01	▨						ana örtü	▨													
I11	FI11-01,02	▨						ana örtü	▨													
D12	FD12-01,02	▨						ana örtü	▨													
S11	FS11-01,02,03,05,06,12	▨						ana örtü	▨													
		▨						2.örtü	▨													
A21	FA21-01			▨				ana örtü								▨						
I21	FI21-01,03	▨						ana örtü	▨													
H21	FH21-01,04	▨						ana örtü	▨													
S21	FS21-02,03	▨						ana örtü	▨													

ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU		DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
A11	ana örtü	1	▨																						
	2.örtü	–																							
D11	ana örtü	1	▨																						
I11	ana örtü	1							▨																
D12	ana örtü	1																				▨			
S11	ana örtü	1																				▨			
	2.örtü	1																				▨			
A21	ana örtü	–																							
I21	ana örtü	1																				▨			
H21	ana örtü	1																						▨	
S21	ana örtü	1	▨																						

AYDINLATMA

MEKAN KODU		kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
A11	ana örtü		o															
	2.örtü						S	2o										
D11	ana örtü		o				S	2o										
I11	ana örtü		a															
D12	ana örtü		o				D							3o				
S11	ana örtü		o				D							5o				
	2.örtü		o				D							5o				
A21	ana örtü						L		2x1 o									
I21	ana örtü		o															
H21	ana örtü		o				S	2o										
S21	ana örtü					o	D			o	8o			8o	8o			

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, s:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.4. SAF01'de FA11-01

Şekil 4.5. SAF01'de FA11-04

Şekil 4.6. SAF01'de FD11-01

Şekil 4.7. SAF01'de FI11-01

Şekil 4.8. SAF01'de FI11-02

Şekil 4.9. SAF01'de FD12-01

Şekil 4.10. SAF01'de FD12-02

Şekil 4.11. SAF01'de FS11-01

Şekil 4.12. SAF01'de FS11-02

Şekil 4.13. SAF01'de FS11-03

Şekil 4.14. SAF01'de FS11-05

Şekil 4.15. SAF01'de FS11-06

Şekil 4.16. SAF01'de FS11-12

Şekil 4.17. SAF01'de FA21-01

Şekil 4.18. SAF01'de FI21-01

Şekil 4.19. SAF01'de FI21-03

Şekil 4.20. SAF01'de FH21-01

Şekil 4.21. SAF01'de FH21-04

Şekil 4.22. SAF01'de FS21-02

Şekil 4.23. SAF01'de FS21-03

4.2. Gölpazarı Mihal Bey Hamamı

sıra no : 3 envanter kodu : GÖL01

Şekil 4.24. Gölpazarı Mihal Bey Hamamı

Bilecik iline bağlı Gölpazarı ilçesinin merkezinde bulunan tek hamamın, hemen yakınındaki han gibi, Mihal Bey tarafından 1318 yılı civarında yaptırıldığı sanılmaktadır (Ayverdi, 1972) ve (V.G.M., 1977). Zaman içinde birçok onarım geçiren hamam, yapılan müdahalelerle orijinal halinden oldukça uzaklaşmıştır. Kat kat sıva ve boyalar nedeniyle geçiş elemanları da, malzemesi de net algılanamamaktadır. Belediyeye ait olan yapı kullanılmamaktadır, fakat temiz ve sağlam durumdadır.

Yapının camekanı mevcut değildir; fakat Ilıklık (I01), Aralık (A01), Sıcaklık (S01) ve iki halveti (H01 ve H02) sağlamdır ve incelenmiştir.

Ilıklık (I01) bölümü, iki sivri kemerle ayrılmış üç parçadan oluşan dikdörtgen bir mekandır. Orta kısmının örtüsünde pandantifle basit kubbeye geçilmiştir; kubbe üstünde yuvarlak bir tepe açıklığı ile serbest yerleştirilmiş birkaç dörtgen filgözü yeralır. Soldaki eyvan dikine beşik tonoz ile örtülüdür; üzerinde uzunlamasına yerleştirilmiş iki dörtgen filgözü vardır. Sağdaki eyvan ise uzunlamasına yerleştirilmiş bir beşik tonozdur; örtünün ortasında tek dörtgen filgözü ve dış duvarın yüksek bir kotunda sonradan açıldığı düşünülebilecek bir pencere ile ışık alır.

Aralık (A01) kısmı, bir basit kubbe ve geniş bir kemer ile örtülü dikdörtgen bir mekandır. Basit kubbeye geçişler basit pandantiftir ve tepede yuvarlak bir tepe açıklığı vardır. Sıcaklık (S11) kısmı da basit pandantifle geçilen basit kubbeye sahiptir; kubbe üstünde bir yuvarlak tepe açıklığı ve dairesel yerleştirilmiş dört yuvarlak filgözü yeralır.

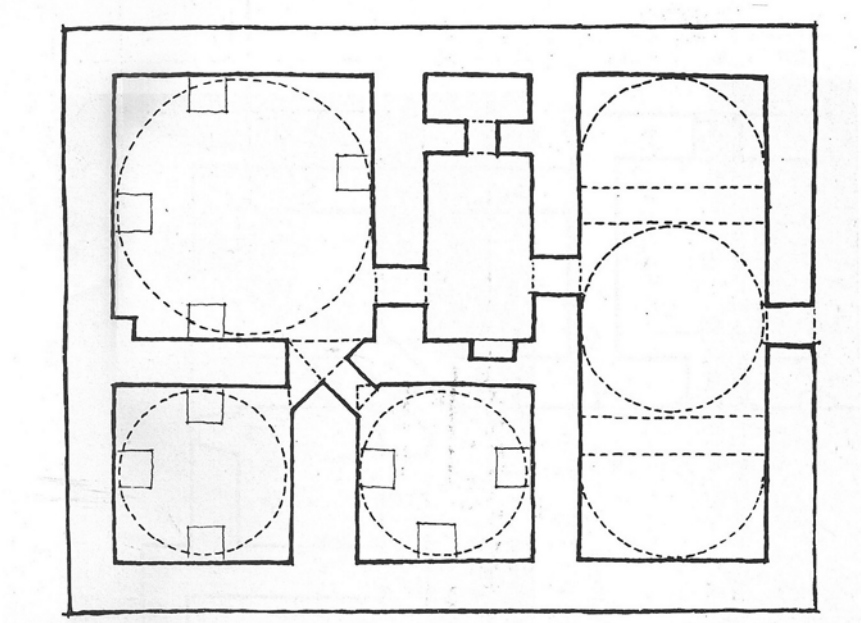

Şekil 4.25. Gölpazarı Mihal Bey Hamamı krokisi (Ayverdi, 1972).

Sıcaklıktan geçilen iki halvetten soldaki (H01) ayrıtlı pandantifle geçilen basit kubbeyle örtülüdür; örtü üzerindeki merkeze yerleştirilmiş 1 beşgen filgözü ve etrafındaki tek halka düzenindeki 3 beşgen filgözünden ışık alır. Sağdaki halvet (H02) ise yapının en süslü bölümüdür: kare mekanı örten kubbeye geçiş baklava kuşaklama ile yapılmıştır. Mekan kubbe merkezindeki bir yuvarlak filgözü ve etrafında tek halka halinde dizilmiş 3 yuvarlak filgözünden ışık alır.

Yapı, örtü ve örtüye geçiş elemanları açısından son derece sadedir. Öncelikle tonoz ve pandantif kullanımına yer verilmekle birlikte, baklava kuşaklı H02 halveti, dikkat çekicidir.

Tablo 4.2. Gölpazarı Mihal Bey Hamamı Envanter Formu

3	envanter kodu : GÖL01 GÖLPAZARI MİHAL BEY HAMAMI*	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
		Bilecik, Gölpazarı ilçesi merkezi	1318	Mihal Bey	-	Belediyeye ait olan yapıda tamiratlar ve çok fazla müdahaleler yapılmış. Yapı halen kilitli, kullanılmıyor.	Camekan bölümü mevcut değildir.

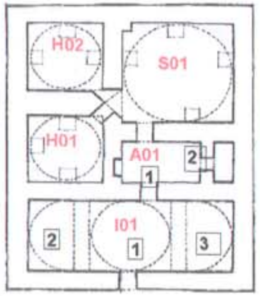

* Kroki için (Ayverdi,1972).

ÖRTÜ SİSTEMİ

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	ÖRTÜLER: KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI: KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe cesitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz cesitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI: PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN: DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama	AYDINLATMA: kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	filgözü: YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ: MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
I01	FI01-01-04							ana örtü															1																									o				S	d										
								2.örtü															–																													L		2x1 d									
								3.örtü															–																													L			d								
A01	FA01-01							ana örtü															1																									o															
								2.örtü															–																																								
S01	FS01-01,02							ana örtü															1																									o				D							4o				
H01	FH01-01,02							ana örtü															1																													D			b				3b				
H02	FH02-01,02							ana örtü															1																													D			o				3o				

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, s:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.26. GÖL01'de FI01-01

Şekil 4.27. GÖL01'de FI01-02

Şekil 4.28. GÖL01'de FI01-03

Şekil 4.29. GÖL01'de FI01-04

Şekil 4.30. GÖL01'de FA01-01

Şekil 4.31. GÖL01'de FS01-01

Şekil 4.32. GÖL01'de FS01-02

Şekil 4.33. GÖL01'de FH01-01

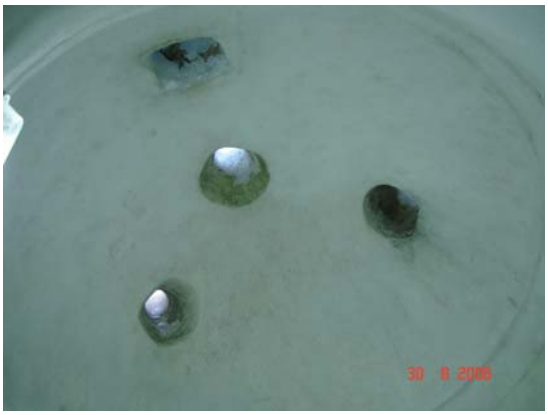

Şekil 4.34. GÖL01'de FH01-02

Şekil 4.35. GÖL01'de FH02-01

Şekil 4.36. GÖL01'de FH02-02

4.3 Yarhisar Orhangazi Hamamı

sıra no : 4 envanter kodu : YEN01

Bursa ilinin Yenişehir ilçesine bağlı eski Yarhisar ya da yerel ağızla Yarasa köyündeki hamamın hemen yakınındaki Orhangazi Camisi'nin vakfı olarak, Orhan Bey döneminde (1324-1362), inşa edildiği düşünülmektedir. Cami, Orhan bey tarafından eşi, Bizans tekfurunun kızı Holofernes / Nilüfer Hatun için yaptırılmıştır (Ayverdi, 1966). Bu köy ve cami, dik bir yarın üst tarafına kurulu olup, hamam ise bu yardan düşen şelale ve oluşan derenin yatağı üstündedir. Hamam günümüzde harabe halindedir. Yapının camekanı mevcut değildir; fakat Ilıklık (I01), Halvet (H01), Sıcaklık (S01) ve külhanı (K01) sağlamdır ve incelenmiştir.

Şekil 4.37. Yarhisar Orhangazi Hamamı dış görünüşü

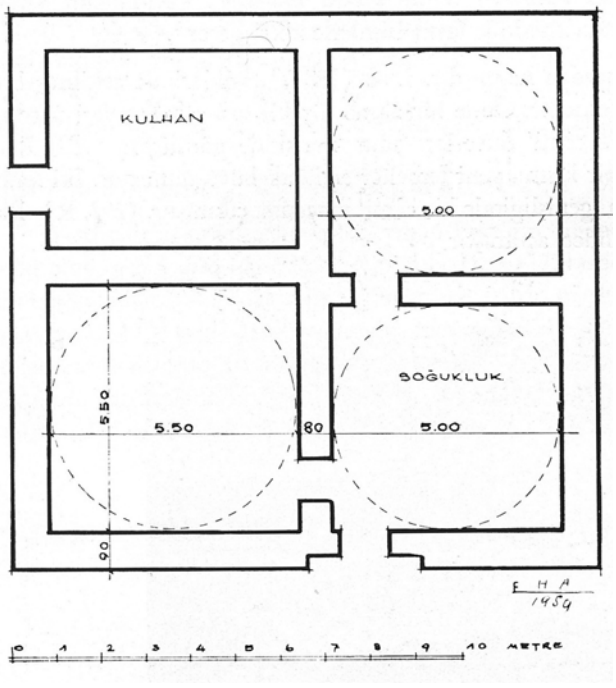

Şekil 4.38. Yarhisar Orhangazi Hamamı Planı (Ayverdi, 1966).

Ilıklık (I01), Sıcaklık (S01) ve Halvet (H01) basit kubbeyle örtülü olup, örtüye geçiş ikişer düşey kademede yapılmıştır. İlk kademede kare mekan aynalı tonoz taşırma ile bir miktar daraltılmış; daha sonra ikinci kademe için I01 ve H01'de basit üçgen kuşaklama; S01'de basit-kısa dizi üçgen geçiş öğeleri kullanılmıştır. Bu iki kademeli geçişin etkisi ise yatayda olup kubbe alanını ufaltmaktan çok,

düşeydedir ve hamam örtüsünü yükseltmek için kullanılmıştır. Gerçekten de hamam, kapladığı alana oranla oldukça yüksek tavanlıdır.

Ilıklık (I01) kısmında kubbe, merkezde bir yuvarlak filgözü, etrafında 4'lü, 8'li ve yine 8'li 3 yuvarlak filgözü halkasıyla delinerek mekan 21 filgözüyle aydınlatılmıştır. Sıcaklık (S01) kısmında da filgözü dağılımı aynı şekildedir. Halvet (H01) kubbesinde ise merkezde bir yuvarlak filgözü, etrafında 4lü ve 8li iki yuvarlak filgözü halkasıyla, mekan toplam 13 filgözünden ışık alır.

Külhan kısmı da oldukça sağlam durumda ve beşik tonoz ile örtülüdür.

Kullanılan malzeme duvarlarda genelde kaba yonu taş-tuğla almaşıktır; külhanın olduğu arka cephede ise sadece kaba yonu taş duvarlar vardır. Örtüler tuğla ile örülüdür, fakat sıva nedeniyle örtüye geçiş ögelerinin malzemesi anlaşılamamaktadır.

Yapı küçükse de, dekoratif öğeler bakımından zenginliği dikkat çekicidir. Yukarıda açıklanan filgözlerinin yarattığı ışık etkilerinin yanısıra kapı nişleri, kemerleri ve duvarların çeşitli yerlerinde alçı üzerine lale, palmet, ok ucu ve yatık Y desenlerinin rastlandığı malakari tekniğiyle süslenmiştir. Geçiş ögelerinde ağırlıklı olarak üçgen dizisi vardır. Taşırma tipi geçiş ögesinin envanterimizdeki ilk örneği buradadır. Filgözlerinin herhangi bir göbek veya kubbecik yardımı olmaksızın ve o döneme göre oldukça fazla sayıda yerleştirilmiş ve hale sağlam olması dikkat çekicidir.

Tablo 4.3. Yarhisar Orhangazi Hamamı Envanter Formu

4	envanter kodu : YEN01 YARHİSAR ORHANGAZİ HAMAMI*	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
		Bursa ili, Yenişehir ilçesinin 10km. güneydoğusundaki eski Yarhisar köyü	1324-1362	Orhan Bey	-	Metruk haldedir.	

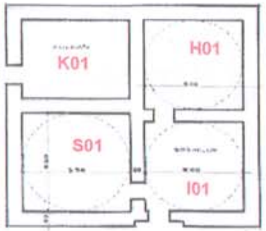

* Çizim için kaynak (Ayverdi,1972).

ÖRTÜ SİSTEMİ – ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI: KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe cesitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz cesitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
I01	FI07,12,16, 22,24	▨						ana örtü	▨													
H01	FH01-06,07,14	▨						ana örtü	▨													
S01	FS01-06,07	▨						ana örtü	▨													
K01	FK01-01			▨				ana örtü								▨						

ÖRTÜ SİSTEMİ – ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN – DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN – DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
I01	2													▨									▨	
H01	2													▨									▨	
S01	2													▨							▨			
K01	–																							

ÖRTÜ SİSTEMİ – AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	SERBEST	MATRİS	filgözü – MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
I01						D			o				4o	8o	8o		
H01						D			o				4o	8o			
S01						D			o				4o	8o	8o		
K01						–											

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, s:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.39. YEN01'de FI01-07

Şekil 4.40. YEN01'de FI01-12

Şekil 4.41. YEN01'de FI01-16

Şekil 4.42. YEN01'de FI01-22

Şekil 4.43. YEN01'de FI01-24

Şekil 4.44. YEN01'de FH01-06

Şekil 4.45. YEN01'de FH01-07

Şekil 4.46. YEN01'de FH01-14

Şekil 4.47. YEN01'de FS01-06

Şekil 4.48. YEN01'de FS01-07

Şekil 4.49. YEN01'de FK01-01

4.4 Babasultan Köyü Hamamı

sıra no : 6 envanter kodu : KES01

Bursa ilinin Kestel ilçesine bağlı, şehir merkezine 28 km. mesafedeki eski adıyla Geyikli Baba köyü, şimdiki adıyla Babasultan köyündeki cami, türbe ve hamamdan oluşan yapı topluluğunun, 1324-1262 yılları arasında, Orhan Gazi tarafından buraya yerleşmiş ve yaşamış Geyikli Baba olarak bilinen dervişin anısına yaptırıldığı bilinmektedir (Ayverdi, 1966) ve (V.G.M., 1986).

Şekil 4.50. Babasultan Köyü Hamamı giriş cephesi

Babasultan köy nüfusunun tamamı halen Türkmen'dir. Köye adını veren ve Bursa'nın fethi sırasında Uludağ'da yerleşmiş olan Baba İlyas müridi Geyikli Baba'nın, Azerbaycan'ın Hoy kasabasından geldiği ve Vefai tarikatına mensup olduğu, Bursa'nın fethinde Orhan Gazi'yle birlikte savaştığı çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir (Ayverdi, 1966) ve (V.G.M., 1986). Asıl adı bilinmemekle birlikte, Bursa'lı İsmail Beliğ kendisinden Ulvi Baba olarak bahsetmekte, Yunus Emre'ye ait bir manzumeden ise adının Hasan olduğu anlaşılmaktadır. Hakkında, geyiklere binip gezdiği, onlarla birlikte yaşadığına dair söylenceler olsa da lakabı belki de sırtını hayvan postuyla örten Kalenderiyye'ye mensup dervişler gibi geyik postuyla dolaşmasından ileri gelmektedir. 1275-1350 yılları arasında yaşamıştır (Bursa İl Müftülüğü, 2004). Türbesinde geyik boynuzları asılıdır. Caminin önünde ise Geyikli Baba tarafından dikildiği düşünülen bir anıt-çınar ağacı bulunmaktadır. Bursa'da Kavaklı Cami bahçesinde de bu ağaçla yaşıt ve yine Geyikli Baba tarafından dikildiği söylenen bir başka anıt-ağaç daha vardır. Orhan Gazi, tüm İnegöl'ü Geyikli Baba'ya vakfetmek istediyse de kendisi sadece zaviyesini kurmasına yetecek köy arazisini kabul etmiş, fetihlerden sonra buraya çekilerek tasavvuf ve eğitim hayatına yoğunlaşmıştır (Ayverdi, 1966). Geyikli Baba türbesi halen çok sayıda ziyaretçi almakta, köyde her yıl Ağustos ayının ilk haftası Geyikli Baba anılmaktadır.

Babasultan köyü hamamının camekan ve WC kısımlarının yeni eklendiği anlaşılmaktadır. Yapı bakımlıdır ve halen hamam olarak kullanılmaktadır. Ilıklık (I01), Servis hacmi (D01) ve Sıcaklık (S01) kısımları orijinaldir ve incelenmiştir.

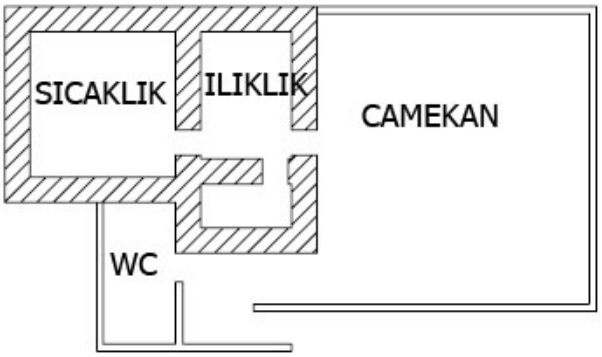

Şekil 4.51. Babasultan Köyü Hamamı krokisi

Ilıklık mekanı beşik tonoz örtüye sahiptir. Tepede beşgen bir göbek içine uzunlamasına yerleştirilmiş üç tane altıgen filgözü mekanı aydınlatır. Servis mekanı (D01), sivri kemerli tonozla örtülüdür; bir üçgen, bir dörtgen ve bir de beşgen aydınlatma bacası vardır. Sıcaklık mekanı ise basit kubbeyle örtülüdür. Kubbeye geçiş elemanı ayrıtlı tromptur. Sıcaklık kubbesinde, yuvarlak bir göbek içinde, merkezde bir altıgen ve etrafında altı altıgen şekilli yedi filgözü ışık sağlamaktadır. Sıcaklıkta orijinal olması muhtemel üç adet kurna yeralır.

Babasultan Hamamı'nda sıvalar oldukça yenidir ve yapı malzemesini tamamen örtmektedir. Bu sade hamamda tonoz kullanımı fazladır ve geçiş ögesi olarak tromp tercih edilmiştir.

Tablo 4.4. Kestel Babasultan Köyü Hamamı Envanter Formu

6	envanter kodu : KES01 BABASULTAN KÖYÜ HAMAMI*	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
		Bursa ili, Kestel ilçesine bağlı Babasultan köyü	1324-1362	Orhan Gazi	-	İyi durumdadır ve halen hamam olarak kullanılmaktadır.	Camekan(C01), aralık (A01) ve WC (D02) kısımlarının yeniden yapıldığı anlaşılmaktadır; bu nedenle incelenmemişlerdir.

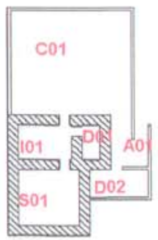

* Kroki yaklaşık ölçülerle çizilmiştir.

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI: KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe cesitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz cesitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
I01	FI01-02			▨				ana örtü								▨						
D01	FD01-01			▨				ana örtü								▨						
S01	FS01-01	▨						ana örtü	▨													

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
I01	–																							
D01	–																							
S01	1							▨																

ÖRTÜ SİSTEMİ — AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
I01					b	L		3x1 o									
D01			ü,d, b			S											
S01					o	D			a	6a							

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, s:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.52. KES01'de FI01-02

Şekil 4.53. KES01'de FD01-01

Şekil 4.54. KES01'de FS01-01

4.5 Sivrihisar Seydiler Hamamı

sıra no : 7 envanter kodu : SİV01

Eskişehir iline bağlı Sivrihisar ilçe merkezinde, Kurşunlu Mahallesi, Prof.Dr.Mehmet Kaplan Caddesi'nde tek hamamdır. Banisi Seyyid Nureddin'in kızı ve Karaca Ahmet Sultan'ın kızı Nuriye bacıdır. Yapım tarihi çeşitli kaynaklarca 14. yüzyıl olarak belirtilir (Keskin, 2001). Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yapı ile ilgili dosyasında ise 1328 tarihi verilmiştir (Erat, 1997). 17.yüzyılda Sultan 1.Ahmet'in kızı Ayşe Sultan tarafından tamir ettirilip ön tarafına şadırvanlı ahşap bir soyunmalık yapıldığı bilinmektedir. Hamam metruk haldeyken 1967'de restore edilmiştir ve halen hamam olarak işletilmektedir. Hamamın halen kullanımda olan Ilıklık (I01), Aralık (A01), WC (D01), Sıcaklık (S01) ve halvetleri (H01, H02) incelenmiştir.

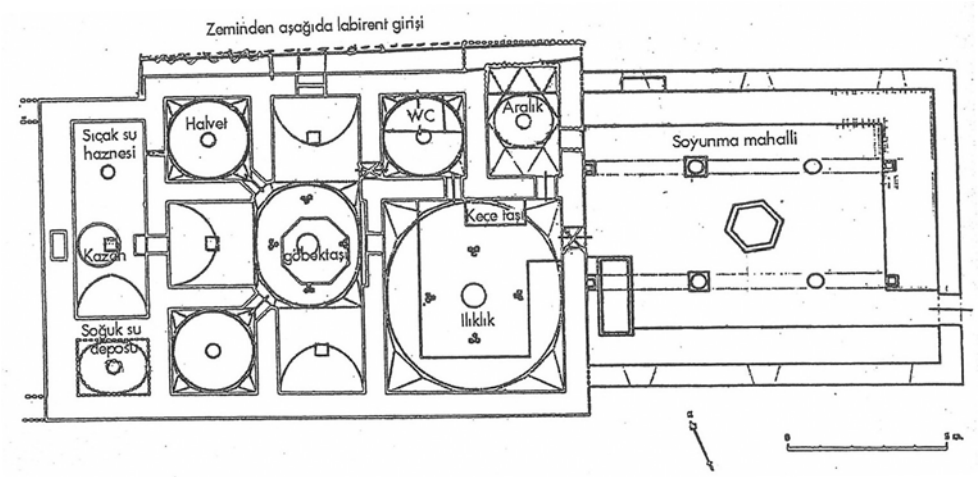

Şekil 4.55. Sivrihisar Seydiler Hamamı Planı (Keskin, 2001)

Hamamın camekan bölümü zaten ahşap çatılı olduğu ve son restorasyonda da betonarme hale getirildiği için incelenmemiştir. Fakat camekanın çatısını taşıyan dört adet mermer sütun ve diğer devşirme malzeme dikkat çekicidir.

Aralık (A01) dikdörtgen bir mekandır. Üçgen taşırmayla kareye getirilmiş; yine üçgen kuşaklama ile altıgen tabanlı kubbeye geçilmiştir. Kubbe üzerinde yuvarlak bir tepe açıklığı bulunmaktadır.

Ilıklık (I01) büyük kare bir mekandır ve sekizgen tabana oturan kubbe ile örtülüdür. Geçişler köşelerde kısa dizi üçgenlerle yapılmıştır. Kenarlarda ise kabartma üçgen süsleme kullanılmıştır. Kubbe merkezinde yuvarlak tepe açıklığı bulunur. Etrafındaki biri 4 diğeri 8 yuvarlak filgözünden oluşan iki sıra aydınlatma elemanı üçlü gruplar

oluşturacak şekilde birbirine yakın yerleştirilmiştir. WC ve servis alanı (D01) kısmı basit üçgen kuşaklama ile geçilen basit kubbeyle örtülüdür ve yuvarlak tepe açıklığı vardır.

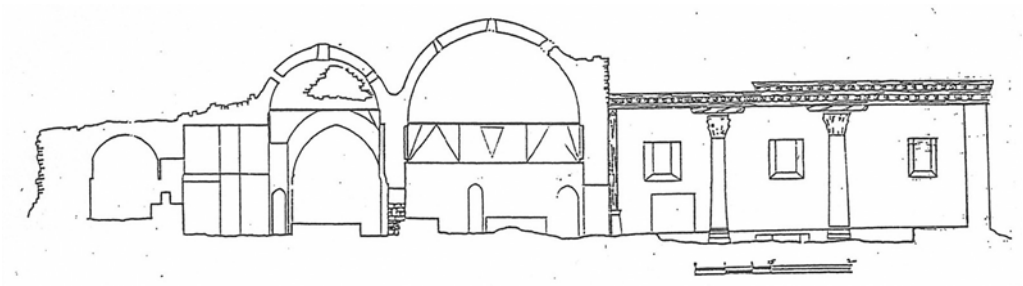

Şekil 4.56. Sivrihisar Seydiler Hamamı boyuna kesidi (Keskin, 2001)

Sıcaklık (S01), göbektaşının bulunduğu, basit kubbeyle örtülü merkezi mekan ve beşik tonozla örtülü üç eyvandan oluşur. Kubbe üzerinde tıpku I01 düzeninde bir yuvarlak tepe açıklığı ve 8 yuvarlak filgözü yer alır. Kubbeye geçiş köşelerde kısa dizi üçgenlerle yapılmıştır. Halvet kapılarının üstüne denk gelen köşelerde damla şeklinde oyuntular ve üstlerinde üçgen şekilde kabartmalarla süsler yapılmıştır.

Köşelerden girilen basit kubbeli halvetlerde filgözü yoktur, tepede yuvarlak tepe açıklıkları görülür. İki halvetten sağdakinde (H01) kubbeye geçiş üçgen kuşaklama iledir. Soldaki halvette ise (H02) kısa dizi Türk üçgeni ile geçiş sağlanmıştır. Burada, tam köşeyi karşılayan üçgen, diğerlerine göre daha ufaktır.

Seydiler hamamında, çeşitli mekanlardaki üçgen kullanımlarında yanyana kullanılan üçgenlerin boyutlarında düzen olmadığı; aynı meaknın farklı köşelerinde değişik üçgen dizileri kullanıldığı dikkati çekmektedir. Ayrıca kubbelerin bir kısmında da ovalleşme vardır. Simetriye fazla önem verilmemiştir. Yapıda kullanılan malzeme sıva nedeniyle algılanamamaktadır; fakat tüm Sivrihisar kasabasında olduğu gibi, burada da Pessinus veya Justinianopolis antik kentlerinden getirildiği düşünülen oldukça fazla devşirme malzeme kullanılmıştır.

Tablo 4.5. Sivrihisar Seydiler Hamamı Envanter Formu

envanter kodu : SİV01	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
7 SİVRİHİSAR SEYDİLER HAMAMI*	Eskişehir ili, Sivrihisar ilçesi, Kurşunlu Mahallesi, Prof.Dr.Mehmet Kaplan caddesi	1328	Seyyid Nureddin'in kızı ve Karaca Ahmet Sultan'ın eşi Nuriye Bacı	-	1967'de kapsamlı bir onarımdan geçtikten sonra bugün de hamam olarak kullanılmaktadır.	1. C01 kısmının Sultan 1.Ahmet'in kızı Ayşe Sultan tarafından ahşap olarak 17.yüzyılda eklendiği bilinmektedir. Son tamiratta C01 betonarme yapıldığı için inceleme dışı bırakılmıştır.

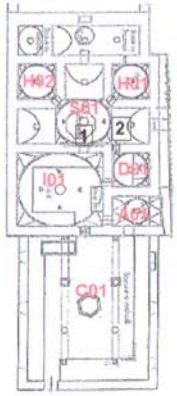

* Çizim için kaynak (Keskin,2001).

ÖRTÜ SİSTEMİ

ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI: KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe cesitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz cesitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
I01	FI01-01,03,06	▨						ana örtü		▨												
A01	FA01-01,06	▨						ana örtü		▨												
D01	FD01-01	▨						ana örtü	▨													
S01	FS01-01,03,04,07	▨						ana örtü	▨													
S01				▨				2 örtü (x3)								▨						
H01	FH01-02,11	▨						ana örtü	▨													
H02	FH02-01	▨						ana örtü	▨													

ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
I01	1																				▨			
A01	2										▨												▨	
D01	1																						▨	
S01	1																				▨			
S01	–																							
H01	1																						▨	
H02	1																				▨			

AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
I01		o				D							4o	8o			
A01		o				–											
D01		o				–											
S01		o				D							4o	8o			
S01						–											
H01		o				–											
H02		o				–											

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, s:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.57. SİV01'de FI01-01

Şekil 4.58. SİV01'de FI01-03

Şekil 4.59. SİV01'de FI01-05

Şekil 4.60. SİV01'de FA01-01

Şekil 4.61. SİV01'de FA01-05

Şekil 4.62. SİV01'de FD01-01

Şekil 4.63. SİV01'de FS01-01

Şekil 4.64. SİV01'de FS01-03

Şekil 4.65. SİV01'de FS01-04

Şekil 4.66. SİV01'de FS01-07

Şekil 4.67. SİV01'de FH01-02

Şekil 4.68. SİV01'de FH01-11

Şekil 4.69. SİV01'de FH02-01

4.6 Göynük Süleyman Paşa Hamamı

sıra no : 8 envanter kodu : GÖY01

Bolu iline bağlı Göynük ilçe merkezinde Cuma Mahallesi'nde çift hamamdır. Banisi Gazi Süleyman Paşa'dır. 1331-1335 arasında inşa edildiği sanılmaktadır (Erat, 1997). Yapı, yeni restore edilmiş ve çifte hamam olarak işler durumdadır.

Şekil 4.70. Göynük Süleyman Paşa Hamamı dış görünüşü

Hamamın saunaya döndürülmüş H11 ve H21 halvetleri dışında tüm bölümleri incelenmiştir.

Erkekler kısmı camekanı (C11) basit, büyük bir kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçiş elemanı ayrıtlı tromptur. Kubbe merkezinde yuvarlak göbek içinde bir yuvarlak ve sekiz damla şekilli filgözü sıvanmış durumdadır. Aydınlatma pencerelerle yapılır.

Aralık (A11) ve WC (D11) dikdörtgen planlı ve beşik tonoz örtülü mekanlardır; yuvarlak birer aydınlatma bacaları vardır.

Ilıklık (I11) basit kubbeyle örtülü merkezi kare mekan, ve iki sivri kalın kemerli niş/eyvandan oluşur. Kubbe geçişi pandantiftir ve mekan, kubbe üstünde yuvarlak göbek içinde bir yuvarlak ve etrafında altı damla şekilli filgözü kümesi ve etrafında halka şeklinde yerleştirilmiş dört yuvarlak filgözünden ışık alır.

Sıcaklık (S11) göbektaşını örten basit büyük kubbe ve üç tane beşik tonoz örtülü eyvandan oluşur. Kubbe geçişi pandantiftir. Kubbe üzerindeki göbekte ortada bir yuvarlak etrafında altı damla şekilli filgözü ve göbek etrafında altı yuvarlak filgözü mekanı aydınlatır. H12 halveti basit kısa dizi üçgen geçişli, dilimli kubbeyle örtülüdür; kubbe üstündeki göbekte üç yuvarlak filgözü yeralır. H13 halveti kubbesi de yine göbek içinde üç yuvarlak filgözlüdür; fakat kubbe burada basittir ve kullanılan geçiş üçlü düzlem üçgendir.

Kadınlar kısmı camekanı (C21) basit, büyük bir kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçiş elemanı basit tromptur. Kubbe merkezinde yuvarlak göbek içinde bir yuvarlak ve sekiz damla şekilli filgözü vardır. Ayrıca pencereler de vardır.

Aralık (A21) beşik tonozla örtülüdür ve yuvarlak aydınlatma bacası vardır. Traşlık (D21) basit kısa dizi üçgenle geçilmiş basit kubbeyle örtülüdür; kubbe ortasındaki göbekte üç yuvarlak filgözü bulunur. Ilıklık (I21) ise pandantif geçişli basit kubbeyle örtülüdür. Merkezde göbek içinde bir yuvarlak ve etrafında altı damla şekilli filgözü, göbeğin etrafında da dört yuvarlak filgözü aydınlık sağlar.

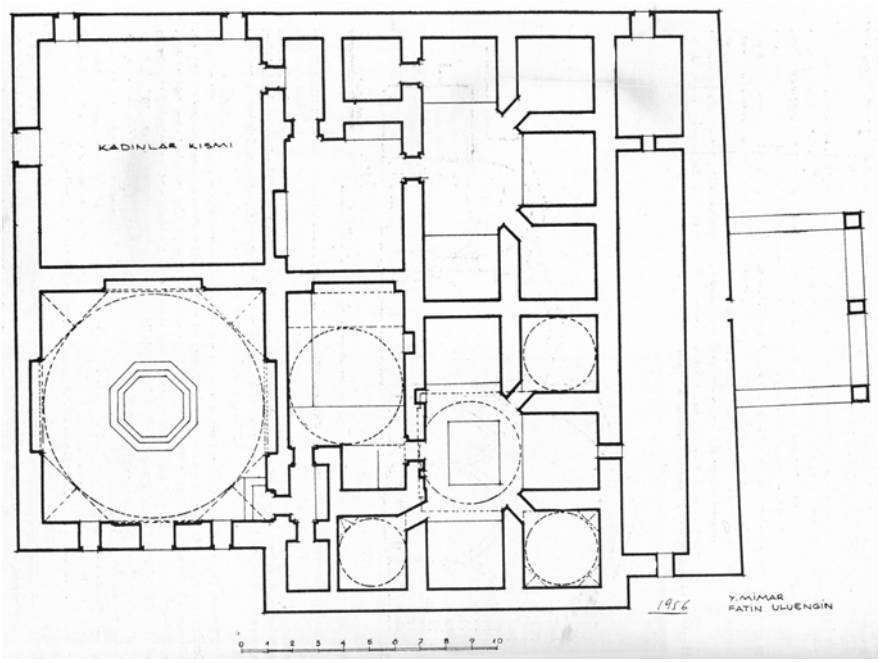

Şekil 4.71. Göynük Süleyman Paşa Hamamı Planı (Ayverdi, 1966)

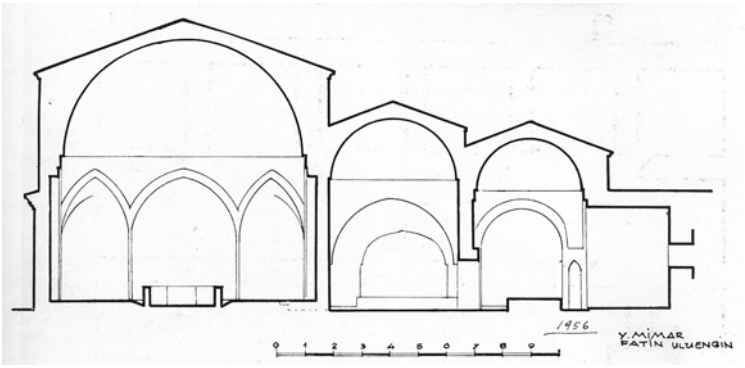

Şekil 4.72. Göynük Süleyman Paşa Hamamı Kesidi (Ayverdi,1966)

Kadınlar kısmı sıcaklığı erkekler kısmının benzeridir; yalnızca son filgözü sırasında altı değil beş yuvarlak filgözü bulunur. Üç değil iki halveti vardır. Sauna olan H21

halveti dışında incelenen sağdaki H22 halveti kısa dizi üçgenlerle geçilmiş basit kubbeyle örtülüdür ve göbek içinde üç yuvarlak filgözü vardır.

Yapıda kullanılan malzeme içeriden, sıvalar nedeniyle anlaşılamaz. Dış cephede ise alt kotta kesme taş, üst kotta ise kabartma sıvalı kabayonu taş dizileriyle restore edilmiş olduğu görülür. Çatılar ise kiremittir. Hamam büyük olmakla birlikte, genelde sade örtüler ve geçiş öğeleri kullanılmış bir yapıdır. Geçişler pandantif ve üçgen dizisi ağırlıklıdır.

Tablo 4.6. Göynük Süleyman Paşa Hamamı Envanter Formu

8	envanter kodu : GÖY01 **GÖYNÜK SÜLEYMAN PAŞA HAMAMI***	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
		Bolu ili, Göynük ilçesi merkezi, Cuma Mahallesi	1331-1335	Gazi Süleyman Paşa	–	Yeni restore edilmiş; çifte hamam olarak işletiliyor	1. H11 ve H21 asma tavanlı sauna haline getirildiğinden incelenememiştir.

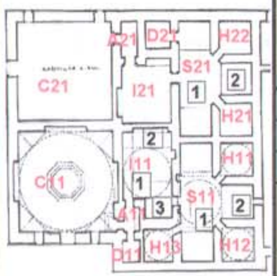

* Çizim için kaynak (Ayverdi, 1966).

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe: basit	kubbe: çokgen tabanlı	kubbe: çokgen parçalı	kubbe: dilimli/düz yivli	kubbe: sarmal yivli	kubbe: mukarnas	kubbe: kaburgalı	tonoz: beşik	tonoz: yıldız	tonoz: çokgen tabanlı	tonoz: aynalı	tonoz: manastır	tonoz: tekne	tonoz: çapraz
C11	FC11-01.03	▨						ana örtü	▨													
A11	FA11-01			▨				ana örtü								▨						
D11	–			▨				ana örtü								▨						
I11	FI01-01,02	▨						ana örtü	▨													
							▨	2.örtü														
							▨	3.örtü														
S11	FS11-02	▨						ana örtü	▨													
				▨				2.örtü (x3)								▨						
H12	FH12-02.03	▨						ana örtü				▨										
H13	FH13-03	▨						ana örtü	▨													
C21	FC21-02.03	▨						ana örtü	▨													
A21	FA21-01			▨				ana örtü								▨						
D21	FD21-03	▨						ana örtü	▨													
I21	FI21-01.02	▨						ana örtü	▨													
S21	–	▨						ana örtü	▨													
				▨				2.örtü (x3)								▨						
H22	–	▨						ana örtü	▨													

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	PANDANTİF: ayrıtlı	PANDANTİF: mukarnaslı	TROMP: basit	TROMP: baklavalı	TROMP: yivli / dilimli	TROMP: ayrıtlı	TROMP: mukarnaslı	TASIRMA: basit	TASIRMA: üçgenli	TASIRMA: mukarnaslı	TASIRMA: çapraz tonozlu	TASIRMA: aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	ÜÇGEN DÜZLEM: 2li	ÜÇGEN DÜZLEM: 3lü	ÜÇGEN DÜZLEM: çoklu	ÜÇGEN DÜZLEM: mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	ÜÇGEN DİZİ: baklavalı-kısa dizi	ÜÇGEN DİZİ: basit-kuşaklama	ÜÇGEN DİZİ: baklavalı-kuşaklama
C11	1							▨																
A11	–																							
D11	–																							
I11	1	▨																						
	–																							
	–																							
S11	1	▨																						
	–																							
H12	1																				▨			
H13	1																	▨						
C21	1				▨																			
A21	–																							
D21	1																				▨			
I21	1	▨																						
S21	1	▨																						
	–																							
H22	1																				▨			

ÖRTÜ SİSTEMİ — AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	filgözü: MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	MERKEZ TANIMI: 1.sıra	MERKEZ TANIMI: 2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	KONSANTRİK: 2.sıra	KONSANTRİK: 3.sıra	KONSANTRİK: 4.sıra	KONSANTRİK: 5.sıra
C11					o	D			o	8q							
A11			o			L											
D11			o			–											
I11					o	D			o	6q			4o				
						–											
						–											
S11					o	D			o	6q			6o				
						–											
H12					o	D			3o								
H13					o	D			3o								
C21					o	D			o	8q							
A21			o			–											
D21					o	D			3o								
I21					o	D			o	6q			4o				
S21					o	D			o	6q			5o				
						–											
H22					o	D			3o								

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.73. GÖY01'de FC11-01

Şekil 4.74. GÖY01'de FC11-03

Şekil 4.75. GÖY01'de FA11-01

Şekil 4.76. GÖY01'de FI11-01

Şekil 4.77. GÖY01'de FI11-02

Şekil 4.78. GÖY01'de FS11-02

Şekil 4.79. GÖY01'de FH12-02

Şekil 4.80. GÖY01'de FH12-03

Şekil 4.81. GÖY01'de FH13-03

Şekil 4.82. GÖY01'de FC21-02

Şekil 4.83. GÖY01'de FC21-03

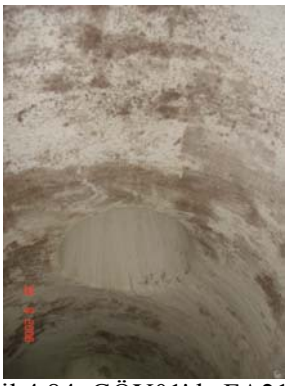

Şekil 4.84. GÖY01'de FA21-01

Şekil 4.85. GÖY01'de FD21-03

Şekil 4.86. GÖY01'de FI21-01

Şekil 4.87. GÖY01'de FI21-02

4.11 Bursa Eski Yeni Hamam

sıra no : 11 envanter kodu : BUR01

Bursa il merkezi, Ortapazar yakınında, Oruçbey caddesi üzerinde tek hamamdır. Orhan Gazi'nin Bursa'da 1337'de ilk yaptırdığı hamam olduğu sanılmaktadır (Ayverdi, 1966) ve (Erat, 1997). Halen "Tarihi Oruçbey Hamamı" olarak işletilmekteyse de, gerçek Oruçbey hamamının yıkıntısı aynı sokak üstünde az ileridedir (Baykal,1982).

Şekil 4.88. Bursa Eski Yeni Hamamı dış görünüşü

Birçok defa tamir edilmiş olan Eski Yeni Hamam, halen özel mülkiyettedir. Hamamın ahşap çatılı camekanı dışında tüm kısımları incelenmiştir.

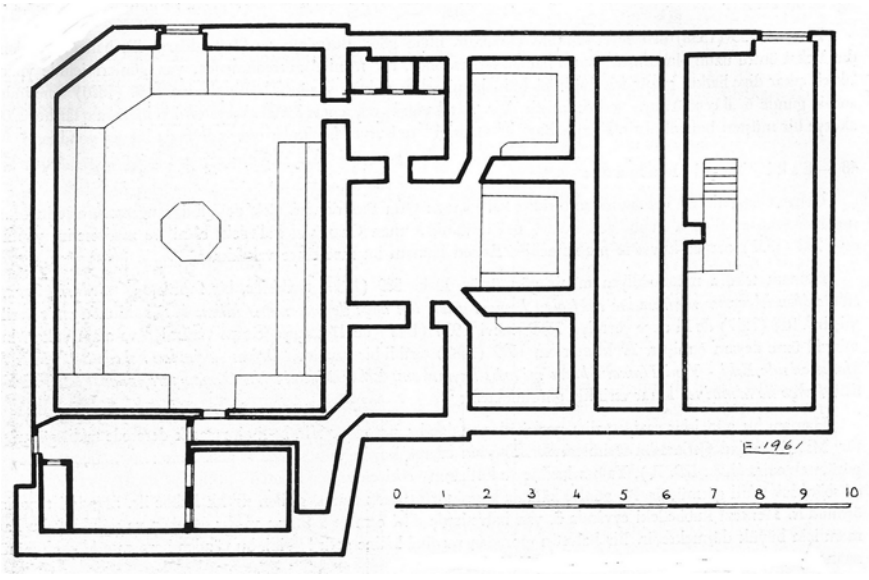

Şekil 4.89. Bursa Eski Yeni Hamam Planı (Ayverdi, 1966)

Ilıklık (I01), köşelerde basit, kısa üçgen dizileriyle geçilmiş basit kubbeye sahiptir; kubbecik içinde dört yuvarlak filgözünden ışık alır.

Sıcaklık (S01) birbiriyle hemen hemen eşit büyüklükte bitişik iki dörtgen mekandan oluşur; mekanlardan ilki yine kısa dizi üçgenle geçilmiş basit kubbedir ve kubbecik içinde ortada bir altıgen ve çevresinde altı altıgen filgözüyle aydınlatılır. Sıcaklığın diğer kısmı beşik tonozdur; tepesindeki yuvarlak kubbecikte merkezde bir ve etrafında dört yuvarlak filgözüyle aydınlatılır.

Üç halvetten H01 ve H03 kısa dizi üçgenle geçilmiş basit kubbeye sahiptir. H01'de kubbecik içinde dört tane yuvarlak ve bir tane serbest yerleştirilmiş yuvarlak filgözü bulunurken; H03'te yuvarlak kubbecik içinde ortada bir ve etrafında altı, toplam yedi tane altıgen filgözü bulunur.

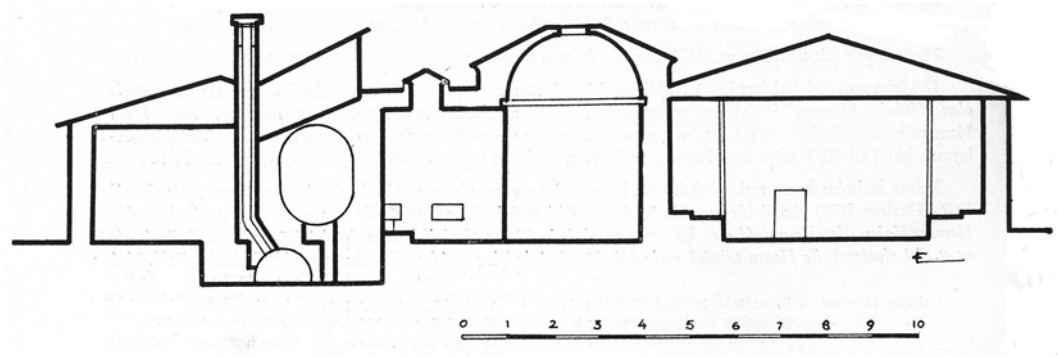

Şekil 4.90. Bursa Eski Yeni Hamam kesiti (Ayverdi, 1966).

H02 halveti ise pandantifle geçilmiş, basit kubbeye sahiptir. Altıgen tabanlı kubbeciğinde altı tane yuvarlak filgözü mekanı aydınlatır.

Eski Yeni Hamam'da sıva malzemeyi tamamen gizlemektedir. Sade geçiş öğelerinin ve az filgözünün kullanıldığı bir yapıdır.genelde üçgen dizileriyle geçilen kubbelerin bulunduğu yapıda, sıcaklıktaki büyük beşik tonoz dikkati çeker.

Tablo 4.7. Bursa Eski Yeni Hamam Envanter Formu

11	envanter kodu : BUR01	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
	BURSA ESKİ YENİ HAMAM*	Bursa merkez, Ortapazar caddesi yakınında	1337	Orhan Gazi	–	Tarihi Oruçbey Hamamı adıyla işletilmektdir.	1. C11 ahşap çatılı olduğundan incelenmemiştir. 2. Yapı birçok defa tamir görmüş, orijinal halinden uzaklaşmıştır.

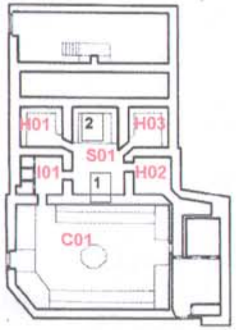

* Çizim için kaynak (Ayverdi,1966).

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI: KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe çeşitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz çeşitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
I01	FI01-08,11	▨						ana örtü	▨													
S11	FS01-01,08,11	▨						ana örtü	▨													
				▨				2.örtü								▨						
H01	FH01-08,10	▨						ana örtü	▨													
H02	FH02-03	▨						ana örtü	▨													
H03	FH03-01	▨						ana örtü	▨													

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
I01	1																				▨			
S11	1																				▨			
	–																							
H01	1																				▨			
H02	1	▨																						
H03	1																				▨			

ÖRTÜ SİSTEMİ — AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	SERBEST	MATRİS	filgözü MERKEZLİ, MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
I01				o		D			4o								
S11				o		D			a	6a							
				o		D			o	4o							
H01				o		S	o		4o								
H02				a		D			6o								
H03				o		D			a	6a							

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.91. BUR01'de FI01-08

Şekil 4.92. BUR01'de FI01-11

Şekil 4.93. BUR01'de FS01-01

Şekil 4.94. BUR01'de FS01-08

Şekil 4.95. BUR01'de FS01-11

Şekil 4.96. BUR01'de FH01-08

Şekil 4.97. BUR01'de FH01-10

Şekil 4.98. BUR01'de FH02-03

Şekil 4.99. BUR01'de FH03-01

4.8 Bursa Orhangazi Hamamı

sıra no : 12 envanter kodu : BUR02

Bursa il merkezinde, Koza Han bitişiğinde çifte hamamdır. Orhangazi külliyesinin bir parçası olarak 1339 yılında yapıldığı sanılmaktadır (Ayverdi, 1966). Tarih boyunca Bıçakçılar, Hallaçlar, Kadınlar, Aynalıçarşı, Hamam Kahve gibi değişik adlarla anılmıştır. Erkekler kısmı halen çarşı olarak kullanılmaktadır. Oldukça küçük olan, kadınlar kısmı ise mağazadır. Bu dönüşümler sırasında yapıya çok fazla müdahale yapıldığı anlaşılmaktadır. Çarşı ve mağazada birçok kısma kilitli olduğu için girilememiş; girilebilen çok sayıdaki mekan da asma tavanlar, eşyalar vb. ya da izin verilmemesi nedeniyle fotoğraflanamamıştır. Yine de gerek kentsel konumu, gerekse tarihi önemi nedeniyle envanter listemize alınmıştır.

Şekil 4.100. Bursa Orhangazi Hamamı dış görünüşü

Hamamın incelenebilen mekanları, erkekler kısmında camekan (C11), ılıklık (I11), traşlık (D11), sıcaklık (S11) ve bir halvet (H14); kadınlar kısmında ise camekan (C21) ve sıcaklıktır (S21)

Erkekler kısmı camekanı (C11), ayrıtlı tromplarla geçilmiş basit kubbeye sahiptir; yuvarlak bir tepe açıklığı vardır. Ilıklık (I11) ise Türk üçgen kuşağı ile geçilen basit kubbeye sahiptir; kubbede göbek içinde ortada bir etrafında altı yuvarlak filgözü vardır. Traşlık (D11) de aynı sistemle örtülmüştür fakat filgözleri yerine yuvarlak bir tepe açıklığı vardır.

Sıcaklıkta (S11), göbektaşı kısmı pandantifle geçilmiş basit kubbe ile, dört eyvan ise beşik tonozla örtülüdür. Kubbe ortasındaki kubbecikte dört yuvarlak filgözü, etrafındaki halkada ise dört tane altıgen filgözü ışık sağlar. Halvetlerden H14, kısa dizi Türk üçgenleri ile geçilmiş basit kubbeye ve bu kubbe üstünde de bir göbek içinde ortada bir etrafında altı yuvarlak filgözüne sahiptir.

Kadınlar kısmı camekanı (C21), Türk üçgen kuşağı ile geçilen basit kubbelidir; kubbenin ortasında yuvarlak tepe açıklığı vardır. Kadınlar kısmı sıcaklığı (S21)'de ise baklavalı üçgen kuşağı ile geçilmiş kubbede bir göbek içinde ortada bir etrafında altı altıgen filgözünden oluşan aydınlatma öğeleri kullanılmıştır.

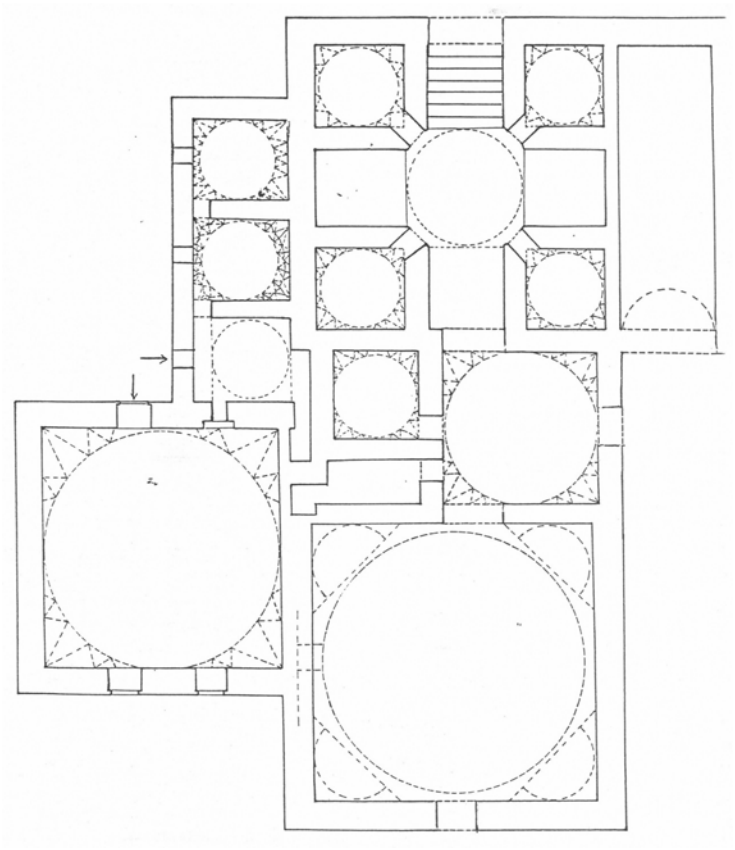

Şekil 4.101. Bursa Orhangazi Hamamı Planı (Erat,1997)

Kadınlar kısmı halvetinde (H21) basit kubbeye üçgen kuşağı ile geçilmiştir; fakat kubbe asma katla örtülü olduğundan filgözleri olup olmadığı anlaşılamamaktadır.

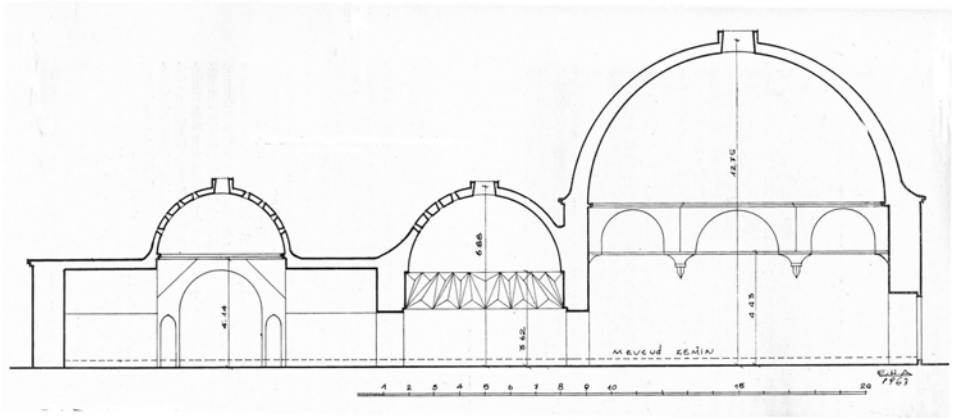

Şekil 4.102. Bursa Orhangazi Hamamı Kesidi (Ayverdi, 1966)

Bursa Orhangazi Hamamı'nda yoğun sıva, boya ve dükkan eşyaları nedeniyle malzemeyi algılamak çok güçtür. Dışarıdan bakıldığında, alt kotlarda kesme taş-tuğla almaşık veya kabayonu taş, üst kotlarda ise kaba yonu taş veya kaba yonu taş-tuğla almaşık duvar örgüsü görülmektedir. Çatılar kiremittir. Yapıda her iki camekanın da oldukça büyük ve yüksek kubbeleri olması dikkat çekicidir. Köşe halvetli, eyvanlı merkezi kubbeli sıcaklığı ile, klasik Türk hamamı plan şemasına sahiptir. Geçiş öğeleri üçgen kuşağı ağırlıklıdır; fakat camekanda tromp kullanılmıştır.

Tablo 4.8. Bursa Orhangazi Hamamı Envanter Formu

	envanter kodu : BUR02	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
12	BURSA ORHANGAZİ HAMAMI*	Bursa merkez, Koza Hanı bitişiği	1339	Orhan Gazi	–	Yapıya çok fazla müdahaleler yapılarak çarşıya dönüştürülmüş durumda	1. Kilitli olmaları, dükkan sahiplerinin izin vermemesi veya asma tavan ya da eşyayla örtülü olmalarından ötürü hamamın büyük kısmı için fotoğraf çekilememiştir.

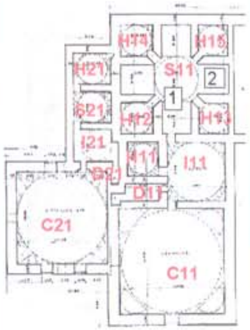

* Çizim için kaynak (Ayverdi,1966).

ÖRTÜ SİSTEMİ

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	ÖRTÜLER – KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI: KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe çeşitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz çeşitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz	ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI – DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama	AYDINLATMA – kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C11	FC11-01	▨						ana örtü	▨														1							▨																			o				-											
I11	–	▨						ana örtü	▨														1																							▨						o	D			o	6o							
D11	–	▨						ana örtü	▨														1																							▨			o				-											
S11	–	▨						ana örtü	▨														1	▨																												o	D			4o				4a				
				▨				2.örtü (x4)								▨							–																																									
H14	–	▨						ana örtü	▨														1																					▨								o	D			o	6o							
C21	–	▨						ana örtü	▨														1																							▨			o															
S21	FS21-04	▨						ana örtü	▨														1																								▨					o	D			a	6a							
H21	FH21-02	▨						ana örtü	▨														1																							▨																		

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.103. BUR02'de FC11-01

Şekil 4.104. BUR02'de FS21-04

Şekil 4.105. BUR02'de FH21-02

4.9 Orhangazi Orhangazi Hamamı

sıra no : 13 envanter kodu : ORH01

Bursa ili, Orhangazi ilçe merkezinde Kaymakamlık ve Belediye binası bahçesinde tek hamamdır. Bilgisine başvurulan kaymakamlık yetkililerinin gösterdiği tapu kaydına göre, 1362'de Orhan Gazi tarafından yaptırılmıştır. Metruk haldeki hamam hazineye aittir.

Şekil 4.106. Orhangazi Orhangazi Hamamı dış görünüşü

Yapının camekanı (C01), traşlık (D01) ve sıcaklık (S01) kısımları incelenmiştir.

Camekan (C01) kısmı iki uçta iki geniş sivri kemerle dikdörtgene büyütülmüş bir basit kubbe ile örtülüdür. Geçiş elemanı pandantiftir. Kubbede merkezde bir beşgen etrafında halka halinde beş beşgen filgözü yeralır.

Traşlık (D01) yine pandantifle geçilmiş basit kubbe ile örtülü ufak bir hacimdir. Kubbe üstünde merkezde bir, etrafında üç adet beşgen filgözü ile aydınlatılır.

Sıcaklık (S11) pandantifle geçilmiş basit kubbeyle örtülüdür. Kubbe üzerinde bir yuvarlak göbek içinde ortada bir, etrafında beş adet dörtgen filgözü mekanı aydınlatır.

Şekil 4.107. Orhangazi Orhangazi Hamamı çatı örtüsü

Yapının iç sıvaları sağlamdır ve malzemeyi örter. Dışarıdan bakıldığında ise, beden duvarlarının moloz taş-tuğla almaşık, örtü ve geçiş ögelerinin ise tuğla olduğu algılanmaktadır.

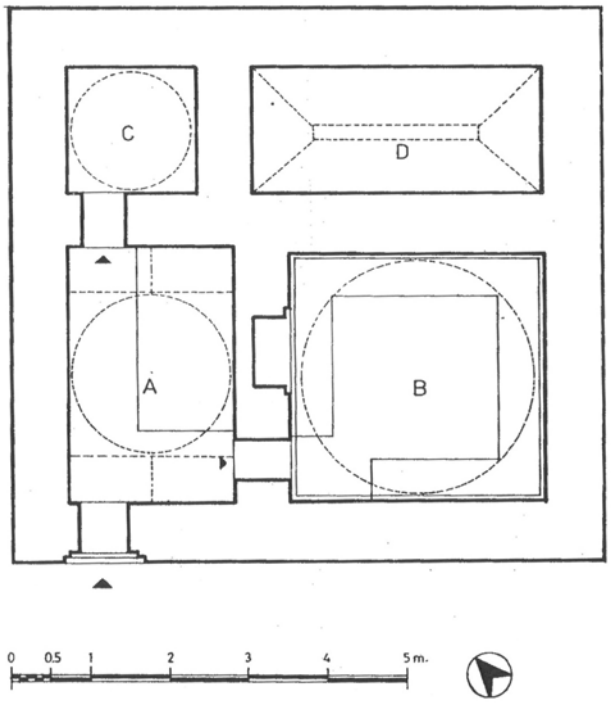

Şekil 4.108. Orhangazi Orhangazi Hamamı Planı (V.G.M.,1986)

Bu küçük hamamda kubbeler oldukça alçaktır ve geçiş öğesi olarak sadece pandantif kullanılmıştır.

Tablo 4.9. Orhangazi Orhangazi Hamamı Envanter Formu

13	envanter kodu : ORH01 — ORHANGAZİ ORHANGAZİ HAMAMI*	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
		Bursa, Orhangazi ilçesi merkezi	1362	Orhan Gazi	-	Metruk	

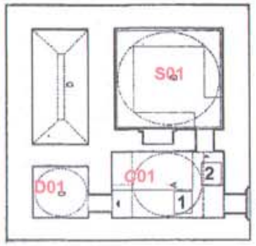

* Çizim için kaynak (VGM,1986).

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI: KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe çeşitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz çeşitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz	DÜŞEYDE KADEME SAYISI
C01	FC01-04	▨						ana örtü	▨														1
							▨	2 örtü (x2)															–
D01	FD01-03	▨						ana örtü	▨														1
S01	FS01-04	▨						ana örtü	▨														1

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TAŞIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
C01	▨																						
D01	▨																						
S01	▨																						

ÖRTÜ SİSTEMİ — AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (UD/M/S)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ — MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C01						D			b				5b				
D01						D			b				3b				
S01						D			d				5d				

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, s:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.109. ORH01'de FC01-04

Şekil 4.110. ORH01'de FD01-03

Şekil 4.111. ORH01'de FS01-04

4.10 Gemlik Büyükkumla Köyü Büyük Hamam

sıra no : 14 envanter kodu : GEM01

Bursa ili, Gemlik ilçesinde, bugün sel nedeniyle terkedilmiş olan eski Büyükkumla köyünde tek hamamdır. Kitabesi yoktur. Ne zaman ve kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Buna rağmen, gerek çok erken tarihlerden beri Osmanlılarca yerleşilmiş bir bölgede bulunması, gerek köyün eski bir Osmanlı köyü oluşu, gerekse hamamın mimarisi ve süslemelerinin özelliği, yapıyı bu çalışma içine almayı gerekli kılmıştır. Bu yapı, eski köydeki diğer hamam ve cami gibi doğa içinde kendi haline terkedilmiş bir durumdadır ve tamamen yıkılmak üzeredir.

Şekil 4.112. Gemlik Büyükkumla köyü Büyük Hamam dış görünüşü

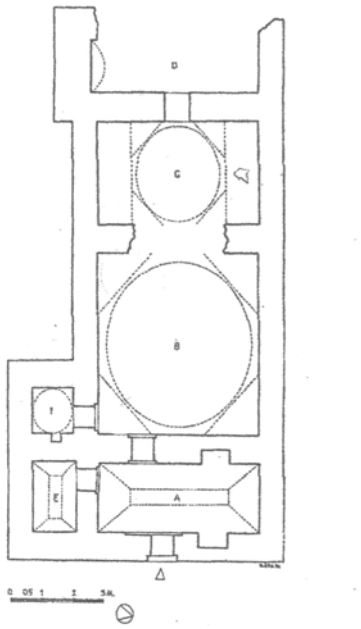

Şekil 4.113. Gemlik Büyükkumla köyü Büyük Hamam planı (V.G.M., 1986)

Hamamın camekan (C01) ve halvet (H01) kısımlarının örtüleri yıkıktır. Camekan girişinin hemen solundan girilen D01 mekanı döşemesi tehlikeli şekilde çöktüğünden incelenememiştir. Kalan kısımlar incelenmiştir.

Camekan (C01) şu anda kısmen yıkık olan aynalı tonozla örtülüdür. Sıcaklık girişinde soldaki ufak hücre (D02) pandantif geçişli yuvarlak kubbelidir. Kubbe tepesinde üç tane altıgen filgözü bulunur.

Sıcaklık (S01) tromp geçişli basit kubbeyle örtülüdür. Tepede yuvarlak tepe açıklığı ve etrafında sekiz tane altıgen filgözü yeralır.

Halvet (H01) ise iki kenarda kemerlerle

genişletilmiş, merkezi mekan ise basit olduğu sanılan tromplu kubbe ile geçilmiştir.

Yapının beden duvarları, dışarıdan görüldüğü kadarıyla, kaba yonu taş olarak örülmüştür. İçeride ise, sıvalar hala sağlam olduğundan malzeme çok fazla algılanmamaktadır. Örtü ve geçiş ögeleri tuğladır. Çok yıpranmış olmakla beraber, halvet ve camekan kısımlarındaki sıva üstüne değişik malakari desenler günümüze kadar kalmıştır. Geçiş ögesi tromp ve pandantiftir. Camekan olarak değerlendirdiğimiz girişteki büyük tonozlu mekan dikkat çekicidir.

Tablo 4.10. Gemlik Büyükkumla Köyü Büyük Hamam Envanter Formu

envanter kodu : GEM01	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
14 GEMLİK BÜYÜKKUMLA KÖYÜ BÜYÜK HAMAM *	Bursa ili, Gemlik ilçesinde, bugün terkedilmiş olan eski Büyük Kumla köyündedir	–	–	–	Metruk ve yarı yıkıktır	1. D01 kısmına girilemediği için incelenememiştir. 2. C01 ve H01 mekanlarının örtüsü yıkıktır, aydınlatma elemanları anlaşılamamıştır.

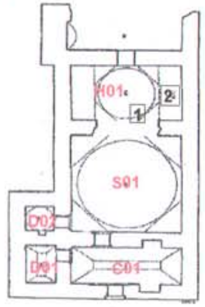

* Çizim için kaynak (VGM,1986).

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI: KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe cesitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz cesitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz	DÜŞEYDE KADEME SAYISI
C01	FC01-01			▨				ana örtü											▨				–
D02	FD02-01	▨						ana örtü	▨														1
S01	FS01-01	▨						ana örtü	▨														1
H01	FH01-01,02,03	▨						ana örtü	▨														1
							▨	2 örtü (x2)															–

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
C01																							
D02	▨																						
S01				▨																			
H01				▨																			

ÖRTÜ SİSTEMİ — AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	SERBEST	MATRİS	filgözü MERKEZLİ — MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C01																	
D02									3a								
S01		o				L							8a				
H01																	

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.114. GEM01'de FC01-01

Şekil 4.115. GEM01'de FD02-01

Şekil 4.116. GEM01'de FS01-01

Şekil 4.117. GEM01'de FH01-01

Şekil 4.118. GEM01'de FH01-02

Şekil 4.119. GEM01'de FH01-03

4.11 Gemlik Büyükkumla Köyü Küçük Hamam

sıra no : 15 envanter kodu : GEM02

Bursa ili, Gemlik ilçesinde, bugün sel nedeniyle terkedilmiş olan eski Büyükkumla köyünde tek hamamdır. Kitabesi yoktur. Ne zaman ve kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Buna rağmen, çok erken tarihlerden beri Osmanlılarca yerleşilmiş bir bölgede bulunması, yapıyı bu çalışma içine almayı gerekli kılmıştır. Bu yapı, eski köydeki diğer hamam ve cami gibi doğa içinde kendi haline terkedilmiş bir durumdadır ve tamamen yıkılmak üzeredir.

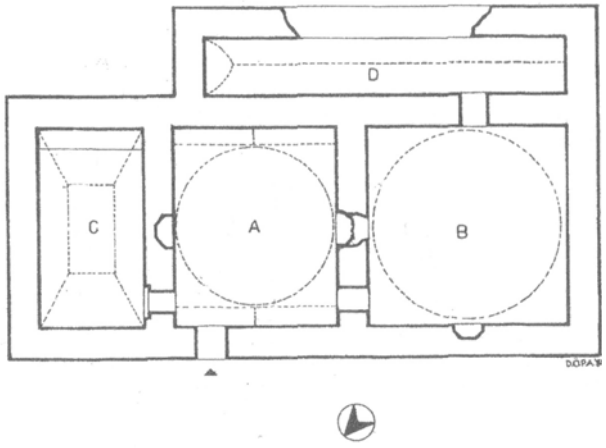

Şekil 4.120. Gemlik Büyükkumla köyü Küçük Hamam planı (V.G.M., 1986)

Hamamın sıcaklık (S01) kısmının örtüsü yarı yarıya yıkıktır; ayrıca kalan bölümde de bir incir ağacı örtüye ciddi zarar vermiş durumdadır. Diğer örtüler sağlam durumdadır.

Camekan (C01) kısmı, iki uçta geniş kemerle uzatılmış basit kubbeyle örtülüdür. Kubbe geçiş ögesi pandantiftir. Kubbe üstünde ortada tek etrafında iki halka halinde altışardan toplam onüç tane altıgen filgözü vardır. Yan mekan (D01) aynalı tonozla örtülüdür. Üstünde doğrusal dizilmiş dört tane altıgen filgözü bulunur. Sıcaklık (S01) pandantifli basit kubbeyle örtülüdür. Onda da ortada tek, etrafında iki halka halinde sekizerden toplam onyedi tane altıgen filgözü bulunur.

Yapıda örtüler ve geçiş ögeleri tuğladır. Beden duvarları da genelde tuğla, yer yer moloz taş-tuğla almaşık örülmüştür. Geçiş ögesi olarak pandantif tercih edilmiştir. Filgözü sayısı, özellikle boyuta göre epey fazladır.

KAYNAK LİSTESİ

V.G.M., 1986. Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler: Bursa Merkez, Gemlik, İnegöl, İznik, Karacabey, Keles, Mudanya, Mustafa Kemal Paşa, Orhangazi, Orhaneli, Yenişehir Cilt 4, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara

4.11 Gemlik Büyükkumla Köyü Küçük Hamam

sıra no : 15 envanter kodu : GEM02

Bursa ili, Gemlik ilçesinde, bugün sel nedeniyle terkedilmiş olan eski Büyükkumla köyünde tek hamamdır. Kitabesi yoktur. Ne zaman ve kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Buna rağmen, çok erken tarihlerden beri Osmanlılarca yerleşilmiş bir bölgede bulunması, yapıyı bu çalışma içine almayı gerekli kılmıştır. Bu yapı, eski köydeki diğer hamam ve cami gibi doğa içinde kendi haline terkedilmiş bir durumdadır ve tamamen yıkılmak üzeredir.

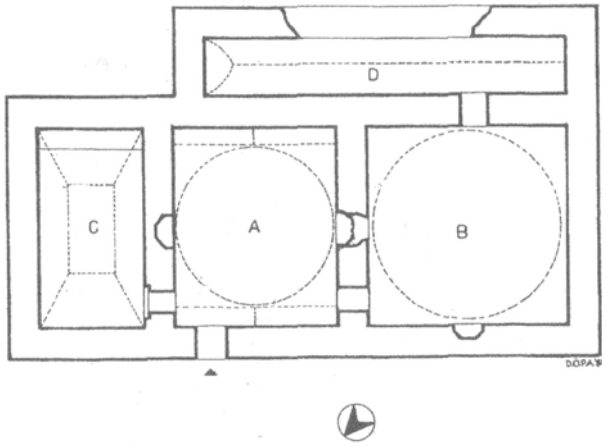

Şekil 4.120. Gemlik Büyükkumla köyü Küçük Hamam planı (V.G.M., 1986)

Hamamın sıcaklık (S01) kısmının örtüsü yarı yarıya yıkıktır; ayrıca kalan bölümde de bir incir ağacı örtüye ciddi zarar vermiş durumdadır. Diğer örtüler sağlam durumdadır.

Camekan (C01) kısmı, iki uçta geniş kemerle uzatılmış basit kubbeyle örtülüdür. Kubbe geçiş ögesi pandantiftir. Kubbe üstünde ortada tek etrafında iki halka halinde altışardan toplam onüç tane altıgen filgözü vardır. Yan mekan (D01) aynalı tonozla örtülüdür. Üstünde doğrusal dizilmiş dört tane altıgen filgözü bulunur. Sıcaklık (S01) pandantifli basit kubbeyle örtülüdür. Onda da ortada tek, etrafında iki halka halinde sekizerden toplam onyedi tane altıgen filgözü bulunur.

Yapıda örtüler ve geçiş ögeleri tuğladır. Beden duvarları da genelde tuğla, yer yer moloz taş-tuğla almaşık örülmüştür. Geçiş ögesi olarak pandantif tercih edilmiştir. Filgözü sayısı, özellikle boyuta göre epey fazladır.

Şekil 4.121. GEM02'de FC01-01

Şekil 4.122. GEM02'de FD01-01

Şekil 4.123. GEM02'de FS01-01

4.12 Orhangazi Gürle Köyü Hamamı

sıra no : 16 envanter kodu : ORH02

Şekil 4.124. Orhangazi Gürle Hamamı girişi.

Bursa ili Orhangazi ilçesi Gürle köyünde tek hamamdır. Orhan Gazi döneminden (1324-1362) sonraya tarihlenmektedir. 1954'e dek kullanıldığı bilinen hamam, daha sonra depoya dönüştürülmüştür; bugün ise metruktur (V.G.M., 1986).

Camekan kısmı (C01), ortasında yuvarlak tepe açıklığı olan bir basit kubbe ile örtülüdür; geçiş elemanı baklavalı tromptur. Camekanla ılıklığı bağlayan aralık (A01), tromp geçişli basit kubbeyle örtülüdür; yuvarlak aydınlatma bacası vardır. Ayrıca kasnağa pencere açılmıştır.

Ilıklık (I01), dikdörtgen planlıdır ve düz çatısına, kenarlarda dört adet dekoratif destek ile geçilir. Merkezde iki, çevresinde de destek elemanları arasında kalan kısımlarda iki eliptik sıra halinde dörder tane beşgen filgözünden ışık sağlanır. Ilıklıktan koridorla geçilen traşlık (D01) beşik tonoz ile örtülüdür. Koridorun ilk kısmı da (A02) trompla geçilmiş basit kubbeyle örtülüdür ve yuvarlak aydınlatma bacası vardır. Sıcaklık (S01) üç yanından aynalı geniş kemerle örtülü eyvanlarla genişletilmiş, ortası pandantifli basit kubbe ile örtülü bir mekandır. Kubbe merkezinde yuvarlak tepe açıklığı ve bunun etrafında da iki halka halinde altışar tane beşgen filgözü sıralanmıştır.

Beden duvarları genelde moloztaş ise de yer yer taş-tuğla almaşık bölümler d egörülür. Geçiş ögelerinin malzemesi genelde sıvalı ise de camekan trompunda moloztaş malzeme kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kullanılan geçiş ögeleri çeşitlidir. Koridor ve ufak aralıkların kullanıldığı plan şeması ve ılıklık (I01) bölümündeki dilimli konsollar şeklindeki dekoratif destek öğeleri ile camekandaki (C01) baklavalı tromp yapının ayırdedici özellikleridir. Yapının mimar Ömer bin İbrahim tarafından tasarlanmış Mudurnu ve Bolu'daki hamamlara benzerliğine işaret edilerek, aynı mimar tarafından yapılmış olabileceği ileri sürülmektedir (Erat, 1997).

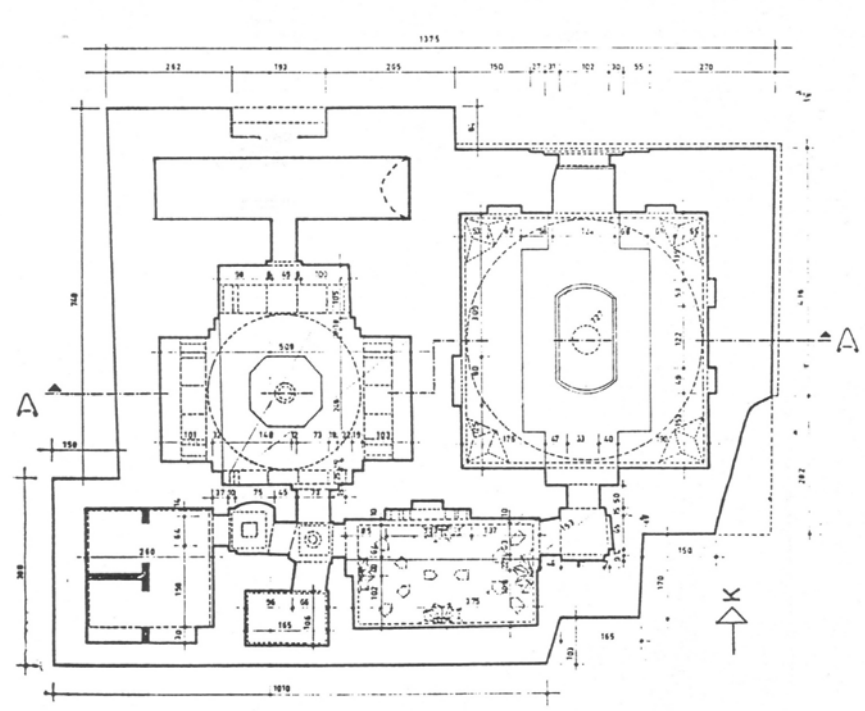

Şekil 4.125. Orhangazi Gürle Köyü Hamamı planı (Erat, 1997)

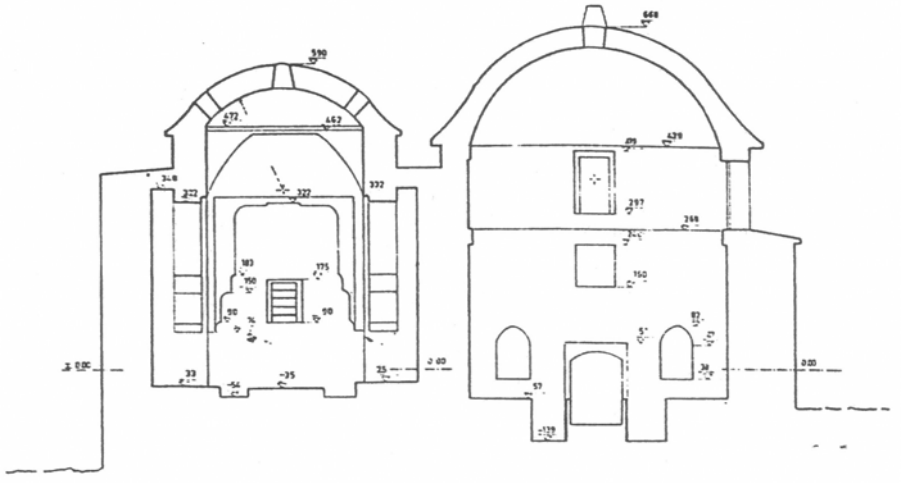

Şekil 4.126. Orhangazi Gürle Köyü Hamamı AA kesidi (Erat, 1997)

Tablo 4.12. Orhangazi Gürle Köyü Hamamı Envanter Formu

16	envanter kodu : ORH02 ORHANGAZİ GÜRLE KÖYÜ HAMAMI*	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
		Bursa, Orhangazi ilçesi, Gürle köyü	1324-1362 dönemi sonrası	-	-	Metruk	1. D02 kodlu hela çatısı betonarme düz tavan olarak değiştirildiğinden incelenmeye alınmamıştır.

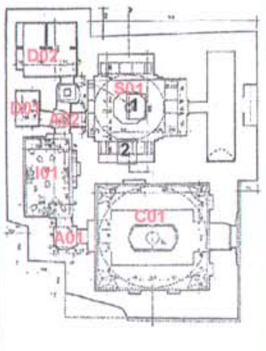

* Çizim için kaynak (Erat,1997).

ÖRTÜ SİSTEMİ

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	ÖRTÜLER – KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI: KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe çeşitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz çeşitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz	ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI: DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama	AYDINLATMA: kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C01	FC01-02.03	▨						ana örtü	▨														1					▨																				o				–											
A01	FA01-01	▨						ana örtü	▨														1				▨																						o			–											
I01	FI01-05,06,07,08					▨		ana örtü															1														▨															D			2b				4b	4b			
D01	–			▨				ana örtü								▨							–																													–											
A02	FA02-01	▨						ana örtü	▨														1				▨																						o			–											
S01	FS01-02	▨						ana örtü	▨														1	▨																							o				D							6b	6b			
							▨	2 örtü (x2)															–																													–											

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, s:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.127. ORH02'de FC01-02

Şekil 4.128. ORH02'de FC01-03

Şekil 4.129. ORH02'de FA01-01

Şekil 4.130. ORH02'de FI01-05

Şekil 4.131. ORH02'de FI01-06

Şekil 4.132. ORH02'de FI01-07

Şekil 4.133. ORH02'de FI01-08

Şekil 4.134. ORH02'de FA02-01

Şekil 4.135. ORH02'de FS01-02

4.13 Bursa Çekirge Hamamı

sıra no : 17 envanter kodu : BUR03

Bursa il merkezi, Çekirge Mahallesi, 1.Murat caddesi'nde tek hamamdır. Sultan hamamı adıyla da bilinir. Kadınlarca kutsal ve şifalı bilinen hamam parasız yıkanmak üzere 1365-1370 yıllarında inşa edilmiştir. Doğal sıcak su kaynağı kullanır; ısıtmalı değildir. Fakat kaplıca tipinde değil, kurnalı hamam tipindedir. Halen hamam olarak faaliyettedir.

Şekil 4.136. Bursa Çekirge Hamamı dış görünüşü

Hamam yol kotundan aşağıda kaldığı için yoldan birkaç basamak inilerek girilir. Giriş uzunca bir koridor şeklindedir. Camekana (C01) bu koridordan girilir. C01 mekanı ayrıtlı trompla geçilmiş basit kubbeyle örtülüdür. Özellikle hamamın ufaklığına göre oldukça büyük bir kubbedir. Camekandan bir başka koridor vasıtasıyla traşlık ve WC (D01) mekanı ile sıcaklığa (S01) geçilir.

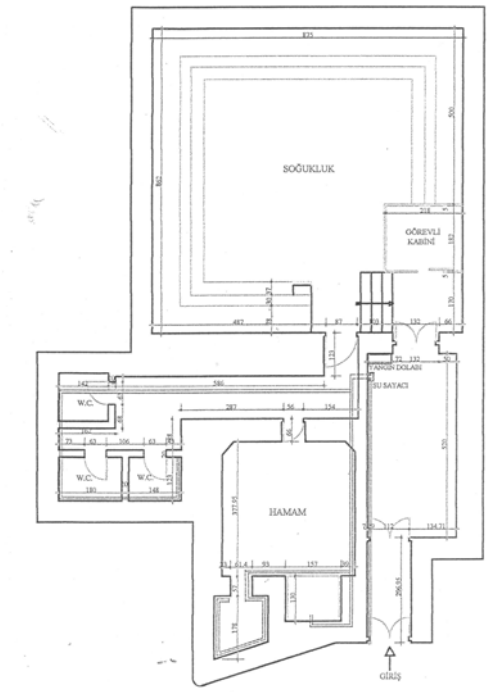

Şekil 4.137. Bursa Çekirge Hamamı Planı (Bursa KTVKK,2006)

D01de S01 de pandantifle geçilen basit kubbelerle örtülüdür. Her iki kubbenin de ortasında bir göbek içinde sonradan yapıldığı açıkça belli olan ilkinde dört, diğerinde altı tane damla şekilli delik vardır. Fakat bunlardan orijinal filgözlerinin nasıl olduğunu anlamak mümkün değildir.

Pek çok onarım geçirdiği belli olan

hamamda iç sıvalar malzemeyi örtmektedir. Dışarıdan beden duvarlarının üç sıra tuğla-2 sıra kesme taş almaşık örüldüğü görülür. Yapıda camekandaki ayrıtlı tromp hariç pandantifle örtüye geçiş tercih edilmiştir.

Tablo 4.13. Bursa Çekirge Hamamı Envanter Formu

17	envanter kodu : BUR03	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
	BURSA ÇEKİRGE HAMAMI*	Bursa merkez, ÇekirgeMahallesi, 1.Murat caddesi	1365-1370	-	-	Halen hamam olarak kullanılmaktadır.	1. Buhar nedeniyle fotoğraf çekiminde sorun yaşanmıştır. 2. Doğal sıcak su kullanılmakta; ayrıca ısıtma yapılmamaktadır.

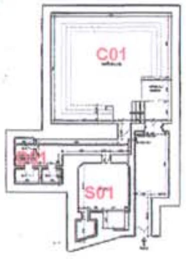

* Çizim için kaynak (Bursa KTVKK,2006).

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI: KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe cesitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz cesitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
C01	FC01-01							ana örtü														
D01	FD01-01.02							ana örtü														
S01	–							ana örtü														

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
C01	1																							
D01	1																							
S01	1																							

ÖRTÜ SİSTEMİ — AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	filgözü: YERLEŞTİRME (U/D/M/S)	SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C01		o															
D01				o													
S01				o													

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, s:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.138. BUR03'de FC01-01

Şekil 4.139. BUR03'de FD01-01

Şekil 4.140. BUR03'de FD01-02

4.14 İznik 1.Murad Hamamı

sıra no : 21 envanter kodu : İZN01

Bursa ili İznik ilçesi merkezi, Beyler Mahallesi, Atatürk Bulvarı'nda çifte hamamdır. Uzun yıllar metruk kaldıktan sonra bugünlerde restorasyon çalışmalarına başlanmıştır. S.Eyice, Otto-Dorn ve A.S.Ülgen yapıya ilişkin çalışmalarında yapılış tarihine ilişkin çeşitli varsayımlarda bulunmuşlardır (Eyice, 1960). Yapı 1362-1450 yılları arasına tarihlenebilir (Yalman, tarihsiz). Meydan Hamamı, Eski Hammam ve Tekke gibi isimlerle de anılır.

Bazı kısımların örtüleri yıkık olsa da,

Şekil 4.143. İznik 1.Murad Hamamı dış görünüşü (Bursa KTVKK, 2006)

yapıdaki restorasyon çalışmalarıyla hamam içindeki toprak ve diğer malzeme kaldırıldığından, yapının tümü incelenebilmiştir. Erkekler ve kadınlar kısmı sırtsırta, simetrik ve

Şekil 4.141. İznik 1.Murad Hamamı kadınlar kısmı girişi

Şekil 4.142. İznik 1.Murad Hamamı çatısı (Bursa KTVKK, 2006)

Şekil 4.144. İznik 1.Murad Hamamı çatısı (Bursa KTVKK, 2006)

hemen hemen aynı boyutlarda inşa edilmiştir. Erkekler kısmı girişi cadde tarafındandır ve önünde sütunlu bir yarı açık mekan olduğu anlaşılmaktadır. Burada bazı devşirme mermer sütun malzemeleri de göze çarpmaktadır. Kadınlar kısmı girişi ise binanın arka tarafındadır.

Erkekler kısmı camekanı (C11), dilimli tromplarla geçilmiş basit kubbeyle örtülüdür. Kubbe merkezinde sekizgen tepe açıklığı bulunur. C11 çok sayıda pencere ile de aydınlatılmaktadır. Giriş kapısının solundaki dar bir kapıdan ılıklığa (I11) geçilir; I11 örtüsü büyük ölçüde yıkık olmakla birlikte aynalı tonoz olduğu ve üzerinde filgözleri bulunduğu anlaşılmaktadır.

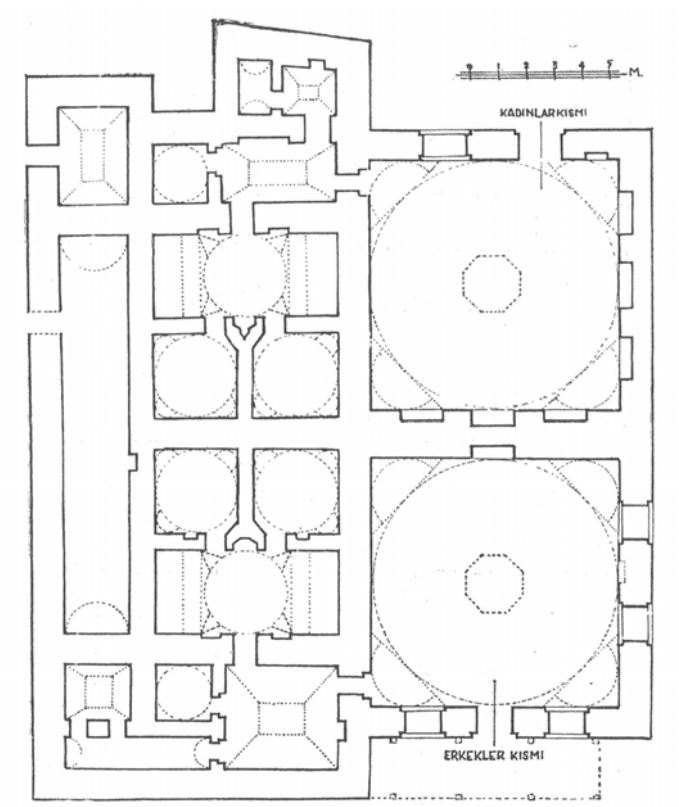

Şekil 4.145. İznik 1.Murad Hamamı planı (Eyice, 1960)

Ilıklıkta karşıdaki iki kapıdan aralığa (A11) veya traşlık (D12) olmaı muhtemel bir mekana geçilir. Aralıktan da helaların olduğu D11 kısmına geçiş vardır. A11, beşik tonoz ile örtülü dar uzun bir hacimdir; doğrusal yerleştirilmiş sekiz tane altıgen filgözünden ışık alır. D11'den aralığa iki kapı vardır ve bu hacim de aynalı tonozla örtülmüş; ortada doğrusal dizilmiş üç, etrafında halka halinde on altıgen filgözüne sahiptir. D12 kısmı pandantifle geçilmiş basit kubbe ile örtülüdür. Kubbe merkezindeki yuvarlak göbekte, ortada bir, etrafında altı tane altı köşeli yıldız şeklinde filgözü, göbeğin etrafında da dairesel dizilmiş sekiz tane altıgen filgözü bulunur.

Sıcaklık (S11) ortada kubbe ile örtülü göbektaşı kısmı ve iki yanda düz çatılı iki eyvandan oluşur. Sekizgen tabanlı kubbe yıkıktır; fakat ayrıtlı pandantif geçiş elemanları sağlam durumdadır. Eyvanlarda ise merkezde dörtgen göbek içinde, ortada bir, etrafında altı taneli altı köşeli yıldız şeklinde filgöz ü ile göbeğin iki ucun

simetrik ve doğrusal yerleştirilmiş ikişer tane altıgen şekilli filgözü aydınlık sağlar. Soldaki halvetin (H11) dilimli tromplarla geçilmiş basit kubbesi yıkıktır. Sağdaki halvette (H12) ise ortadaki sekizgen tepe açıklığı hariç basit kubbe sağlamdır; o da dilimli tromplarla geçilmiştir.

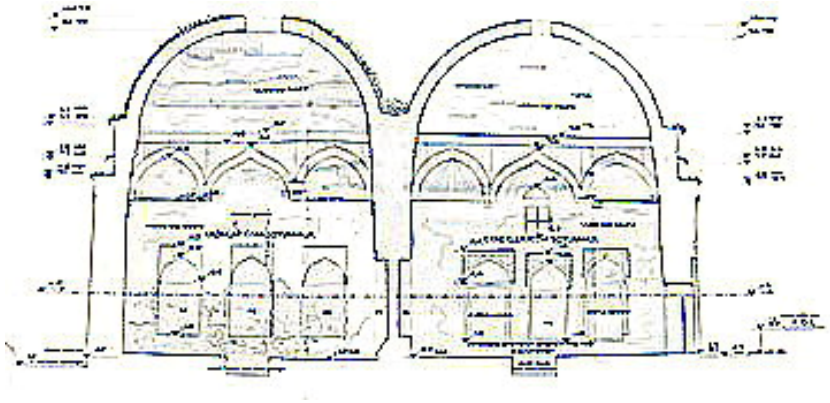

Şekil 4.146. İznik 1.Murad Hamamı camekanlardan geçen kesit (Bursa KTVKK, 2006)

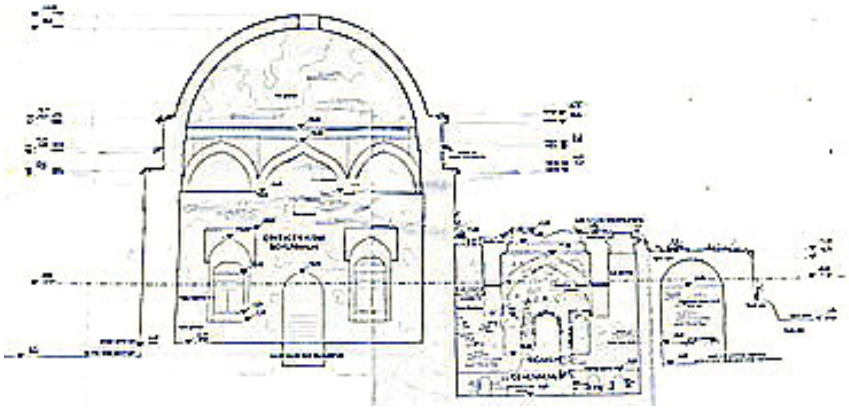

Şekil 4.147. İznik 1.Murad Hamamı erkekler kısmı camekan ve sıcaklıktan geçen kesit (Bursa KTVKK, 2006)

Kadınlar kısmı camekanının (C21) basit kubbesi, tromplarla geçilmiştir; sekizgen tepe açıklığı vardır. C21'de duvarda ve geçiş öğesi kotunda pencereler de ışık sağlamaktadır. Ilıklık (I21) aynalı tonozla örtülü olup ortada doğrusal simetrik bir düzen içinde, merkezde sekizgen tepe açıklığı ve iki ucunda ikişer altıgen filgözü, etrafında dairesel düzende sekiz tane altıgen filgözü yeralır. Ilıklık girişinin karşısında traşlık olması mümkün D21 hücresine giriş vardır. D21, pandantifle geçilen basit kubbe ile örtülüdür, tepedeki yuvarlak açıklığın etrafında dairesel dizilmiş sekiz tane altıgen filgözü yeralır. Ilıklık girişinin sağındaki kapıdan tahminen hela ve temilik hücresi olan birbirine geçişli D22 ve D23 mekanlarına geçilir. D22 beşik tonozla örtülüdür ve doğrusal dizilmiş üç yuvarlak filgözü vardır.

D23 ise aynalı tonozla örtülüdür; örtünün merkezinde tek etrfaında dört altıgen filgözü bulunur.

Kadınlar kısmı sıcaklığı (S21), tıpkı S11 gibi ayrıtlı pandantifle geçilmiş sekizgen tabanlı kubbe ile örtülü merkezi mekan ve iki yanda düz çatıyla örtülü iki eyvandan oluşur. Kubbe üstünde sekizgen tepe açıklığı çevresinde iki halka halinde sekizer tane altıgen filgözü sıralanmıştır. Eyvanlar ise S11 eyvanlarının düzeninde filgözlerine sahiptir. Halvetler (H21 ve H22) birbirinin eşidir; trompla geçilen basit kubbelerin ortasında sekizgen tepe açıklığı ve bunun etrafında halka halinde dizilmiş sekiz tane altıgen filgözü yer alır.

Genelde erken dönemde Osmanlı hamamlarında kadınlar kısmı, erkekler kısmına göre daha ufak ve sade inşa edilirken, bu hamamda her iki kısmın da yaklaşık aynı büyüklük ve tezyinata sahip olduğu söylenebilir. Yapıda, beden duvarları genelde kaba yonu taş-tuğla almaşıktır. Fakat sıcaklık ve halvet ksıımlarında kaba yonu taş ile başlanıp tuğla ile devam edilen bölümler de vardır. Örtüler ve örtüye geçiş elemanları ise tuğladır. Her iki kısmın camekanı da yüksektir ve yapı, yol kotunun altında kaldığı günümüzde bile anıtsal etkiye sahiptir. Oldukça fazla tahribata uğramış olsa da duvarlarda malakari bezemeler, yıldız motifleri ve palmet dizileri dikkati çekmektedir. Geçiş ögelerinde ise en çok dilimli tromp ve ayrıtlı pandantif kullanımına rastlanır. Buna bağlı olarak da basit kubbelerin yanısra çokgen tabanlı kubbeler de az değildir. Ilıklık ve ikincil mekanlarda aynalı ve beşik tonoz da oldukça fazladır. Filgözlerinin de, özellikle değişik şekillerde kullanımlarıyla dikkati çeker.

Tablo 4.14. İznik 1.Murad Hamamı Envanter Formu

21	envanter kodu : İZN01 İZNİK 1.MURAD HAMAMI*	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
		Bursa İli, İznik ilçesi merkezi, Beyler Mahallesi, Atatürk Bulvarı	1362-1450	–	–	Metruk. Restorasyon çalışmaları yeni başlamış durumda	

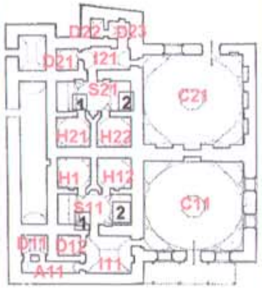

* Çizim için kaynak (Eyice,1960).
** I11 örtüsü yıkıktır.
*** S11 kubbesi kısmen yıkıktır.
**** H11 kubbesi kısmen yıkıktır.

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER (▨ = taralı hücre)

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe: basit	kubbe: çokgen tabanlı	kubbe: çokgen parçalı	kubbe: dilimli/düz yivli	kubbe: sarmal yivli	kubbe: mukarnas	kubbe: kaburgalı	tonoz: beşik	tonoz: yıldız	tonoz: çokgen tabanlı	tonoz: aynalı	tonoz: manastır	tonoz: tekne	tonoz: çapraz
C11	FC01-08,09,19	▨						ana örtü	▨													
I11**	FI11-10			▨				ana örtü											▨			
A11	FA11-01			▨				ana örtü								▨						
D11	FD11-03			▨				ana örtü											▨			
D12	FD12-01,02	▨						ana örtü	▨													
S11***	FS11-01,03	▨						ana örtü		▨												
						▨		2 örtü (x2)														
H11****	FH11-01	▨						ana örtü	▨													
H12	FH12-05	▨						ana örtü	▨													
C21	FC21-02	▨						ana örtü	▨													
I21	FI21-08			▨				ana örtü											▨			
D21	FD21-04	▨						ana örtü	▨													
D22	FD22-01			▨				ana örtü								▨						
D23	FD23-01			▨				ana örtü											▨			
S21	FS21-15,21	▨						ana örtü		▨												
						▨		2 örtü (x2)														
H21	FH21-02	▨						ana örtü	▨													
H22	FH22-05	▨						ana örtü	▨													

ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	PANDANTİF: ayrıtlı	PANDANTİF: mukarnaslı	TROMP: basit	TROMP: baklavalı	TROMP: yivli / dilimli	TROMP: ayrıtlı	TROMP: mukarnaslı	TASIRMA: basit	TASIRMA: üçgenli	TASIRMA: mukarnaslı	TASIRMA: çapraz tonozlu	TASIRMA: aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
C11	1						▨																	
I11**	–																							
A11	–																							
D11	–																							
D12	1	▨																						
S11***	1		▨																					
	–																							
H11****	1						▨																	
H12	1						▨																	
C21	1				▨																			
I21	–																							
D21	1	▨																						
D22	–																							
D23	–																							
S21	1		▨																					
	–																							
H21	1				▨																			
H22	1				▨																			

AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZ TANIMI: orta	MERKEZ TANIMI: 1.sıra	MERKEZ TANIMI: 2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C11		s				–											
I11**						–											
A11						L		8x1 a									
D11						D			3a				10a				
D12					o	D			z	6z			8a				
S11***																	
					d	L			z	6z		2a x2					
H11****																	
H12		s				D							8a				
C21		s				–											
I21					s	L,D						2a x2	8a				
D21		o				D							8a				
D22						L		3x1 o									
D23						D			a				4a				
S21		s				D							8a	8a			
					d	L			z	6z		2a x2					
H21		s				D							8a				
H22		s				D							8a				

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.148. İZN01'de FC11-08

Şekil 4.149. İZN01'de FC11-09

Şekil 4.150. İZN01'de FC11-19

Şekil 4.151. İZN01'de FI11-10

Şekil 4.152. İZN01'de FA11-01

Şekil 4.153. İZN01'de FD11-03

Şekil 4.154. İZN01'de FD12-01

Şekil 4.155. İZN01'de FD12-02

Şekil 4.156. İZN01'de FS11-01

Şekil 4.157. İZN01'de FS11-03

Şekil 4.158. İZN01'de FH11-01

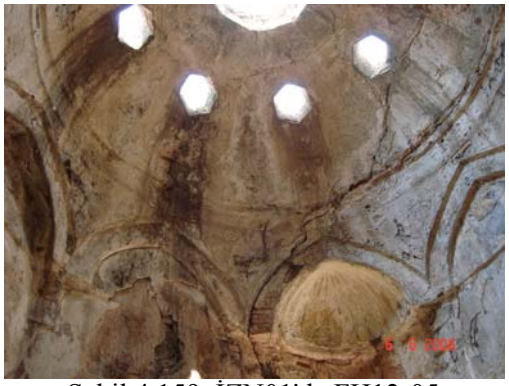

Şekil 4.159. İZN01'de FH12-05

Şekil 4.160. İZN01'de FC21-02

Şekil 4.161. İZN01'de FI21-08

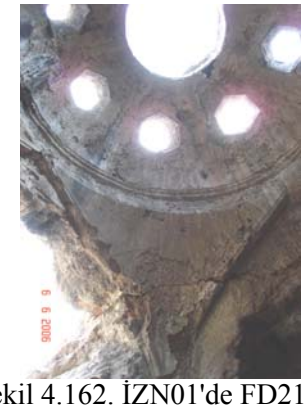

Şekil 4.162. İZN01'de FD21-04

Şekil 4.163. İZN01'de FD22-01

Şekil 4.164. İZN01'de FD23-01

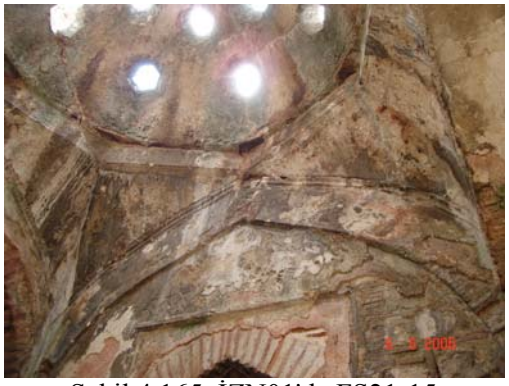

Şekil 4.165. İZN01'de FS21-15

Şekil 4.166. İZN01'de FS21-21

Şekil 4.167. İZN01'de FH21-01

Şekil 4.168. İZN01'de FH22-05

4.15 Bursa Kükürtlü Kaplıcası

sıra no : 22 envanter kodu : BUR04

Bursa il merkezinde, Kükürtlü caddesi üzerindedir. İçinde bulunduğu büyük park ve diğer ek yapılarla birlikte Uludağ Üniversitesi'nin mülkiyetindedir ve halen fizik tedavi merkezi olarak kullanılmaktadır. Isıtma sistemi olmayan, doğal sıcak su kullanılan kaplıca hamamıdır. Yapının incelemeye aldığımız erkekler kısmının ilk başta tek hamam olarak inşa edildiği, daha sonra 2.Bayezit döneminde camekanının yeniden yapıldığı ve yanına ayrı bir bina olarak kadınlar kısmının inşa edildiği bilinmektedir (V.G.M., 1983). Günümüzde bu iki bina, 19. ve 20. yüzyılda aralarına ve etraflarına

Şekil 4.169. Bursa Kükürtlü Kaplıcası dış görünüşü

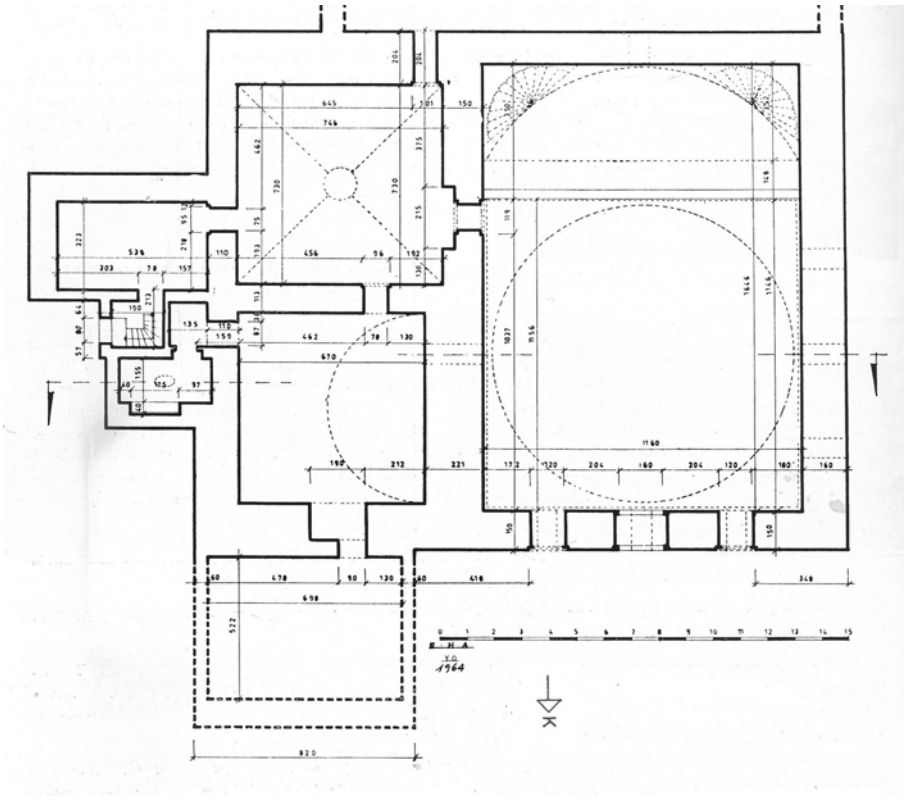

Şekil 4.170. Bursa Kükürtlü Kaplıcası planı (Ayverdi, 1966)

yapılmış eklerle birleştirilmiş, tek bir birim olarak hizmet vermektedir.

Birçok defa tamirat görmüştür.Yapının ılıklık (I11), sıcaklık (S11), halvet (H11), ılıklığa açılan hela (D11), sıcaklıkla bağlantılı aralık (A11) ve aralıtan geçilen işlevi belirsiz D12 hücreleri 1.Murat; soyunmalık (C11) kısmı ise 2.Bayezit dönemi eserleridir ve incelenmiştir.

Camekan (C11) oldukça büyük ve yüksek bir mekandır; merkezi mekan pandantifle geçilen basit kubbeyle örtülü olup, merkezde yuvarlak tepe açıklığı vardır. Camekanın eyvanı da oldukça büyüktür; dilimli tromplarla geçilmiş basit yarım kubbeyle örtülüdür.

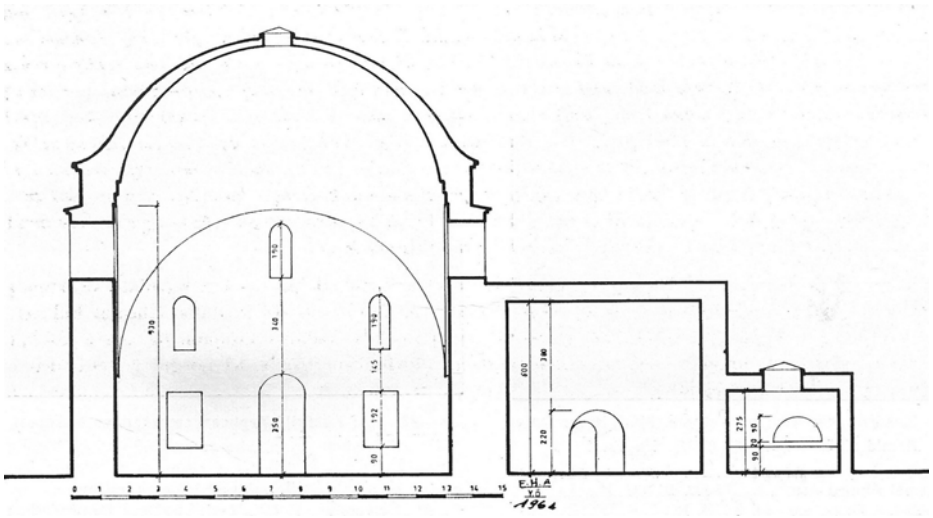

Şekil 4.171. Bursa Kükürtlü Kaplıcası kesidi (Ayverdi, 1966)

Ilıklık, manastır tonozla örtülüdür. Tepesinde yuvarlak açıklık bulunur. Helaların bulunduğu D11 hacmi ise beşik tonozla örtülüdür ve dörtgen tepe açıklığı vardır. Sıcaklık kısmı, iki yuvarlak tepe açıklığına sahip beşik tonozla örtülüdür. Sıcaklıktan geçilen aralık (A11) iki yuvarlak aydınlanma bacası olan aynalı tonozlu ufak bir mekandır. Aralıktan da yine aynalı tonozla örtülü, tepesinde bir elips, bir yuvarlak aydınlatma bacası olan D12 mekanına geçilir. Sıcaklığa ve sıcaksu kaynağına yakınlığı nedeniyle, Erat bu mekanın zamanında ufak bir halvet olduğu düşüncesindedir (Erat,1997). Bugün temizlik hücresi olarak kullanılmaktadır. Sıcaklıktan geçilen halvet de beşik tonoz örtülüdür ve iki adet dörtgen aydınlatma bacası vardır.

Yapı zaman içinde pek çok onarım görmüştür. Mevcut durumda içeride, sıva nedeniyle malzeme görülememektedir. Dışarıdan bakıldığında ise, duvarlarda

genelde kaba yonu taş; kemerler ve kalkan duvarlarda ve duvarların üst kotlarında tuğla kullanıldığı görülmektedir. Tahminen geçiş ögeleri de örtüler de tuğladır. Çatı ise kiremit ile kaplıdır. Yapıda 2.Bayezid dönemine ait camekanla; erken döneme ait diğer kısımlar arası mimari farklılıklar hemen dikkati çeker. Camekan dışında hiçbir mekanda kubbe veya geçiş öğesi yoktur; filgözü kullanılmamıştır. Çeşitli tonoz kullanımı vardır. Yapı süsleme açısından da son derece sadedir.

Tablo 4.15. Bursa Kükürtlü Kaplıcası Envanter Formu

envanter no : BUR04	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
22 BURSA KÜKÜRTLÜ KAPLICASI*	Bursa merkez, Kükürtlü caddesi	1362-1389	1.Murat	–	Halen Uludağ Üniversitesi'ne bağlı fizik tedavi merkezi olarak kullanılıyor	1. C11, 2.Bayezit dönemi ekidir. 2. Tamamı 2.Bayezit döneminde ikinci bir yapı olarak inşa edilmiş olan kadınlar kısmı incelemeye alınmamıştır.

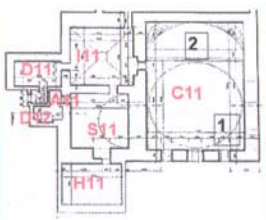

* Çizim için kaynak (Ayverdi,1966).

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI							kubbe cesitleri							tonoz cesitleri						
		KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
C11	FC11-01,04,06	▨						ana örtü	▨													
			▨					2. örtü	▨													
I11	FI11-02,03			▨				ana örtü												▨		
S11	FS11-03,07			▨				ana örtü								▨						
D11	FD11-03			▨				ana örtü								▨						
D12	FD12-05			▨				ana örtü											▨			
A11	FA11-02			▨				ana örtü											▨			
H11	FH11-03			▨				ana örtü								▨						

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF			TROMP					TASIRMA					DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM					ÜÇGEN DİZİ			
		basit	ayrıtlı	mukarnaslı	basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu		tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
C11 (ana örtü)	1	▨																						
C11 (2. örtü)	1						▨																	
I11	–																							
S11	–																							
D11	–																							
D12	–																							
A11	–																							
H11	–																							

ÖRTÜ SİSTEMİ — AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (U/D/M/S)	SERBEST	MATRİS	filgözü MERKEZLİ: MERKEZ TANIMI				KONSANTRİK				
									orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C11 (ana örtü)		o				–											
C11 (2. örtü)						–											
I11		o				–											
S11		2o				–											
D11			d			–											
D12			o,e			–											
A11			2o			–											
H11			2d			–											

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.172. BUR04'de FC11-01

Şekil 4.173. BUR04'de FC11-04

Şekil 4.174. BUR04'de FC11-06

Şekil 4.175. BUR04'de FI11-02

Şekil 4.176. BUR04'de FI11-03

Şekil 4.177. BUR04'de FS11-03

Şekil 4.178. BUR04'de FS11-07

Şekil 4.179. BUR04'de FD11-03

Şekil 4.180. BUR04'de FD12-05

Şekil 4.181. BUR04'de FA11-02

Şekil 4.182. BUR04'de FH11-03

4.16 Mudurnu Yıldırım Hamamı

sıra no : 23 envanter kodu : MUD01

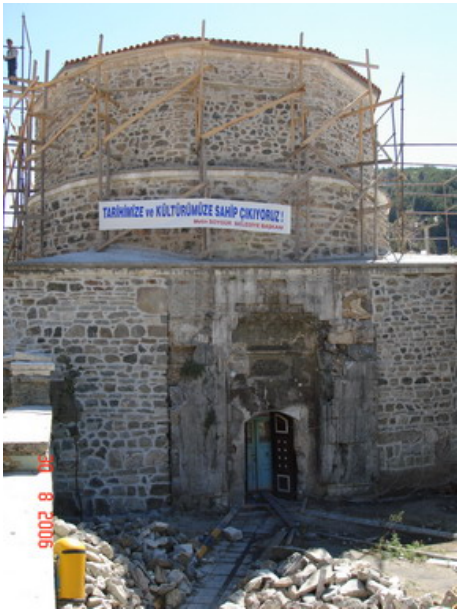

Şekil 4.183. Mudurnu Yıldırım Hamamı erkekler kısmı girisi

Bolu ilinin Mudurnu ilçesi merkezi, Büyükcami Mahallesi, Hamam sokakta çift hamamdır. Yıldırım Camii'nin karşısındadır. 1382 yılında, o sırada henüz şehzade olan Yıldırım Bayezit tarafından yaptırılmıştır. Kitabesi ve özet halinde vakfiyesi mevcuttur. Mimarı Ömer bin İbrahim'dir. Günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün mülkiyetindedir (K.T.V.K.K. ,2006). Erkekler kısmı hamam olarak faaliyet gösterirken yakın zamanda tamir amaçlı kapanmış; bir süredir kafeterya olarak işletilen kadınlar kısmı da bu tamir ve restorasyon çalışmasına dahil edilmiştir. Yapının restorasyon sonrası yine çifte hamam işleviyle hizmete açılması söz konusudur.

Şekil 4.184. Mudurnu Yıldırım Hamamı dış görünüsü

Hamamın inşaat çalışmaları ve iskeleler nedeniyle incelenemeyen camekan öncesi giriş bölümü, traşlık (D13) ve erkekler kısmı aralıkları (A11,A12,A13) ile betonarme çatılı kadınlar kısmı camekanı dışında tüm mekanları çalışılmıştır.

Erkekler kısmı camekanı (C11), köşelerde baklavalı tromplarla geçilen yüksek, basit kubbeye sahip büyük bir kare mekandır. Kubbe çift yalancı kasnaklarla çevrelenmiştir. Kubbe merkezinde yer alan kubbeciğin merkezinde bir, etrafında sekiz yuvarlak filgözü bulunur. Ayrıca baklava dizileri kotunda pencere açılmıştır.

C11'den keçelik (D11) ve ılıklığa (I11) geçişi sağlayan koridor şeklindeki aralığın (A11), B.Erat'ın çalışmasındaki (Erat, 1997) tanımı şöyledir: " Koridorun yanları kare, ortası dikdörtgen planlı kubbeyle örtülüdür. Kubbe duvarlara kuzeyden ve güneyden uzatılan prizmatik Türk üçgenleriyle oturtulmuştur. Ortasındaki yuvarlak göbekte, aydınlatmayı sağlayan yedi ışık gözü açılmıştır." Koridorun sağ ucu keçeliğe, sol ucu ise ılıklığa ulaşmaktadır.

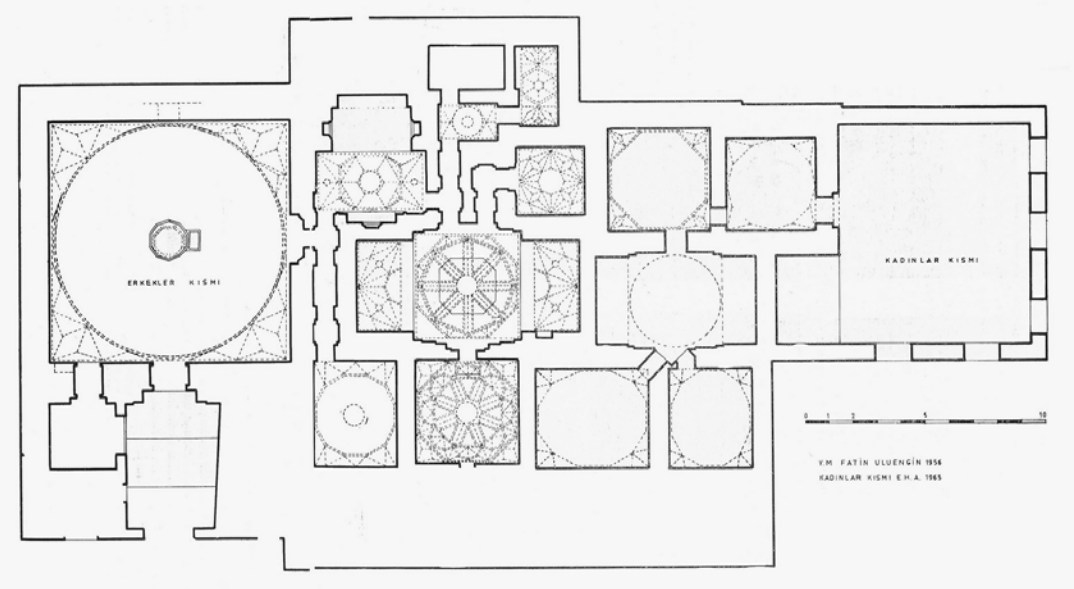

Şekil 4.185. Mudurnu Yıldırım Hamamı planı (Ayverdi,1966)

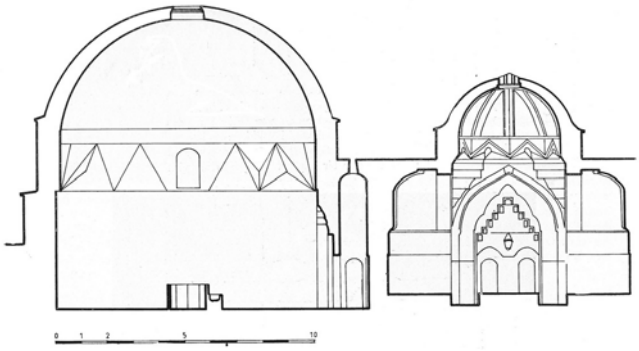

Şekil 4.186. Mudurnu Yıldırım Hamamı kesidi (Ayverdi, 1966)

Keçelik (D11), Türk üçgen kuşağı ile geçilmiş onikigen tabanlı bir kubbeyle örtülüdür. Kubbe merkezindeki yuvarlak kubbecik içinde merkezde bir yuvarlak ve etrafında altı adet damla şekilli filgözü mekanı aydınlatır.

Ilıklığın (I11) ana örtüsü yıldız tonozdur; geçiş için ayrıca çapraz tonoz taşırmalar yapılmıştır. Yıldız tonozun ortasındaki yuvarlak göbekte ortada bir yuvarlak ve etrafında altı damla şekilli filgözü ile iki uçta çapraz tonoz taşırmalar arasında birer yuvarlak filgözü bulunmaktadır. Ilıklığın derin eyvanı ise geniş sivri kemerle örtülüdür. Ilıklığın çıkışında yeralan ve sağ ucu sıcaklığa, sol ucu ise traşlık ve helaların holü

niteliğindeki D12 mekanına açılan A12 koridoru için, B.Erat'ın çalışmasında (Erat,1997), aynalı tonozla örtülü iki birimden oluştuğu belirtilmektedir. D12 hacmi, traşlık (D13) ve helalar (D14) arasında dolaşım işlevi taşır. Altıgen tabanlı kubbe, iki ucundaki üçgenli taşırmalarla dikdörtgen mekanı örter. Kubbe merkezinde yuvarlak aydınlatma bacası vardır. Kubbenin dış köşelerinde minik mekik şekilli oyuklarla süsleme yapılmıştır. Girilemeyen traşlık (D13) hacmiyle ilgili olarak, B.Erat'ın çalışmasında (Erat,1997)] beşik tonoz örtüsü ve tek sıra açılmış beş ışık gözünden aydınlatıldığı belirtilmiştir. Hela (D14) ise iki uçta üçer dekoratif destekle dikdörtgene tamamlanan altıgen parçalı kubbeyle örtülüdür. Kubbe merkezindeki kubbecik içinde tek yuvarlak filgözü bulunur. Kubbe içinde alçı üstüne süslemeler dikkati çeker.

Sıcaklık (S11) merkezi mekanı, sekiz parçalı kubbeyle örtülüdür. Geçiş elemanı olarak sırasıyla mukarnaslı pandantif, baklava kuşağı, üçgenli taşırma kullanılmıştır. Kubbenin ortasındaki göbek içinde merkezde bir yuvarlak ve etrafında altı damla şekilli filgözüyle, göbek etrafında dört yuvarlak filgözü bulunmaktadır. Mekanın iki ucundaki sivri kemerle ayrılmış iki eyvan üçer dekoratif destek elemanı ile geçişi yapılmış düz çatı ile örtülüdür. Her bir eyvanda desteklerin arasında ikişer yuvarlak filgözü bulunur.

Sıcaklıktan doğrudan geçilen halvetin (H11) kubbesi de sekiz parçalıdır. Geçiş, ilk önce köşelerde baklavalı tromplar ve daha sonra dilimli tromplarla iki kademedir. Bu şekilde üstüste tromp kullanımı oldukça az rastlanan bir uygulamadır. Kubbe merkezindeki yuvarlak kubbecik içinde ortada bir yuvarlak ve etrafında altı tane damla şekilli filgözü yeralır. Sıcaklıktan ikinci halvete A13 koridoruyla ulaşılır. B.Erat çalışmasında bu koridorun da aynalı tonozlu iki birimden oluştuğunu belirtmiştir (Erat,1997). A13 yoluyla ulaşılan ve Yıldırım Bayezit'e ayrıldığı söylenilen ikinci halvet (H12) manastır tonozla örtülüdür; geçiş için dekoratif destekler de kullanılmıştır. Tepede merkezde sekizgen tabanlı bir kubbecik içinde bir yuvarlak ve etrafında altı damla şekilli filgözü ile kubbecik dışında dört köşeye yakın yerleştirilmiş dört yuvarlak filgözü mekanı aydınlatır.

Kadınlar kısmı, gerek örtüye geçiş elemanları, gerek filgözleri ve diğer tezyinatla oldukça süslü sayılacak erkekler kısmına göre sadedir. Betonarme çatılı camekan (C21) incelenmemiştir. Camekandan geçilen genişçe aralık (A21) bölümü, onikigen tabanlı kubbeyle örtülüdür ve geçiş elemanı üçgen kuşağıdır. Tepede yuvarlak

kubbecik içinde bir, kubbecik etrafında da serbest olarak iki yuvarlak filgözü aralığı aydınlatır.

Ilıklık (I21), köşe geçişleri baklavalı tromp olan onikigen tabanlı bir kubbe ile örtülüdür. Kubbe merkezinde yuvarlak göbek içinde ortada bir yuvarlak, etrafında altı adet damla şekilli filgözü ile göbek etrafında üç adet yuvarlak filgözü aydınlık sağlar.

Sıcaklık (S21) örtüleri, merkezi mekanı örten ve ayrıtlı pandantifle geçilmiş onikigen kubbe ve iki yandaki eyvanları örten iki sivri geniş kemerdir. Kubbe merkezinde yuvarlak göbekte ortada bir yuvarlak ve etrafında altı damla şekilli filgözü ile göbek etrafında üç yuvarlak filgözü bulunur. Sıcaklıktan geçilen iki halvetten soldaki (H21) diğerine göre daha ufaktır; bunun dışında H21 ve H22 aynı mimari özellikleri taşırlar; ikisinin de hafif eliptik onikigen tabanlı kubbelerine geçiş Türk üçgen kuşağı ile yapılmıştır. Kubbenin merkezindeki yuvarlak kubbecik içinde ortada bir yuvarlak ve etrafında altı damla şekilli filgözü bulunur.

Yapının iç kısımlarında sıva nedeniyle, yapı malzemesi anlaşılmamaktadır; fakat dışarıdan halen devam etmekte olan restorasyonda kaba yonu taş örgü kullanıldığı görülmektedir. Hamam gerek koridorlu plan şeması, gerekse oldukça çeşitli örtü ve geçiş elemanlarıyla dikkat çekici ve konumuz açısından önemli bir örnektir. Değişik tonoz türleri ve örtüye geçiş ögeleri, çok kademeli geçişler görülür. Baklavalı tromp kullanılan az sayıdaki yapıdan biridir. Özellikle H11 halvetindeki tromp ağı benzeri iki kademeli geçiş dikkat çekicidir. Bu yoğun çeşitliliğe karşın, mukarnas son derece az kullanılmıştır.

Tablo 4.16. Mudurnu Yıldırım Hamamı Envanter Formu

envanter kodu : MUD01	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
23 MUDURNU YILDIRIM HAMAMI*	Bolu ili, Mudurnu ilçesi merkezi, Büyük Cami mahallesi, Hamam sokak	1382	Şehzadelik döneminde Yıldırım Bayezit	Ömer bin İbrahim	Tekrar hizmete açılmak üzere tamir olunmaktadır	1. Kadınlar kısmı camekanı (C21), betonarme çatılı olup incelenmemiştir. 2. Camekan girişi, D13, A11, A12, A13 mekanlarında inşaat nedeniyle çalışılamamıştır.

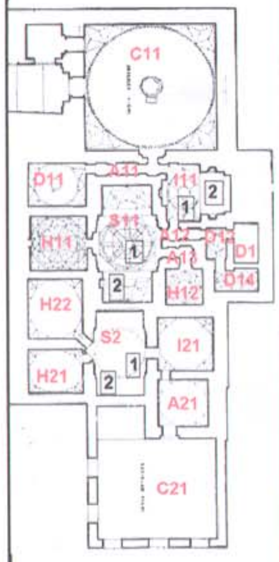

* Çizim için kaynak (Ayverdi,1966).

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI: KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe çeşitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz çeşitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
C11	FC11-07,08,10	X						ana örtü	X													
D11	FD11-03,04	X						ana örtü		X												
I11	FI11-01,02,03,06			X				ana örtü									X					
							X	2 örtü														
D12	FD12-01	X						ana örtü		X												
D14	FD14-01	X						ana örtü			X											
S11	FS11-02,03,04,05,12,14	X						ana örtü			X											
						X		2 örtü (x2)														
H11	FH11-01,03,04,10	X						ana örtü			X											
H12	HF12-01,04,05			X				ana örtü												X		
A21	FA21-01,02,05	X						ana örtü		X												
I21	FI21-03	X						ana örtü		X												
S21	FS21-02	X						ana örtü		X												
							X	2 örtü (x2)														
H21	FH21-01	X						ana örtü		X												
H22	–	X						ana örtü		X												

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TAŞIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
C11	1					X																		
D11	1																						X	
I11	1												X											
	–																							
D12	1										X													
D14	1														X									
S11	3			X							X													X
	1														X									
H11	2					X	X																	
H12	1														X									
A21	1																						X	
I21	1					X																		
S21	1		X																					
	–																							
H21	1																						X	
H22	1																						X	

ÖRTÜ SİSTEMİ — AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ, MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C11				s		D			o	8o							
D11				o		D			o	6q							
I11					o	L			o	6q		o					
						–											
D12			o			–											
D14				o		D			o								
S11					o	D			o	6q			4o				
						L		1x2 o									
H11				o		D			o	6q							
H12				s		D			o	6q			4o				
A21				o		S	3o		o								
I21					o	D			o	6q			3o				
S21					o	D			o	6q			3o				
						–											
H21				o		D			o	6q							
H22				o		D			o	6q							

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.187. MUD01'de FC11-07

Şekil 4.188. MUD01'de FC11-08

Şekil 4.189. MUD01'de FC11-10

Şekil 4.190. MUD01'de FD11-03

Şekil 4.191. MUD01'de FD11-04

Şekil 4.192. MUD01'de FI11-01

Şekil 4.193. MUD01'de FI11-02

Şekil 4.194. MUD01'de FI11-03

Şekil 4.195. MUD01'de FI11-06

Şekil 4.196. MUD01'de FD12-01

Şekil 4.197. MUD01'de FD14-01

Şekil 4.198. MUD01'de FS11-02

Şekil 4.199. MUD01'de FS11-03

Şekil 4.200. MUD01'de FS11-04

Şekil 4.201. MUD01'de FS11-05

Şekil 4.202. MUD01'de FS11-12

Şekil 4.203. MUD01'de FS11-14

Şekil 4.204. MUD01'de FH11-01

Şekil 4.205. MUD01'de FH11-03

Şekil 4.206. MUD01'de FH11-04

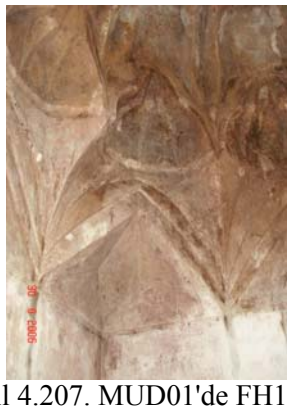

Şekil 4.207. MUD01'de FH11-10

Şekil 4.208. MUD01'de FH12-01

Şekil 4.209. MUD01'de FH12-04

Şekil 4.210. MUD01'de FH12-05

Şekil 4.211. MUD01'de FA21-01

Şekil 4.212. MUD01'de FA21-02

Şekil 4.213. MUD01'de FA21-05

Şekil 4.214. MUD01'de FI21-03

Şekil 4.215. MUD01'de FS21-02

Şekil 4.216. MUD01'de FH21-01

4.17 Eskiçağa Yıldırım Hamamı

sıra no : 24 envanter kodu : GER01

Şekil 4.217. Eskiçağa Yıldırım Hamamı dış görünüşü

Bolu ili, Gerede ilçesine bağlı Eskiçağa köyünde dere kenarında tek hamamdır. 1388'de Yıldırım Bayezit adına yapılmıştır (Ayverdi, 1966) ve (V.G.M.,1977). Yakın zamana dek kullanılmaktayken, sahibi Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. Köy sakinleri, bundan sonra hamamın ısıtma sisteminin bozulduğunu ve bu yüzden artık kullanılamadığını söylemektedirler. Öte yandan ahşap çatılı olarak sonradan orijinal camekan yerine inşa edilen kısım, son yağmurlarda çökmüştür. Bunun dışında hamam temiz ve bakımlı durumdadır ve kilitli durmaktadır.

Ahşap çatılı olan camekan (C01) dışında tüm bölümleri incelenmiştir. Kalıntıları belli olan asıl camekan kare planlıyken, mevcuttaki dikdörtgendir (V.G.M., 1977).

Ilıklık (I01), kısa dizi baklavalarla geçilmiş basit kubbeyle örtülüdür; kubbenin ortasında yuvarlak tepe açıklığı bulunur.

Sıcaklık içinden geçilen traşlık (D01) basık kemerli beşik tonoz örtülü ve tek yuvarlak aydınlık bacalıdır. D01'den geçilen hela (D02) ise düz çatılı ve tek yuvarlak aydınlık bacalıdır.

Sıcaklıkta (S01) göbek taşı üzeri basit kubbe ile örtülüdür. Geçiş elemanı ilk kademede baklavalı tromp, ikincide kalın üçgen kuşağıdır. Kubbe merkezinde yuvarlak tepe açıklığı ve etrafında sekiz tane sekiz köşeli yıldız şeklinde filgözü dizilmiştir. Sıcaklık eyvanı dilimli yarım kubbe ile örtülmüştür; geçiş elemanı tromptur. Daha alçak olan yarım kubbe ve göbektaşını örten tam kubbe birbirine bitişiktir; bu noktada kubbenin üçgen kuşağı kesintiye uğratılıp yarım kubbeye yer verilmiştir.

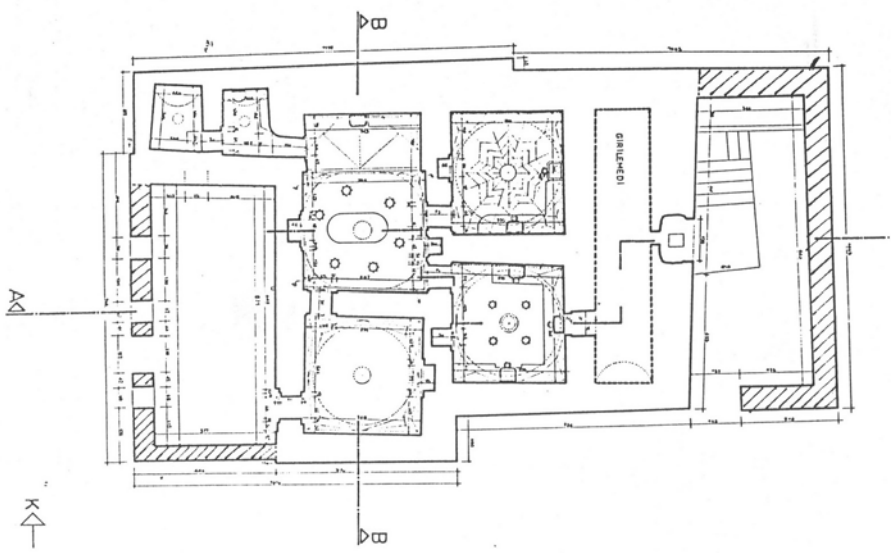

Şekil 4.218. Eskiçağa Yıldırım Hamamı planı (Erat,1997)

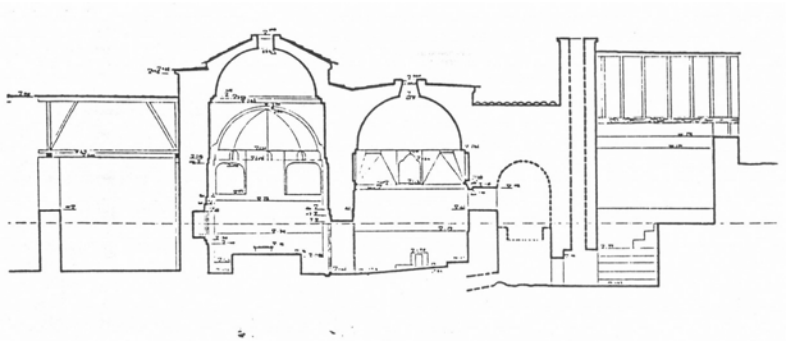

Şekil 4.219. Eskiçağa Yıldırım Hamamı AA kesidi (Erat,1997)

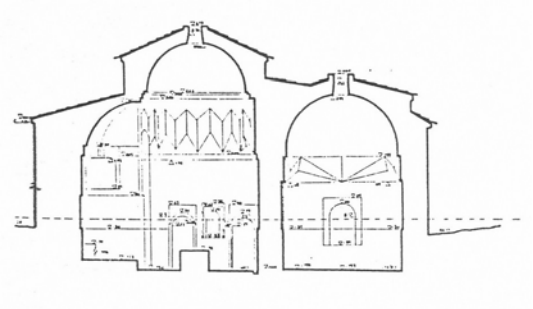

Şekil 4.220. Eskiçağa Yıldırım Hamamı BB kesidi (Erat,1997)

Sıcaklıktan geçilen yanyana iki halvetten soldaki (H01), tepesinde yuvarlak tepe açıklığı olan sekiz dilimli kubbeyle örtülüdür. Gelin halveti denilmektedir. Kubbede hem boyuna hem de merkezden dışarı doğru içiçe yıldızlar şeklinde dilimler yapılmıştır. Geçiş elemanı iki kademelidir: köşelerde baklavalı tromp ve ardından

üçgen kuşağı. Kubbenin üçgen kuşağı ile birleşim bölgesinde kalan üçgen bölgelere de sıvayla istiridye şekli verilmiştir.

Sağdaki halvet (H02) ise köşelerde kısa dizi üçgenlerle geçilmiş basit kubbeyle örtülüdür. Kubbe merkezindeki ufak yuvarlak kubbecik içinde tek yuvarlak, çevresinde ise dört adet sekiz köşeli yıldız şeklinde filgözü mekanı aydınlatır.

Bir köy hamamına göre oldukça süslü ve büyük bir hamamdır. Geçmişte önemli bir yerleşme olduğunu düşündürtmektedir. İç mekanlar sıvalı olduğundan malzeme anlaşılmamaktadır; fakat dışarıdan kabayonu taş duvar örgüsü ve tuğla örtüler görülür. Köylüler hamamın duvar dolgusunda kullanılan taş malzemenin yöreye özgü "köfün taşı" adı verildiğini belirtmektedirler. Hamamda pandantif hiç kullanılmamıştır; buna karşın yoğun şekilde üçgen ve baklava dizisi kullanılmıştır. Baklavalı tromp ve yıldız şekilli filgözü kullanılan az sayıda hamamdan biridir. Dilimli kubbe kullanımı vardır. Halvetler, iki kademeli geçişli ve özellikle süslüdür.

Tablo 4.17. Gerede Eskiçağa Köyü Hamamı Envanter Formu

24	envanter kodu : GER01 GEREDE ESKİÇAĞA KÖYÜ HAMAMI *
yeri	Bolu ili, Gerede ilçesi, Eskiçağa köyü
yapım tarihi	1388
yaptıran	Yıldırım Bayezid
mimarı	–
durumu	Isıtma sistemi bozuk olduğundan kullanılmıyor; temizlenip kilitlenmiş. Camekanın ahşap çatısı son yağmurlarda çökmüş.
notlar	1. Camekan ahşap çatılı olduğundan incelenmedi.

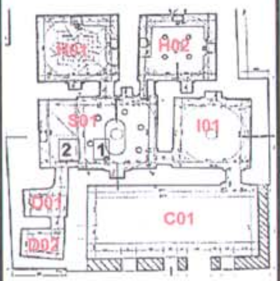

* Çizim için kaynak (Erat,1997).

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI: KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe çeşitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz çeşitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
I01	FI01-02	▨						ana örtü	▨													
D01	–			▨				ana örtü								▨						
D02	–					▨		ana örtü														
S01	FS01-01,02,10	▨						ana örtü	▨													
			▨					2.örtü				▨										
H01	FH01-01,02	▨						ana örtü				▨										
H02	FH02-01	▨						ana örtü	▨													

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
I01	1																					▨		
D01	–																							
D02	–																							
S01	2					▨																	▨	
	1				▨																			
H01	2					▨					▨													
H02	1																				▨			

ÖRTÜ SİSTEMİ — AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
I01		o				–											
D01			o			–											
D02			o			–											
S01		o				D							8w				
						–											
H01		o				–											
H02				o		D			o				4w				

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.221. GER01'de FI01-02

Şekil 4.222. GER01'de FS01-01

Şekil 4.223. GER01'de FS01-02

Şekil 4.224. GER01'de FS01-10

Şekil 4.225. GER01'de FH01-01

Şekil 4.226. GER01'de FH01-02

Şekil 4.227. GER01'de FH02-01

4.18 Bolu Orta Hamamı

sıra no : 25 envanter kodu : BOL01

Bolu il merkezinde Yıldırım Meydanında çift hamamdır. 1388'de henüz şehzade olan Yıldırım Bayezit yaptırmıştır (V.G.M.,1977) ve (K.T.V.K.K.,2006). Kitabesi vardır. Mimarı Ömer bin İbrahim'dir. Kadınlar kısmı soyunmalığı mevcut değildir; yerine kafeterya yapılmıştır. Kadınlar kısmının kalanı ve erkekler kısmı yakın zamanda restore edilmiştir. Tümü birlikte tek hamam olarak işletilmektedir. Hamamın değişikliğe uğramış kadınlar kısmı camekanı dışındaki bölümleri incelenmiştir.

Şekil 4.228. Bolu Orta Hamamı genel görünüşü

Erkekler kısmı camekanı (C11), köşelerde kısa dizi baklavalarla geçilmiş basit kubbeyle örtülüdür; kubbenin ortasında sekizgen tepe açıklığı bulunur. Camekandan küçük bir aralığa geçilir (A11). Burası ortada dörtgen aydınlık bacası ve tek yuvarlak filgözü olan aynalı tonozla örtülüdür.

Aralıktan geçilen ılıklık (I11) istiridye dilimli tromplarla geçilen sekizgen tabanlı kubbeyle örtülüdür. Kubbenin dış köşelerine doğru girintili yaprak motifleri uygulanmıştır. Merkezde küçük yuvarlak kubbecik içinde bir yuvarlak filgözü ve etrafında altı yuvarlak filgözü ile aydınlatılmıştır. Ilıklıktan girilen helaların başlangıcı olan D11 mekanı düz çatıyla örtülüdür. Yine ılıklıktan girilen H11 halveti, üçgen kuşağı ile geçilmiş sekizgen tabanlı kubbeyle örtülüdür; kubbe eteğinde köşelere yakın girinti halinde yaprak motifleri vardır. Kubbenin merkezindeki ufak yuvarlak kubbecik içinde tek yuvarlak filgözü ile aydınlanır. Ilıklıkla sıcaklık arasındaki aralık (A12) aynalı tonoz örtülüdür ve dörtgen aydınlık bacası içinde dörtgen filgözü vardır. A12'den geçilerek ulaşılan oval planlı traşlık (D12) oval kubbeye ve yuvarlak tek filgözüne sahiptir.

Sıcaklık (S11) üçlü düzlem üçgenlerle geçilmiş basit kubbe ile örtülüdür. İki yanda geniş aynalı kemerli eyvanlar bulunur. Kubbenin merkezindeki yuvarlak göbek içinde ortada bir yuvarlak ve etrafında sekiz damla şekilli filgözü ile göbek etrafında sekiz yuvarlak filgözü mekanı aydınlatır. Sıcaklıkla yanındaki halvet (H13) arasındaki halvet kapısı üstünde bulunan mermer şebekeli yüksek pencere fazla rastlanmayan ilginç bir detaydır.

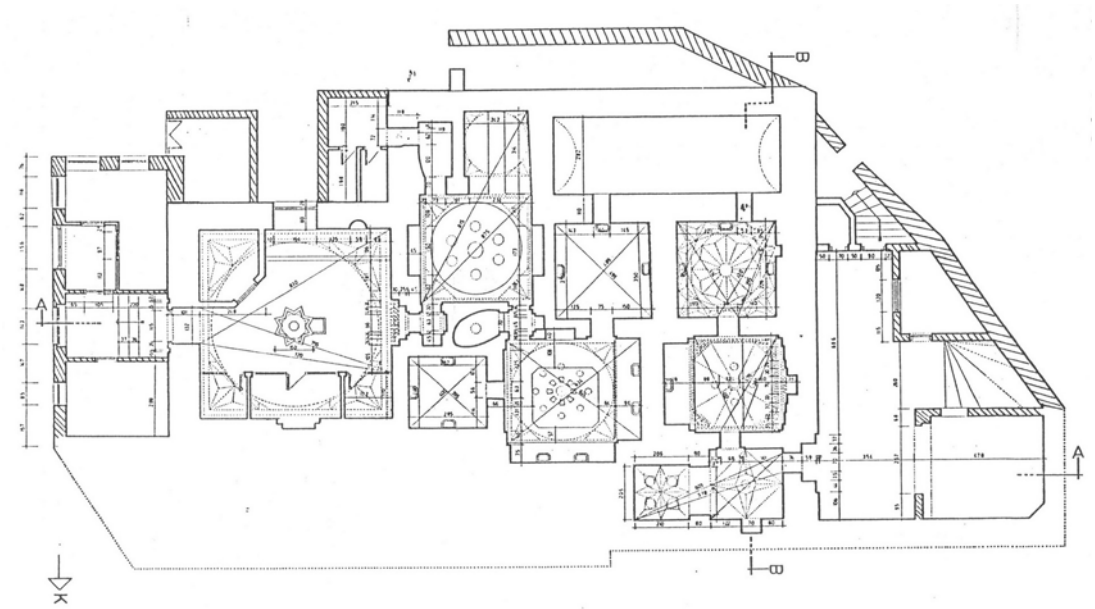

Şekil 4.229. Bolu Orta Hamamı planı (Erat, 1997)

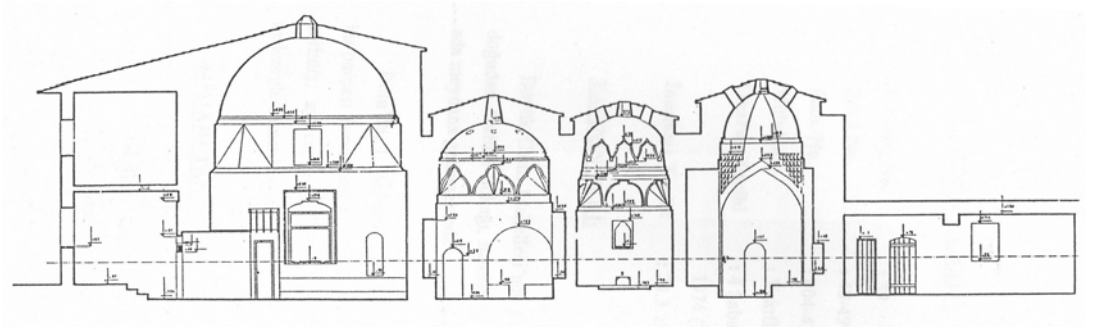

Şekil 4.230. Bolu Orta Hamamı AA kesidi (Erat, 1997)

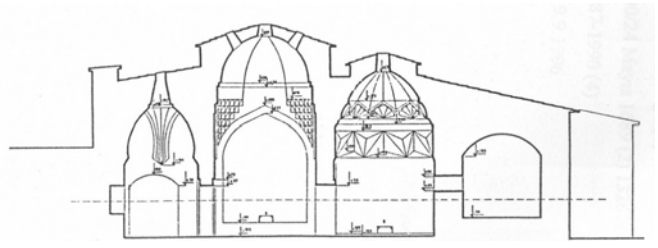

Şekil 4.231. Bolu Orta Hamamı BB kesidi (Erat,1997)

H12 halveti, dilimli trompla geçilmiş sekizgen tabanlı kubbeyle örtülüdür. Kubbe merkezindeki ufak yuvarlak kubbecik içinde bir yuvarlak, onun etrafında da dört yuvarlak filgözü bulunur. Kubbe dilimli değilse de, içi dilimli desenlerle süslenmiştir. H13 halveti ise mukarnas kubbeyle örtülüdür; tepede yuvarlak kubbecik içinde tek yuvarlak filgözünden ışık alır.

Kadınlar kısmı ılıklığı (I21) manastır tonozla örtülüdür; dekoratif destek elemanları da kullanılmıştır. Tonoz merkezindeki sekizgen tabanlı kubbecik içinde tek yuvarlak filgözüyle aydınlatılır. Ilıklığa bitişik kare hacim (D21) yıldız tonoz ile örtülüdür; köşelere yakın simetrik dört yuvarlak filgözü bulunur.

Kadınlar kısmı sıcaklığı (S21) ise, mukarnaslı düzlem üçgenle geçilen sekizgen parçalı kubbe ile örtülüdür. Yan eyvanı ise geniş kemerle geçilmiştir. Kubbe merkezindeki yuvarlak kubbecik içinde bir yuvarlak ve etrafında da dört adet yuvarlak filgözüyle aydınlatılır. Sıcaklığa bitişik halvet (H21) sekizgen parçalı kubbe ile örtülüdür. İki kademeli geçişin alt kısmında baklava kuşağı, bunun üstünde ise üçgenli taşırma yer alır. Kubbe merkezindeki yuvarlak kubbecik içinde tek filgözü mekana ışık sağlar.

Hamamın dış cephelerinde, duvarlar kesme taş örgülüdür. Örtü ve örtüye geçiş ögelerinde ise tuğla kullanılmıştır. Çatı örtüsü ise kiremittir. Büyük ve süslü bir yapı olan Orta Hamam'da, mimarı Ömer bin İbrahim'in diğer hamamlarında olduğu gibi koridorlu plan şeması, aynalı kemerler ve farklı örtü ve geçiş ögeleri ile çok kademeli geçişler dikkati çekmektedir. İstiridye benzeri, dilimli tromplar bir yeniliktir. Bu yapıda mukarnas kullanımı da öncekilere göre artmış görünmektedir.

Tablo 4.18. Bolu Orta Hamamı Envanter Formu

25	envanter kodu : BOL01 / BOLU ORTA HAMAM*	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
		Bolu ili merkezi, Yıldırım Meydanı	1389	Henüz şehzade olan Yıldırım Bayezid	Ömer bin İbrahim	Kadınlar camekanı mevcut değil, yeri kafeterya olmuş. Diğer tüm kısımlar yeni restore edilmiş ve birlikte tek hamam olarak işletiliyor.	1. C21 tamamen değiştiği için incelenmemiştir.

* Çizim için kaynak (Erat,1997).
** H21 fotoğrafı için kaynak (Yüksel,1993).

ÖRTÜ SİSTEMİ

ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI: KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe çeşitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz çeşitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz	DÜŞEYDE KADEME SAYISI
C11	FC11-01.05	■						ana örtü	■														1
A11	FA11-01			■				ana örtü											■				–
I11	FI11-04	■						ana örtü		■													1
D11	–					■		ana örtü															–
H11	FH11-08	■						ana örtü		■													1
D12	–	■						ana örtü	■														–
A12	FA12-01			■				ana örtü											■				–
S11	FS11-04,07	■						ana örtü	■														1
							■	2.örtü (x2)															–
H12	FH12-07	■						ana örtü		■													1
H13	FH13-05	■						ana örtü						■									–
I21	FI21-05			■				ana örtü												■			1
D21	–			■				ana örtü									■						–
S21	FS21-05,06	■						ana örtü			■												1
							■	2.örtü															–
H21	FH21-01**	■						ana örtü			■												2

ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TAŞIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
C11																					■		
A11																							
I11						■																	
D11																							
H11																						■	
D12																							
A12																							
S11																	■						
H12						■																	
H13																							
I21														■									
D21																							
S21																			■				
H21										■													■

AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	SERBEST	MATRİS	filgözü MERKEZLİ, MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C11		s				–											
A11			d			D			o								
I11				o		D			o				6o				
D11						–											
H11				o		D			o								
D12						D			o								
A12			d			D			d								
S11					o	D			o	8q			8o				
						–											
H12				o		D			o				4o				
H13				o		D			o								
I21				s		D			o								
D21						D							4o				
S21				o		D			o				4o				
						–											
H21				o		D			o								

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.232. BOL01'de FC11-01

Şekil 4.233. BOL01'de FC11-05

Şekil 4.234. BOL01'de FA11-01

Şekil 4.235. BOL01'de FI11-04

Şekil 4.236. BOL01'de FH11-08

Şekil 4.237. BOL01'de FA12-01

Şekil 4.238. BOL01'de FS11-04

Şekil 4.239. BOL01'DE FS11-07

Şekil 4.240. BOL01'de FH12-07

Şekil 4.241. BOL01'de FH13-05

Şekil 4.242. BOL01'de FI21-05

Şekil 4.243. BOL01'de FS21-05

Şekil 4.244. BOL01'de FS21-06

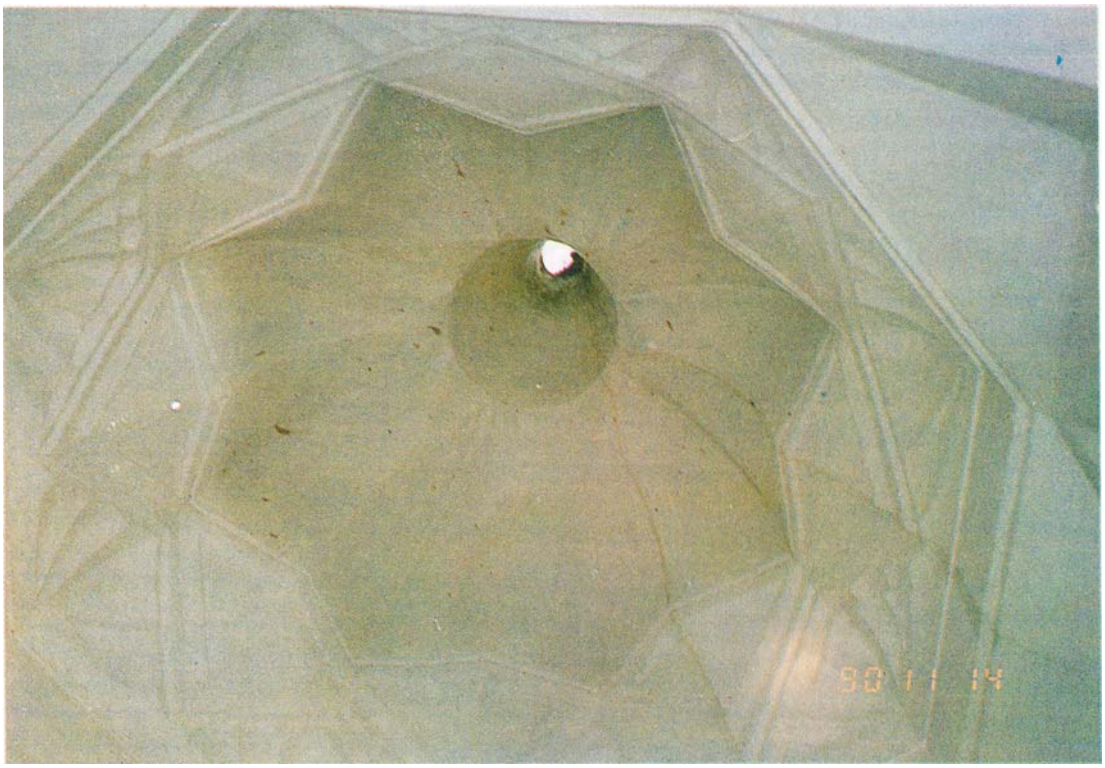

Şekil 4.245. BOL01'de FH21-01 (Yüksel,1993)

4.19 Edirne Saray Hamamı

sıra no : 26 envanter kodu : EDİ01

Edirne merkezinde Selimiye Camisi' nin güneydoğusunda, Muradiye Küçükpazar caddesi No:2'de çifte hamamdır. Eski sarayın hamamı iken, arsasına Selimiye camii yapılınca çarşı hamamına çevrilmiştir. Eski sarayın yapımına 1.Murat döneminde başlandığı ve hamamın da Yıldırım Bayezit döneminde saray genişletilirken eklendiği düşünülmekte ve bu nedenle hamam, 1389-1402 arasına tarihlenmektedir (Ayverdi,1966). Yapı halen metruk durumda olup, camekan kısımları yıkıktır. Üzerindeki tabelaya göre Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmesi sözkonusudur. Erkekler kısmının kısmen yıkık olan sıcaklığına iskele kurulmuş olduğundan incelenmesi mümkün olmamıştır. Hamamın erkekler kısmında aralık (A11), WC (D11), ılıklık (I11) mekanları, kadınlar kısmında ise aralık (A21), WC (D21), sıcaklık (S21) ve üç halvet (H21, H22, H23) sağlam durumdadır.

Şekil 4.246. Edirne Saray Hamamı dış görünüşü

Erkekler kısmı aralığında (A11), sekizgen tabanlı kubbeye baklava kuşaklama ile geçilmiştir. Tepedeki yuvarlak kubbecikte, ortada bir ve etrafında üç yuvarlak filgözü, kubbecik etrafında da sekiz yuvarlak filgözü bulunur. Helada ise (D11) altıgen tabanlı kubbeye tek düzlem üçgen ile geçilmiştir. Örtü ortasındaki yuvarlak kubbecik içinde tek, kubbecik etrafında yedi adet yuvarlak filgözü ile aydınlatılır.

Erkekler bölümü ılıklığında (I11) dikdörtgen olan mekandan mukarnas kubbeye geçişte kısa kenarlarda biri mukarnaslı, diğeri basit olan iki adet taşırma ile, uzun kenarlarda ise bir adet basit taşırma ile kareye ulaşılmış; daha sonra mukarnas dolu tromplarla açıklık iyice ufaltılıp örtü mukarnas kubbeyle tamamlanmıştır. Bu haliyle dikeyde iki ila üç kademeden sonra örtü sözkonusudur. Tepede yuvarlak tepe açıklığı ve etrafında köşelere doğru simetrik yerleştirilmiş dört adet yuvarlak filgözü bulunur.

Kadınlar kısmı aralığı (A21) köşelerde kısa dizi baklavayla geçilmiş, sekizgen tabanlı kubbeyle örtülüdür. Kubbe ortasındaki yuvarlak göbekte ortada bir, etrafında beş yuvarlak filgözü yeralır. Hela (D21) örtüsü de hemen hemen aynıdır ama kubbesinin ortasındaki yuvarlak kubbecik içinde üç adet yuvarlak filgözü bulunur.

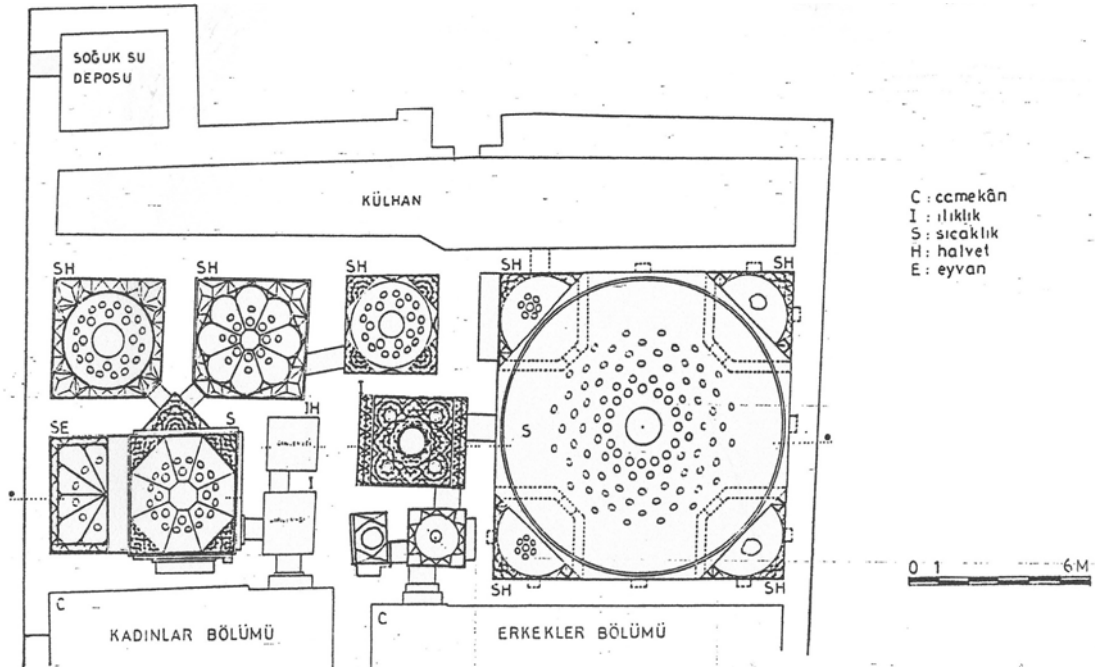

Şekil 4.247. Edirne Saray Hamamı planı (Büyükdığan, 1989)

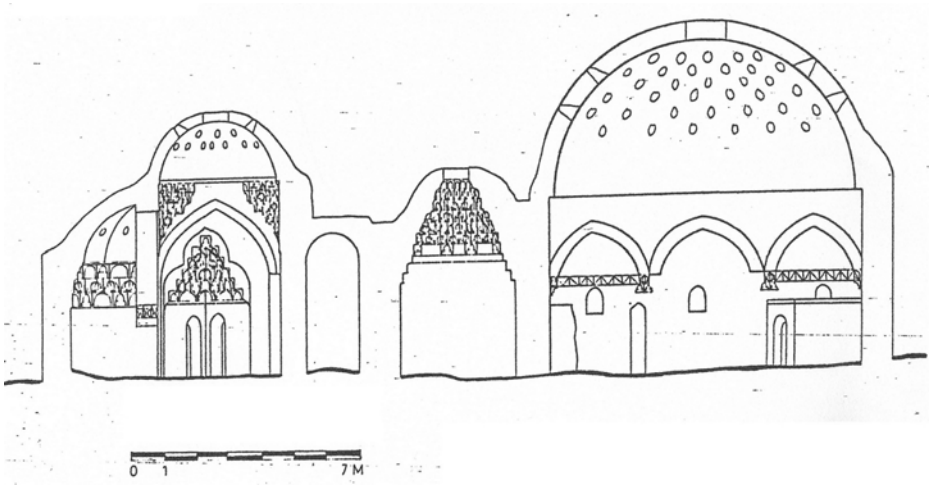

Şekil 4.248. Edirne Saray Hamamı kesidi (Büyükdığan, 1989)

Kadınlar bölümü sıcaklığında (S21) geniş bir sivri kemerle ayrılmış iki örtü kullanılmıştır. Girişi karşılayan sekizgen parçalı kubbeye mukarnas dolu pandantiflerle geçilirken; derin bir eyvan oluşturan ikinci örtü dilimli yarı kubbedir ve geçiş mukarnaslı bir dizi taşırma ile yapılmıştır. Tam kubbe üstünde sekizgen tepe açıklığı ve etrafında ilk sırada sekiz, ikinci sırada da onaltı yuvarlak filgözü bulunur.

Dilimli yarım kubbede ise dairesel yerleştirilmiş altı yuvarlak filgözü vardır. Sıcaklığa açılan halvet kapıları ile giriş kapısı nişlerinin mukarnaslı örtüleri vardır.

Kadınlar kısmı soldaki halvette (H21) baklava kuşağı ile geçilmiş basit kubbe üstünde yuvarlak tepe açıklığı, açıklık etrafında da ilk sırada sekiz, ikincide onaltı yuvarlak filgözü bulunur. Sağdaki halvette (H22) dilimli kubbeye geçişte değişik bir tür baklavalı üçgen kuşağı kullanılmıştır. Tepede yuvarlak açıklık, etrafında da iki sıra sekizerli yuvarlak filgözü yerleştirilmiştir. H22'den geçilerek ulaşılan üçüncü halvette ise (H23) basit kubbeye geçişte dikeyde değil ama yatayda kademelenme sözkonusudur. Kubbeye geçişi sağlayan mukarnas dolu trompların arası kenarlarda baklava kuşağı ile birleştirilmiştir. H23 kubbesinde de yuvarlak tepe açıklığı ve bunun etrafında ilk sırada yedi, ikinci sırada ondört yuvarlak filgözü bulunur.

Saray Hamamı'nda beden duvarları 1 sıra kaba yonu taş-2 sıra tuğla almaşıktır. Örtüler ve geçişler, filgözlerini taşıyan kubbecikler tuğla ile örülmüştür. Filgözü yerlerindeki toprak künkler bugün de görülebilmektedir. Bu hamamda taşırma kullanımı ve çok kademeli geçişler örtüyü yüksek kılmıştır. Bol ışıklı olan mekanlarda, yoğun şekilde filgözleri ve günümüzde yıkılmış olan kubbe fenerleriyle aydınlatma yapılmıştır. Örtüde, tonoza taşırmalar dahil, hiç yer verilmezken değişik kubbe türlerine rastlanır. En çok kullanılan geçiş ögeleri taşırma ile üçgen ve baklava kuşaklarıdır. Baklavalı geçişlerde, değişik üç boyutlu formlar oluşturulması dikkati çeker. Mukarnas da yoğun kullanılmıştır.

Tablo 4.19. Edirne Saray Hamamı Envanter Formu

26	envanter kodu : EDI01	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
	EDİRNE SARAY HAMAMI *	Edirne Merkez Selimiye camii güneydoğusu, Muradiye Küçükpazar caddesi No:2	1389-1402	Yıldırım Bayezit	–	Metruk. Hem erkekler hem kadınlar bölümü camekanları yıkılmış	S11 bölümüne iskele kurulu olduğundan girilemedi.

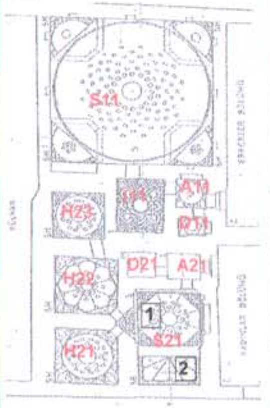

* Çizim için kaynak (Büyükdığan,1989).
** H23'de aynı düşey kademede köşelerde mukarnaslı tromp, kenarlarda baklava-kısa dizi şaşırtmalı düzende kullanılmış.

ÖRTÜ SİSTEMİ – ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER	(kullanılan örtüler ve sayıları)	kubbe: basit	kubbe: çokgen tabanlı	kubbe: çokgen parçalı	kubbe: dilimli/düz yivli	kubbe: sarmal yivli	kubbe: mukarnas	kubbe: kaburgalı	tonoz: beşik	tonoz: yıldız	tonoz: çokgen tabanlı	tonoz: aynalı	tonoz: manastır	tonoz: tekne	tonoz: çapraz
A11	FA11-01,02	▨						ana örtü		▨												
D11	FD11-01	▨						ana örtü		▨												
I11	FI11-01,03,04,05	▨						ana örtü						▨								
A21	FA21-02	▨						ana örtü		▨												
D21	FD21-01,02	▨						ana örtü		▨												
S21	FS21-04,06,07,11,13,14,15,21,22,23,24,26	▨						ana örtü			▨											
			▨					2.örtü (x3)				▨										
H21	FH21-01,02	▨						ana örtü	▨													
H22	FH22-01,02,05,09,12,15,17	▨						ana örtü				▨										
H23 **	FH23-04,12,20,21	▨						ana örtü	▨													

ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	PANDANTİF: ayrıtlı	PANDANTİF: mukarnaslı	TROMP: basit	TROMP: baklavalı	TROMP: yivli / dilimli	TROMP: ayrıtlı	TROMP: mukarnaslı	TAŞIRMA: basit	TAŞIRMA: üçgenli	TAŞIRMA: mukarnaslı	TAŞIRMA: çapraz tonozlu	TAŞIRMA: aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	ÜÇGEN DÜZLEM: 2li	ÜÇGEN DÜZLEM: 3lü	ÜÇGEN DÜZLEM: çoklu	ÜÇGEN DÜZLEM: mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	ÜÇGEN DİZİ: baklavalı-kısa dizi	ÜÇGEN DİZİ: basit-kuşaklama	ÜÇGEN DİZİ: baklavalı-kuşaklama
A11	1																							▨
D11	1															▨								
I11	2									▨		▨												
A21	1																					▨		
D21	1																					▨		
S21	1			▨																				
	1											▨												
H21	1																							▨
H22	1																							▨
H23 **	1								▨													▨		

AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	filgözü: MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	MERKEZ TANIMI: 1.sıra	MERKEZ TANIMI: 2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	KONSANTRİK: 2.sıra	KONSANTRİK: 3.sıra	KONSANTRİK: 4.sıra	KONSANTRİK: 5.sıra
A11				o		D			o	3o			8o				
D11						D			o				7o				
I11		o				D							4o				
A21					o	D			o	5o							
D21				o		D			3o								
S21		s				D							8o	16o			
						D							6o				
H21		o				D							8o	16o			
H22		o				D							8o	8o			
H23 **		o				D							7o	14o			

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.249. EDİ01'de FA11-01

Şekil 4.250. EDİ01'de FA11-02

Şekil 4.251. EDİ01'de FD11-01

Şekil 4.252. EDİ01'de FI11-01

Şekil 4.253. EDİ01'de FI11-03

Şekil 4.254. EDİ01'de FI11-04

Şekil 4.255. EDİ01'de FI11-05

Şekil 4.256. EDİ01'de FA21-02

Şekil 4.257. EDİ01'de FD21-01

Şekil 4.258. EDİ01'de FD21-02

Şekil 4.259. EDİ01'de FS21-04

Şekil 4.260. EDİ01'de FS21-05

Şekil 4.261. EDİ01'de FS21-07

Şekil 4.262. EDİ01'de FS21-11

Şekil 4.263. EDİ01'de FS21-13

Şekil 4.264. EDİ01'de FS21-14

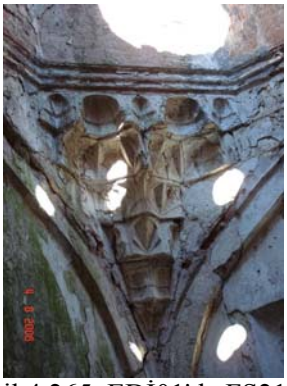

Şekil 4.265. EDİ01'de FS21-15

Şekil 4.266. EDİ01'de FS21-21

Şekil 4.267. EDİ01'de FS21-22

Şekil 4.268. EDİ01'de FS21-23

Şekil 4.269. EDİ01'de FS21-24

Şekil 4.270. EDİ01'de FS21-28

Şekil 4.271. EDİ01'de FH21-01

Şekil 4.272. EDİ01'de FH21-02

Şekil 4.273. EDİ01'de FH22-01

Şekil 4.274. EDİ01'de FH22-02

Şekil 4.275. EDİ01'de FH22-05

Şekil 4.276. EDİ01'de FH22-09

Şekil 4.277. EDİ01'de FH22-12

Şekil 4.278. EDİ01'de FH22-15

Şekil 4.279. EDİ01'de FH22-17

Şekil 4.280. EDİ01'de FH23-04

Şekil 4.281. EDİ01'de FH23-12

Şekil 4.282. EDİ01'de FH23-20

Şekil 4.283. EDİ01'de FH23-21

4.20 Bursa Şengül Hamamı

sıra no : 29 envanter kodu : BUR05

Bursa il merkezi Ulucami'nin kuzey kenarında tek hamamdır. 1389-1402 arasında Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılmıştır (Ayverdi, 1966). 1980'lerin sonunda harap ve kısmen yıkık bir halde iken kalan kısımları onarılıp çarşı haline getirilmiştir. Günümüzde de gümüşçüler çarşısı olarak kullanılmaktadır. İç mekanda sonradan eklenmiş camekanlar, asma katlar, ekler nedeniyle yapının örtü ve örtüye geçiş ögeleri çok zor anlaşılabilmektedir; ayrıca bazı kısımlarına kilitli olduğundan girilememiştir. Yapının camekan (C01) ve sıcaklık (S01) kısımları incelenebilmiştir.

Şekil 4.284. Bursa Şengül Hamamı dış görünümü

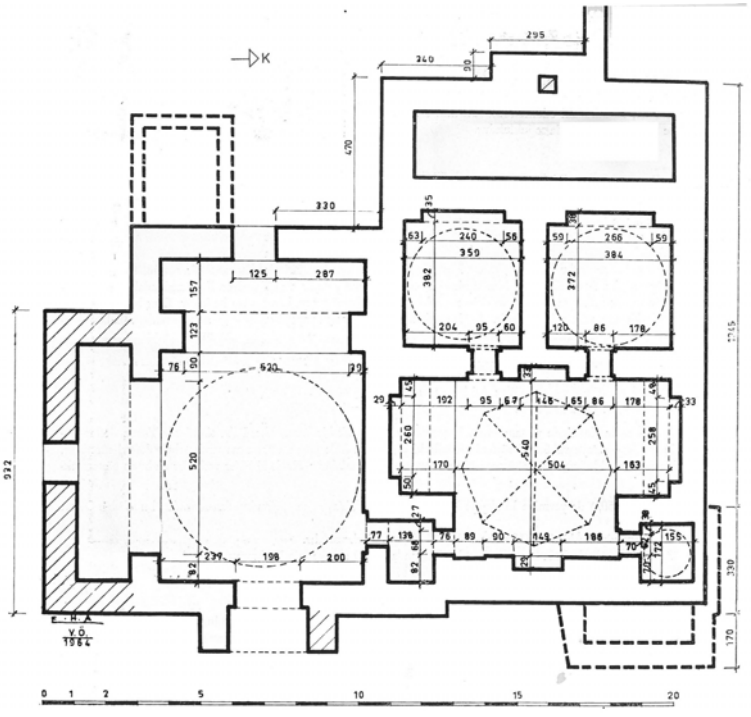

Şekil 4.285. Bursa Şengül Hamamı planı (Ayverdi, 1966)

Camekan (C01), yuvarlak tepe açıklıklı basit kubbeyle örtülüdür. Kasnakta pencereler vardır. Yoğun sıva katları ve asma tavan görüşü engellediği için geçiş ögeleri algılanamamaktadır. Bursa Koruma Kurulu'ndaki eski fotoğraflarda camekanda örtüye geçişte ayrıtlı tromp benzeri bir eleman farkedilmektedir. Camekanın eyvanı ise beşik tonozla örtülüdür. Mekana sonradan yeni giriş kapıları eklendiği anlaşılmaktadır.

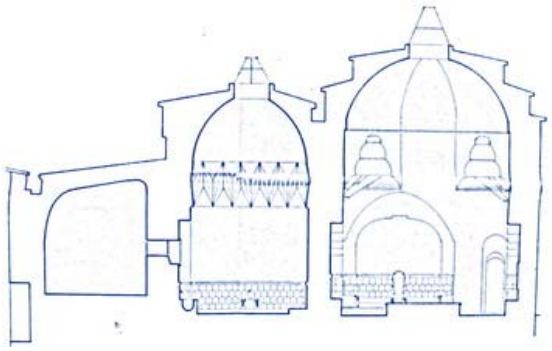

Şekil 4.286. Bursa Şengül Hamamı sıcaklık ve bir halvetten geçen kesit (Bursa KTVKK,2006)

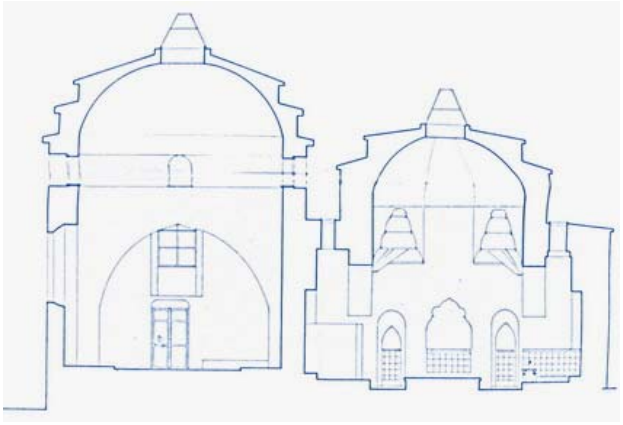

Şekil 4.287. Bursa Şengül Hamamı camekan ve sıcaklıktan geçen kesit (Bursa KTVKK,2006)

Sıcaklık (S01), sekiz parçalı kubbeyle örtülüdür. Geçiş öğesi mukarnaslı tromptur. Tepede yuvarlak açıklık bulunur. Sıcaklığın iki uçtaki eyvanları geniş kemerlidir. İçine girilememesine rağmen, eski fotoğraf ve çizimlerden sağ halvetin (H02) baklava kuşağı ile geçilmiş basit kubbe ile örtülü olduğu ve yuvarlak tepe açıklığı bulunduğu anlaşılmaktadır (Bursa KTVKK, 2006).

Hamamın dış cephesinde 1 sıra kaba yonu taş-2 sıra tuğla almaşık duvar örgüsü görülür. En çok kullanılan geçiş ögeleri tromp ve baklava kuşağıdır. Stilize mukarnaslar ilginçtir.

Tablo 4.20. Bursa Şengül Hamamı Envanter Formu

29	envanter kodu : BUR05 — BURSA ŞENGÜL HAMAMI*	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
		Bursa merkez, Ulucaminin kuzey kıyısı	1389-1402	Yıldırım Bayezid	-	Halen gümüşçüler çarşısı olarak kullanılmaktadır.	1. İç mekandaki ekler ve kilitli kapılar nedeniyle fotoğraf çekiminde sorun yaşanmıştır. Mekanların tanımlanabilmesi için Koruma Kurulu arşivlerinden de faydalanılmıştır.

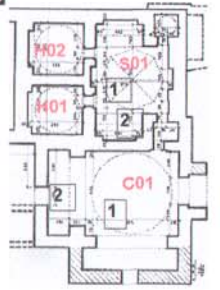

* Çizim için kaynak (Ayverdi,1966).

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI: KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe çeşitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz çeşitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
C01	FC01-01,06,07	▨						ana örtü	▨													
				▨				2 örtü (x2)								▨						
S01	FS01-02,04,05	▨						ana örtü			▨											
							▨	2 örtü (x2)														
H02	FH02-01	▨						ana örtü	▨													

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU		DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TAŞIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
C01	ana örtü	1							▨																
	2 örtü (x2)	–																							
S01	ana örtü	1								▨															
	2 örtü (x2)	–																							
H02	ana örtü	1																							▨

AYDINLATMA

MEKAN KODU		kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C01	ana örtü		o				–											
	2 örtü (x2)						–											
S01	ana örtü		o				–											
	2 örtü (x2)						–											
H02	ana örtü		o				–											

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, s:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.288. BUR05'de FC01-01

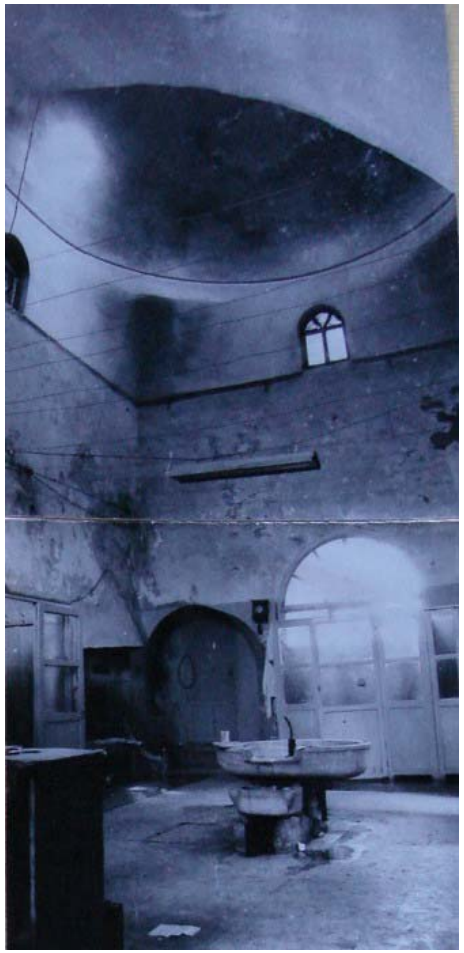

Şekil 4.289. BUR05'de FC01-06

Şekil 4.290. BUR05'de FC01-07

Şekil 4.291. BUR05'de FS01-04

Şekil 4.292. BUR05'de FS01-02

Şekil 4.293. BUR05'de FS01-05 (Bursa KTVKK,2006)

Şekil 4.294. BUR05'de FH02-01 (Bursa KTVKK,2006)

4.21 Bergama Debbağlar Hamamı

sıra no : 31 envanter kodu : BER01

İzmir ili, Bergama ilçesi, Barbaros Mahallesi'nde Bergama çayına göre Ulucami'nin karşı kıyısında hamamdır. Oldukça yıkıma uğradığı için, değişik plan şeması tam olarak yorumlanamamıştır. Tek hamam görüntüsünde olmasına rağmen özellikle eski rölövelerde (Ayverdi, 1966), fazladan bazı mekanlar görünmekte ve hamamın belki de çifte hamam olması olasılığını akla getirmektedir. Buna rağmen incelememizde mekanlarını tek hamama göre kodladık. Tarihi ve banisi kesinlikle belli olmamakla birlikte tahminen 1389-1402 Yıldırım Bayezid dönemine tarihlidir (Ayverdi, 1966). Hamam metruk durumdadır. Üzerine ve yanına evler yapılmıştır. Birçok kubbesi yıkıktır. Ama kalan kısımlarında bile çok değişik örtüye geçiş öğeleri gözlemlenebilmektedir.

Şekil 4.295. Bergama Debbağlar Hamamı dış görünüşü (Bergama Bld, 2006)

Şekil 4.296. Bergama Debbağlar Hamamı dış görünüşü (Bergama Bld, 2006)

Camekan (C01), ayrıtlı trompla geçilmiş basit büyük kubbeyle örtülüdür; kubbenin merkezinde tek yuvarlak filgözü bulunur. Camekanın ayrıca tek bir penceresi de vardır.

Ilıklık (I01), eski çizimlere göre merkezi dilimli kubbe ile örtülü bir mekan ve bi ucunda yarım kubbeli diğer bir mekandan oluşmaktadır (Ayverdi,1966). Bugün yarım kubbeli mekan tamamen yok olmuştur; ana kubbe ise yıkılmıştır; fakat kalıntılarından mukarnaslı pandantifle geçilmiş dilimli kubbe olduğu anlaşılmaktadır.

Ilıklığın üçüncü kısmı olarak da sıcaklıkla arasındaki geniş kemer örtülü geçit belirtilmelidir. Ilıklığın doğu ucunda traşlık olması muhtemel mekanda (D01) çift sıra baklava dizisi ve ardından mukarnas taşırma sonrası kubbeye geçildiği anlaşılmaktadır; fakat kubbe yıkıktır. D01'den geçilen ve D02 olarak kodladığımız mekan bugün yıkıktır.

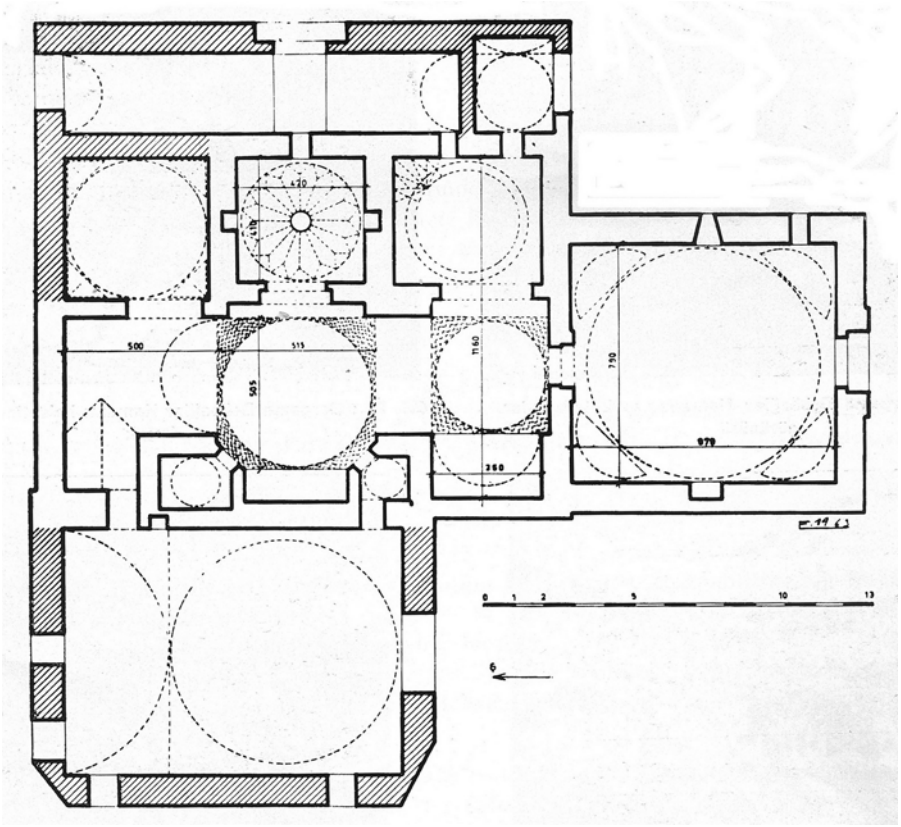

Şekil 4.297. Bergama Debbağlar Hamamı planı (Ayverdi, 1966)

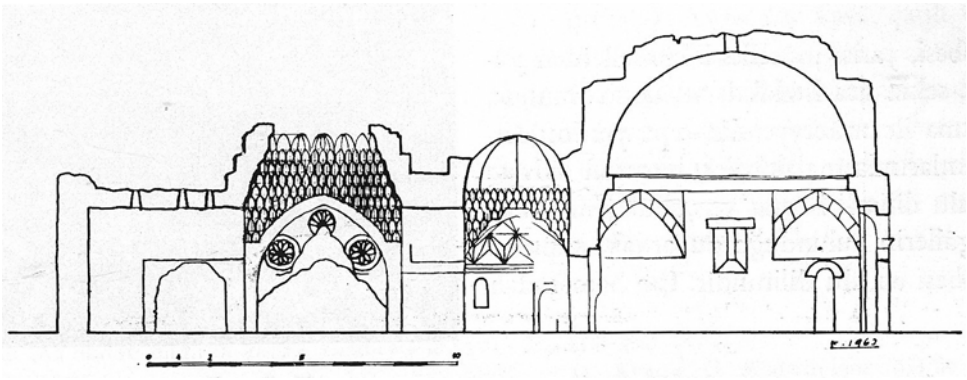

Şekil 4.298. Bergama Debbağlar Hamamı kesidi (Ayverdi, 1966)

Sıcaklık kısmı (S01) ana mekanının mukarnaslı pandantifle geçilmiş mukarnas kubbe olduğu anlaşılmaktadır. Eyvanı ise geniş kemerle örtülüdür. Sıcaklık kuzey uçta beşik tonoz örtüye geçmektedir; bunun da üzerinde doğrusal dizilmiş dört yuvarlak

filgözü izi bulunur. Bu beşik tonoz örtünün batı ucunda ise bu tonoza dik bir başka tonoz ve üzerinde dörtgen aydınlatma bacası görülür. Bu uçtan bir kapıyla artık varolmayan ve işlevi bilinmeyen X01 kısmına geçiş vardır.

Sıcaklıktan dikkati çeken üç madalyonlu bir girişle geçilen büyük halvetin (H02), kısmen yıkık kubbesinin onaltı dilimli olduğu ve kubbe eteğine yakın onaltı yuvarlak filgözü bulunduğu görülmektedir. Geçiş dört kademelidir. Önce basit taşırma, ardından baklava kuşağı, daha sonra mukarnaslı taşırma ve son olarak da üçgen kuşağı ile dilimli kubbeye geçilmiştir.

Sıcaklık eyvanının iki yanındaki ufak kapılardan soldaki bugün mevcut olmayan X01 mekanıyla bağlantı sağlayan aralık (A01) bölümüdür. A01 mukarnaslı tromplar üstünde mukarnaslı ve ardından üçgenli taşırmayla ulaşılan basit kubbe üstünde merkezde tek etrafında beş yuvarlak filgözüyle süslenmiştir. Eyvanın diğer yanındaki kapıdan uulaşılan ufak halvet (H03) ise mukarnas taşırma ve baklava kuşağı ile geçilen sekiz dilimli kubbeyle örtülüdür. Kubbenin ortasında bir ve etrafında her bir dilimde birerden toplam dokuz adet filgözü bulunur. Sıcaklık tonozlu kısmından girilen halvetin (H01) örtüsü ise tamamen yıkıktır. Sadece köşelerde üçgen dizileri olduğu anlaşılmaktadır.

Debbağlar Hamamı'nda genelde beden duvarları kaba yonu taş, örtü ve geçiş ögeleri tuğladır. Fakat camekan kısmının kaba yonu taş ile başlanıp tuğla ile devam eden kubbesine geçişi sağlayan trompların da kemerleri de dolguları da kaba yonu taştır. Yapı, oldukça süslü, çok kademeli geçiş öğeleri ve örtüleri ile bu çalışmaya önemli bir örnek oluşturmuştur. Örtüler kubbe ağırlıklıdır. Yapıda düzlem üçgen ve dekoratif destek dışında tüm geçiş ögesi türleri bulunmaktadır. Geçişte kademe sayısı dörde kadar çıkar. Duvar parçaları üzerinde çok sayıda malakari süslemeler, madalyon, palmet desenleri dikkat çekicidir.

Tablo 4.21. Bergama Debbağlar Hamamı Envanter Formu

31	envanter kodu : BER01 — BERGAMA DEBBAĞLAR HAMAMI*
yeri	İzmir ili, Bergama ilçesi, Barbaros Mahallesi, Ulucami karşısındadır.
yapım tarihi	1389-1402
yaptıran	Yıldırım Bayezid
mimarı	-
durumu	1967'de kapsamlı bir onarımdan geçtikten sonra bugün de hamam olarak kullanılmaktadır.
notlar	1. Hamam son derece harap ve yıkık durumda olup, yanına ve üzerine evler inşa edilmiştir. 2. X01 ve D02 kısmı tamamen yıkıktır.

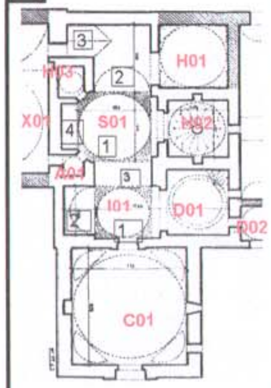

* Çizim için kaynak (Ayverdi,1966).
** I01'in 1.örtüsünün kalıntılar ve eski çizimlerden dilimli kubbe olduğu anlaşılmaktadır (Ayverdi,1966); 2.örtüsünün olduğu kısım ise tamamen yıkıktır.
*** D01'de 2 sıra baklavalı kuşak ve mukarnas taşırma kullanılmıştır.
****H01 yıkıktır
*****H02'deki en dış sıradaki 16 filgözü 2.sırada varsayılmıştır.

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER	örtü	kubbe: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz	DÜŞEYDE KADEME SAYISI
C01	FC01-02,06,08	▨						ana örtü	▨														1
I01**	FI01-01,03,11	▨						ana örtü				▨											1
I01**							▨	3.örtü															–
D01***	FD01-02,12	▨						ana örtü															3
S01	FS01-02,06,10,11,30,35,37	▨						ana örtü						▨									1
S01				▨				2.örtü								▨							–
S01				▨				3.örtü								▨							–
S01							▨	4.örtü															–
A01	FA01-01	▨						ana örtü	▨														3
H01****	FH01-01	▨						ana örtü															1
H02*****	FH02-03,04,06,16	▨						ana örtü				▨											4
H03	FH03-01,02	▨						ana örtü				▨											2

ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	örtü	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
C01	ana örtü							▨																
I01**	ana örtü			▨																				
I01**	3.örtü																							
D01***	ana örtü											▨												▨
S01	ana örtü			▨																				
S01	2.örtü																							
S01	3.örtü																							
S01	4.örtü																							
A01	ana örtü								▨		▨	▨												
H01****	ana örtü																			▨				
H02*****	ana örtü									▨		▨											▨	▨
H03	ana örtü											▨												▨

AYDINLATMA

MEKAN KODU	örtü	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	SERBEST	MATRİS	filgözü MERKEZLİ — MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C01	ana örtü						D			o								
I01**	ana örtü																	
I01**	3.örtü																	
D01***	ana örtü																	
S01	ana örtü																	
S01	2.örtü						L		1x4 o									
S01	3.örtü			d			–											
S01	4.örtü						–											
A01	ana örtü						D			o				5o				
H01****	ana örtü																	
H02*****	ana örtü	-					D								16o			
H03	ana örtü						D			o				8o				

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, s:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.299. BER01'de FC01-02

Şekil 4.300. BER01'de FC01-06

Şekil 4.301. BER01'de FC01-08

Şekil 4.302. BER01'de FI01-01

Şekil 4.303. BER01'de FI01-03

Şekil 4.304. BER01'de FI01-11

Şekil 4.305. BER01'de FD01-02

Şekil 4.306. BER01'de FD01-12

Şekil 4.307. BER01'de FS01-02

Şekil 4.308. BER01'de FS01-06

Şekil 4.309. BER01'de FS01-10

Şekil 4.310. BER01'de FS01-11

Şekil 4.311. BER01'de FS01-30

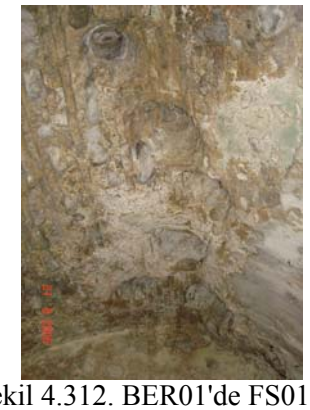

Şekil 4.312. BER01'de FS01-35

Şekil 4.313. BER01'de FS01-37

Şekil 4.314. BER01'de FA01-01

Şekil 4.315. BER01'de FH01-01

Şekil 4.316. BER01'de FH02-03

Şekil 4.317. BER01'de FH02-04

Şekil 4.318. BER01'de FH02-06

Şekil 4.319. BER01'de FH02-14

Şekil 4.320. BER01'de FH03-01

Şekil 4.321. BER01'de FH03-02

4.22 Bursa Ördekli Hamamı

sıra no : 32 envanter kodu : BUR06

Şekil 4.322. Bursa Ördekli Hamamı kadınlar kısmı girişi

Bursa il merkezi, Abdal caddesi üzerinde çift hamamdır. Yıldırım Bayezit döneminde yapımına başlanan hamam, Timur olayı nedeniyle yarım kalmış; inşaat daha sonra Çelebi Mehmet döneminde tamamlanmıştır (V.G.M., 1983). Bu nedenle yapıldığı tarih aralığı 1389-1421 olarak belirtilmiştir. Yapı halen metruk durumda olup Bursa Büyükşehir Belediyesi'nce restorasyon çalışmalarına başlanmıştır. Erkekler kısmı camekanı (C11) büyük ölçüde yıkıktır. Ayrıca erkekler kısmı traşlığı ya da helası olduğu düşünülen D11 kısmına toprakla dolu olduğu için girilememiştir. Bunun dışında hamamın tüm bölümleri incelenmiştir.

Şekil 4.323. Bursa Ördekli Hamamı çatı örtüsü

Yıkık olan erkekler kısmı camekanının (C11) kalıntılarından kemerle ayrılmış bir tam ve bir de yarım kubbe ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır. Her iki örtü için de geçerli geçiş öğeleri olan ayrıtlı tromp ve üstünde de mukarnaslı taşırma parçaları halen göz-lemlenebilmektedir. Camekandan ufak bir aralığa geçilir (A11). Burada örtü iki sıra baklavalı kuşaklama ile geçilen basit kubbedir ve üstünde yuvarlak göbek içinde, merkezde tek, etrafında dört yuvarlak filgözü bulunur. Aralığın bir yanından geçilen D11 mekanı toprakla dolu olduğundan incelenememiştir. Öte yandan girilen ve dikdörtgen bir mekan olan ılıklığın (I11) basit kubbesi için geçiş, iki uçta aynalı tonoz taşırma ile başlar ve basit trompla tamamlanır. Kubbe merkezinde bir, etrafında ise beş halka halinde onikişerden, toplam altmışbir yuvarlak filgözünden

ışık alır. Ilıklığa açılan halvetin (H13) oniki dilimli kubbesine geçiş önce basit taşırma, ardından mukarnas dolu tromplar ve son olarak da mukarnaslı taşırma ile yapılmıştır. Kubbe merkezinde tek, etrafında iki sıra halinde onikişerden, toplam yirmibeş filgözü mekanı aydınlatır.

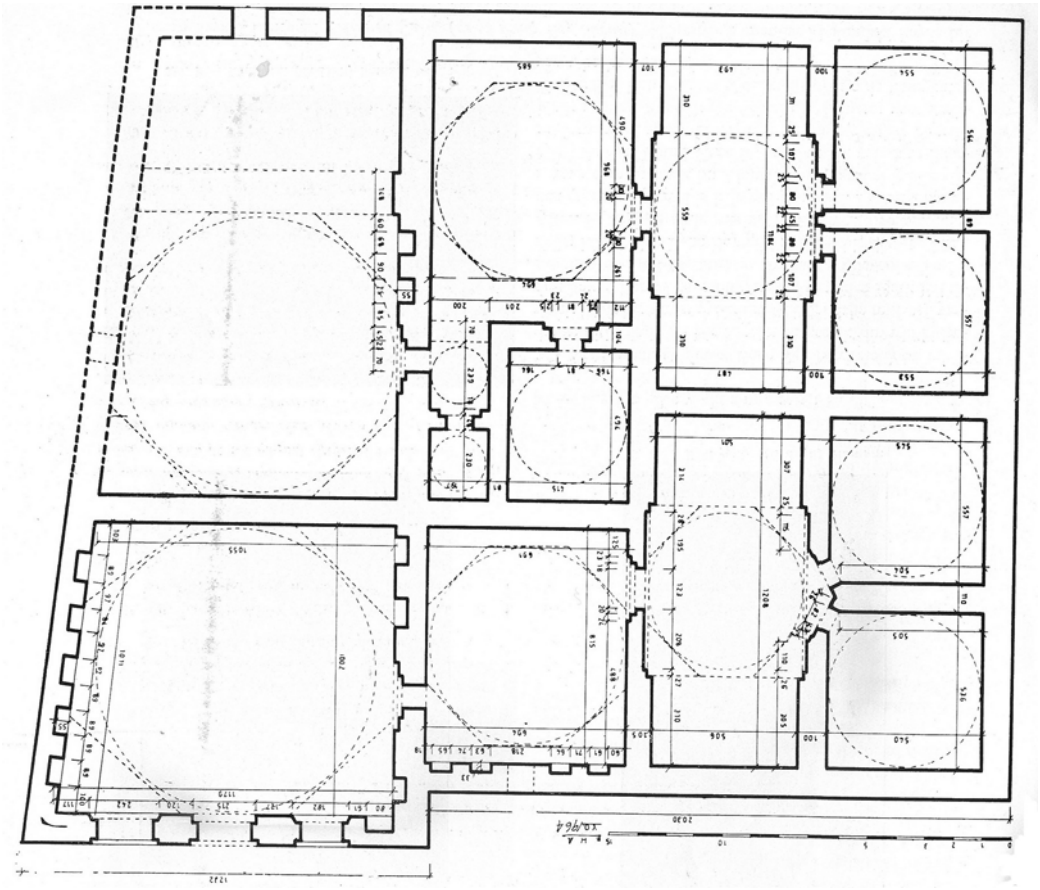

Şekil 4.324. Bursa Ördekli Hamamı planı (Ayverdi, 1966)

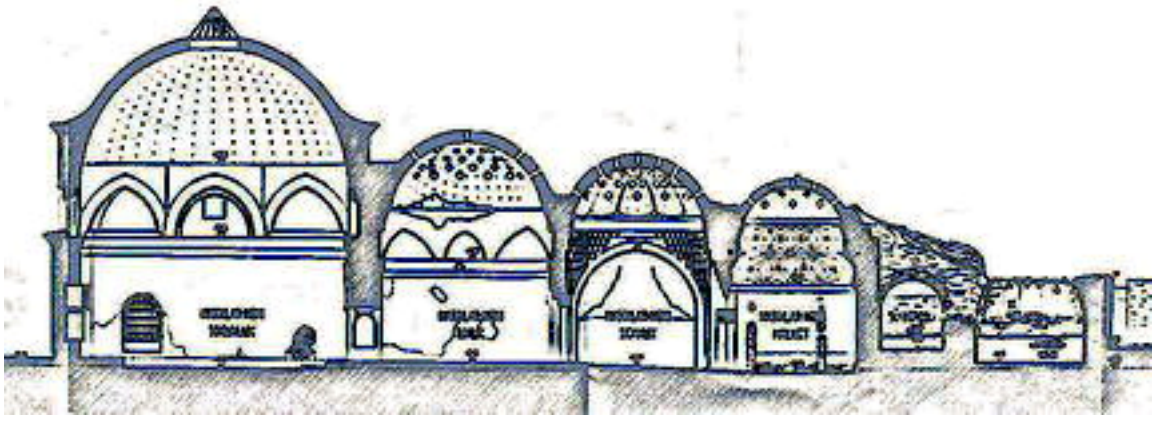

Şekil 4.325. Bursa Ördekli hamamı kadınlar kısmı boyuna kesidi (Bursa KTVKK,2006)

Sıcaklık (S11), ortada göbek taşını örten sekiz dilimli kubbenin geçişleri tekli düzlem üçgenle başlar, baklava kuşağı ile tamamlanır. Kubbe ortasındaki yuvarlak göbekte

tek, bunun etrafındaki üç halkada ise sırayla sekiz, onaltı, sekiz filgözü bulunur. Sıcaklığın iki ucundaki eyvanlar, beşik tonozla örtülüdür; birer filgözü taşırlar. Eyvanların duvarlarındaki yoğun üçgenli geometrik süslemeler dikkat çekicidir. Sıcaklıktan ulaşılan iki halvetten soldaki (H11), peşpeşe üç sıra baklava kuşağı ile geçilen ve dolayısıyla bir halvete için oldukça yükselen sekiz dilimli kubbeyle örtülüdür. Kubbe merkezinde tek yuvarlak filgözü bulunur. Etrafında ise iki halka halinde sekizer filgözü daha vardır. Sağdaki halvette (H12) de tıpatıp aynı örtü ve geçiş elemanları varsa da baklavalar bambaşka şekilde dizildiğinden çok daha farklı bir iç mekan etkisi yaratırlar. H12'nin kubbesinin merkezindeki yuvarlak kubbecik içinde tek, kubbecik etrafında ilk sırada onaltı ve ikinci sırada ise eksenler üstüne toplanmış şekilde dört yuvarlak filgözü yerleştirilmiştir.

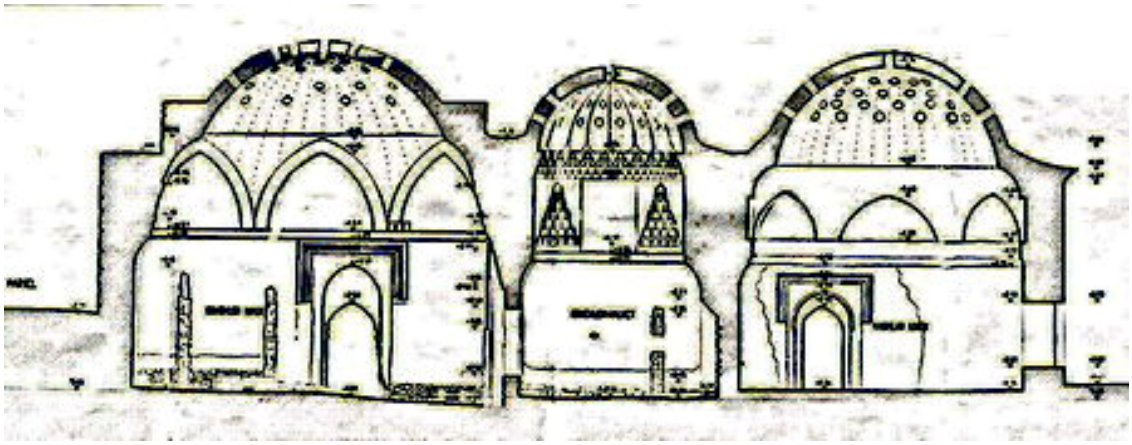

Şekil 4.326. Bursa Ördekli Hamamı ılıklıklardan enine kesit (Bursa KTVKK, 2006)

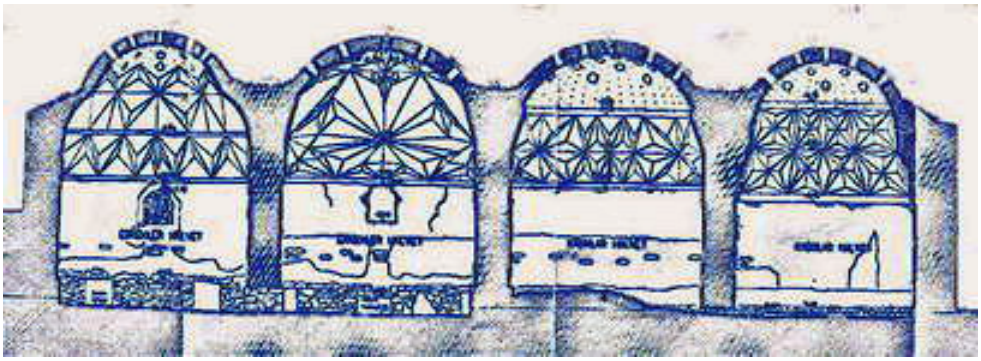

Şekil 4.327. Bursa Ördekli Hamamı halvetlerden enine kesit (Bursa KTVKK,2006)

Kadınlar kısmında camekan (C21) sağlamdır ; fakat çok fazla tamir görüp sıvandığı için özgünlüğü zarar görmüştür. Yuvarlak tepe açıklığı olan büyük basit kubbeye ayrıtlı tromplarla geçilmiştir. Mekanın ayrıca pencereleri de vardır.

Ilıklıkta (I21), basit taşırma ve basit tromplarla geçilen basit kubbenin merkezinde tek, etrafında ise dört halka üstünde onikişerden toplam kırkdokuz yuvarlak filgözü bulunur.

Ortası mukarnaslı pandantifle geçilen basit kubbe ve yandaki iki eyvanı da beşik tonozla örtülü olan kadınlar kısmı sıcaklığı (S21), erkekler kısmındakyle aynı boyuttadır. Eyvan duvarları ile halvet kapılarını örten ufak portal üstündeki mukarnaslı süslemeler de dikkat çekicidir. Sıcaklığın orta kubbesi üstünde merkezde tek, ilk iki halkada onikişer, üçüncü halkada yirmidört ve son halkada oniki olmak üzere altmışbir yuvarlak filgözü mekanı aydınlatır. Halvetler (H21 ve H22) ikişer baklava kuşağı kademesiyle geçilen basit kubbelerle örtülüdürler. Bu geçişler iki halvette ufak farklarla uygulanmıştır. Soldaki H21 halvetinde ortada tek etrafında beş sıra halinde yedişerden toplam otuzaltı filgözü bulunurken, sağdaki H22 halvetinde ise ortada tek etrafında dört sıra halinde sekizerden toplam otuzüç filgözü vardır.

Ördekli Hamamı'nda beden duvarları kaba yonu taş-tuğla almaşık, örtü ve geçiş ögeleri tuğladır. Filgözlerine ait toprak künkler görülebilmektedir. Yapı, yüksek kubbeli, büyük ve çok kademeli geçişleri olan bir erken dönem Osmanlı yapısıdır. Tonoz çok az kullanılmıştır. Örtülerde oldukça fazla sayıda filgözü vardır. Örtü geçişlerinde genelde tromp ve taşırma türleri ile çok kademeli baklava kuşağı tercih edilmiştir. Genelin aksine kadınlar kısmı da erkekler kısmı kadar süslüdür.

Tablo 4.22. Bursa Ördekli Hamamı Envanter Formu

32	envanter kodu : BUR06	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
	BURSA ÖRDEKLİ HAMAMI*	Bursa merkez. Abdal caddesi.	1389-1421	başlayan :Yıldırım Bayezit bitiren : Çelebi Mehmet	–	Metruk. C11 bölümü yıkık ve alanı kısmen sokağa eklenmiş.	1. Yapı Bursa Büyükşehir Belediyesi'nce restorasyona alınmış durumda. 2. D11 kısmı toprakla dolu olduğundan girilemedi. 3. C11 yıkık. olduğu için bu bölümdeki inceleme eksik kaldı.

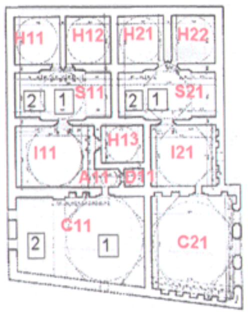

* Çizim için kaynak (Ayverdi,1972).
** A11'de peşpeşe iki sıra baklavalı kuşaklama kullanılmış.
*** H11'de peşpeşe üç sıra baklavalı kuşaklama kullanılmış.
**** H12'de peşpeşe üç sıra baklavalı kuşaklama kullanılmış.
***** H21'de peşpeşe iki sıra baklavalı kuşaklama kullanılmış.
****** H22'de peşpeşe iki sıra baklavalı kuşaklama kullanılmış.

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO		KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER	kubbe çeşitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz çeşitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
C11	FC11-03,10,12,21,22	ana örtü	X																			
C11		2.örtü		X																		
A11**	FA11-02,03,05	ana örtü	X						X													
I11	FI11-01,02,07	ana örtü	X						X													
S11	FS11-02,05	ana örtü	X									X										
S11		2.örtü (x2)			X											X						
H11***	FH11-01	ana örtü	X									X										
H12****	FH12-01,03,05	ana örtü	X									X										
H13	FH13-02,04,05	ana örtü	X									X										
C21	FC21-08,15,16	ana örtü	X							X												
I21	FI21-02,05,07	ana örtü	X						X													
S21	FS21-05,07,12	ana örtü	X						X													
S21		2.örtü (x2)			X											X						
H21*****	FH21-07,08,12	ana örtü	X						X													
H22******	FH22-06,10	ana örtü	X						X													

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU		DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
C11	ana örtü	2							X				X												
C11	2.örtü	2							X				X												
A11**	ana örtü	2																							X
I11	ana örtü	2				X									X										
S11	ana örtü	2															X								X
S11	2.örtü (x2)	–																							
H11***	ana örtü	3																							X
H12****	ana örtü	3																							X
H13	ana örtü	3								X	X		X												
C21	ana örtü	1							X																
I21	ana örtü	2				X					X														
S21	ana örtü	1			X																				
S21	2.örtü (x2)	–																							
H21*****	ana örtü	2																							X
H22******	ana örtü	2																							X

AYDINLATMA

MEKAN KODU		kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C11	ana örtü																	
C11	2.örtü																	
A11**	ana örtü					o	D			o	4o							
I11	ana örtü						D			o				12o	12o	12o	12o	12o
S11	ana örtü					o	D			o				8o	16o	8o		
S11	2.örtü (x2)						S	o										
H11***	ana örtü						D			o				8o	8o			
H12****	ana örtü				o		D			o				16o	8o			
H13	ana örtü						D			o				12o	12o			
C21	ana örtü		o				–											
I21	ana örtü						D			o				12o	12o	12o	12o	
S21	ana örtü						D			o				12o	12o	24o	12o	
S21	2.örtü (x2)						–											
H21*****	ana örtü						D			o				7o	7o	7o	7o	7o
H22******	ana örtü						D			o				8o	8o	8o	8o	

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.328. BUR06'da FC11-03

Şekil 4.329. BUR06'da FC11-10

Şekil 4.330. BUR06'da FC11-12

Şekil 4.331. BUR06'da FC11-21

Şekil 4.332. BUR06'da FC11-22

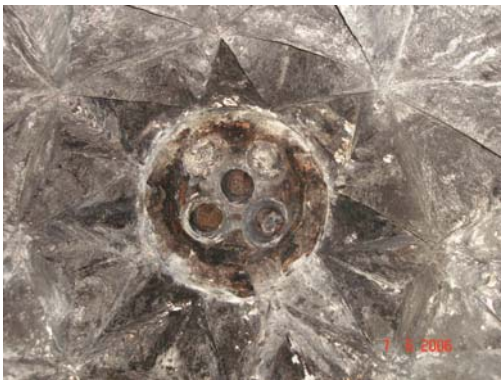

Şekil 4.333. BUR06'da FA11-02

Şekil 4.334. BUR06'da FA11-03

Şekil 4.335. BUR06'da FA11-05

Şekil 4.336. BUR06'da FI11-01

Şekil 4.337. BUR06'da FI11-02

Şekil 4.338. BUR06'da FI11-07

Şekil 4.339. BUR06'da FS11-02

Şekil 4.340. BUR06'da FS11-05

Şekil 4.341. BUR06'da FH11-01

Şekil 4.342. BUR06'da FH12-01

Şekil 4.343. BUR06'da FH12-03

Şekil 4.344. BUR06'da FH12-05

Şekil 4.345. BUR06'da FH13-02

Şekil 4.346. BUR06'da FH13-04

Şekil 4.347. BUR06'da FH13-05

Şekil 4.348. BUR06'da FC21-08

Şekil 4.349. BUR06'da FC21-15

Şekil 4.350. BUR06'da FC21-16

Şekil 4.351. BUR06'da FI21-02

Şekil 4.352. BUR06'da FI21-05

Şekil 4.353. BUR06'da FI21-07

Şekil 4.354. BUR06'da FS21-05

Şekil 4.355. BUR06'da FS21-07

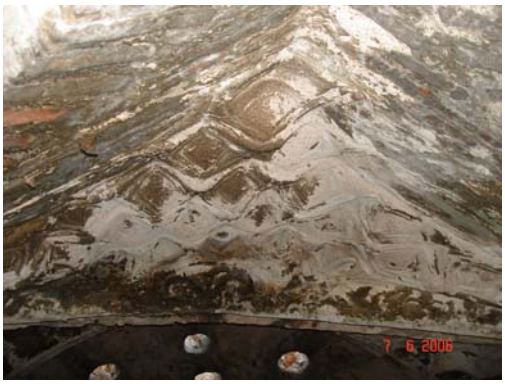

Şekil 4.356. BUR06'da FS21-12

Şekil 4.357. BUR06'da FH21-07

Şekil 4.358. BUR06'da FH21-08

Şekil 4.359. BUR06'da FH21-12

Şekil 4.360. BUR06'da FH22-06

Şekil 4.361. BUR06'da FH22-10

4.23 Tokat Mevlana Hamamı

sıra no : 33 envanter kodu : TOK01

Tokat il merkezi, Bey Sokağı'nda tek hamamdır. Geçmişte, batısında bulunan mevlevihaneye ait idiyse de bugün ilgisi kalmamıştır. Kesin yapılış tarihi bilinmemekle birlikte en geç 15.yüzyıl yapısı olduğu düşünülmektedir (Eravşar, 2004). Özel mülkiyette olan hamam bakımlıdır ve işletilmektedir.

Ahşap çatılı ve yeni yapılmış olan camekan (C01) dışında hamamın tüm bölümleri incelenmiştir.

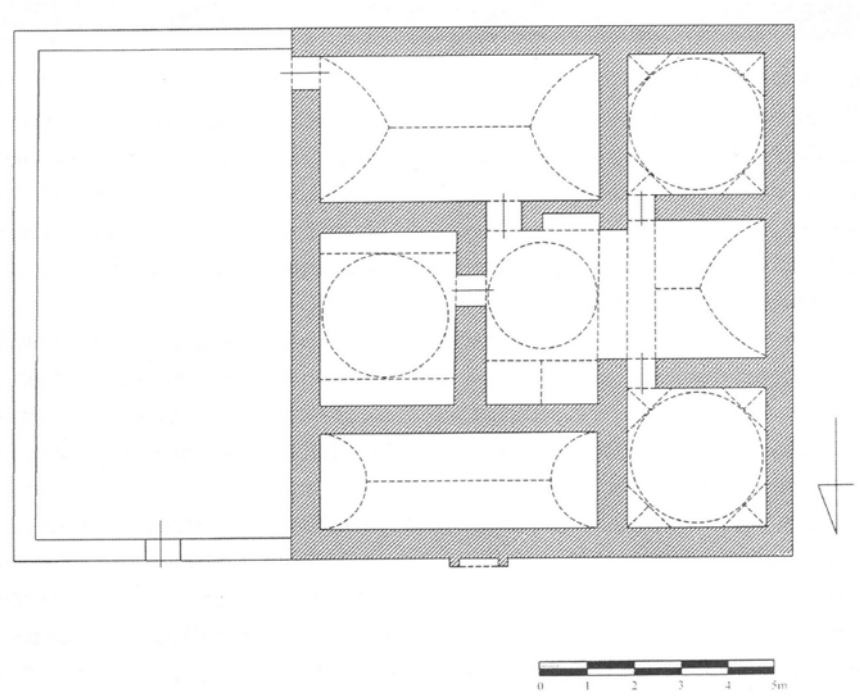

Şekil 4.362. Tokat Mevlana Hamamı planı (Eravşar, 2004)

Uzun dikdörtgen camekanın (C01) bir ucundan girilen ılıklık (I01) dar, uzun, beşik tonozla örtülü bir mekandır. Tonozun iki yanında iki uzunlama sıra halinde beşer yuvarlak filgözü bulunur. Tonozun orta kısmında ise yine doğrusal olarak iki dörtgen aydınlatma bacası ve iki yuvarlak filgözü daha vardır.

Sıcaklık (S01) üç parçalı örtüye sahiptir. Göbektaşının üstünde pandantifle geçilen basit kubbe vardır; küçük eyvanı geniş sivri kemer, büyük eyvanıysa beşik tonoz örter. Kubbe üstünde yuvarlak kubbecik içinde ortada bir, etrfaında beş yuvarlak

filgözü, kubbecik çevresinde sekizerli iki halka halinde onaltı altıgen filgözü bulunur.

Sıcaklık girişinin solundaki halvet (H01) ile karşısındaki halvet (H03), trompla geçilmiş basit kubbeyle örtülüdür. Trompların dibinde duvar köşesiyle birleştikleri yerde ufak yatay üçgencikler yeralır. H01'in kubbe merkezinde bir, etrafında beş yuvarlak filgözü, onların da etrafında sekiz altıgen filgözü bulunur. H03'ün kubbesindeki filgözleri ise aradaki beş yuvarlak filgözünün bulunmaması hariç aynıdır.

Sıcaklık girişinin sağındaki halvet (H02),pandantifle geçilen basit kubbe ile örtülüdür. Kubbe merkezinde tek altıgen filgözü, etrafında ilk sırada dört yuvarlak filgözü, sonraki üç sırada da sırasıyla dört, sekiz ve oniki altıgen filgözü bulunur. En dış üç sıradaki altıgen filgözleri kubbenin dört köşesinde altışar altıgen filgözünden oluşan dört üçgen oluşturacak şekilde biraraya toplanmıştır.

Mevlana Hamamı'nda sıva nedeniyle beden duvarlarının malzemesi anlaşılamamaktadır. Yapıda örtüye geçiş elemanı olarak sadece tonoz ve pandantif kullanılmıştır. Örtüler genelde kubbedir, ama ılıklık uzun bir tonozla örtülüdür. Sıcaklık eyvanlanı da tonozdur. Herhangi bir süsleme ögesine rastlanmaz, fakat değişik filgözü yerleştirmeleri uygulanmıştır.

Tablo 4.23. Tokat Mevlana Hamamı Envanter Formu

33	envanter kodu : TOK01 TOKAT MEVLANA HAMAMI*
yeri	Tokat Merkez, Bey sokağı
yapım tarihi	en geç 15.yüzyıl
yaptıran	–
mimarı	–
durumu	Hamam olarak işletilmektedir. Oldukça bakımlıdır.
notlar	1. C01 ahşap çatılı olduğundan incelenmemiştir.

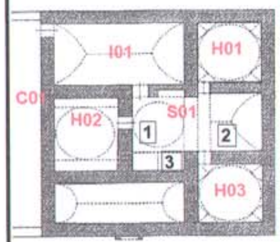

* Çizim için kaynak (Eravşar,2004).

ÖRTÜ SİSTEMİ – ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI: KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe cesitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz cesitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
I01	FI01-02,03			▨				ana örtü								▨						
S11	FS01-01,02,03,04	▨						ana örtü	▨													
S11				▨				2.örtü								▨						
S11							▨	3.örtü														
H01	FH01-01,02	▨						ana örtü	▨													
H02	FH02-01,02	▨						ana örtü	▨													
H03	FH03-01,02	▨						ana örtü	▨													

ÖRTÜ SİSTEMİ – ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU		DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
I01	ana örtü	–																							
S11	ana örtü	1	▨																						
S11	2.örtü	–																							
S11	3.örtü	–																							
H01	ana örtü	1				▨																			
H02	ana örtü	1	▨																						
H03	ana örtü	1				▨																			

ÖRTÜ SİSTEMİ – AYDINLATMA

MEKAN KODU		kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
I01	ana örtü			2d			L,s	2o	2x5 o									
S11	ana örtü				o		D			o	5o			8a	8a			
S11	2.örtü																	
S11	3.örtü																	
H01	ana örtü						D			o				5o	8a			
H02	ana örtü						D			a				4o	4a	8a	12a	
H03	ana örtü									o					8a			

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.363. TOK01'de FI01-02

Şekil 4.364. TOK01'de FI01-03

Şekil 4.365. TOK01'de FS01-01

Şekil 4.366. TOK01'de FS01-02

Şekil 4.367. TOK01'de FS01-03

Şekil 4.368. TOK01'de FS01-04

Şekil 4.369. TOK01'de FH01-01

Şekil 4.370. TOK01'de FH01-02

Şekil 4.371. TOK01'de FH02-01

Şekil 4.372. TOK01'de FH02-02

Şekil 4.373. TOK01'de FH03-01

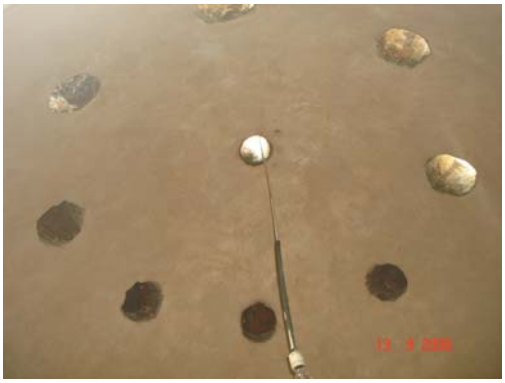

Şekil 4.374. TOK01'de FH03-02

4.24 Sivrihisar Kumacık Hamamı

sıra no : 34 envanter kodu : SİV02

Eskişehir ili, Sivrihisar ilçesi merkezinde çarşı içinde, belediye binası yanında tek hamamdır. 1407 yılından önce yapıldığı bilinmektedir (Keskin, 2001). Metruk durumdadır.

Şekil 4.375. Sivrihisar Kumacık Hamamı giriş cephesi

Ahşap çatısı tehlikeli şekilde çökmüş olan camekanın (C01) ahşap direkleri ve üç ya da dört köşesinde sivri taş kemerlerle ayrılan eyvanları olduğu anlaşılmaktadır. Oldukça harap ve bakımsız olan yapının bazı bölümlerine betonarme direklerle destek yapıldığı gözlenmiştir. Üstüste sıvalar nedeniyle geçiş elemanlarının algılanması olukça zordur. Örtü şekli tam olarak anlaşılamayan camekan dışında hamamın tümü çalışılmıştır.

Ilıklık (I01) ayrıtlı tromplarla geçilmiş basit kubbeyle örtülüdür. Kubbe merkezinde bir, etrfaında üç tane yuvarlak filgözü bulunur. Ilıklıktan geçilen traşlık olabilecek dikdörtgen formdaki D01 mekanında ise pandantifle geçilmiş ufak, basit bir kubbe ve iki ucunda geniş kemerli iki ufak eyvan yeralır. Kubbenin ortasında yuvarlak bir tepe açıklığı vardır.

Sıcaklık (S01) basit kubbeli ve üç eyvanlı bir mekandır. Kubbe geçişleri pandantiftir; üst kısımda çok bozulmuş olsa da mukarnas taşırma izleri algılanabilmektedir. Eyvanları geniş aynalı kemerler örter. Kubbenin ortasında yuvarlak tepe açıklığı ve etrafında beş adet beşgen filgözü bulunur.

Sıcaklık girişinin hemen sağında yer alan halvet (H03) ayrıtlı trompla geçilmiş basit kubbeyle örtülüdür ve tepede yuvarlak açıklık vardır. Kubbeyi taşıyan bir betonarme direkle destek yapılmıştır.

Sıcaklık girişinin karşısındaki sağlı sollu iki halvet (H01 ve H02) yuvarlak tepe açıklıklı basit kubbe ile örtülüdür. H01'in geçiş elemanı basit tromp, diğerininki ise ayrıtlı tromptur.

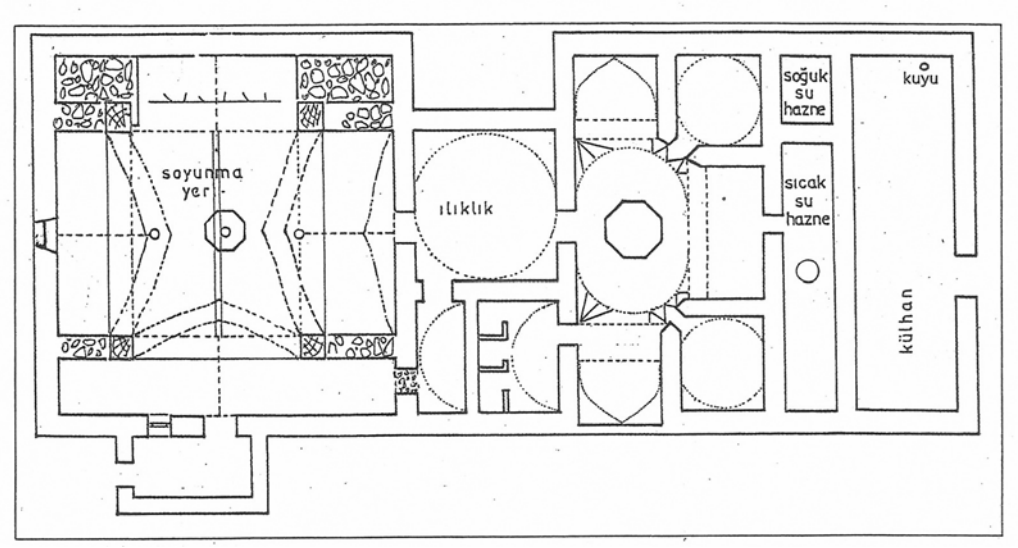

Şekil 4.376. Sivrihisar Kumacık Hamamı planı (Keskin, 2001)

Kumacık Hamamı oldukça yıpranmış ve müdahale görmüş bir yapıdır. Bu nedenle de orijinal örtüye geçiş ve aydınlatma öğelerinin oldukça bozulduğu açıktır. Hamamda, ayrıca Sivrihisar'daki diğer pek çok yapıda olduğu gibi mermer sütun başlığı, kaidesi gibi devsirme malzemenin kullanıldığı gözlemlenmiştir. Beden duvarları kaba yonu taştır. Yıkık camekan duvarları arasında ahşap hatıllar göze çarpmaktadır. Örtü ve örtüye geçiş ögeleri ile filgözü kubbecikleri ise tuğla ile örülmüştür. Yapıda sıcaklık eyvanları dışında tonoz görülmezken, en çok kullanılan geçiş ögeleri pandantif ve tromptur. Yıkık camekanda ortadaki direkler ve kısmen ayakta olan dört kemer, yine Sivrihisar'daki başka bir hamam olan Seydiler'i anımsatır.

Tablo 4.24. Sivrihisar Kumacık Hamamı Envanter Formu

34	envanter kodu : SİV02 SİVRİHİSAR KUMACIK HAMAMI*	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
		Eskişehir ili, Sivrihisar ilçesi merkezi, çarşı içi, belediye binası yanı.	1407'den önce	–	–	Metruk ve yarı yıkık durumdadır.	1. C01 ahşap çatılı ve yıkık olduğundan incelenmemiştir.

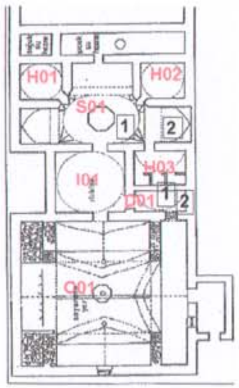

* Çizim için kaynak (Keskin,2001).

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER	KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI	kubbe cesitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz cesitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
I01	FI01-03.04	▨						ana örtü	▨													
D01	FD01-02	▨						ana örtü	▨													
							▨	2.örtü														
S01	FS01-09,10	▨						ana örtü	▨													
							▨	2.örtü (x3)														
H01	FH01-04	▨						ana örtü	▨													
H02	FH02-02.04	▨						ana örtü	▨													
H03	FH03-01	▨						ana örtü	▨													

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
I01	1							▨																
D01	1	▨																						
	–																							
S01	2	▨										▨												
	–																							
H01	1				▨																			
H02	1							▨																
H03	1							▨																

AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
I01		o				D							3o				
D01		o				–											
						–											
S01		o				D							5b				
						–											
H01		o				–											
H02		o				–											
H03		o				–											

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.377. SİV02'de FI01-03

Şekil 4.378. SİV02'de FI01-04

Şekil 4.379. SİV02'de FD01-02

Şekil 4.380. SİV02'de FS01-09

Şekil 4.381. SİV02'de FS01-10

Şekil 4.382. SİV02'de FH01-04

Şekil 4.383. SİV02'de FH02-02

Şekil 4.384. SİV02'de FH02-04

Şekil 4.385. SİV02'de FH03-01

4.25 Bursa Mahkeme Hamamı

sıra no : 36 envanter kodu : BUR07

Bursa il merkezi, Ressam Şefik Bursalı caddesi'nde, Bursa Kız Lisesi'nin karşısında çifte hamamdır. 1421 yılında Çandarlı İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır (Ayverdi, 1972). Günümüzde hamamın kadınlar kısmı kilitlidir ve girilememiştir. SHÇEK mülkiyetinde olan erkekler kısmı ise hamam olarak işletilmektedir. Bakımlı bir yapıdır.

Şekil 4.386. Bursa Mahkeme Hamamı dışardan görünüşü

Mahkeme hamamının yalnızca erkekler kısmı incelenebilmiştir. Burada da asma tavanla kaplı olan H13 halveti için eski fotoğraflardan (Ayverdi, 1972) yararlanılmıştır.

Erkekler kısmı camekanı (C11) ortasında yuvarlak kubbe feneri olan büyük bir basit kubbeyle örtülüdür. Basit taşırma ve mukarnaslı tromp ile kubbeye geçilmiştir. Tromp hizasında ve daha aşağı kotta da pencereler de vardır.

Sıcaklık (S01) üç değişik tür örtüye sahiptir. Göbektaşı üstünde sekizgen tabanlı kubbe üstünde yuvarlak tepe açıklığı ve onun çevresinde de sekiz yuvarlak filgözü bulunur. Kubbeye geçiş mukarnaslı pandantiftir. Girişin sağındaki eyvan içiçe iki geniş kemerle örtülüdür. Kemerlerden öndekinin iki ucunda birer yuvarlak tepe açıklığı vardır. Bu açıklıkların arasında ise ortada ayna şeklinde filgözü, onun iki ucunun herbirinde dört tane dört köşeli yıldız ve bir tane sekiz köşeli yıldız şeklinde filgözü olan bir desen, bu desenin etrafında ise şaşırtmalı yerleştirilmiş altı ayna ve altı yuvarlak şekilli filgözü aydınlık sağlar. Bu filgözleri renkli camlarla kapatılmıştır. Girişin karşısındaki eyvan ise daha ufak ve düz çatılıdır; bir dörtgen göbek içine doğrusal yerleştirilmiş üç yuvarlak filgözü bulunur. Burada mukarnaslı taşırma kullanılmıştır.

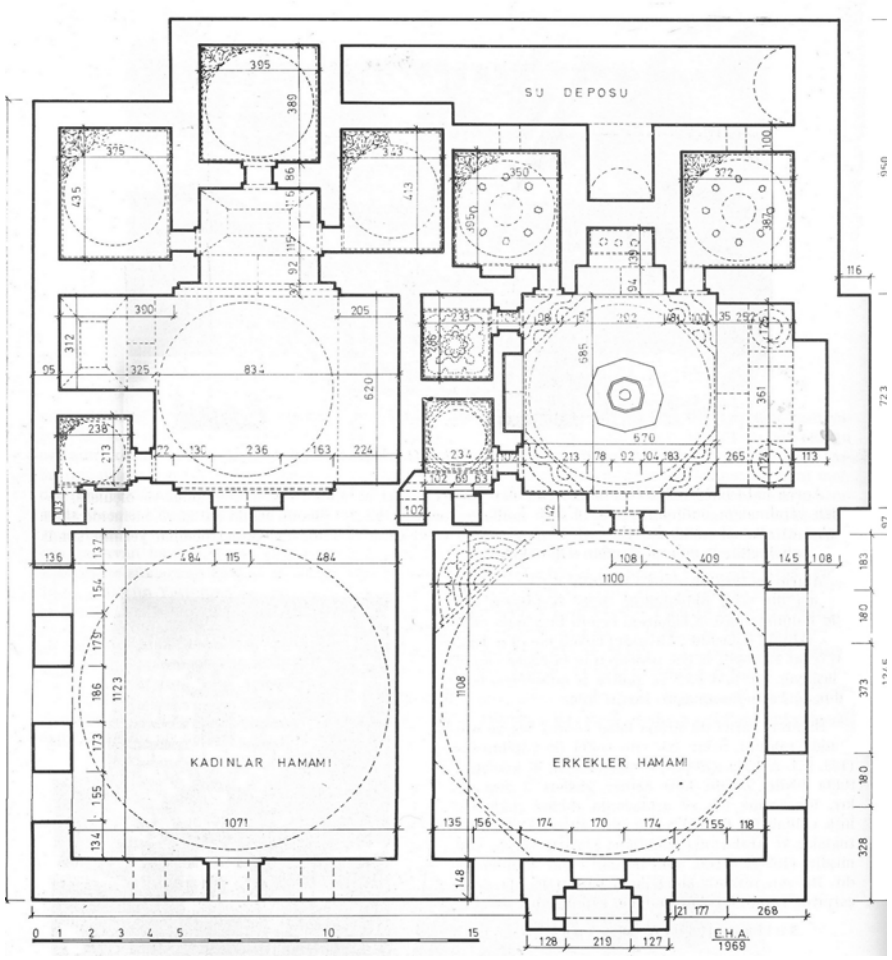

Şekil 4.387. Bursa Mahkeme Hamamı planı (Ayverdi, 1972)

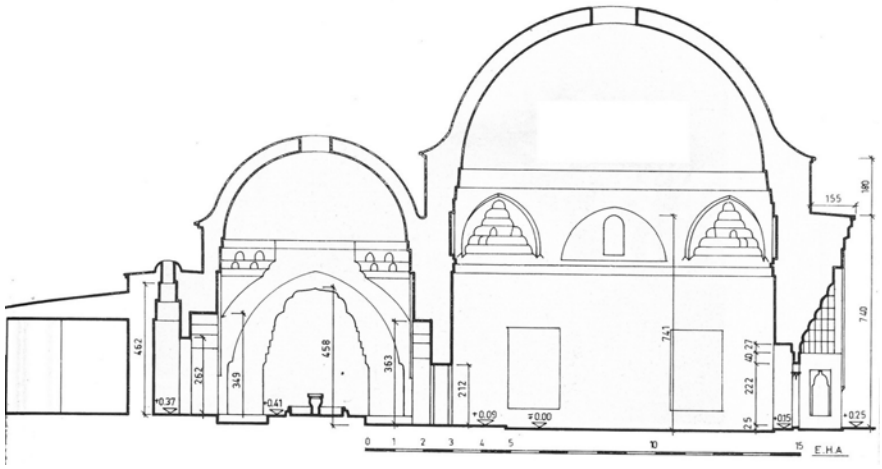

Şekil 4.388. Bursa Mahkeme Hamamı kesidi (Ayverdi, 1972)

Sıcaklıktaki ufak eyvanın iki yanındaki birbirine eş büyüklükte halvetler (H11 ve H12) bulunur. H11'in basit kubbesi baklavalı kuşakla geçilmiştir. Tepede göbek içinde ortada bir yuvarlak, etrafında sekiz ters damla şekilli , etrafında sekiz karo şekilli filgözüyle yapılmış bir desen vardır. H12'nin basit kubbesine geçiş ise,

köşelerde kısa dizi baklavalarla yapılmıştır. Bu kubbede yuvarlak göbek içinde ortada bir yuvarlak, etrafında sekiz damla şekilli filgözü ile göbek etrfaında halka halinde sekiz tane altıgen filgözü yerleştirilmiştir.

Sıcaklık girişinin solundaki ilk kapı helaların olduğu D11'e açılır. Burası basit taşırma ve mukarnaslı düzlem üçgen ile geçilmiş sekizgen tabanlı bir kubbe ile örtülüdür ve tepesinde yuvarlak açıklık bulunur.

Sıcaklık girişinin solunda D11'in kapısından sonraki giriş bugün asma tavanlı sauna olan H13 halvetininkidir. Burada yuvarlak tepe açıklıklı mukarnas kubbe bulunur.

Mahkeme Hamamı büyük, süslü ve Ayverdi'nin deyimi ile (Ayverdi, 1972), Bursa'nın en güzel ve zengin çifte hamamıdır. Dışarıdan görüldüğü kadarıyla yapının beden duvarları 1 sıra kaba yonu taş-2 sıra tuğla almaşık örülmüştür. Yapıda çokgen tabanlı kubbeler çoktur ve dekoratif destek hariç hemen her tür geçiş ögesine rastlanır. Mukarnas oldukça fazla, fakat stilize edilerek kullanılmıştır. Sıcaklık eyvanlarındaki değişik şekilli ve bir desen oluşturacak şekilde dizilmiş ve renkli camla örtülü filgözleri ilginçtir.

Tablo 4.25. Bursa Mahkeme Hamamı Envanter Formu

36	envanter kodu : BUR07	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
	BURSA MAHKEME HAMAMI*	Bursa merkez, Ressam Şefik Bursalı caddesi, Bursa Kız Lisesi karşısı	1421	Çandarlı İbrahim Paşa	–	SHÇEK'e ait olan hamamın kadınlar kısmı kapalıdır; erkekler kısmı ise kadınlar ve erkeklere dönüşümlü şekilde hamam olarak	1. Kadınlar kısmı kilitli olduğundan yalnızca erkekler kısmı incelenebilmiştir. 2. H13 halveti asma tavanla sauna yapıldığından ancak eski fotoğraflardan incelenebilmiştir (Ayverdi,1972).

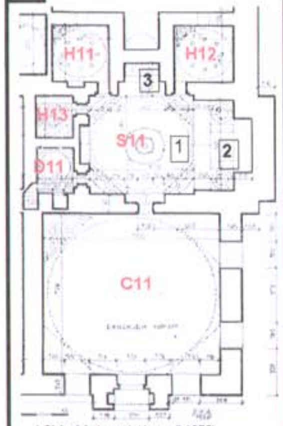

* Çizim için kaynak (Ayverdi,1972).

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI: KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe cesitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz cesitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
C11	FC11-02	▨						ana örtü	▨													
S11	FS11-01,02,03,04,05	▨						ana örtü		▨												
							▨	2 örtü														
						▨		3 örtü														
D11	FD11-02	▨						ana örtü		▨												
H11	FH11-01,03	▨						ana örtü	▨													
H12	FH12-02	▨						ana örtü	▨													
H13	FH13-01	▨						ana örtü						▨								

ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
C11	2								▨	▨														
S11 (ana örtü)	1			▨																				
S11 (2 örtü)	–																							
S11 (3 örtü)	1											▨												
D11	2									▨										▨				
H11	1																							▨
H12	1																					▨		
H13	–																							

AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C11	o					–											
S11 (ana örtü)		o				D							8o				
S11 (2 örtü)		2o				D			p			w, 4x	6o, 6p				
S11 (3 örtü)					d	L		3x1 o									
D11		o				–											
H11					o	D			o	8q	8k						
H12					o	D			o	8q			8a				
H13		o				–											

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.389. BUR07'de FC11-02

Şekil 4.390. BUR07'de FS11-01

Şekil 4.391. BUR07'de FS11-02

Şekil 4.392. BUR07'de FS11-03

Şekil 4.393. BUR07'de FS11-04

Şekil 4.394. BUR07'de FS11-05

Şekil 4.395. BUR07'de FD11-02

Şekil 4.396. BUR07'de FH11-01

Şekil 4.397. BUR07'de FH11-03

Şekil 4.398. BUR07'de FH12-02

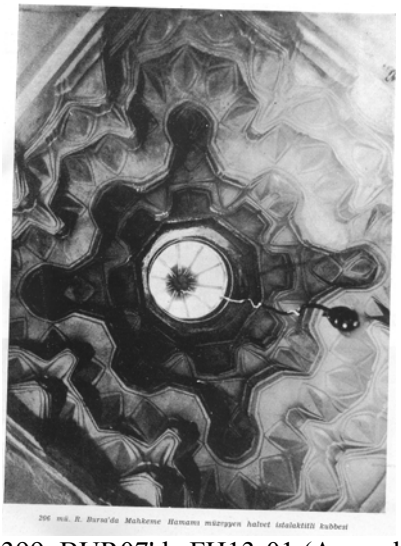

Şekil 4.399. BUR07'de FH13-01 (Ayverdi,1972)

4.26 Edirne Gazi Mihal Hamamı

sıra no : 37 envanter kodu : EDİ02

Edirne il merkezinde, Tunca üzerindeki Mihal Köprüsü başında, çifte hamamdır. 1421-1422 yıllarında Gazi Mihal Bey tarafından yaptırılmıştır (Ayverdi, 1972). Halen metruktur ve yol kotundan aşağıda kalmıştır. Hamamın toprakla dolu olan A12, A12, D11, D12, D21, X11 kısımları dışında tüm birimleri çalışılmıştır. X11 kısmının işlevi belirsizdir. İki kısmın da camekanı mevcut değildir. Ayverdi, X11 hacminin, hamamın camekanı olabileceğini düşünmektedir (Ayverdi, 1972). Erken ise, doğu duvarındaki çıkıntıların, erkekler kısmının yıkık camekanının kalıntıları olduğunu düşünmektedir (Erken, 1973).

Şekil 4.400. Edirne Gazi Mihal Hamamı dış görünüşü

Erkekler kısmı ılıklığının (I11), merkezi örtüsü, baklava kuşağı ve ardından üçgen kuşağı ile geçilmiş, onaltı parçalı sarmal yivli kubbedir. Tepedeki yuvarlak açıklığın etrafında, her iki kubbe parçasından birine bir filgözü gelecek şekilde ve içiçe yerleştirilmiş dört halka üstünde sekizerden sarmal görüntüde otuziki filgözü bulunur. Kuzeydaki ufak eyvan mukarnaslı taşırma ile geçilmiş dört dilimli yarım kubbe ile örtülüdür. Doğudaki dar, uzun eyvanın örtüsü ise aynalı kemerdir.

Ilıklığa açılan halvetlerden büyüğü (H11), dikdörtgen bir mekandır. İki uçta üçgenli taşırmalarla sekizgen tabanlı kubbeye geçilir. Kubbenin tepesinde yuvarlak açıklık ve etrafında iki halka halinde sekizerden toplam onaltı yuvarlak filgözü bulunur. Ilıklığa açılan küçük halvet (H12) ise mukarnas kubbelidir ve ortasında tepe açıklığı, dört köşesine doğru da simetrik dizilmiş dört yuvarlak filgözü bulunur.

Sıcaklık (S11) kare merkezi mekan ve iki uçta iki eyvandan oluşur. Merkezi kubbe sekiz parçalıdır ve mukarnaslı pandantifle geçilmiştir. Kubbe üzerinde rumi kabartmalar yapılmıştır. Sivri kemerle orta mekandan ayrılan iki eş eyvan ise dekoratif dörder destek elemanıyla geçilen dilimli yarım kubbelerle örtülüdür.

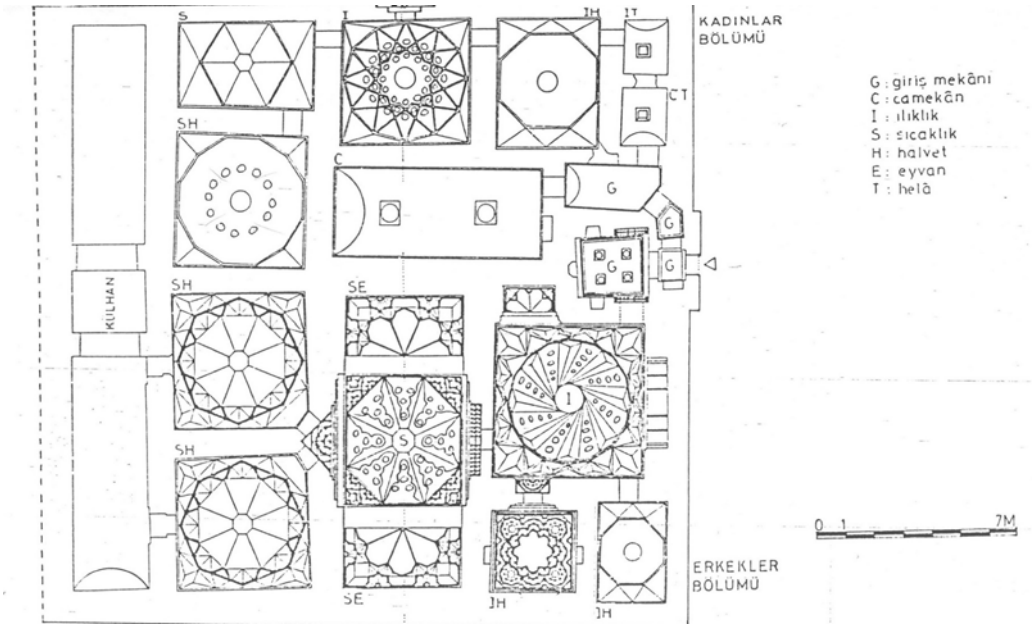

Şekil 4.401. Edirne Gazi Mihal Hamamı planı (Büyükdığan, 1989)

Merkezi kubbe tepesindeki sekizgen açıklık etrafında üç halka halinde sırasıyla sekiz, sekiz ve onaltı filgözü yerleştirilmiştir. Sıcaklıktan girilen iki eş halvette (H13 ve H14) baklava kuşağının üstünde sekiz tane dilimli tromptan sonra sekiz parçalı kubbeye geçilmiştir. Kubbe tepesinde sekizgen tepe açıklığı, bunun etrafında ise üç halka halinde sırasıyla sekiz, onaltı ve sekiz yuvarlak filgözü yerleştirilmiştir.

Kadınlar kısmı kapısından doğrudan ılıklığa (I21) girilir. Burası üçgen kuşakla geçilmiş kaburgalı kubbe ile örtülüdür. Yuvarlak tepe açıklığının etrafında üç halka halinde onikişerden toplam otuzaltı yuvarlak filgözü mekanı aydınlatır. Burada ılıklık, mekanlara dağılım noktası işlevi de taşır. Ilıklık girişinin solundan, bir halvete (H21) ve buradan da temizlik hücresi olabilecek ufak bir başka mekana (D21) geçilir. Ilıklık girişinin sağından ise sıcaklığa (S21) ve buradan da bir başka halvete (H22) geçiş vardır.

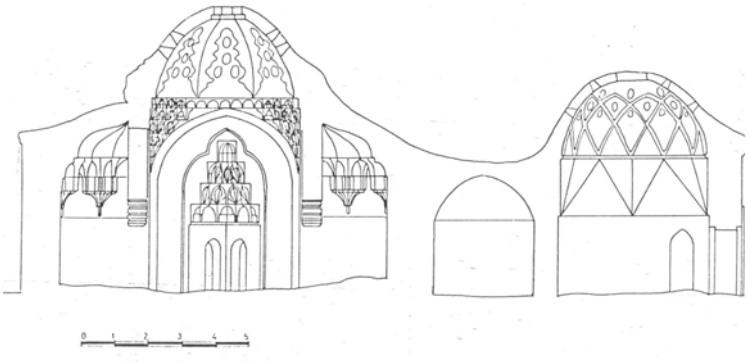

Şekil 4.402. Edirne Gazi Mihal Hamamı kesiti (Büyükdığan, 1989)

H21, dikdörtgen bir mekan olup, iki uçtan üçgen taşırma ile geçilen sekizgen tabanlı kubbe ile örtülüdür. Kubbe tepesinde yuvarlak açıklık, bunun etrafında ise üç halka halinde sekizerden yirmidört yuvarlak filgözü bulunur. H22 ise kare bir mekandır. Köşelerde kısa dizi üçgenlerle geçilen onikigen tabanlı kubbede yuvarlak tepe açıklığı ile bunun etrafında üç halka halinde onikişerden otuzaltı yuvarlak filgözüyle mekan aydınlanır. Sıcaklık (S11) dikdörtgen bir mekandır. İki uçtan üçgen taşırmayla altı parçalı kubbeye geçilir. Kubbe merkezinde altıgen açıklık, bunun etrafında ise üç halka halinde, sırayla altı, altı ve oniki yuvarlak filgözü bulunur.

Gazi Mihal Hamamı 1 sıra kaba yonu taş-3 sıra tuğla almaşık duvar örgüsüne sahiptir. Örtü ve örtüye geçiş ögeleri tuğladır. Çok özenli bir işçilik ve usta işi duvar örgüsü göze çarpmaktadır. Kubbe üstünde yer yer sıva üstü süslemeler veya değişik tuğla dizilişleri ile yapılmış desenler bulunur. Çok sayıda kullanılan filgözleri de değişik desenler oluşturacak şekilde kubbeye yerleştirilmiştir. Bu hamamda, Ömer bin İbrahim'in hamamlarında rastladığımız, aynalı kemerlere ve ikinci düşey kademede tromp kullanımı (H13 ve H14) uygulamalarına, Edirne Saray Hamamı'ndakine benzer baklava dizisi içinde değişik üç boyutlu formlara ve dilimli kubbeli eyvanlara, ayrıca başka bir hamamda görmediğimiz kaburgalı kubbe (I21) uygulamasına rastlıyoruz. Erkekler kısmı eyvanları ve halvet girişleri özellikle süslüdür.

Tablo 4.26. Edirne Gazi Mihal Hamamı Envanter Formu

	envanter kodu : EDI02	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
37	EDİRNE GAZİ MİHAL HAMAMI*	Edirne ili merkezi, Tunca üzerindeki Mihal Köprüsü başında	1421-1422	Gazi Mihal Bey	–	Metruk durumdadır. Bazı kısımla toprak vb. ile dolmuştur. Yapı yol kotunun oldukça altında kalmıştır.	1. A11, A12, D11, D12, D21 ve X11 kısımları incelenememiştir. 2. Camekanlar mevcut değildir. 3. X11'in işlevi belirsizdir.

* Çizim için kaynak (Ayverdi,1972).
** H13 ve H14 halvetleri tamamen eş olduklarından ortak fotoğraflarla ifade edilmiştir.

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER	(kullanılan örtüler ve sayıları)	kubbe: basit	kubbe: çokgen tabanlı	kubbe: çokgen parçalı	kubbe: dilimli/düz yivli	kubbe: sarmal yivli	kubbe: mukarnas	kubbe: kaburgalı	tonoz: beşik	tonoz: yıldız	tonoz: çokgen tabanlı	tonoz: aynalı	tonoz: manastır	tonoz: tekne	tonoz: çapraz
I11	FI11-05,07,08,09,22	X						ana örtü					X									
							X	2. örtü														
			X					3. örtü				X										
H11	FH11-01,03,08	X						ana örtü		X												
H12	FH12-01,03,06	X						ana örtü						X								
S11	FS11-09,26,34	X						ana örtü			X											
			X					2. örtü (x2)				X										
H13 ve H14**	FH13-03,12,13,15,16	X						ana örtü			X											
		X						ana örtü			X											
I21	FI21-01,04,05	X						ana örtü							X							
S21	FS21-01,03,04	X						ana örtü			X											
H21	FH21-01,02,03	X						ana örtü		X												
H22	FH22-01,02,03	X						ana örtü		X												

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	örtü	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	PANDANTİF: ayrıtlı	PANDANTİF: mukarnaslı	TROMP: basit	TROMP: baklavalı	TROMP: yivli / dilimli	TROMP: ayrıtlı	TROMP: mukarnaslı	TASIRMA: basit	TASIRMA: üçgenli	TASIRMA: mukarnaslı	TASIRMA: çapraz tonozlu	TASIRMA: aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	ÜÇGEN DÜZLEM: 2li	ÜÇGEN DÜZLEM: 3lü	ÜÇGEN DÜZLEM: çoklu	ÜÇGEN DÜZLEM: mukarnaslı	DİZİ: basit-kısa dizi	DİZİ: baklavalı-kısa dizi	DİZİ: basit-kuşaklama	DİZİ: baklavalı-kuşaklama
I11	ana örtü	1																							X
	2. örtü	–																							
	3. örtü	1											X												
H11	ana örtü	1										X													
H12	ana örtü	–																							
S11	ana örtü	1			X																				
	2. örtü (x2)	1														X									
H13 ve H14**	ana örtü	2						X																	X
	ana örtü	2						X																	X
I21	ana örtü	1																						X	
S21	ana örtü	1										X													
H21	ana örtü	1										X													
H22	ana örtü	1																				X			

ÖRTÜ SİSTEMİ — AYDINLATMA

MEKAN KODU	örtü	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (U/D/M/S)	filgözü: SERBEST	filgözü: MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	MERKEZ TANIMI: 1.sıra	MERKEZ TANIMI: 2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	KONSANTRİK: 2.sıra	KONSANTRİK: 3.sıra	KONSANTRİK: 4.sıra	KONSANTRİK: 5.sıra
I11	ana örtü		o				D							8o	8o	8o	8o	
	2. örtü						–											
	3. örtü						–											
H11	ana örtü		o				D							8o	8o			
H12	ana örtü		o				D							4o				
S11	ana örtü		s				D							8o	8o	16o		
	2. örtü (x2)						–											
H13 ve H14**	ana örtü		s				D							8o	16o	8o		
	ana örtü		s				D							8o	16o	8o		
I21	ana örtü		o				D							12o	12o	12o		
S21	ana örtü		a				D							6o	6o	12o		
H21	ana örtü		o				D							8o	8o	8o		
H22	ana örtü		o				D							12o	12o	12o		

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.403. EDİ02'de FI11-05

Şekil 4.404. EDİ02'de FI11-07

Şekil 4.405. EDİ02'de FI11-08

Şekil 4.406. EDİ02'de FI11-09

Şekil 4.407. EDİ02'de FI11-22

Şekil 4.408. EDİ02'de FH11-01

Şekil 4.409. EDİ02'de FH11-03

Şekil 4.410. EDİ02'de FH11-08

Şekil 4.411. EDİ02'de FH12-01

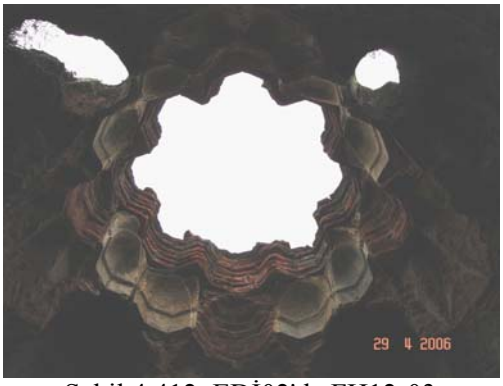

Şekil 4.412. EDİ02'de FH12-03

Şekil 4.413. EDİ02'de FH12-06

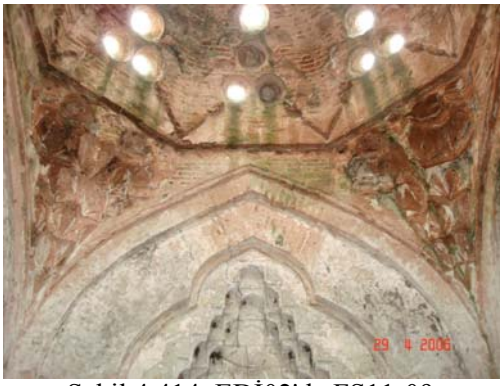

Şekil 4.414. EDİ02'de FS11-09

Şekil 4.415. EDİ02'de FS11-26

Şekil 4.416. EDİ02'de FS11-34

Şekil 4.417. EDİ02'de FH13-03

Şekil 4.418. EDİ02'de FH13-12

Şekil 4.419. EDİ02'de FH13-13

Şekil 4.420. EDİ02'de FH13-15

Şekil 4.421. EDİ02'de FH13-16

Şekil 4.422. EDİ02'de FI21-01

Şekil 4.423. EDİ02'de FI21-04

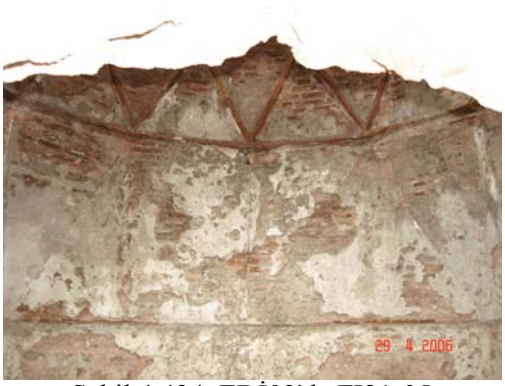

Şekil 4.424. EDİ02'de FI21-05

Şekil 4.425. EDİ02'de FS21-01

Şekil 4.426. EDİ02'de FS21-03

Şekil 4.427. EDİ01'de FS21-04

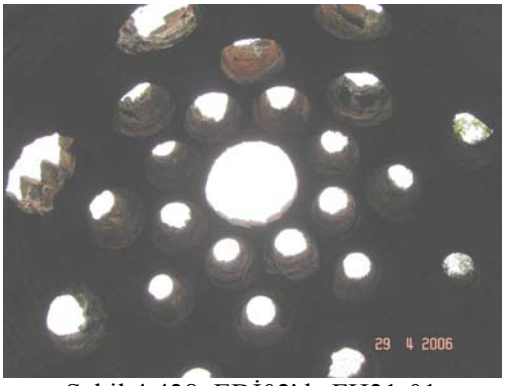

Şekil 4.428. EDİ02'de FH21-01

Şekil 4.429. EDİ02'de FH21-02

Şekil 4.430. EDİ02'de FH21-03

Şekil 4.431. EDİ02'de FH22-01

Şekil 4.432. EDİ02'de FH22-02

Şekil 4.433. EDİ02'de FH22-03

4.27 Bursa Tavukpazarı Hamamı

sıra no : 39 envanter kodu : BUR08

Bursa il merkezi, Cumhuriyet caddesi'nde, Pirinç Hanı'nın bitişiğinde çifte hamamdır. Pirinç Hamamı olarak da bilinir. Ressam Şefik Bursalı caddesi'nde, Bursa Kız Lisesi'nin karşısında çifte hamamdır. II.Murad tarafında 1421-1451 arasında yaptırılmıştır (V.G.M., 1983) . Yakın zamanda yol açılması için camekan kısımları yıkılmıştır. Günümüzde çarşı olarak kullanılmaktadır.

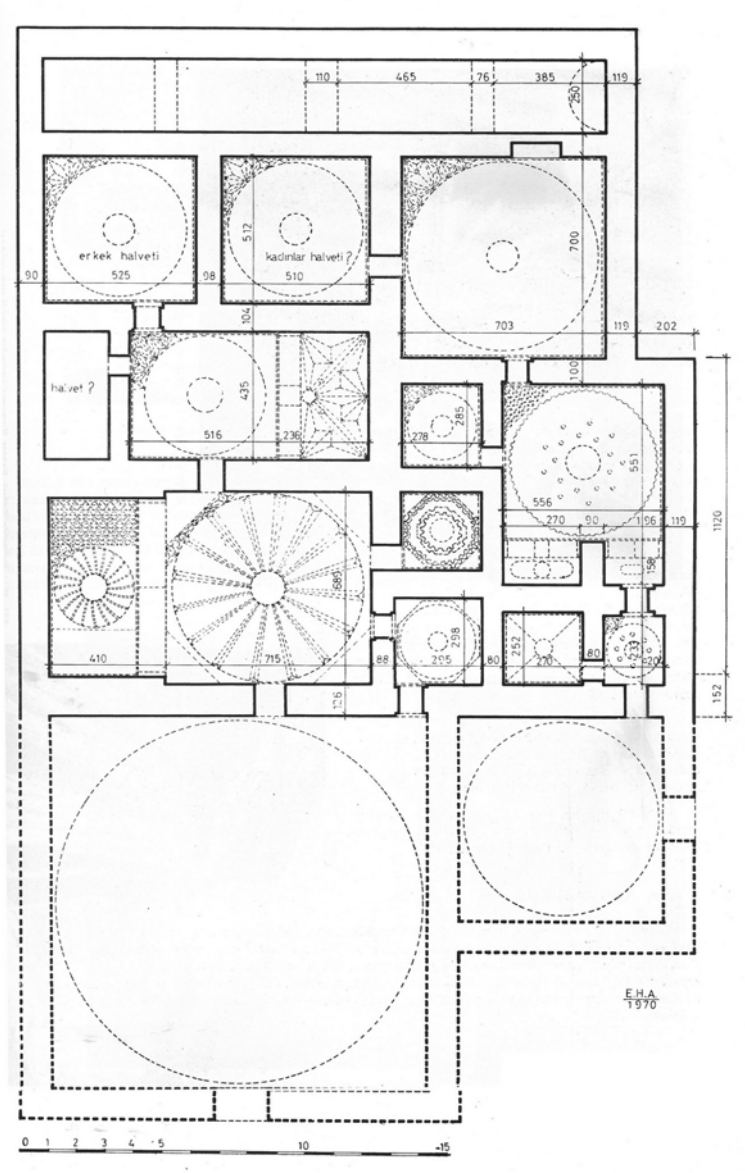

Şekil 4.434. Bursa Tavukpazarı Hamamı planı (Ayverdi, 1972)

Pek çok kısmına asma kat ve tavanlar yapıldığından örtü sistemi ancak kısmen ve zorlukla algılanabilmektedir. Hamamın iki kısmı birleştirilmiş ve dışarıya orijinalde olmayan kapılar açılmıştır. Asma tavanlar, katlarla gizlenen, değiştirilen veya kilitli olan mekanlar dışında kalan erkekler kısmında ılıklık (I11), sıcaklık (S11) ile kadınlar kısmında da ılıklık (I21), sıcaklık (S21) ve bir halvet (H21) incelenebilmiştir.

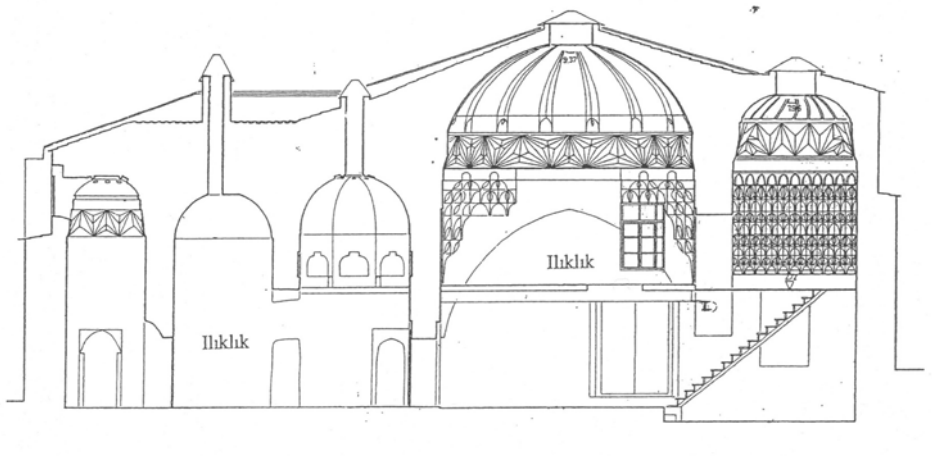

Şekil 4.435. Bursa Tavukpazarı Hamamı kesidi (Şehitoğlu, 2000)

Erkekler kısmı ılıklığı (I11), sivri kemerle ayrılmış iki kubbeli mekandan oluşur. Büyük kubbe onaltı dilimlidir; tepesinde yuvarlak açıklık vardır ve açıklığın etrafında üç halka halinde onaltışardan kırksekiz yuvarlak filgözü bulunur. Dilim uçlarında birer prizmatik kabartma vardır. Eyvan ise mukarnaslı taşırma ve baklava kuşağı ile geçilen yirmi sarmal yivli kubbeyle örtülüdür. Bu kısımda asma kat ve eşyalar olduğundan örtüdeki ışık elemanları görülememiştir.

Erkekler kısmı sıcaklığı (S11) da bir merkezi kubbe ve bir eyvandan oluşur. Kubbe basit olup baklava kuşağı ile geçilmiştir. Yuvarlak tepe açıklığının çevresinde iki halka halinde onyedişer yuvarlak filgözü bulunur. Kubbe eteğine yakın tırnak şeklinde kabartmalar vardır. Sıcaklık eyvanı ise yarım yıldız tonozdur. Yuvarlak tepe açıklığı vardır.

Kadınlar kısmı ılıklığı (I21) mukarnaslı düzlem üçgen ve mukarnas taşırmayla geçilen basit kubbe ile örtülüdür. Kubbe tepesinde yuvarlak açıklık, bunun etrafında ise üç halka halinde sekizerden yirmidört filgözü vardır. Ilıklığın eyvanları camekanla kapatıldığı için incelenememiştir.

Kadınlar kısmı sıcaklığı (S21), baklavalı kuşakla geçilen basit kubbelidir. Kubbede yuvarlak tepe açıklığı ve çok sayıda yuvarlak filgözü bulunur. Halvet (H21) de benzer şekilde baklavalı kuşakla geçilen yuvarlak tepe açıklıklı basit kubbelidir. Açıklık etrafında iki halka halinde sekizerden, onaltı yuvarlak filgözü bulunur.

Tavukpazarı Hamamı'nda iç mekanların sıvası yenidir; fakat dışarıdan beden duvarlarının kaba yonu taş-tuğla almaşık örüldüğü görülebilir. Oldukça ilginç, çeşitli örtüye geçiş elemanları kullanılmış süslü bir hamamdır. Fakat mevcut kullanım şekli nedeniyle bu özellikleri yeterince algılanamamaktadır. Değişik kubbe türlerine ve özellikle baklava kuşakları ve mukarnaslı taşırmalar içeren çok kademeli geçişlere rastlanır. Bir de yıldız tonoz uygulaması bulunur. Çok sayıda filgözü mekanları aydınlatır.

Tablo 4.27. Bursa Tavukpazarı Hamamı Envanter Formu

No	envanter kodu : BUR08	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
39	**BURSA TAVUKPAZARI HAMAMI***	Bursa merkez, Cumhuriyet caddesi, Pirinç Hanı yanı	1421-1451	2.Murad	–	Camekanları daha önceden yol için yıkılmıştır. Tamamı çarşı olarak kullanılmaktadır.	1. H11, H12, D11, H13, A21, D21, H22 kısımları ile I21'in eyvanları incelenememiştir.

* Çizim için kaynak (Ayverdi,1972).

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO		KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER	kubbe: basit	kubbe: çokgen tabanlı	kubbe: çokgen parçalı	kubbe: dilimli/düz yivli	kubbe: sarmal yivli	kubbe: mukarnas	kubbe: kaburgalı	tonoz: beşik	tonoz: yıldız	tonoz: çokgen tabanlı	tonoz: aynalı	tonoz: manastır	tonoz: tekne	tonoz: çapraz
I11	FI11-02,06,08,09,12	ana örtü	▨									▨										
		2.örtü	▨										▨									
S11	FS11-02,07,08	ana örtü	▨						▨													
		2.örtü				▨											▨					
I21	FI21-01,02	ana örtü	▨						▨													
S21	FS21-01,02	ana örtü	▨						▨													
H21	FH21-03	ana örtü	▨						▨													

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU		DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	PANDANTİF: ayrıtlı	PANDANTİF: mukarnaslı	TROMP: basit	TROMP: baklavalı	TROMP: yivli / dilimli	TROMP: ayrıtlı	TROMP: mukarnaslı	TASIRMA: basit	TASIRMA: üçgenli	TASIRMA: mukarnaslı	TASIRMA: çapraz tonozlu	TASIRMA: aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	ÜÇGEN DÜZLEM: 2li	ÜÇGEN DÜZLEM: 3lü	ÜÇGEN DÜZLEM: çoklu	ÜÇGEN DÜZLEM: mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	ÜÇGEN DİZİ: baklavalı-kısa dizi	ÜÇGEN DİZİ: basit-kuşaklama	ÜÇGEN DİZİ: baklavalı-kuşaklama
I11	ana örtü	2																			▨				▨
	2.örtü	2											▨												▨
S11	ana örtü	1																							▨
	2.örtü	–																							
I21	ana örtü	2											▨								▨				
S21	ana örtü	1																							▨
H21	ana örtü	1																							▨

AYDINLATMA

MEKAN KODU		kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	filgözü: MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	MERKEZ TANIMI: 1.sıra	MERKEZ TANIMI: 2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	KONSANTRİK: 2.sıra	KONSANTRİK: 3.sıra	KONSANTRİK: 4.sıra	KONSANTRİK: 5.sıra
I11	ana örtü		o				D							16o	16o	16o		
	2.örtü						–											
S11	ana örtü		o				D							17o	17o			
	2.örtü		o				–											
I21	ana örtü		o				D							8o	8o	8o		
S21	ana örtü		o															
H21	ana örtü		o				D							8o	8o			

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.436. BUR08'de FI11-02

Şekil 4.437. BUR08'de FI11-06

Şekil 4.438. BUR08'de FI11-08

Şekil 4.439. BUR08'de FI11-09

Şekil 4.440. BUR08'de FI11-12

Şekil 4.441. BUR08'de FS11-02

Şekil 4.442. BUR08'de FS11-07

Şekil 4.443. BUR08'de FS11-08

Şekil 4.444. BUR08'de FI21-01

Şekil 4.445. BUR08'de FI21-02

Şekil 4.446. BUR08'de FS21-01

Şekil 4.447. BUR08'de FS21-02

Şekil 4.448. BUR08'de FH21-03

4.28 İznik 2.Murad Hamamı

sıra no : 40 envanter kodu : İZN02

Bursa ili İznik ilçesi merkezi, Mahmut Çelebi Camii yanında çifte hamamdır. 1421-1451 arasında, 2.Murad döneminde inşa edildiği sanılmaktadır. Hacı Hamza Hamamı olarak da bilinir. Günümüzde sadece erkekler kısmı hamam olarak işletilmektedir. Kadınlar kısmı ise çini atölyesi olarak kullanılmaktadır. Hamamın kadınlar kısmı tamamen incelenmiştir. Erkekler kısmında ise müşteri olması nedeniyle halvetler incelenememiş; buhar nedeniyle fotoğraf çekiminde zorluk yaşanmıştır.

Şekil 4.449. İznik 2.Murad Hamamı erkekler kısmı girişi

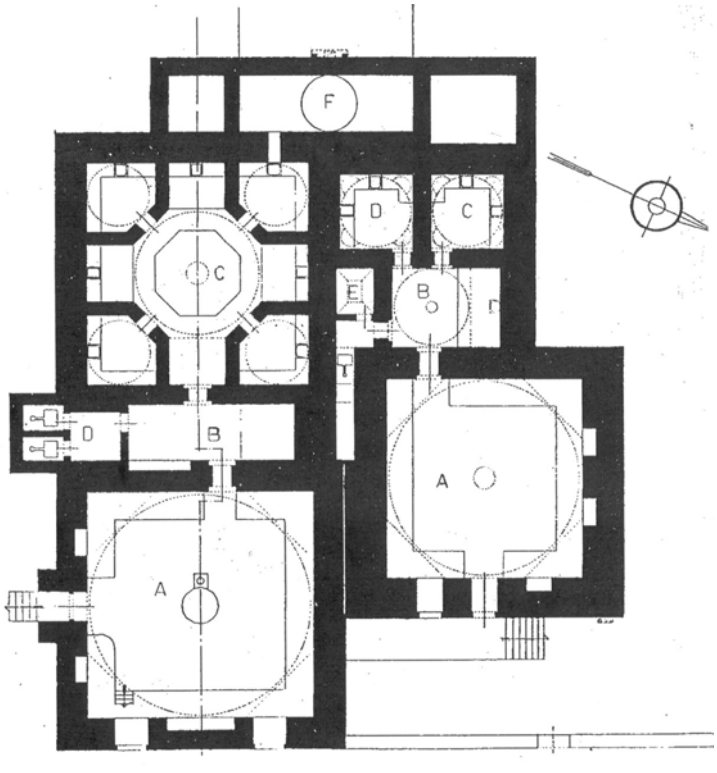

Şekil 4.450. 2.Murad Hamamı planı (V.G.M.,1986)

Erkekler kısmı camekanı (C11), mukarnaslı düzlem üçgen ve dilimli trompla geçilmiş oldukça yüksek bir basit kubbeyle örtülüdür. Kubbe üstünde hiçbir aydınlatma ögesi yeralmaz. Duvarlarda pencereler bulunur. Ilıklık (I11), iki parçalı bir mekandır. Kuzayde beşik, güneyde çapraz tonozla örtülüdür. Çapraz tonoz kısmında bir yuvarlak aydınlık bacası; beşik tonoz üzerinde ise ortada yanyana iki yuvarlak

ve onların etrafında sekiz yuvarlak filgözü bulunur. Ilıklığın güneyinden beşik tonozlu üç kısımdan oluşan helaya giriş vardır.

Sıcaklık (S11) dört eyvanlı, haç planlıdır. Köşelerde dört halvet bulunur. Pandantifle geçilmiş basit kubbede yuvarlak tepe açıklığı ve filgözleri vardır. Eyvanlar ise geniş sivri kemerle örtülüdür. Sıcaklık duvarlarında çini pano süslemeler yeralır.

Kadınlar kısmı camekanı (C21), trompla geçilmiş basit kubbeyle örtülüdür. Pencereleri vardır. Sıcaklık (S21) pandantifle geçilen basit kubbeli bir mekan ve ucunda geniş sivri kemerli eyvanından oluşur. Kubbe üstünde tepe açıklığı ve etrafında iki halka halinde altı ve oniki yuvarlak filgözü bulunur.

Sıcaklıktan girilen temizlik hücresi (D21) çapraz tonozla örtülü olup dört yuvarlak filgözünden ışık alır. İki halvet de (H21 ve H22) ayrıtlı trompla geçilen basit kubbelere sahiptir. H21 hücresinde ortada üç yuvarlak filgözü ve etrafında iki halka halinde altı ve oniki adet yuvarlak filgözü bulunmaktadır.

2.Murad Hamamı'nın beden duvarları kaba yonu taş-tuğla almaşıktır. Örtü ve örtüye geçiş ögeleri ise tuğladır. Kubbeli mekanları olduğu gibi tonoza da yer verilmiştir. Geçiş elemanları genelde tromp ve pandantiftir. Oldukça sade örtü ve geçiş öğelerine sahip bir hamamdır. Buna tek istisna erkekler kısmı camekanındaki mukarnaslı düzlem üçgendir ve dilimli trompla iki kademede geçilmiş kubbedir.

Tablo 4.28. İznik 2.Murad Hamamı Envanter Formu

40	envanter kodu : İZN02 İZNİK 2.MURAD HAMAMI*	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
		Bursa İli, İznik ilçesi merkezi, Mahmut Çelebi Camii yanı	1421-1451	–	–	Erkekler kısmı hamam, kadınlar kısmı çini atölyesi olarak kullanılmaktadır.	1. Yapı tamir görmüştür, fakat kadınlar kısmında son depremle ilintili olduğu söylenen büyük bir çatlak vardır. 2. Erkekler kısmı halvetleri incelenememiştir.

* Çizim için kaynak (VGM,1986).

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI: KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe cesitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz cesitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
C11	FC11-02,12	▨						ana örtü	▨													
I11	–			▨				ana örtü														▨
				▨				2.örtü								▨						
D11	–			▨				ana örtü								▨						
				▨				2.örtü								▨						
S11	FS11-01	▨						ana örtü	▨													
							▨	2.örtü (x4)														
C21	FC21-02	▨						ana örtü	▨													
S21	FS21-01,02	▨						ana örtü	▨													
							▨	2.örtü														
D21	FD21-01			▨				ana örtü														▨
H21	FH21-04,06	▨						ana örtü	▨													
H22	FH22-02	▨						ana örtü	▨													

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
C11 (ana örtü)	2						▨													▨				
I11 (ana örtü)	–																							
I11 (2.örtü)	–																							
D11 (ana örtü)	–																							
D11 (2.örtü)	–																							
S11 (ana örtü)	1	▨																						
S11 (2.örtü (x4))	–																							
C21 (ana örtü)	1							▨																
S21 (ana örtü)	1	▨																						
S21 (2.örtü)	–																							
D21 (ana örtü)	–																							
H21 (ana örtü)	1							▨																
H22 (ana örtü)	1							▨																

AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C11 (ana örtü)						–											
I11 (ana örtü)			o			–											
I11 (2.örtü)						D			2o				8o				
D11 (ana örtü)						–											
D11 (2.örtü)						–											
S11 (ana örtü)		o				D											
S11 (2.örtü (x4))						–											
C21 (ana örtü)						–											
S21 (ana örtü)						D											
S21 (2.örtü)		o				–							6o	12o			
D21 (ana örtü)						M		2X2 o									
H21 (ana örtü)						D			3o				6o	12o			
H22 (ana örtü)																	

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.451. İZN02'de FC11-02

Şekil 4.452. İZN02'de FC11-12

Şekil 4.453. İZN02'de FS11-01

Şekil 4.454. İZN02'de FC21-02

Şekil 4.455. İZN02'de FS21-01

Şekil 4.456. İZN02'de FS21-02

Şekil 4.457. İZN02'de FD21-01

Şekil 4.458. İZN02'de FH21-04

Şekil 4.459. İZN02'de FH21-06

Şekil 4.460. İZN02'de FH22-02

4.29 Edirne Yeniçeri Hamamı

sıra no : 41 envanter kodu : EDİ03

Edirne ili merkezi, Muradiye Küçükpazar semtinde tek hamamdır. Tarihi belli olmamakla birlikte 1421-1451 arasında 2.Murad döneminde inşa edildiği düşünülmektedir (Kuban,1976). Şahıs mülkiyetindedir ve kullanım dışıdır. Camekan (C01) kısmı yıkıktır ve yapı genelde harap haldedir. Yapının kalan kısımları incelenmiştir.

Şekil 4.461. Edirne Yeniçeri Hamamı dış görünüşü

Ilıklığın (I01) ana örtüsü çapraz tonozdur. Tepede sekizgen açıklık bulunur. Kemerle ayrılan eyvan ise çapraz tonoz taşırmalı altı parçalı kubbe ile örtülüdür. Kubbe merkezinde bir, etrafında üç yuvarlak filgözü yeralır.

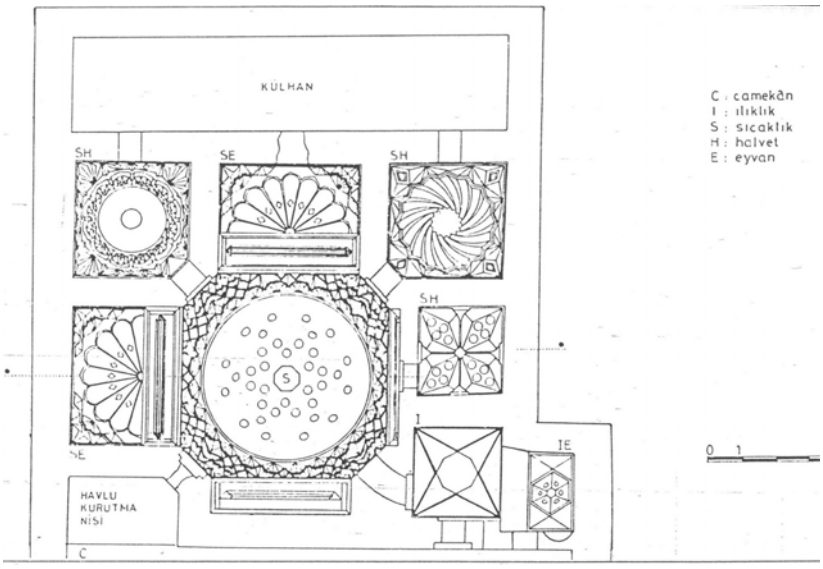

Şekil 4.462. Edirne Yeniçeri Hamamı planı (Büyükdığan, 1989)

Sıcaklık (S01) merkezi mekan ve ikisi eş, üç eyvandan oluşur. Merkezi basit kubbeye, mukarnaslı pandantif ve mukarnaslı taşırma ile geçilmiştir. Sekizgen tepe açıklığı ve etrafında dört halka halinde sırasıyla altı, oniki, altı ve oniki yuvarlak filgözü bulunur. İki büyük eyvan yedişer dilimli yarım kubbeyle örtülüdür ve dairesel yerleştirilmiş yedi tane karo şeklinde filgözü bulunur. Yarım kubbelere geçiş mukarnaslı taşırmalarla yapılmıştır. Ufak eyvan ise geniş kemerle geçilmiştir.

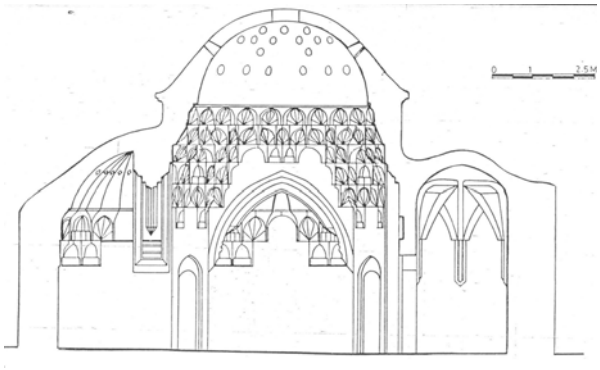

Şekil 4.463. Edirne Yeniçeri Hamamı kesidi (Büyükdığan, 1989)

Yan halvet (H01) dekoratif dört destek elemanıyla geçilen manastır tonozla örtülüdür. Bu şekilde örtüde oluşan dört mekik şeklinin içinde merkeze göre üç içiçe halka oluşturacak şekilde sırasıyla dört, sekiz ve dört filgözü yerleştirilmiştir. Büyük halvetlerden sağdaki (H02) onaltı sarmal yivli kubbeyle örtülüdür; tepesinde yuvarlak açıklık vardır. Geçiş baklava kuşağı ile yapılmıştır. Bu halvette hiç filgözü yoktur. Son halvet (H03) ise baklava kuşağı ve mukarnas taşırma ile geçilmiş basit kubbeyle örtülüdür. Kubbe tepesinde yuvarlak açıklık ve etrafında iki halka halinde sırasıyla altı ve oniki yuvarlak filgözü vardır. Mukarnaslı taşırma değişik boyutta kemercik ve loblar üstüste bindirilerek yapılmış özgün bir örnektir.

Yapının beden duvarları 1 sıra kaba yonu taş-2 sıra tuğla almaşıktır. Örtü ve geçiş ögelerinde yetkin tuğla işçiliği göze çarpar. Yeniçeri Hamamı, değişik örtü ve geçiş ögeleri birleşimlerinin özgün şekilde kullanıldığı, yetkin bir hamam örneğidir. Pandantif hiç yoktur; tonoz da çok azdır. Fakat diğer geçiş ögeleri çok kademeli olarak uygulanmıştır. Dilimli, sarmal yivli kubbeler ve yoğun filgözü kullanımı dikkati çeker. Özellikle dekoratif destek ve değişik tonoz kullanımları Mudurnu ve Bolu Hamamı'nı andırsa da plan şeması onlarınkinin aksine klasik şemalara yakındır.

Tablo 4.29. Edirne Yeniçeri Hamamı Envanter Formu

41	envanter kodu : EDİ03 — EDİRNE YENİÇERİ HAMAMI*	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
		Edirne ili merkezi, Muradiye Mahallesi, Küçükpazar semti	1421-1451	–	–	Harap halde ve kullanılmıyor.	1. Camekan (C01) tamamen yıkılmış. 2. Bazı örtülerde çökme var.

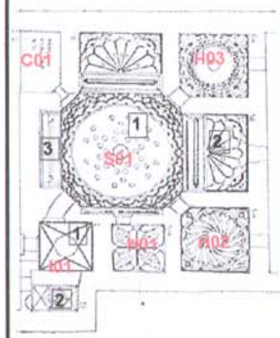

* Çizim için kaynak (Kuban,1976).

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER (KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI; kubbe cesitleri; tonoz cesitleri)

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO		KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER	basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
I01	FI01-01,03	ana örtü			▨																	▨
		2.örtü	▨								▨											
S01	FS01-03,08,11	ana örtü	▨						▨													
		2.örtü (x2)		▨								▨										
		3.örtü						▨														
H01	FH01-01,05	ana örtü			▨															▨		
H02	FH02-01,03,09	ana örtü	▨										▨									
H03	FH03-01,02	ana örtü	▨						▨													

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI (PANDANTİF; TROMP; TASIRMA; ÜÇGEN: DÜZLEM, DİZİ)

MEKAN KODU		DÜŞEYDE KADEME SAYISI	Pandantif basit	Pandantif ayrıtlı	Pandantif mukarnaslı	Tromp basit	Tromp baklavalı	Tromp yivli / dilimli	Tromp ayrıtlı	Tromp mukarnaslı	Tasırma basit	Tasırma üçgenli	Tasırma mukarnaslı	Tasırma çapraz tonozlu	Tasırma aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	Düzlem tekli	Düzlem 2li	Düzlem 3lü	Düzlem çoklu	Düzlem mukarnaslı	Dizi basit-kısa dizi	Dizi baklavalı-kısa dizi	Dizi basit-kuşaklama	Dizi baklavalı-kuşaklama
I01	ana örtü	–																							
	2.örtü	1												▨											
S01	ana örtü	2			▨								▨												
	2.örtü (x2)	1											▨												
	3.örtü	–																							
H01	ana örtü	1														▨									
H02	ana örtü	1																							▨
H03	ana örtü	2											▨												▨

AYDINLATMA (filgözü; MERKEZLİ: MERKEZ TANIMI, KONSANTRİK)

MEKAN KODU		kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	SERBEST	MATRİS	Merkez tanımı orta	Merkez tanımı 1.sıra	Merkez tanımı 2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	Konsantrik 1.sıra	Konsantrik 2.sıra	Konsantrik 3.sıra	Konsantrik 4.sıra	Konsantrik 5.sıra
I01	ana örtü		s															
	2.örtü						D			o				3o				
S01	ana örtü		s				D							6o	12o	6o	12o	
	2.örtü (x2)						D							7k				
	3.örtü						–											
H01	ana örtü						D							4o	8o	4o		
H02	ana örtü		o				–											
H03	ana örtü		o				D							6o	12o			

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.464. EDİ03'de FI01-01

Şekil 4.465. EDİ03'de FI01-03

Şekil 4.466. EDİ03'de FS01-03

Şekil 4.467. EDİ03'de FS01-08

Şekil 4.468. EDİ03'de FS01-11

Şekil 4.469. EDİ03'de FH01-01

Şekil 4.470. EDİ03'de FH01-05

Şekil 4.471. EDİ03'de FH02-01

Şekil 4.472. EDİ03'de FH02-03

Şekil 4.473. EDİ03'de FH02-09

Şekil 4.474. EDİ03'de FH03-01

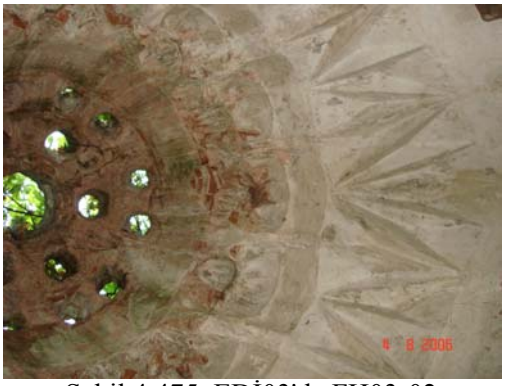

Şekil 4.475. EDİ03'de FH03-02

4.30 Bergama Küplü Hamam

sıra no : 44 envanter kodu : BER02

Şekil 4.476. Bergama Küplü Hamam giriş kapısı

İzmir ili, Bergama ilçesi merkezinde, Mektebi Rüştiye caddesi No:49'da tek hamamdır. 1427'de Bedrettin Mahmutoğlu Hibetullah Çelebi tarafından Taş Han ile birlikte yaptırılmıştır (K.T.V.K.K., 2006). İncirli Mescid'in de bu gruba ait olduğu düşünülmektedir (Bayatlı, 1942). Hamam halen kapalıdır; Bergama Belediyesi restore etmeyi planlamaktadır. "Küplü Hamam" adı, 1837'ye dek camekandaki havuz üzerinde durmakta olan Helenistik döneme ait mermer küpten gelmektedir. Küp bugün Louvre Müzesi'ndedir. Anlatılanlara göre, Hibetullah Çelebi, çift sürerken bahçesinde üç tane altın dolu mermer küp bulur ve bunları padişah 2.Murad'a gönderir. Padişah kendisine bu bölgede büyük bir tımar bağışlar ve altınları hazineye alıp, mermer küplerden birini kendisine bırakır. Hibetullah yaptırdığı hamamın camekanına bu küpü yerleştirir (Bayatlı, 1942). Küplü Hamam'ın camekanı (C01) ahşaptır ve çeşitli dönemlerde yapılmış duvar resimleriyle süslüdür. Hamamın kalan tüm bölümleri bakımsız ama

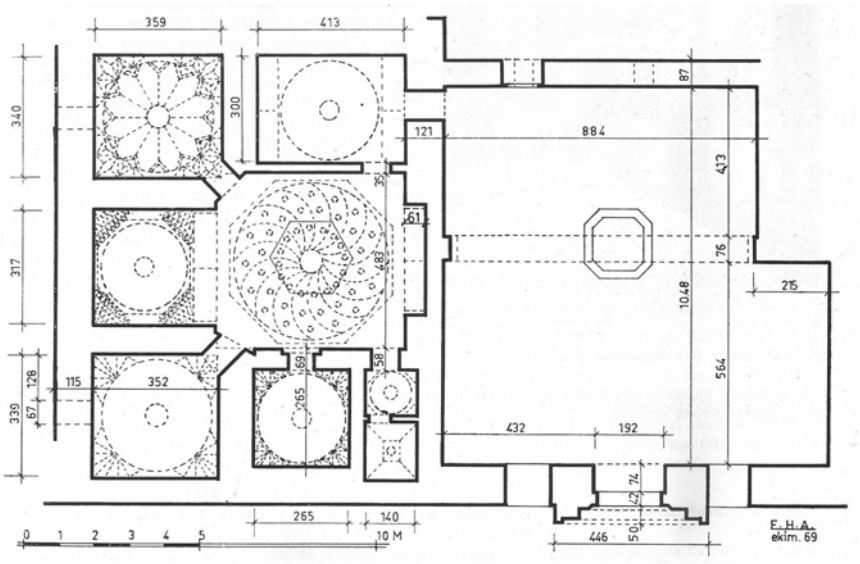

Şekil 4.477. Bergama Küplü Hamam planı (Ayverdi, 1972)

sağlam durumdır ve incelenmiştir.

Dikdörtgen şekilli ılıklık (I01) basit taşırma üstüne yassı bir basit kubbe ile örtülüdür. Kubbe merkezinde bir etrafında beş yuvarlak filgözü bulunur. Ilıklığın dar eyvanı ise kemerle örtülüdür. Sıcaklık (S01) göbektaşı olan merkezi mekan ve eyvandan oluşur. Merkezi onaltı sarmal yivli kubbe aynı zamanda ongen bir tabana oturmaktadır. Geçiş mukarnaslı düzlem üçgen ve mukarnaslı taşırma iledir. Kubbenin merkezinde tek, etrafında üç halka halinde onaltışardan, toplam kırkdokuz yuvarlak filgözü bulunur. Eyvan ise yine mukarnaslı düzlem üçgen ve mukarnaslı taşırma ile geçilmiş sekizgen parçalı kubbe ile örtülüdür. Kubbe üstünde iki halka halinde sırasıyla sekiz ve onaltı filgözü vardır.

H01 halveti, baklava kuşağı ile geçilmiş oniki dilimli kubbeyle örtülüdür. Kubbe merkezinde tek, etrafında iki halka halinde onikişerden toplam yirmibeş filgözü ile aydınlatılır. H02 halveti ise, baklavalı kuşakla geçilen basit kubbe ile örtülüdür. Kubbe merkezinde bir, etrafında üç halka halinde sekizerden toplam yirmibeş yuvarlak filgözü bulunur. Yan halvet (H03) biraz daha ufaktır ve baklavalı kuşakla geçilmiş onaltı dilimli kubbesi vardır. Kubbe merkezinde ufak yuvarlak kubbecik içinde tek, etrafında onaltı yuvarlak filgözü yerleştirilmiştir. Traşlık (D01) ve hela (D02) bağlantılı mekanlardır. D01, düzlem üçgenle geçilmiş sekizgen tabanlı kubbe ile örtülüdür. Tepesinde yuvarlak kubbecik içinde tek filgözü vardır. D02 ise aynalı tonoz ile örtülüdür. Tepede yuvarlak kubbecik içinde etek filgözü bulunur.

Küplü Hamam'da duvar malzemesi dışarıdan göründüğü kadarıyla bir sıra taş-3 sıra tuğla almaşıktır; iç sıva malzemeyi tamamen örtmektedir. Örtüde değişik kubbeler kullanılmıştır. Sıcaklığın adeta bir halvet kadar geniş olan eyvanının da iki kademeli parçalı kubbesi dikkat çekicidir. Geçiş ögesi olarak, pandantif ve trompun kullanılmadığı bu yapıda, üçgen ve baklava dizileri ile mukarnaslı taşırmalar kullanılmıştır.

Tablo 4.30. Bergama Küplü Hamam Envanter Formu

44	envanter kodu : BER02 / BERGAMA KÜPLÜ HAMAM*	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
		İzmir ili, Bergama ilçe merkezi, Mektebi Rüştiye caddesi, No:49	1427	Hibetullah Çelebi	–	Kilitli ve bakımsız durumdadır. Bergama Belediyesi restorasyonunu planlamaktadır.	1. Camekan (C01) ahşap çatılı olduğundan incelenmemiştir.

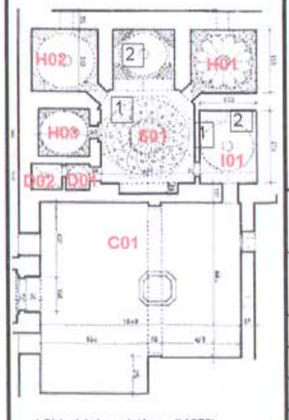

* Çizim için kaynak (Ayverdi,1972).
** S01 ana kubbesi hem sarmal hem de ongen tabanlıdır.

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe çeşitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz çeşitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
I01	FI01-02	▨						ana örtü	▨													
							▨	2.örtü														
S01**	FS01-08,09,11,13,15	▨						ana örtü		▨			▨									
		▨						2.örtü			▨											
H01	FH01-02,03	▨						ana örtü				▨										
H02	FH02-04,11	▨						ana örtü	▨													
H03	FH03-02,03	▨						ana örtü				▨										
D01	FD01-01	▨						ana<örtü		▨												
D02	FD02-01			▨				ana örtü											▨			

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
I01	FI01-02	1									▨														
		–																							
S01**	FS01-08,09,11,13,15	2											▨								▨				
		2											▨								▨				
H01	FH01-02,03	1																							▨
H02	FH02-04,11	1																							▨
H03	FH03-02,03	1																							▨
D01	FD01-01	1															▨								
D02	FD02-01	–																							

ÖRTÜ SİSTEMİ — AYDINLATMA

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
I01	FI01-02						D			o				5o				
							–											
S01**	FS01-08,09,11,13,15						D			o				16o	16o	16o		
							D							8o	16o			
H01	FH01-02,03						D			o				12o	12o			
H02	FH02-04,11						D			o				8o	8o	8o		
H03	FH03-02,03				o		D			o				16o				
D01	FD01-01				o		D			o								
D02	FD02-01				o		D			o								

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.478. BER02'de FI01-02

Şekil 4.479. BER02'de FS01-08

Şekil 4.480. BER02'de FS01-09

Şekil 4.481. BER02'de FS01-11

Şekil 4.482. BER02'de FS01-13

Şekil 4.483. BER02'de FS01-15

Şekil 4.484. BER02'de FH01-02

Şekil 4.485. BER02'de FH01-03

Şekil 4.486. BER02'de FH02-04

Şekil 4.487. BER02'de FH02-11

Şekil 4.488. BER02'de FH03-02

Şekil 4.489. BER02'de FH03-03

Şekil 4.490. BER02'de FD01-01

Şekil 4.491. BER02'de FD02-01

4.31 Havza Mustafa Bey Kaplıca Hamamı

sıra no : 46 envanter kodu : HAV01

Samsun ili, Havza ilçesi, Kaplıcalar mevkiinde tek kaplıca hamamıdır. 1429-1430 yıllarında Atabek Yörgüç Paşa oğlu Emir-i Kebir Mustafa Bey tarafından imaretle beraber yaptırılmıştır. Halen erkekler hamamı olarak işletilmektedir. Bitişiğinde de kadınlar hamamı olan ve Selçuklu Sultan'ı 2.Mesud'un yaptırdığı Arslanağzı ve Kız gözü adlı kaplıca bulunmaktadır. Hamamın camekan (C01), sıcaklık (S01) ve halvet (H01) kısımları incelenmiştir.

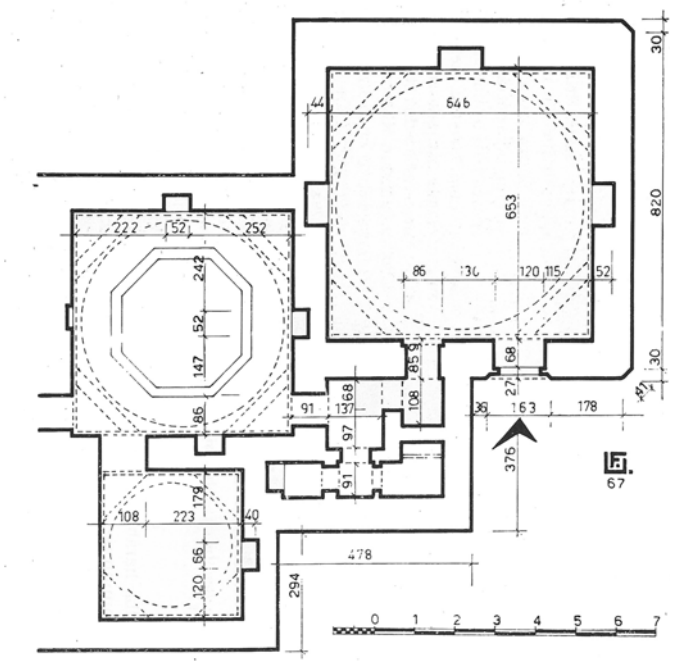

Şekil 4.492. Havza Mustafa Bey Kaplıca Hamamı planı (Ayverdi, 1972)

Camekan (C01), ayrıtlı trompla geçilmiş basit kubbe ile örtülüdür. Aynalı kemer kullanımı dikkati çeker. Kubbe ortasındaki yuvarlak kubbecik içinde tek, etrafında ilk halkada dört, ikincide ise üç yuvarlak filgözü bulunur.

Sıcaklık (S01) örtüsü özellikleri camekanla tıpatıp aynıdır. Fakat sıcaklık biraz daha ufaktır. Halvet (H01) ise mukarnaslı trompla geçilen basit kubbe ile örtülüdür. Kubbe ortasında yuvarlak göbek içinde üç yuvarlak filgözü, etrafında ise sekiz tane altıgen filgözü bulunur.

Havza Mustafabey Kaplıca Hamamı'ndaki örtüler trompla geçilen kubbedir. Kubbecik içinde az sayıda filgözü kullanılmıştır. Koridorlu plan şeması klasikten biraz değişiktir. Sıva nedeniyle örtüde kullanılan malzeme türü anlaşılamamaktadır.

Tablo 4.31. Havza Mustafa Bey Kaplıca Hamamı Envanter Formu

46	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
envanter kodu : HAV01 **HAVZA MUSTAFA BEY KAPLICA HAMAMI***	Samsun ili, Havza ilçesi, Kaplıcalar Mevkii.	1429-1430	Atabek Yörgüç Paşa oğlu Emir-i Kebir Mustafa Bey	-	Faal durumdadır. Erkekler hamamı olarak işletilmektedir.	1. A01, A02, D01, D02 kısımları incelenememiştir.

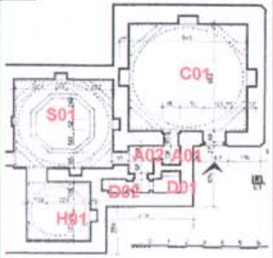

* Çizim için kaynak (Ayverdi,1972).

ÖRTÜ SİSTEMİ

ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
C01	FC01-01,02	▨						ana örtü	▨													
S01	FS01-03,05	▨						ana örtü	▨													
H01	FH01-01,02	▨						ana örtü	▨													

ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
C01	1							▨																
S01	1							▨																
H01	1								▨															

AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	SERBEST	MATRİS	filgözü MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C01				o		D			o				4o	3o			
S01				o		D			o				4o	3o			
H01				o		D			3o				8a				

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, s:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.493. HAV01'de FC01-01

Şekil 4.494. HAV01'de FC01-02

Şekil 4.495. HAV01'de FS01-03

Şekil 4.496. HAV01'de FS01-05

Şekil 4.497. HAV01'de FH01-01

Şekil 4.498. HAV01'de FH01-02

4.32 Tokat Yörgüç Paşa Hamamı

sıra no : 47 envanter kodu : TOK02

Tokat il merkezinde, İvaz Paşa Mahallesi, Sulu Sokak bitiminde tek hamamdır. 1435 yılında Yörgüç Paşa tarafından inşa ettirildiği kitabesinde yazmaktadır (Eravşar, 2004). Şahıs mülkiyetinde olan hamam bugün kullanılmamaktadır; kilitlidir. Bakımlı değilse de yapıda tahribat yoktur. Hamamın tüm bölümleri incelenmiştir.

Şekil 4.499. Tokat Yörgüç Paşa Hamamı dışarıdan görünüşü

Camekan (C01) ortada pandantifle geçilmiş basit kubbe ve iki yanda geniş kemerli eyvanlardan oluşur. Kubbe tepesinde altıgen açıklık vardır.

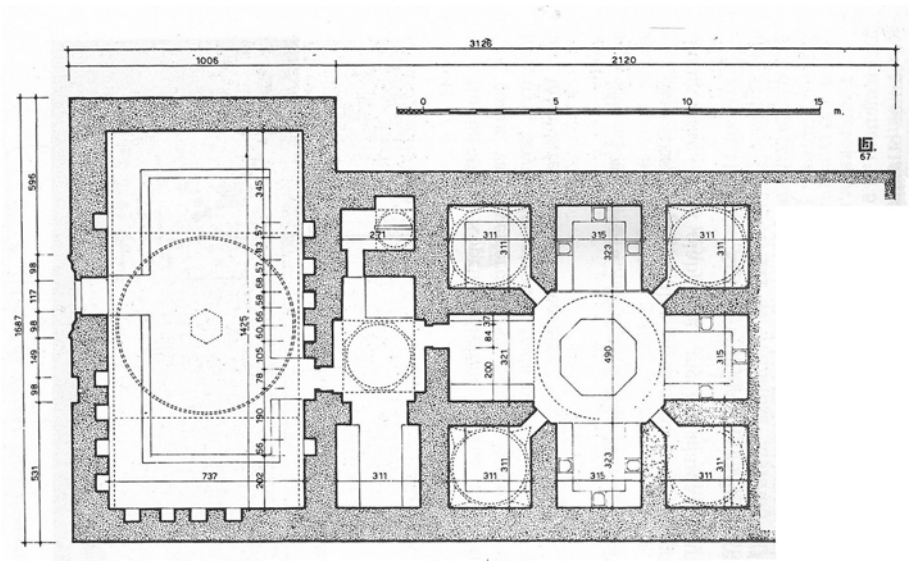

Şekil 4.500. Tokat Yörgüç Paşa Hamamı planı (Ayverdi, 1972)

Ilıklık (I01) girişi, düzlem üçgenle geçilmiş sekizgen tabanlı kubbeyle örtülüdür. Kubbe merkezinde tek, etrafında dört yuvarlak filgözü, daha sonra da sırasıyla içiçe halkalar halinde dört, sekiz ve dört yuvarlak filgözü bulunur. Filgözleri dört yönde dörtlü gruplar oluşturacak şekilde yerleştirilmişlerdir. Ilıklık girişinin sağındaki

eyvan ise ayrıtlı trompla geçilmiş basit kubbe ile örtülüdür. Kubbe merkezinde üç etrafında dört yuvarlak filgözü bulunur. Ilıklık girişinin solundaki eyvan ise geniş sivri kemerle örtülüdür. Hela (D01), ılıklığın sol ucundadır ve sekizgen tabanlı kubbe ile örtülüdür. Kubbe tepesinde yuvarlak açıklık, etrafında ise altı yuvarlak filgözü bulunur.

Sıcaklık (S01), haç planlıdır, merkezi mekan ve dört eyvandan oluşur. Merkezdeki basit kubbe pandantifle geçilmiştir; tepesindeki yuvarlak açıklığın etrafında beş halka halinde sırayla sekiz, sekiz, sekiz, onaltı ve sekiz olmak üzere toplam ellialtı yuvarlak filgözü bulunur. Eyvanlar beşik tonozla örtülüdür.

Sıcaklığın dört köşesindeki halvetlerden H01 ve H02 üçgen kuşağıyla geçilmiş basit kubbeyle örtülüdür. Kubbe merkezinde üç yuvarlak filgözü etrafında ise ikişer ikişer gruplanmış sekiz yuvarlak filgözü bulunur. H03'de de kubbe türü ve filgözü yerleştirmesi aynıdır, ama geçiş düzlem üçgenlerledir. H04'ün basit kubbesine ise köşelerde kısa dizi üçgenlerle geçilmiştir ve kubbe üzerinde merkezde üç etrafında dört tane yuvarlak filgözü bulunur.

Yörgüç Paşa Hamamı'nda beden duvarları moloz taş, yer yer de moloz taş-tuğla almaşıktır. Örtü ve örtüye geçiş elemanlarını sıva kapatmaktadır; fakat bazı yerlerde tuğla ile örüldükleri anlaşılabilmektedir. Hamamda basit veya çokgen tabanlı kubbe kullanılmış ve geçiş ögelerinde tek kademe kullanılmıştır. Taşırmalar ve dekoratif desteğe, mukarnasa de yer verilmemiştir. En çok pandantif, tromp, düzlem üçgen ve üçgen dizisi bulunmaktadır. Filgözlerinin çeşitli desenler oluşturacak şekilde yerleştirilmiş olması iç mekanda değişik etkiler yaratmaktadır.

Tablo 4.32. Tokat Yörgüç Paşa Hamamı Envanter Formu

envanter kodu : TOK02	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
47 TOKAT YÖRGÜÇ PAŞA HAMAMI*	Tokat il merkezi, İvaz Paşa Mahallesi, Sulu sokağın bitimi	1435	Yörgüç Paşa	–	Kapalıdır	

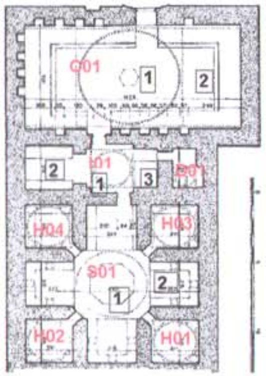

* Çizim için kaynak (Ayverdi,1972).

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI: KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe cesitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz cesitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz	DÜŞEYDE KADEME SAYISI
C01	FC01-03,05	■						ana örtü	■														1
C01	FC01-03,05						■	2.örtü (x2)															–
I01	FI01-02,03,06,07	■						ana örtü		■													1
I01	FI01-02,03,06,07	■						2.örtü	■														1
I01	FI01-02,03,06,07						■	3.örtü															–
D01	FD01-01	■						ana örtü		■													–
S01	FS01-01,02	■						ana örtü	■														1
S01	FS01-01,02			■				2.örtü (x4)								■							–
H01	FH01-01.04	■						ana örtü	■														1
H02	FH02-01	■						ana örtü	■														1
H03	FH03-01.04	■						ana örtü	■														1
H04	FH04-01.02	■						ana örtü	■														1

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU		PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
C01	ana örtü	■																						
C01	2.örtü (x2)																							
I01	ana örtü															■								
I01	2.örtü							■																
I01	3.örtü																							
D01	ana örtü																							
S01	ana örtü	■																						
S01	2.örtü (x4)																							
H01	ana örtü																						■	
H02	ana örtü																						■	
H03	ana örtü															■								
H04	ana örtü																				■			

AYDINLATMA

MEKAN KODU		kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C01	ana örtü		a				–											
C01	2.örtü (x2)						–											
I01	ana örtü						D			o	4o			4o	8o	4o		
I01	2.örtü						D			3o				4o				
I01	3.örtü						–											
D01	ana örtü		o				D							6o				
S01	ana örtü		o				D							8o	8o	8o	16o	8o
S01	2.örtü (x4)						–											
H01	ana örtü						D			3o				8o				
H02	ana örtü						D			3o				8o				
H03	ana örtü						D			3o				8o				
H04	ana örtü						D			3o				4o				

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.501. TOK02'de FC01-03

Şekil 4.502. TOK02'de FC01-05

Şekil 4.503. TOK02'de FI01-02

Şekil 4.504. TOK02'de FI01-03

Şekil 4.505. TOK02'de FI01-06

Şekil 4.506. TOK02'de FI01-07

Şekil 4.507. TOK02'de FD01-01

Şekil 4.508. TOK02'de FS01-01

Şekil 4.509. TOK02'de FS01-02

Şekil 4.510. TOK02'de FH01-01

Şekil 4.511. TOK02'de FH01-04

Şekil 4.512. TOK02'de FH02-01

Şekil 4.513. TOK02'de FH03-01

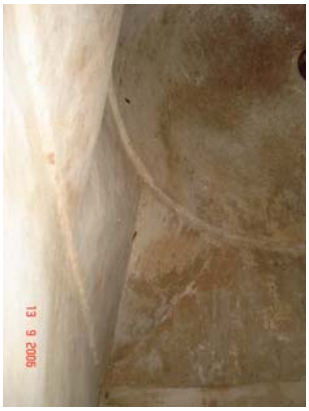

Şekil 4.514. TOK02'de FH03-04

Şekil 4.515. TOK02'de FH04-01

Şekil 4.516. TOK02'dE FH04-02

4.33 Bursa Umurbey Hamamı

sıra no : 48 envanter kodu : BUR09

Bursa il merkezi, Umurbey Mahallesi'nde, aynı adlı caminin güneyinde, Özen sokak'ta tek hamamdır. 1430 yılında Kara Timurtaş Paşa'nın oğlu, Çelebi Mehmed ve 2.Murad döneminin önemli emirlerinden Umur Bey tarafından yaptırılmıştır (V.G.M., 1983). Umur Bey etkili politik kişiliği dışında farklı dillerden Türkçe'ye çok sayıda kitaplar çevirtmiş ve bu kitapları yaptırdığı camiye vakfetmiş aydın bir kişidir. Yapı halen, bitişiğindeki araba müzesine dönüştürülmüş olan eski ipek fabrikası ile birlikte TOFAŞ firmasına aittir. Firma hamamı da müzenin ek tesisi salonu olarak işlevlendirmek amacıyla restorasyon çalışmalarına başlamış durumdadır. Hamamın tüm bölümleri incelenmiştir.

Şekil 4.517. Bursa Umurbey Hamamı tepeden görünüşü (Gabriel,1958b)

Şekil 4.518. Bursa Umurbey Hamamı giriş cephesi

Camekan kısmı (C01), ayrıtlı tromplarla geçilmiş basit kubbeyle örtülüdür.Yuvarlak tepe açıklığı vardır. Ayrıca pencerelerden de ışık alır. Camekandan merdivenle çıkılan girşe göre sağ uzak köşedeki kapıdan ılıklığa geçilir. Ilıklık (I01), köşelerde kısa dizi üçgenlerle geçilmiş basit kubbeli bir kare mekandır. Yuvarlak tepe açıklığı vardır. Ilıklıktan düz çatılı helaya (D01) ve sıcaklığa geçiş vardır.

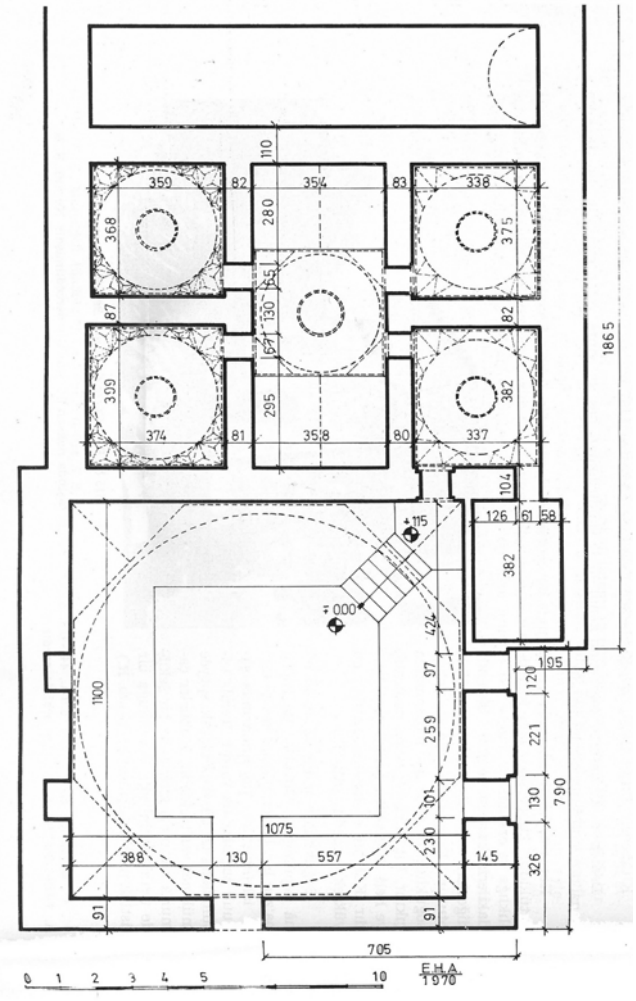

Şekil 4.519. Umurbey Hamamı planı (Ayverdi, 1972)

Sıcaklık (S01) ortada kubbeli mekan ve iki uçta beşik tonozlu iki eyvandan oluşur. Kubbeye geçiş düzlem üçgen ve baklava kuşağı ile iki kademededir. Tepede yuvarlak açıklık bulunur. H01 ve H02 halvetleri tamamen birbirinin eşidir. Baklavalı kuşakla geçilmiş basit kubbeleri ve yuvarlak tepe açıklıkları vardır. H03 halveti ise ılıklığa benzer; köşelerde kısa dizi üçgenlerle geçilmiş basit kubbesinde yuvarlak tepe açıklığı vardır.

Umurbey Hamamı'nın beden duvarları 1 sıra kaba yonu taş-2 sıra tuğla almaşıktır. Çatı kiremitlidir. İçeride, sıva

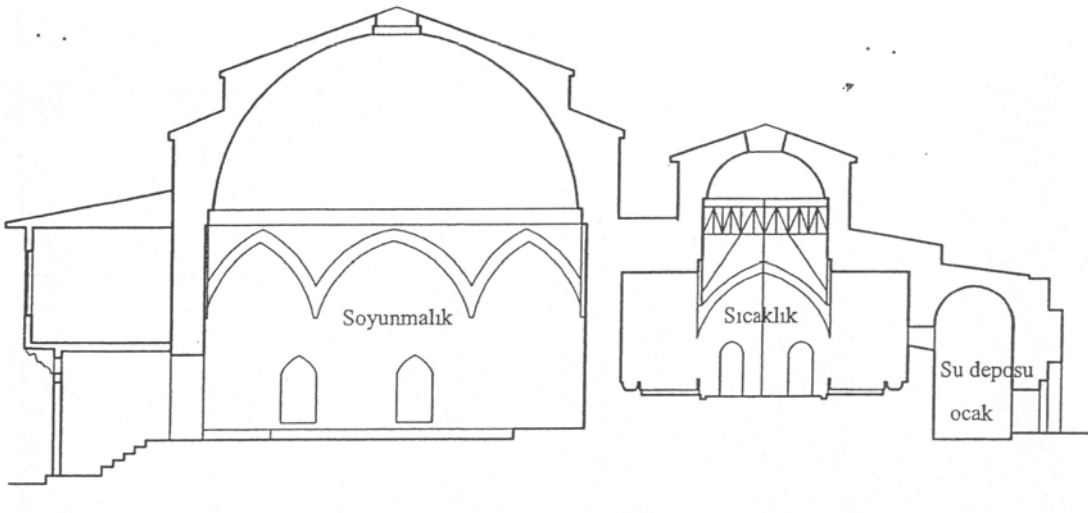

Şekil 4.520. Umurbey Hamamı boyuna kesidi (Şehitoğlu, 2000)

nedeniyle örtü ve geçiş ögelerinin mal- zemesi anlaşılama- maktadır. Yapıda, camekandaki tromp- lu geçiş dışında genelde üçgen ve baklava kuşakları kullanılmıştır. Ferah yüksek kubbeli bir yapıdır. Camekandan ılıklığa camekanın köşesinden ve birkaç basamak merdivenle çıkarak geçilir. Bunun dışında plan şeması klasiktir. Tonozlu örtü bulunmaz. Hiç filgözü kullanımı olmaması dikkat çekicidir.

Tablo 4.33. Bursa Umurbey Hamamı Envanter Formu

48	envanter kodu : BUR09	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
	BURSA UMURBEY HAMAMI*	Bursa ili merkezi, Umurbey Mahallesi, Özen sokak	1430	Umur Bey	–	TOFAŞ araba müzesine ek tesis olmak üzere restore edilmektedir.	–

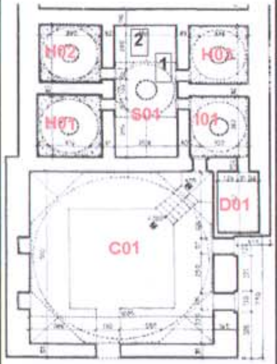

* Çizim için kaynak (Ayverdi,1972).

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER (KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI)

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER	
C01	FC01-01.10	X						ana örtü
I01	FI01-01	X						ana örtü
D01	–					X		ana örtü
S01	FS01-01,03,04,11	X						ana örtü
S01				X				2 örtü (x2)
H01	FH01-01	X						ana örtü
H02	FH02-02	X						ana örtü
H03	FH03-02	X						ana örtü

ÖRTÜLER — kubbe çeşitleri / tonoz çeşitleri

MEKAN KODU	kubbe: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
C01	X													
I01	X													
D01														
S01	X													
S01								X						
H01	X													
H02	X													
H03	X													

ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
C01	1							X																
I01	1																				X			
D01	–																							
S01	2															X								X
S01	–																							
H01	1																							X
H02	1																							X
H03	1																				X			

AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (U/D/M/S)	SERBEST	MATRİS	filgözü MERKEZLİ — MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C01		o				–											
I01		o				–											
D01						–											
S01		o				–											
S01						–											
H01		o				–											
H02		o				–											
H03		o				–											

(X = taralı hücre)

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.522. BUR09'da FC01-01

Şekil 4.523. BUR09'da FC01-10

Şekil 4.524. BUR09'da FI01-01

Şekil 4.525. BUR09'da FS01-01

Şekil 4.526. BUR09'da FS01-03

Şekil 4.527. BUR09'da FS01-04

Şekil 4.528. BUR09'da FS01-11

Şekil 4.529. BUR09'da FH01-01

Şekil 4.530. BUR09'da FH02-02

Şekil 4.531. BUR09'da FH03-02

4.34 Osmancık Koca Mehmed Paşa Hamamı

sıra no : 49 envanter kodu : OSM01

Çorum ili, Osmancık ilçesi merkezinde tek hamamdır. 1430-1431 tarihlerinde Koca Mehmet Paşa tarafından cami, imaret ve bedestenle birlikte inşa edilmiştir. Halen hamam olarak işletilmektedir. Yapının tüm kısımları incelenmiştir.

Camekan (C01) ayrıtlı trompla geçilmiş basit kubbeyle örtülüdür; yuvarlak tepe açıklığı ve duvarların yüksek kotlarında pencereleri vardır. Camekandan ahşap çatılı bir aralık yoluyla ılıklığa geçilir. Ilıklık (I01) pandantifle geçilmiş basit kubbelidir; yuvarlak tepe açıklığı ve etrafında üç yuvarlak filgözü yeralır. Ilıklığın solundaki hela (D01) da pandantifli basit kubbedir; üç tane serbest yerleştirilmiş yuvarlak filgözü ile aydınlanır. Ilıklığın sağındaki halvet (H01) köşelerde kısa dizi baklavalarla geçilmiş basit kubbelidir; serbest yerleştirilmiş üç yuvarlak filgözü bulunur.

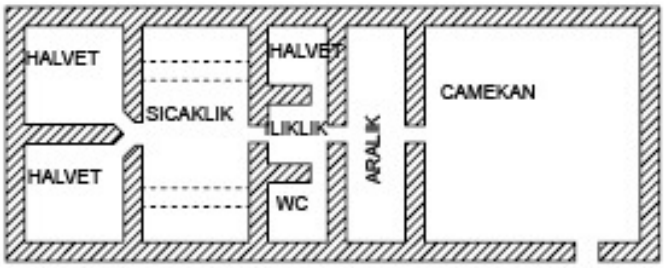

Şekil 4.532. Osmancık Koca Mehmet Paşa Hamamı krokisi

Sıcaklık (S01), düzlem üçgenle geçilmiş sekiz parçalı kubbe ile örtülü merkezi mekan ile iki uçta aynalı tonozla kaplı iki eyvandan oluşur. Kubbe ortasında yuvarlak tepe açıklığı ve etrafında on tane yuvarlak filgözü; eyvanların her birinde de dikdörtgen göbek üstünde üçer yuvarlak filgözü bulunur. Sıcaklığa açılan iki halvet de (H02 ve H03) köşelerde kısa dizi üçgenlerle geçilmiş basit kubbeyle örtülüdür ve her birinde bir yuvarlak tepe açıklığı ile bunun etrafında sekiz dörtgen filgözü yeralır.

Hamamın örtü malzemesi tuğladır. Kullanılan örtüler basit kubbe ve aynalı tonozdur. Örtüye geçişte ise üçgen, tromp ve pandantif en basit şekilleriyle kullanılmıştır.

Tablo 4.34. Osmancık Koca Mehmed Paşa Hamamı Envanter Formu

49	envanter kodu : OSM01 — **OSMANCIK KOCA MEHMET PAŞA HAMAMI***	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
		Çorum ili, Osmancık ilçesi merkezi	1430-1431	Koca Mehmed Paşa	–	Hamam olarak kullanılmaktadır.	Aralık (A01) ahşap çatılı olduğundan incelenmemiştir.

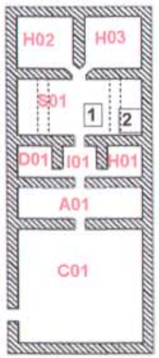

* Plan tahmini ölçülerle çizilmiş krokidir.

ÖRTÜ SİSTEMİ

ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI: KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe cesitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz cesitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
C01	FC01-01	▨						ana örtü	▨													
I01	FI01-01	▨						ana örtü	▨													
D01	FD01-01	▨						ana örtü	▨													
H01	FH01-02	▨						ana örtü	▨													
S01	FS01-01,03,05	▨						ana örtü			▨											
S01	FS01-01,03,05			▨				2 örtü (x2)											▨			
H02	FH02-01,03	▨						ana örtü	▨													
H03	FH03-02,03	▨						ana örtü	▨													

ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
C01	1							▨																
I01	1	▨																						
D01	1	▨																						
H01	1																					▨		
S01	1															▨								
S01	–																							
H02	1																				▨			
H03	1																				▨			

AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C01		o				–											
I01		o				D							3o				
D01						S	2o										
H01						S	3o										
S01		o				D							8o				
S01						L		3x1 o									
H02		o				D							8d				
H03		o				D							8d				

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.533. OSM01'de FC01-01

Şekil 4.534. OSM01'de FI01-01

Şekil 4.535. OSM01'de FD01-01

Şekil 4.536. OSM01'de FH01-02

Şekil 4.537. OSM01'de FS01-01

Şekil 4.538. OSM01'de FS01-03

Şekil 4.539. OSM01'de FS01-05

Şekil 4.540. OSM01'de FH02-01

Şekil 4.541. OSM01'de FH02-03

Şekil 4.542. OSM01'de FH03-02

Şekil 4.543. OSM01'de FH03-03

4.35. Bursa Reyhan Paşa Hamamı

sıra no : 50 envanter kodu : BUR10

Bursa ili merkezi, Uzunçarşı Caddesi'nda tek hamamdır. 1431 yılında 2.Murad'ın haremağalarından Reyhan Paşa tarafından Yenişehir'deki zaviyesine gelir getirmek amacıyla yaptırılmıştır (V.G.M.,1983). Günümüzde depo olarak kullanılmaktadır. Birçok müdahalelere uğramış, özellikle camekan bölümünde duvarlar kesilmiş, asma kat yapılmıştır. Yapı sağlıksız ve harap durumdadır. Çok kalın sıva katları nedeniyle kimi geçiş ögeleri algılanamaz durumdadır. Hamamın sahibi tarafından mağazaya dönüştürülmek üzere restorasyon projesi yaptırıldıysa da, bu proje henüz onaylı değildir.

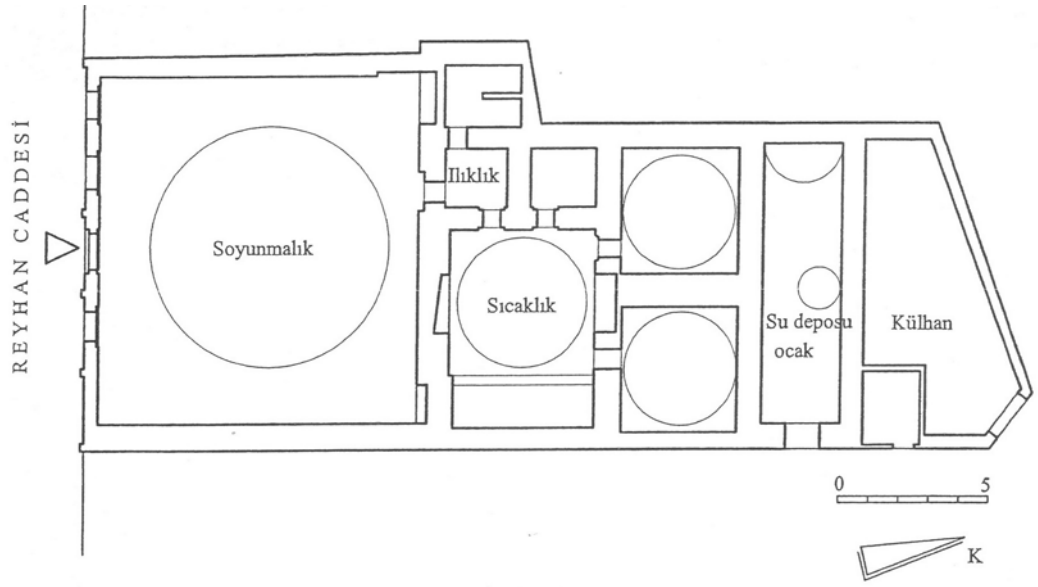

Şekil 4.544. Bursa Reyhan Paşa Hamamı planı (Şehitoğlu, 2000)

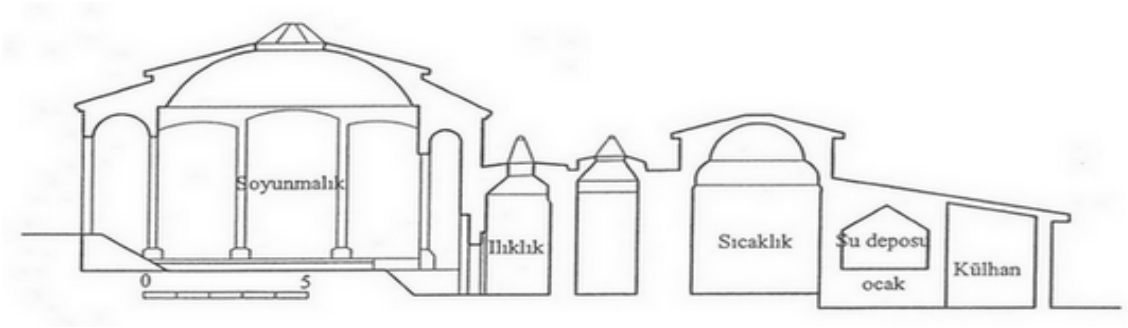

Şekil 4.545. Bursa Reyhan Paşa Hamamı kesidi (Şehitoğlu, 2000)

Yapının hela (D01) hariç tüm kısımları incelenmiştir; camekan kısmı (C01) çok fazla tahrip olduğu ve asma kat yapıldığından örtü sistemi yeterince incelenememiş ve formdan çıkarılmıştır. Camekanın sağ tarafından geçilen ve elimizdeki ölçekli planlarda görülmeyen uzun bir beşik tonozlu mekan bulunmaktadır; fakat burasının hamamla ilişkisi tam anlaşılamadığından bu kısma da formda yer verilmemiştir.

Camekandan merdivenle inilen ılıklık (I01) aynalı tonoz örtülü kare bir mekandır. Dörtgen aydınlatma bacası bulunur.

Sıcaklık (S01), göbektaşı ve eyvandan oluşur. Merkezi sekizgen tabanlı kubbeye geçiş ayrıtlı pandantifle yapılmıştır. Kubbenin de eyvanın da tepesinde yuvarlak açıklık vardır.

Sağdaki büyük halvet (H01), köşelerde kısa dizi üçgenlerle geçilmiş basit kubbeyle örtülüdür; yuvarlak tepe açıklığı vardır. Yanındaki halvette (H02) ise ayrıtlı trompla geçilen basit kubbe ve yuvarlak tepe açıklığı vardır. Küçük, yan halvet (H03), ayrıtlı trompla geçilmiş sekizgen tabanlı kubbeyle örtülüdür ve yuvarlak tepe açıklığı vardır.

Reyhan Hamamı'nda gerek çok kalın sıvalar ve müdahaleler, gerekse bina etrafını sarmış satıcılar nedeniyle yapı malzemesini anlamak mümkün değildir. Yapıda örtü olarak basit veya çokgen tabanlı kubbe ile aynalı tonoz, örtüye geçişte ise en basit şekilleriyle tromp, pandantif ve üçgen dizisi kullanılmıştır. Hamamda hiç filgözü bulunmamaktadır.

Tablo 4.35. Bursa Reyhan Paşa Hamamı Envanter Formu

50	envanter kodu : BUR10 **BURSA REYHAN PAŞA HAMAMI***	yeri: Bursa ili merkezi, Uzunçarşı caddesi	yapım tarihi: 1431	yaptıran: 2.Murad'ın haremağalarından Reyhan Paşa	mimarı: –	durumu: Depo olarak kullanılmaktadır. Çok kötü durumdadır.

notlar: 1. Asma kat yapılıp, duvarları kesilmiş olan camekan (C01) kısmının örtüye geçiş ögeleri anlaşılamadığından incelenmeye alınmamıştır.

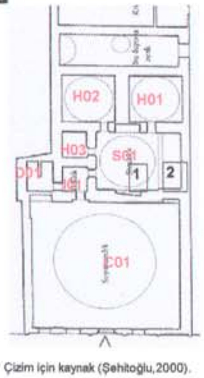

* Çizim için kaynak (Şehitoğlu,2000).

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER (▨ = taralı hücre)

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe: basit	kubbe: çokgen tabanlı	kubbe: çokgen parçalı	kubbe: dilimli/düz yivli	kubbe: sarmal yivli	kubbe: mukarnas	kubbe: kaburgalı	tonoz: beşik	tonoz: yıldız	tonoz: çokgen tabanlı	tonoz: aynalı	tonoz: manastır	tonoz: tekne	tonoz: çapraz
I01	FI01-01			▨				ana örtü											▨			
S01	FS01-01,02,03	▨						ana örtü		▨												
							▨	2.örtü														
H01	FH01-01	▨						ana örtü	▨													
H02	FH01-01,02	▨						ana<örtü	▨													
H03	FH03-01,02	▨						ana örtü		▨												

ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF basit	PANDANTİF ayrıtlı	PANDANTİF mukarnaslı	TROMP basit	TROMP baklavalı	TROMP yivli / dilimli	TROMP ayrıtlı	TROMP mukarnaslı	TASIRMA basit	TASIRMA üçgenli	TASIRMA mukarnaslı	TASIRMA çapraz tonozlu	TASIRMA aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
I01	–																							
S01 (ana örtü)	1		▨																					
S01 (2.örtü)	–																							
H01	1																				▨			
H02	1							▨																
H03	1							▨																

AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	SERBEST	MATRİS	MERKEZ TANIMI orta	MERKEZ TANIMI 1.sıra	MERKEZ TANIMI 2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
I01			d			–											
S01 (ana örtü)			o			–											
S01 (2.örtü)			o			–											
H01			o			–											
H02			o			–											
H03			o			–											

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.546. BUR10'da FI01-02

Şekil 4.547. BUR10'da FS01-01

Şekil 4.548. BUR10'da FS01-02

Şekil 4.549. BUR10'da FS01-03

Şekil 4.550. BUR10'da FH01-01

Şekil 4.551. BUR10'da FH02-01

Şekil 4.552. BUR10'da FH02-02

Şekil 4.553. BUR10'da FH03-01

Şekil 4.554. BUR10'da FH03-02

4.36 Edirne Tahtakale Hamamı

sıra no : 51 envanter kodu : EDİ04

Edirne il merkezi, Tahtakale semti, Alipaşa çarşısı karşısında çifte hamamdır. 1435'te 2.Murad tarafından Dar'ül-Hadis Camii'ne vakıf olarak yaptırılmıştır (Erken, 1973). Halen erkekler kısmı, camekanı hariç hamam olarak işletilmektedir. Camekan (C11), aralık (A11) ve bazı servis hacimlerinin (D11,D12) sıcak kısımlarla ilişkisi kesilip, bir süreliğine kiraya verilerek restorana dönüştürüldüyse de bugün boş ve kilitlidirler. Hamamın orijinal giriş kapısı kapatılmış, yerine yan duvarlardaki pencerelerden biri kullanılmaktadır. Erkekler hamamının sıcaklık ve halvetler kısmında tesisat sorunları nedeniyle bazı halvetlerin kullanılamadığı ve bakımsız olduğu gözlemlenmiştir. Hamamın özellikle su tesisatı ile ilgili tamire ihtiyacı olduğu fakat tamirat projeleri ile ilgili olarak yetkili kurumlar ve malsahibinin davalı olduğu, ifade edilmektedir. Hamamın kadınlar kısmı ise kullanılmamaktadır; kilitli olduğu ve izin verilmediği için incelenememiştir. Erkekler kısmı ise helalar (D11) dışında tümüyle incelenmiştir.

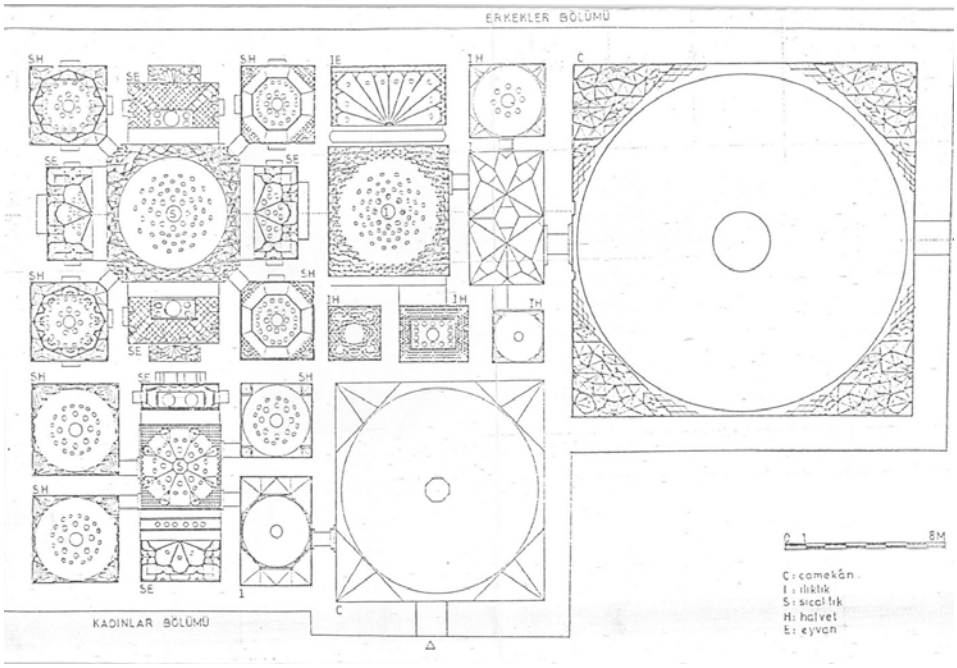

Şekil 4.555. Edirne Tahtakale Hamamı planı (Büyükdığan, 1989)

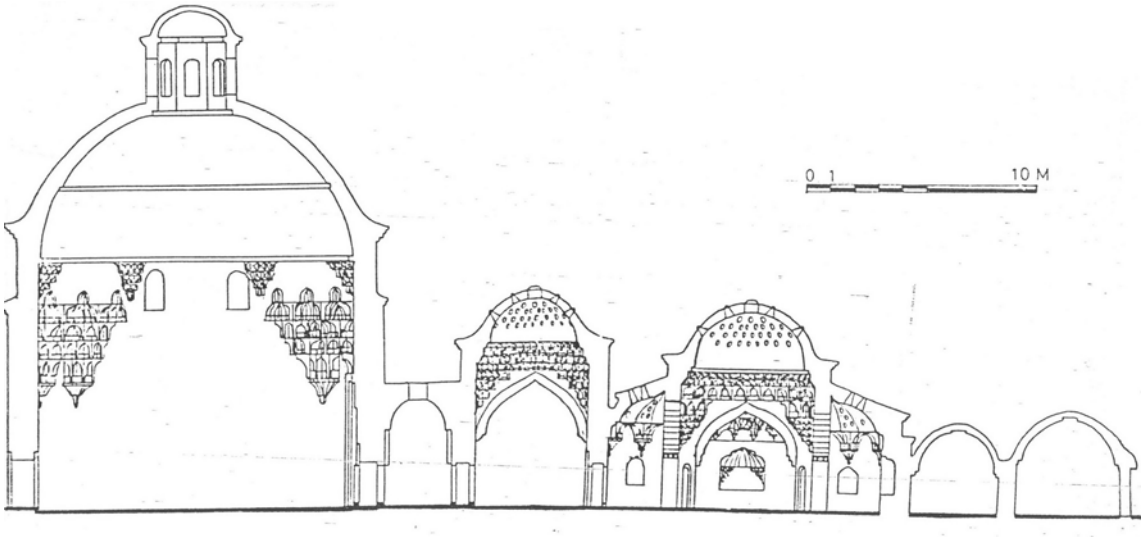

Şekil 4.556. Edirne Tahtakale Hamamı kesidi (Büyükdığan, 1989)

Çapı 12 metreden fazla, yüksekliği 16 metre olan camekan (C01) kısmı tepede yuvarlak bir kubbe feneri ile aydınlatılmaktadır. Büyük kubbe alt tarafa yakın bir yerden yatay bir profille bölünmüştür. Kubbe eteği onaltıgen tabana oturur. Büyük kareden daireye geçiş, köşelerde ikişer dekoratif destekle başlar; yedi sıra gösterişli, mukarnaslı taşırma ile devam eder; kubbe eteğine ulaştığı yerde taşırmaları iki yanında ufak mukarnaslı düzlem üçgenler yerleştirilmiştir. Camekan duvarlarında bugün bazıları kapatılmış olan pencereler de vardır. Oldukça süslü, mermer çerçeveli bir kapıdan aralığa geçilir.

Aralık (A11), dört dekoratif destek üstünde tekne tonozla örtülüdür. Destekler arasında kalan mekik şekilli alanların ortasına, ki biri ortada, diğerleri onun etrafında dört tanedir, birer yuvarlak filgözü yerleştirilmiştir. Aralık girişinin solunda hela (D11), sağında traşlık (D12) vardır. D12, tekli düzlem üçgen ve mukarnaslı taşırma ile geçilen basit kubbe ile örtülüdür. Kubbe kermesinde yuvarlak tepe açıklığı, etrafında da ilk halkada sekiz, ikincide dört yuvarlak filgözü bulunur.

Ilıklık (I11), mukarnaslı pandantif ve mukarnas taşırma ile geçilmiş merkezi büyük basit kubbe ile bundan sivri kemerle ayrılan ve mukarnaslı taşırma ile geçilen on dilimli yarım kubbe ile örtülüdür. Her dilimin üstünde bir yuvarlak filgözü bulunur. Merkezi kubbede ise tepedeki yuvarlak açıklık etrafında sekiz tane sekiz köşeli yıldız şeklinde filgözü ve sonra üç halka halinde onaltışardan kırksekiz tane yuvarlak filgözü daha vardır. Ilıklığın duvarlarında da mukarnas benzeri süsler, kabartmalar bulunmaktadır. Ilıklıktan geçilen iki servis hacmi D13 ve D14'dür. D13 mukarnaslı taşırma ile geçilen aynalı tonozla örtülüdür. Tepede yuvarlak açıklık etrafında ondört

yuvarlak filgözü yerleştirilmiştir. D14 mekanı ise tepesinde yuvarlak açıklık olan mukarnas kubbeyle örtülüdür; köşelere yakın simetrik yerleştirilmiş dört yuvarlak filgözü daha mekanı aydınlatır.

Sıcaklık (S01), haç şeklinde, merkezi göbektaşı ile etrafında dört eyvandan oluşan bir mekandır. Karşılıklı eyvanlar birbirinin aynısıdır. Merkezi kubbe, dört köşede dört ihtişamlı dekoratif destek ve mukarnas taşırmalarla geçilen basit kubbe ile örtülüdür. Kubbe merkezindeki yuvarlak açıklığın çevresinde ilk halkada sekiz, onaltı, sonraki üç halkada onaltışardan toplan ellialtı yuvarlak filgözü mekana ışık sağlar. Giriş eyvanı ve karşısındaki eyvanın örtüsü, dört dekoratif destek elemanıyla geçilen dilimli yarım kubbedir. Dilimlere düzgün ve dairesel şekilde dağılmış olarak üç sıra halinde sırasıyla beş, üç ve altı yuvarlak filgözü yerleştirilmiştir. Yan eyvanlar ise mukarnas taşırmalı yarım aynalı tonozla örtülüdür. Tepede yuvarlak kubbecik içinde tek yuvarlak filgözü ve etrafında 2x2 matris şeklinde dizilmiş dört yuvarlak filgözü bulunur.

Sıcaklık girişinin iki yanındaki iki halvet (H13 ve H14) benzer özelliklere sahiptir. İkisinde de sekiz parçalı paşlayan kubbe belli bir kotta bir enine çizgi ile kesilerek çokgen tabanlı kubbe olarak devam eder. Geçiş elemanı ikisinde de mukarnaslı tromptur. Fakat H14'te başkaca bir süsleme bulunmazken, H13'te gerek trompların arasında kenarlarda gerekse kubbenin ilk çokgen parçalı kısmında ayrıtlar üstünde çeşitli kabartma süslemeler bulunmaktadır. H13'te yuvarlak tepe açıklığının etrafında iki halka halinde sekizerden toplam onaltı yuvarlak filgözü bulunurken H14'te ikinci filgözü halkasında onaltı ve toplam yirmidört yuvarlak filgözü bulunur.

Diğer iki halvet (H11 ve H12) de kendi aralarında benzerdir. İkisinde de ilk kademede baklava kuşağı, ikincisinde dilimli tromp geçişli basit kubbeler bulunur. Yuvarlak tepe açıklıklarının etrafında ilk halkada sekiz, ikincide onaltı, toplam yirmidörder yuvarlak filgözüyle ışık alırlar.

Edirne Tahtakale Hamamı, oldukça büyük, yüksek ve anıtsal bir yapıdır. Sıva nedeniyle malzemesi algılanamamaktadır. Yapı dükkanlarla çevrili olduğundan dışarıdan da beden duvarları görülemez. Kubbesi dahi saçaklar nedeniyle ancak uzaktan görülebilmektedir. Fakat içeride, özellikle mukarnaslı ve dekoratif destekli geçişlerde alçı oldukça fazla kullanılmıştır. İç mekan, hem çok çeşitli ve değişik kombinasyonlarda örtü ve geçiş ögeleri hem de malakari süsler, kabartmalarla

oldukça gösterişlidir. Camekandaki, içlerine tüteklikler gizlenmiş olduğu halde, dekoratif destek ve mukarnasın birlikte kullanımına başka bir hamamda rastlanmamıştır; buradaki kubbe feneri de, sağlam kalan az sayıdaki birkaç fenerden biridir. Yapıda, düşeyde kademelenme oldukça fazladır. Edirne'deki Gazi Mihal Hamamı'nda ve envanterimizdeki az sayıda birkaç hamamda olduğu gibi, ikinci düşey geçiş kademesinde dilimli tromp kullanımı, baklava kuşağında değişik üç boyutlu formlar oluşturulması, geçiş ögeli ve değişik tonoz örtüleri dikkat çekicidir. Yoğun dekoratif destek ve mukarnas kullanımı sözkonusudur ve özellikle sıcaklık kısmında bu ögeler stilizasyona da uğrayarak taşıp dökülen, kıvrımlı, adeta Barok bir karaktere bürünmüştür. Buna yine kıvrımlı, dilimli kubbelere çok sayıda ve yoğun yerleştirilerek kullanılmış filgözlerinin yarattığı ışık gölge etkileri de eklenerek, çok farklı mekan etkilerine ulaşılmıştır.

Tablo 4.36. Edirne Tahtakale Hamamı Envanter Formu

51	envanter kodu : ED04 EDİRNE TAHTAKALE HAMAMI*	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
		Edirne il merkezi, Tahtakale mahallesi, Alipaşa çarşısı karşısı	1435	2.Murad	–	Sadece erkekler kısmı çalışıyor	1. Kadınlar kısmına izin verilmediği için incelenemedi.

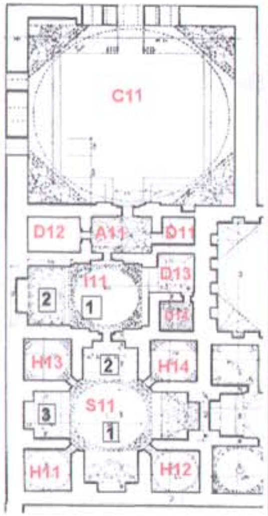

* Çizim için kaynak (Ayverdi,1972).

ÖRTÜ SİSTEMİ – ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe çeşitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz çeşitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
C11	FC11-07, 16,20,24	X						ana örtü		X												
A11	FA11-01,04,05			X				ana örtü													X	
D12	FD12-01,03	X						ana örtü	X													
I11	FI11-04,05,06,08,17,18	X						ana örtü	X													
			X					2.örtü (x2)				X										
D13	FD13-03,05			X				ana örtü											X			
D14	FD14-02	X						ana örtü						X								
S11	FS11-01,02,03,04,05,12,13,24	X						ana örtü	X													
			X					2.örtü (x2)				X										
					X			3.örtü (x2)											X			
H11	FH11-02	X						ana örtü	X													
H12	FH12-01,02,03	X						ana örtü	X													
H13	FH13-02,04	X						ana örtü			X											
H14	FH14-02,03	X						ana örtü			X											

ÖRTÜ SİSTEMİ – ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
C11	3											X			X					X				
A11	1														X									
D12	2											X				X								
I11	2			X								X												
	1											X												
D13	1											X												
D14	–																							
S11	2											X			X									
	1														X									
	1											X												
H11	2						X																	X
H12	2						X																	X
H13	1								X															
H14	1								X															

AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C11	o					–											
A11						D			o				4o				
D12		o				D							8o	4o			
I11		o				D							8w	16o	16o	16o	
						D							10o				
D13		o				D							14o				
D14		o				D							4o				
S11		o				D							8o	16o	16o	16o	
						D							5o	3o	6o		
				o		M		2x2 o	o								
H11				o		D							8o	16o			
H12				o		D							8o	16o			
H13				o		D							8o	8o			
H14				o		D							8o	16o			

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.557. EDİ04'de FC11-07

Şekil 4.558. EDİ04'de FC11-16

Şekil 4.559. EDİ04'de FC11-20

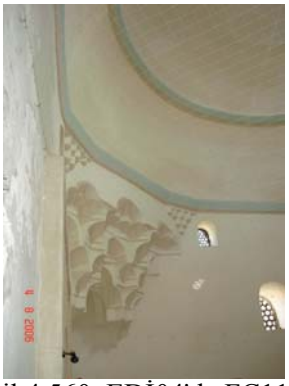
Şekil 4.560. EDİ04'de FC11-24

Şekil 4.561. EDİ04'de FA11-01

Şekil 4.562. EDİ04'de FA11-04

Şekil 4.563. EDİ04'de FA11-05

Şekil 4.564. EDİ04'de FD12-01

Şekil 4.565. EDİ04'de FD12-03

Şekil 4.566. EDİ04'de FI11-04

Şekil 4.567. EDİ04'de FI11-05

Şekil 4.568. EDİ04'de FI11-06

Şekil 4.569. EDİ04'de FI11-08

Şekil 4.570. EDİ04'de FI11-17

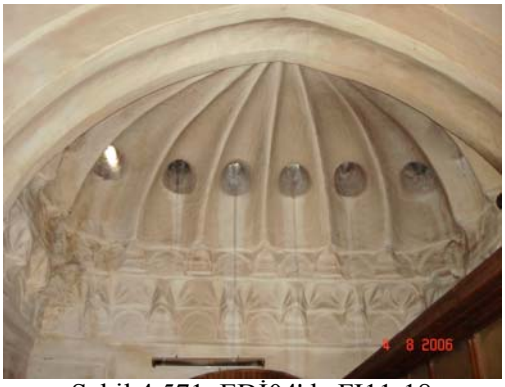

Şekil 4.571. EDİ04'de FI11-18

Şekil 4.572. EDİ04'de FD13-03

Şekil 4.573. EDİ04'de FD13-05

Şekil 4.574. EDİ04'de FD14-02

Şekil 4.575. EDİ04'de FS11-01

Şekil 4.576. EDİ04'de FS11-02

Şekil 4.577. EDİ04'de FS11-03

Şekil 4.578. EDİ04'de FS11-04

Şekil 4.579. EDİ04'de FS11-05

Şekil 4.580. EDİ04'de FS11-12

Şekil 4.581. EDİ04'de FS11-13

Şekil 4.582. EDİ04'de FS11-24

Şekil 4.583. EDİ04'de FH11-02

Şekil 4.584. EDİ04'de FH12-01

Şekil 4.585. EDİ04'de FH12-02

Şekil 4.586. EDİ04'de FH12-03

Şekil 4.587. EDİ04'de FH13-02

Şekil 4.588. EDİ04'de FH13-04

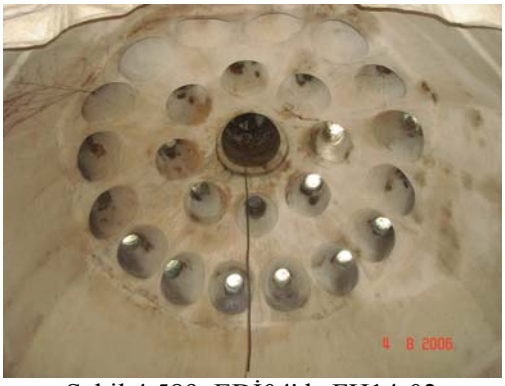

Şekil 4.589. EDİ04'de FH14-02

Şekil 4.590. EDİ04'de FH14-03

4.37 Amasya Mustafa Bey Hamamı

sıra no : 52 envanter kodu : AMA01

Amasya il merkezi, Mehmet Paşa Mahallesi'nde, Habibi sokak No:1'de tek hamamdır. 1436 yılında Yörgüçpaşazade Mustafa Bey tarafından yaptırılmıştır. Depremlerde çok zarar gördüyse de 1830 yılında büyük bir onarım sonrası hizmete tekrar açılmıştır ve o zamandan beri sürekli çalışır haldedir (Menç, 2000). Hamam halen oldukça bakımlı ve popülerdir. Asma tavanla sauna haline getirilmiş olan H01 halveti dışında hamamın tümü incelenmiştir.

Şekil 4.591. Amasya Mustafa Bey Hamamı giriş cephesi.

Camekan (C01), mukarnaslı tromp ve sonrasında çepeçevre baklavalı kuşakla geçilmiş basit kubbeyle örtülüdür. Kubbenin üstünde yuvarlak kubbe feneri vardır; bunun dışında pencerelerden de ışık alınmaktadır.

Aralıkta (A01), üçlü düzlem üçgenle geçilmiş basit kubbenin ortasındaki yuvarlak kubbecik içinde ortada bir, etrafındaki ilk sırada üç, ikinci sırada altı yuvarlak filgözü bulunur. Aralığa açılan iki servis mekanı vardır. (D01 ve D02) İkisinin de örtüsü dilimli trompla geçilmiş basit kubbedir. D01'de tromplar arasıdna üçgen desenleri, D02'de ise dilimli kabartmalarla süslemeler yapılmıştır. D01'de tepede yuvarlak kubbecik içinde üç yuvarlak filgözü, D02'de ise yine yuvarlak kubbecik içinde dört yuvarlak filgözü ve kubbecik etrfaında dört yuvarlak filgözü bulunur.

Ilıklık (I01) dört yanda eyvanlarla genişletilmiş merkezi kare mekandır. Merkezin örtüsü, mukarnas kubbedir ve ortada kubbecik içinde merkezde dörtgen, etrafında dört tane yuvarlak filgözü ile kubbecik etrafında sekiz yuvarlak filgözünden ışık alır. Sığ eyvanlar geniş kemerle geçilirken, derin eyvanlarda yarım mukarnas kubbe ve ikişer yuvarlak filgözü bulunur.

Sıcaklık (S01) da dört yanda eyvanlarla genişletilmiş kare bir mekandır. Merkezin örtüsü mukarnaslı pandantifle geçilmiş kubbe iken, eyvanlarda yarım basit kubbe bulunur. Eyvanların kubbe merkezinde birer yuvarlak filgözü yerleştirilmiştir. Büyük

kubbede ise, ortadaki yuvarlak kubbecik içinde merkezde bir, etrafında dört yuvarlak filgözü ile kubbecik etrafında iki halka halinde dörderden sekiz filgözü daha bulunur. Sauna yapılan H01 halveti çalışılamamıştır. Diğer halvet (H02) ise dilimli trompla geçilmiş basit kubbeyle örtülüdür. Ortasındaki kubbecik içinde merkezde bir, onun etrafında beş yuvarlak filgözünden aydınlık sağlanır.

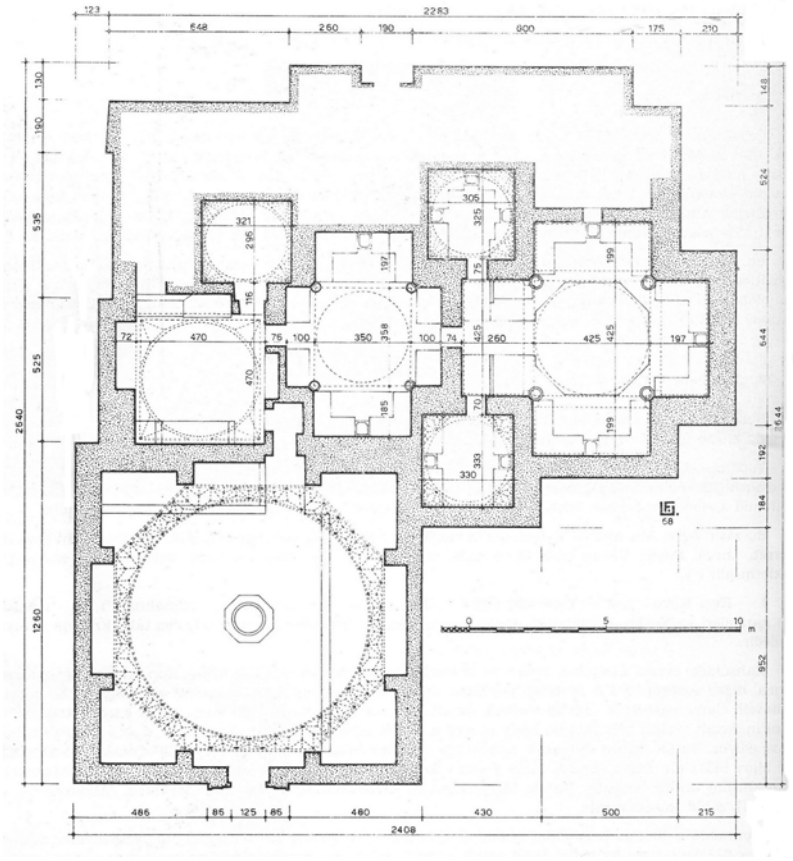

Şekil 4.592. Amasya Mustafa Bey Hamamı planı (Ayverdi, 1972).

Amasya Mustafa Bey Hamamı'nda beden duvarları kaba yonu taş-tuğla almaşıktır. İçeride sıvanın döküldüğü birkaç yerde örtünün tuğla örgüsü de görülmektedir. Örtülerin tümü kubbedir. Bir veya iki kademeli geçiş ögesi uygulanmıştır. En çok kullanılan öge tromptur; özellikle dilimli, istiridye kabuğu benzeri tromplara bolca yer verilmiştir. Örtü ve geçişlerde kullanılan mukarnaslar stilizedir. Sayıca fazla olmasa da bazı desenler oluşturacak şekilde yerleştirilmiş filgözleri de ilginçtir.

Tablo 4.37. Amasya Mustafa Bey Hamamı Envanter Formu

52	envanter kodu : AMA01 **AMASYA MUSTAFA BEY HAMAMI** *	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
		Amasya Merkez, Habibi sokak No:1	1436	Yörgüç Paşazade Mustafa Bey	–	Metruk	1. H01 bölümü asma tavan nedeniyle incelenemedi 2. Planda görünmeyen ve D01 kodu verdiğimiz bir bölüm daha olduğu görüldü

* Çizim için kaynak (Ayverdi,1972).

ÖRTÜ SİSTEMİ

ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI: KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe cesitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz cesitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
C01	FC01-01,07	▨						ana örtü	▨													
A01	FA01-02,03	▨						ana örtü	▨													
D01	FD01-02,03,06	▨						ana örtü	▨													
D02	FD02-04,06 ,07	▨						ana örtü	▨													
I01	FI01-05,12,15	▨						ana örtü						▨								
			▨					2.örtü (x2)						▨								
							▨	3.örtü (x2)														
S01	FS01-01,05,09	▨						ana örtü	▨													
			▨					2.örtü (x4)	▨													
H02	FH02-04, 09, 10	▨						ana örtü	▨													

ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
C01	2								▨															▨
A01	1																	▨						
D01	1						▨																	
D02	1						▨																	
I01	–																							
	–																							
	–																							
S01	1			▨																				
	–																							
H02	1						▨																	

AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C01	o					–											
A01				o		D			o	3o	3o						
D01				o		D			3o								
D02				o		D			4o				4o				
I01				o		D			d	4o			8o				
						D							2o				
						–											
S01				o		D			o	4o			4o	4o			
						–			o								
H02				o		D			o	5o							

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.593. AMA01'de FC01-01

Şekil 4.594. AMA01'de FC01-07

Şekil 4.595. AMA01'de FA01-01

Şekil 4.596. AMA01'de FA01-02

Şekil 4.597. AMA01'de FA01-03

Şekil 4.598. AMA01'de FD01-02

Şekil 4.599. AMA01'de FD01-03

Şekil 4.600. AMA01'de FD01-06

Şekil 4.601. AMA01'de FD02-04

Şekil 4.602. AMA01'de FD02-06

Şekil 4.603. AMA01'de FD02-07

Şekil 4.604. AMA01'de FI01-05

Şekil 4.605. AMA01'de FI01-12

Şekil 4.606. AMA01'de FI01-15

Şekil 4.607. AMA01'de FS01-01

Şekil 4.608. AMA01'de FS01-05

Şekil 4.609. AMA01'de FS01-09

Şekil 4.610. AMA01'de FH02-04

Şekil 4.611. AMA01'de FH02-09

Şekil 4.612. AMA01'de FH02-10

4.38 Edirne Mezit Bey Hamamı

sıra no : 54 envanter kodu : EDİ05

Edirne il merkezinde, Selimiye camisinin batısında ve Eski Cami'nin doğusunda bulunan tek hamamdır. 1442 yılında Mezit Bey tarafından yaptırılmıştır (Erken, 1973). Halen çok bakımlıdır ve hamam olarak işletilmektedir.

Ahşap çatılı olan camekanı (C01) ve helası (D02) hariç, tüm hacimleri incelenmiştir.

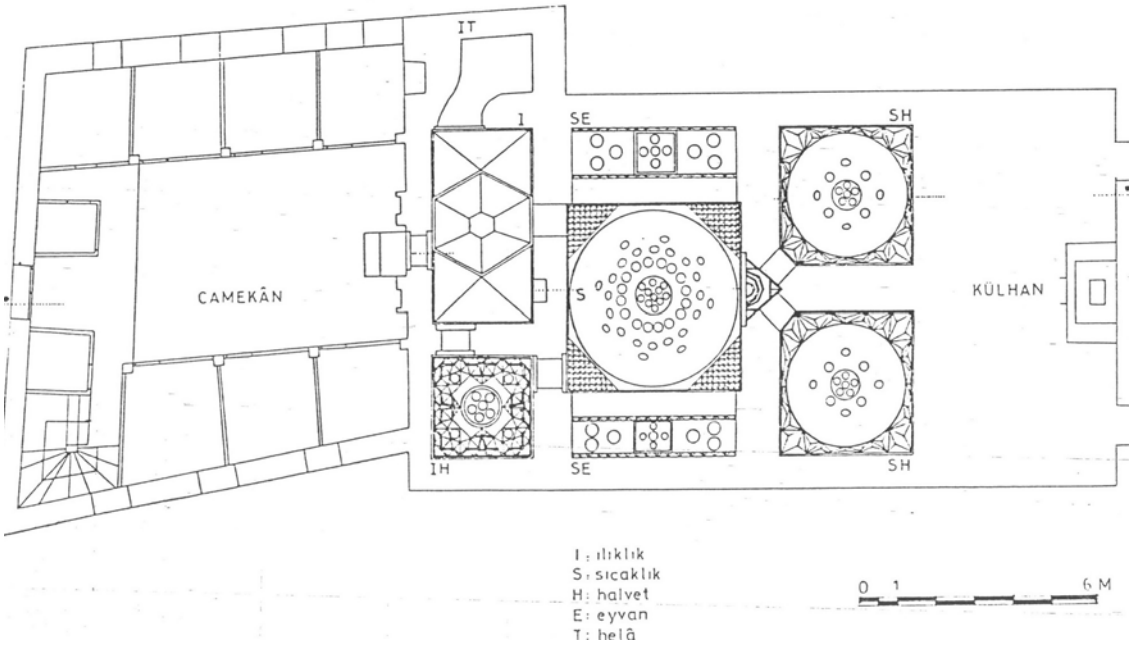

Şekil 4.613. Edirne Mezit Bey Hamamı (Büyükdığan, 1989)

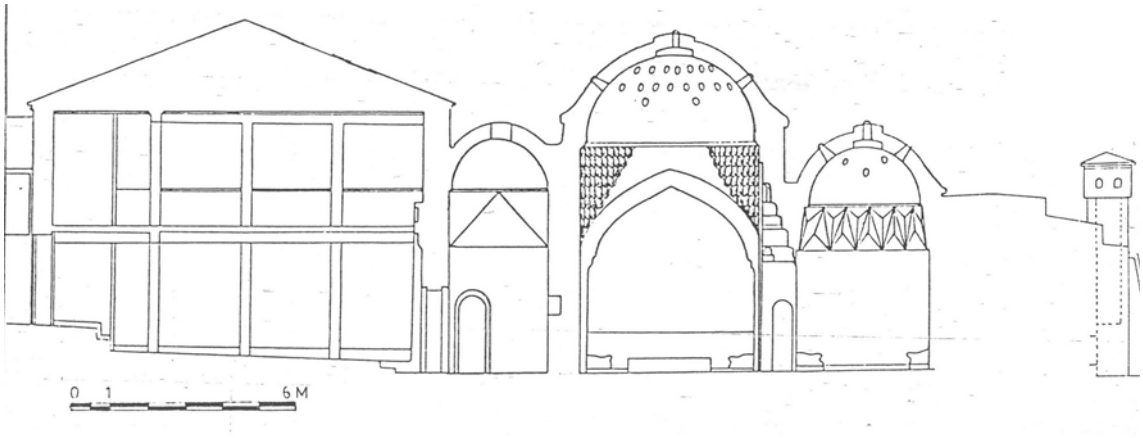

Şekil 4.614. Edirne Mezit Bey Hamamı kesidi (Büyükdığan, 1989)

Camekandan ilk girilen mekan olan ılıklık (I01), iki uçta çapraz tonoz taşırmalı altı parçalı kubbe ile örtülüdür. Ortasında yuvarlak göbek içinde merkezde bir, etrafında beş yuvarlak filgözü, göbek çevresinde ise altı yuvarlak filgözü vardır.

Ilıklığın solundan helalara (D02), sağından ise tahminen traşlık olan D01 mekanına girilir, ki D02'nin sıcaklığa da bağlantısı vardır. D01 hücresi mukarnas kubbeyle örtülüdür; tepede yuvarlak göbek içinde ortada bir, etrafında beş, kubbecik etrafında da dört yuvarlak filgözünden ışık alır.

Sıcaklık (S01) merkez örtüsü mukarnaslı düzlem üçgenlerle geçilen basit kubbedir; iki yanda sivri kemerlerle ayrılan eyvanlar ise mukarnas taşırmalı düz çatı ile örtülüdür. Kubbe üstünde bir göbek içinde ortada bir karo şeklinde, etrafında bir sıra dört, iki sıra sekiz yuvarlak filgözü; göbeğin etrafında üç halka halinde sırasıyla onaltı, onaltı ve sekiz tane yuvarlak filgözü bulunur.Eyvanlarda ise ortada kare göbek içinde dört tane yuvarlak filgözü, göbeğin iki ucunda simetrik şekilde üçer yuvarlak filgözü yerleştirilmiştir.

İki halvet (H01 ve H02) birbiriyle benzer özelliktedir. Baklava kuşağı ile geçilen basit kubbelerinin ortasında yuvarlak kubbecik içinde ortada bir, etrafında beş yuvarlak filgözü ile kubbecik etrafında üç halka halinde sırasıyla dört, dört ve sekiz yuvarlak filgözünden ışık alırlar.

Mezit Bey Hamamı'nda sıva nedeniyle yapı malzemesi görülememiştir. Örtüde basit, mukarnas veya çokgen parçalı kubbe kullanılmıştır. Tek kademeli örtüye geçişlerde üçgen ve baklava dizilerinin yanısıra çapraz tonozlu ve mukarnaslı taşıma da görülür. Tromp ve pandantif ile dekoratif destek yoktur. Kubbelerde değişik düzenlerde yerleştirilmiş çok sayıda filgözü bulunur. Tüm bu özelliklerine rağmen, Edirne'deki mevcut tarihi hamamlar içinde en sadesidir denilebilir.

Tablo 4.38. Edirne Mezit Bey Hamamı Envanter Formu

54	envanter kodu : EDİ05 — EDİRNE MEZİT BEY HAMAMI *	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
		Edirne il merkezi, Selimiye camisinin batısı ve Eski Cami'nin doğusunda	1442	Mezit Bey	–	Hamam olarak faaliyette	1. Camekan (C01) bölümü ahşap çatılı olduğu için incelenmedi. 2. Helanın (D02) olduğu kısım incelenmedi.

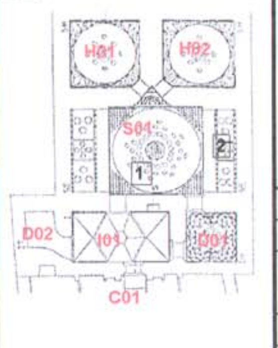

* Çizim için kaynak (Büyükdığan,1989)

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe çeşitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz çeşitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
I01	FI01-01	▨						ana örtü			▨											
D01	FD01-06	▨						ana örtü						▨								
S01	FS01-01,02,04	▨						ana örtü	▨													
						▨		2.örtü (x2)														
H01	FH01-02,03	▨						ana örtü	▨													
H02	–	▨						ana örtü	▨													

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
I01	1												▨											
D01	–																							
S01	1																			▨				
	1											▨												
H01	1																							▨
H02	1																							▨

ÖRTÜ SİSTEMİ — AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
I01					o	D			o	5o			6o				
D01				o		D			o	5o			4o				
S01					o	D			k	4o	8o		16o	16o	8o		
					d	L			4o			3o x2					
H01				o		D			o	5o			4o	4o	8o		
H02				o		D			o	5o			4o	4o	8o		

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.615. EDİ05'de FI01-01

Şekil 4.616. EDİ05'de FD01-06

Şekil 4.617. EDİ05'de FS01-01

Şekil 4.618. EDİ05'de FS01-02

Şekil 4.619. EDİ05'de FS01-04

Şekil 4.620. EDİ05'de FH01-02

Şekil 4.621. EDİ05'de FH01-03

4.39 Bursa Başçı İbrahim Hamamı

sıra no : 57 envanter kodu : BUR11

Bursa ili merkezi, Maksem Mahallesi, Başçı Sokak'ta tek hamamdır. Başçı İbrahim Camisi ile yanyanadır. 1420 yılında Başçı İbrahim Bey tarafından yaptırılmıştır (Şehitoğlu, 2000). Bir süre dokuma atölyesi olarak kullanılan yapıya birçok değişiklikler yapılmıştır. Halen sanat atölyesi olarak kullanılmaktadır.

Şekil 4.622. Bursa Başçı İbrahim Hamamı giriş cephesi

Hamamın traşlık ve hela (D01 ve D02) dışındaki kısımları incelenmiştir.

Camekan (C01), tromp geçişli basit kubbeyle örtülüdür. Yuvarlak tepe açıklığı vardır. Tromp kemerlerinin üst hizasında ve iki yanında üçgen kesitli çıkıntılar vardır. Bunlar daha önce sekizgen görünümlü olan kasnağın köşelerindeki yaprak ve mukarnas taşırmaların izi olabilir (V.G.M., 1983).

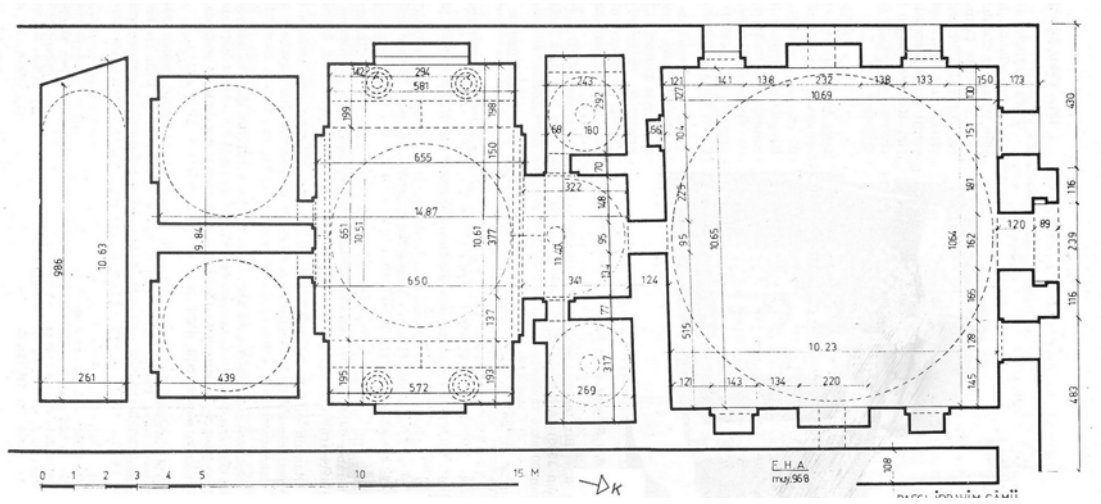

Şekil 4.623. Bursa Başçı İbrahim Hamamı planı (Ayverdi, 1973)

Sıcaklığa (S01) büyük bir eyvandan girilir. Yapıya ait başka bazı anlatılarda bu kısımdan ılıklık olarak bahsedilmektedir (Ayverdi, 1973) ve (V.G.M., 1983). Fakat ne bu yayınlardaki çizimlerde ne de yapının mevcut durumunda bu kısım ile sıcaklık

arasında bir duvar izine rastlanmamaktadır; bu nedenle burada da sıcaklığa giriş eyvanı olarak ele alınmıştır; yarım basit kubbe ile örtülüdür ve yuvarlak aydınlatma bacası vardır. Kubbe eteğindeki yoğun sıva katlarına rağmen, geçiş ögesi olarak baklava kuşağı olduğu anlaşılmaktadır. Göbektaşı üzerindeki merkezi basit kubbeye ise pandantifle geçilmiştir ve yuvarlak bir tepe açıklığı vardır. İki yandaki, sivri kemerlerle ayrılmış iki eyvan ise düz çatılıdır ve ikişer tane aydınlatma bacası bulunur.

Sıcaklığa açılan iki halvet pandantifle geçilmiş basit kubbelidir ve yuvarlak tepe açıklıkları bulunur.

Başçı İbrahim Hamamı oldukça müdahale görmüş bir yapıdır. Bu bakımdan orijinalliğini bir ölçüde yitirmiştir. Beden duvarları kaba yonu taş veya yer yer de kaba yonu taş-tuğla almaşıktır. İçeride sıva nedeniyle örtü malzemesi anlaşılamamaktadır. Tüm örtüler kubbedir; tonoz bulunmaz. Tek kademeli geçişlerde pandantif, tromp ve baklava kuşağı kullanılmıştır. Hiç filgözü bulunmamaktadır.

Tablo 4.39. Bursa Başçı İbrahim Hamamı Envanter Formu

57	envanter kodu : BUR11 / BURSA BAŞÇI İBRAHİM HAMAMI *	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
		Bursa ili merkezi, Maksem Mahallesi, Başçı sokak	1420	Başçı İbrahim Bey	–	Sanat atölyesi olarak kullanılmaktadır.	1. Kilitli olan hela (D01) ve traşlık (D02) kısımları incelenememiştir.

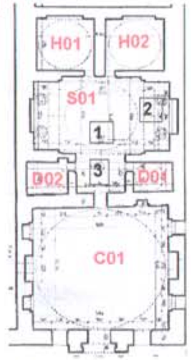

* Çizim için kaynak (Ayverdi,1973).

ÖRTÜ SİSTEMİ – ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe çeşitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz çeşitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
C01	FC01-02	X						ana örtü	X													
S01	FS01-01,02,05	X						ana örtü	X													
S01	FS01-01,02,05					X		2. örtü (x2)														
S01	FS01-01,02,05		X					3. örtü	X													
H01	FH01-01	X						ana örtü	X													
H02	–	X						ana örtü	X													

ÖRTÜ SİSTEMİ – ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU		DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
C01	ana örtü	1				X																			
S01	ana örtü	1	X																						
S01	2. örtü (x2)	–																							
S01	3. örtü	1																							X
H01	ana örtü	1	X																						
H02	ana örtü	1	X																						

ÖRTÜ SİSTEMİ – AYDINLATMA

MEKAN KODU		kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (UDMVS)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C01	ana örtü		o				–											
S01	ana örtü		o				–											
S01	2. örtü (x2)		2o				–											
S01	3. örtü		o				–											
H01	ana örtü		o				–											
H02	ana örtü		o				–											

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.624. BUR11'de FC01-02

Şekil 4.625. BUR11'de FS01-01

Şekil 4.626. BUR11'de FS01-02

Şekil 4.627. BUR11'de FS01-05

Şekil 4.628. BUR11'de FH01-01

4.40 Bursa Yeşil Hamamı

sıra no : 60 envanter kodu : BUR12

Bursa ili merkezi, Yeşil Caddesi'nde, Yeşil Türbe'nin batısında tek hamamdır. Köse Hamamı, Köse Ali Paşa Hamamı adlarıyla da anılmaktadır. Fatih döneminde, 1451-1481 yılları arasında, Sofu Bedreddin, Köse, Türbedar Köse Ali Paşa adlarıyla anılan bir kişi tarafından, bugün varolmayan Yeşil Medresesi'ne gelir getirmesi için yaptırılmıştır (V.G.M., 1983). Bugün hediyelik eşya mağazası olarak kullanılmaktadır. Yapının zaman içinde çeşitli müdahale ve tamirler gördüğü anlaşılmaktadır. Ahşap olan camekan çatısı (C01) dışındaki kısımlar incelenmiştir.

Şekil 4.629. Bursa Yeşil Hamamı dış görünüşü (Bursa KTVKK,2006)

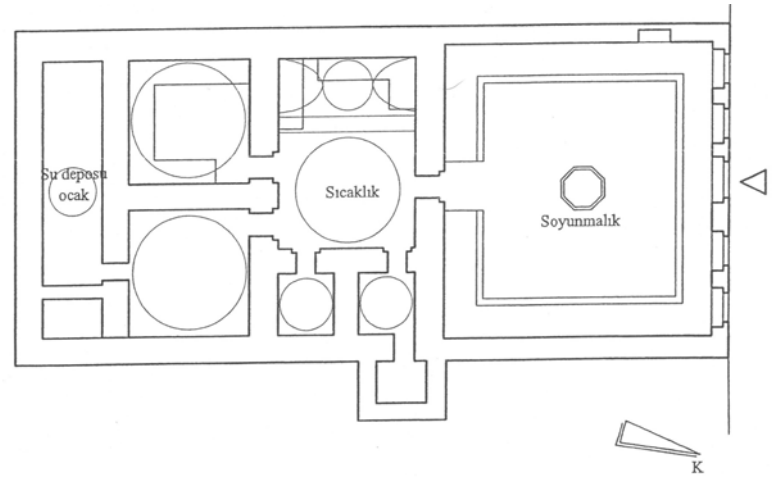

Şekil 4.630. Bursa Yeşil Hamamı planı (Şehitoğlu, 2000)

Sıcaklık (S01), baklava kuşağı ile geçilmiş basit kubbenin örttüğü merkezi mekan ve sivri kemerle ayrılmış ve geniş kemerle geçilmiş bir eyvandan oluşur. İki kısmın üzerinde de yuvarlak tepe açıklığı vardır. Eyvandaki tepe açıklığının içine doğru sonradan eklenmiş bir betonarme direk bulunmaktadır. Sıcaklıktan geçilen D01 ve D02 hela ve temizlik hücresidir. D01 aynalı tonzola örtülüdür. D02 ise pandantifli ve tek yuvarlak tepe açıklığı olan basit kubbeyle geçilmiştir.

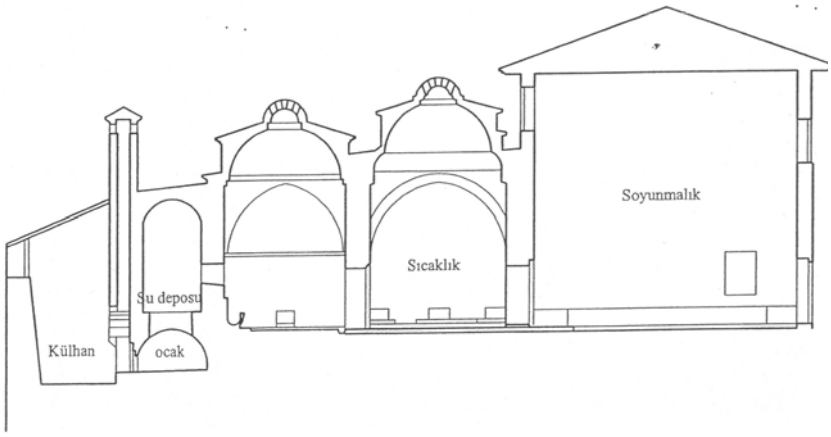

Şekil 4.631. Bursa Yeşil Hamamı kesidi (Şehitoğlu, 2000)

Büyük halvetlerden sağdaki (H01), düzlem üçgenle geçilmiş basit kubbeyle örtülüdür ve yuvarlak tepe açıklığı vardır. Sıvalar geçiş ögesini algılamayı güçleştirmektedir. Bunun yanındaki aynı büyüklükteki diğer halvet (H02) ve yandaki küçük halvet (H03) ise pandantifle geçilmiş, yuvarlak tepe açıklıklı basit kubbeyle örtülüdür.

Bursa Yeşil Hamamı'nda sıva nedeniyle malzemenin nitliğini anlamak güçtür. Yapı oldukça sadedir. Filgözü yoktur. Tek kademede pandantif, üçgen veya baklava kuşağı ile geçiş görülür.

Tablo 4.40. Bursa Yeşil Hamamı Envanter Formu

60	envanter kodu : BUR12 BURSA YEŞİL HAMAMI *	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
		Bursa ili merkezi, Yeşil Caddesi, Yeşil Türbe'nin batısı	1451-1481	Türbedar Köse Ali Paşa	–	Turistik eşya mağazası olarak kullanılmaktadır	1. Ahşap çatılı olan camekan (C01) kısmı incelenmemiştir.

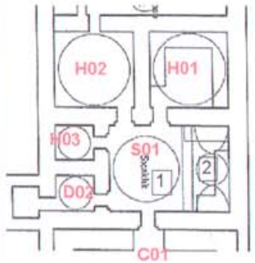

* Çizim için kaynak (Şehitoğlu,2000).

ÖRTÜ SİSTEMİ

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	ÖRTÜLER – KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI – KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe çeşitleri – basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz çeşitleri – beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz	ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI – DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF – basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP – basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TAŞIRMA – basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN – DÜZLEM – tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	DİZİ – basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama	AYDINLATMA – kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	filgözü – YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI – orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK – 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
S01	FS01-05,08	x						ana örtü	x														1																							x		o				–											
							x	2 örtü															–																									o				–											
D01	–			x				ana örtü											x				–																									o				–											
D02	FD02-01	x						ana örtü	x														1	x																								o				–											
H01	FH01-01	x						ana örtü	x														1															x										o				–											
H02	FH02-02	x						ana örtü	x														1	x																								o				–											
H03	FH03-01	x						ana örtü	x														1	x																								o				–											

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.632. BUR12'de FS01-05

Şekil 4.633. BUR12'de FS01-08

Şekil 4.634. BUR12'de FD02-01

Şekil 4.635. BUR12'de FH01-01

Şekil 4.636. BUR12'de FH02-02

Şekil 4.637. BUR12'de FH03-01

4.41 Bursa Kadı Hamamı

sıra no : 61 envanter kodu : BUR13

Şekil 4.638. Bursa Kadı Hamamı dış görünüşü

Bursa il merkezinde, Cumhuriyet Caddesi ile Tayakadın Caddesi'nin köşesinde tek hamamdır. Perşembe Hamamı olarak da bilinir. Fatih döneminde, 1451-1481 arası, Hacı Hasanzade Kadı'asker Mustafa Efendi tarafından, İstanbul'daki cami ve medresesine vakıf olarak yaptırılmıştır (Ayverdi, 1973). Camekanının bir kısmı, cadde genişletilirken kesilmiştir. Bugün camekan kısmında bir, kalan kısımlarında da iki mağaza tarafından ticari amaçla kullanılmaktadır. Camekan dışında kalan kısımlar oldukça bakımlı, iyi durumdadır; fakat kalın sıva ve boya katlarının örtüye geçiş elemanlarını gizlediği söylenebilir; ayrıca bazı filgözlerinin yerlerinin de kapatılmış olması mümkündür. Fakat yapılan büyük değişiklikler genelde sirkülasyonla ilgilidir. Aralığın (A01) ılıklıkla (I01) ilişkisi ve H01 halvetinin sıcaklıkla ilişkisi kesilmesi; bir de H02 halvetinin sıcaklıkla ilişkisi kesilerek, girişinin ılıklık eyvanından verilmesi, ılıklıktan dışarıya büyük bir giriş kapısı açılması, sıcaklık eyvanı külhanla bağlanarak, külhandan da dışarıya açılan bir kapı yapılması şeklinde özetlenebilir.

Camekan (C01) kısmı, kesildikten başka, bugünkü kullanımı ile ilişkili olarak asma tavan yapıldığından örtü elemanları algılanamaz durumdadır; incelenmemiştir. Hamamın kalan kısımları incelenmiştir.

Camekandan geçilen aralık (A01) ve ordan geçilen halvet (H01) pandantifle geçilmiş basit kubbe ile örtülüdür; birer tepe açıklıkları vardır. Ayrıca serbest yerleştirilmiş olarak, A01'de altı, H01'de iki yuvarlak filgözü bulunur. H01 halvetinin ayrıca sıcaklığa da kapısı vardır. Aralık'tan geçilen D01 mekanı ise yarım manastır tonozla örtülüdür.

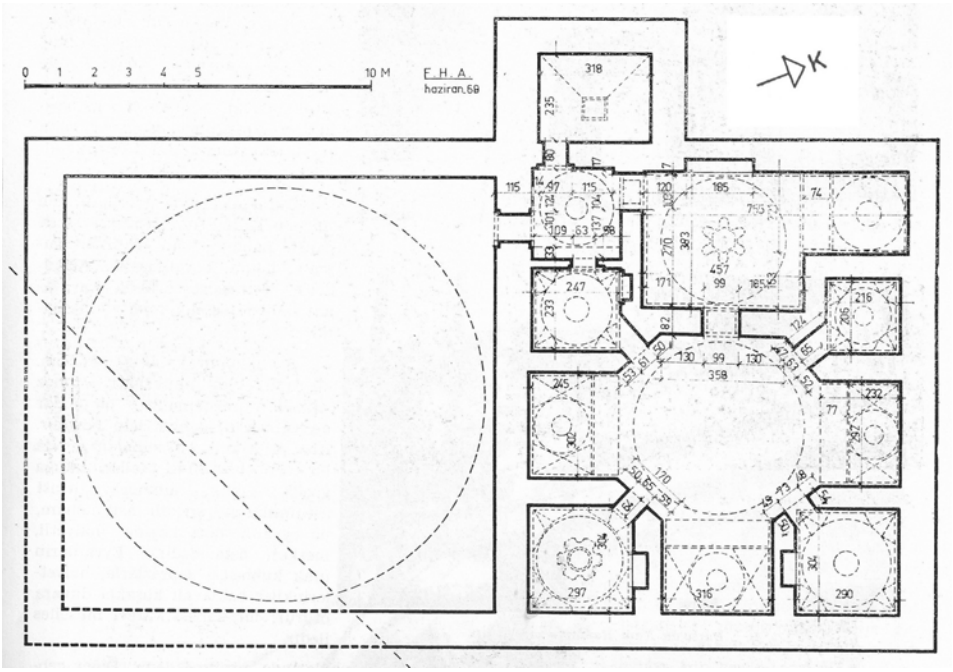

Şekil 4.639. Bursa Kadı Hamamı planı (Ayverdi, 1973)

Şekil 4.640. Bursa Kadı Hamamı kesidi (Şehidoğlu, 2000)

Ilıklık (I01), pandantifle geçilmiş bir büyük, bir küçük basit kubbe ile örtülüdür. Küçük kubbe kemerle ayrılmış eyvanı örter; yuvarlak tepe açıklığı ve beş yuvarlak filgözü vardır. Büyük kubbe üstünde ise altıgen tepe açıklığı ve iki halka halinde onikişerden toplam yirmidört yuvarlak filgözü bulunur.

Sıcaklık (S01), merkezi göbek taşı ve üç yanda üç eşit eyvandan oluşur. Dört köşesinde dört halvete giriş vardır. Merkezi kubbe pandantifle geçilmiş, ortasında

yuvarlak tepe açıklığı olan basit kubbedir; açıklık etrafında iki halka halinde onikişerden yirmidör yuvarlak filgözü bulunur. Eyvanlar ise çapraz tonoz taşırma ile geçilmiş basit kubbelerdir; yuvarlak tepe açıklıkları ve bir tanesinde halka halinde altı yuvarlak filgözü vardır. Muhtemelen diğer eyvanlardaki filgözü yerleri kapatılmıştır. Eski rölövelerde eyvanların kubbe tabanları altıgen görünmektedir (Ayverdi, 1973); bunların da tamirler ve sıva katlarının sonucunda bugün yuvarlatılmış olması mümkündür.

H02 halveti, baklavalı kuşakla geçilmiş basit kubbeyle örtülüdür. Yuvarlak tepe açıklığı ve üç yuvarlak filgözünden ışık alır. H03 halveti ve H04 halveti benzerdir: Köşelerde kısa dizi üçgenlerle geçilmiş basit kubbelerle örtülüdürler. Tepede altıgen tepe açıklıkları vardır. H03'te serbest yerleştirilmiş üç, H04'te ise altı yuvarlak filgözü bulunur.

Kadı Hamamı'nın beden duvarları 2 sıra taş-3 sıra tuğla almaşık örülüdür. Çatısı kiremittir. İçeriden sıvalar nedeniyle örtü ve geçiş ögelerinin malzemesi görülememektedir. Hamam, klasik plan şemasına sahiptir. Tek bir servis hacmi dışında tümüyle kubbe ile örtülüdür. Geçiş ögeleri pandantif, üçgen ve baklava dizisi ağırlıklıdır. Sıcaklık eyvanlarında, daha sonraki hamamlarda çok uygulanacak olan çapraz tonoz taşırmalı kubbenin erken örneği görülür. Hamamda yoğun şekilde filgözüne yer verilmiştir.

Tablo 4.41. Bursa Kadı Hamamı Envanter Formu

61	envanter kodu : BUR13 BURSA KADI HAMAMI	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
		Bursa ili merkezi, Cumhuriyet Caddesi ile Tayakadın Caddesi köşesindedir	1451-1481	Hacı Hasanzade Kadı'asker Mustafa Efendi	–	Camekankısmı yıllar önce yol için kesilmiş. Hamamın kalan kısmı üç mağaza tarafından paylaşılmış; ticari amaçlı kullanılmaktadır.	1. Camekan (C01) kısmının kalanı da oldukça değiştirildiği, asma tavanlarla orijinal örtüsü kapatıldığı için incelemeye alınmamıştır.

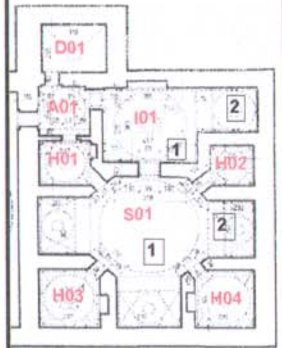

Çizim için kaynak (Ayverdi,1973).

ÖRTÜ SİSTEMİ

ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	Kullanılan örtüler ve sayıları: KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe çeşitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz çeşitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
A01	FA01-02	▨						ana örtü	▨													
D01	–				▨			ana örtü												▨		
I01	FI01-01,04	▨						ana örtü	▨													
		▨						2 örtü	▨													
S01	FS01-06,10,13	▨						ana örtü	▨													
		▨						2. örtü (x3)	▨													
H01	FH01-01	▨						ana örtü	▨													
H02	FH02-05	▨						ana örtü	▨													
H03	FH03-01	▨						ana örtü	▨													
H04	FH04-01,02	▨						ana örtü	▨													

ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TAŞIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
A01	1	▨																						
D01	–																							
I01	1	▨																						
	1	▨																						
S01	1	▨																						
	1												▨											
H01	1	▨																						
H02	1																							▨
H03	1																				▨			
H04	1																				▨			

AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
A01		o				S	6o										
D01						–											
I01		a				D							12o	12o			
		o				S	5o										
S01		o				D							12o	12o			
		o				D							6o				
H01		o				S	2o										
H02		o				S	3o										
H03		a				S	3o										
H04		a				S	6o										

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.641. BUR13'de FA01-02

Şekil 4.642. BUR13'de FA01-03

Şekil 4.643. BUR13'de FI01-01

Şekil 4.644. BUR13'de FI01-04

Şekil 4.645. BUR13'de FS01-06

Şekil 4.646. BUR13'de FS01-10

Şekil 4.647. BUR13'de FS01-13

Şekil 4.648. BUR13'de FH01-01

Şekil 4.649. BUR13'de FH02-05

Şekil 4.650. BUR13'de FH03-01

Şekil 4.651. BUR13'de FH04-01

Şekil 4.652. BUR13'de FH04-02

4.42 Bursa İbrahim Paşa Hamamı

sıra no : 62 envanter kodu : BUR14

Bursa ili merkezi, Hisar Mahallesi Asker caddesi'nde tek hamamdır. Eski İbrahim Paşa Hamamı olarak da bilinir. Fatih döneminde, 1451-1481 arasında, Sadrazam Çandarlı Halil Paşa'nın oğlu Sadrazam İbrahim Paşa tarafından eşi Hatice Hatun'a gelir getirmesi için yaptırılmıştır. Bugün Tophane Endüstri Meslek Lisesi'nin bahçesinde kalmaktadır ve tamir edilip bir süre müze olarak kullanılmıştır. Fakat çatı akıntısı problemi devam ettiğinden halen kilitli durmaktadır.

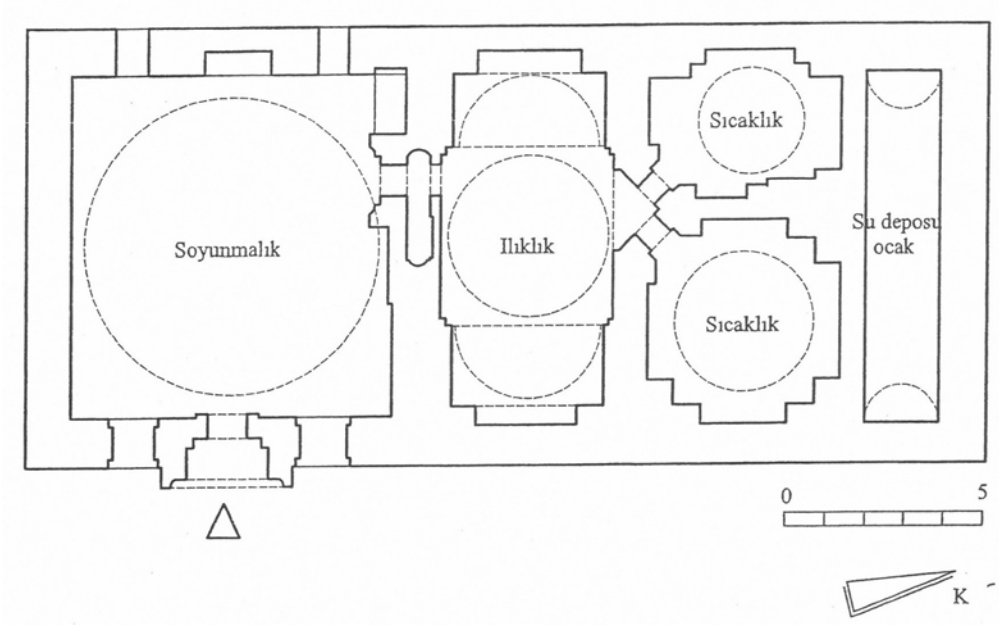

Şekil 4.653. Bursa İbrahim Paşa Hamamı planı (Şehitoğlu, 2000)

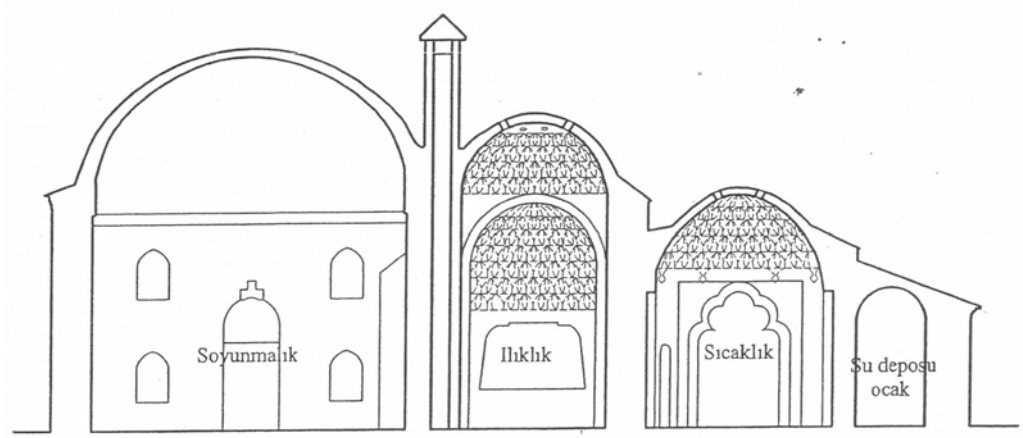

Şekil 4.654. Bursa İbrahim Paşa Hamamı kesidi (Şehitoğlu, 2000)

Beton malzemeyle tamir edilmiş olan aralık (A01) dışındaki kısımlar incelenmiştir.

Camekan (C01) kubbesi köşede kısa dizi Türk üçgeleriyle geçilmiştir. Kubbede herhangi bir süsleme, aydınlık elemanı bulunmaz. Camekan çok sayıda duvar penceresiyle aydınlatılmaktadır.

Bir aralık (A01) geçişiyle girilen sıcaklık (S01) merkezi kare mekan ve iki uçta eynalardan oluşur. Merkezi kubbeye pandantifle geçilmiştir; mukarnaslı taşırmadan sonra basit kubbe gelir. Yuvarlak tepe açıklığı vardır. Filgözü bulunmaz. Fakat bu kubbenin tümüyle mukarnas olup kısmen yıkılmış ve tamir sırasında basit kubbeyle tamamkanmış olması da mümkündür. Eyvanlar ise sivri kemerlerle ayrılmışlardır; her biri mukarnas yarım kubbe ile örtülüdür.

İki halvetten soldaki (H01) bir kare mekan ve bir eyvandan oluşur. Orta mekan mukarnaslı tromplarla geçilmiş, mukarnas taşırmayla başlayan basit kubbeyle örtülüdür ve yuvarlak tepe açıklığı vardır. Bu kubbenin de orijinalde tamamen mukarnas olmuş olması mümkündür. Eyvanda dekoratif destek elemanlarıyla geçilmiş yarım mukarnas kubbe yeralır.

Diğer halvet (H02) mukarnas kubbeyle örtülüdür; tepede yuvarlak açıklığı vardır.

İbrahim Paşa Hamamı'nın beden duvarları kaba yonu taş-tuğla almaşık, örtü ve geçiş ögeleri tuğladır. Hamam, Bursa'da kendi döneminin hamamlarına göre oldukça süslü, tezyinatlıdır. Mukarnas kullanımı yoğundur. H01 halvetinde girişin sağındaki duvarda, daha geç tarihlerde yapıldığı belli olan, C veS kıvrımlı çerçeve içinde bir manzara resmi şeklindeki barok duvar resmi dikkati çekmektedir. Hamamda ilgözü bulunmamaktadır.

Tablo 4.42. Bursa İbrahim Paşa Hamamı Envanter Formu

envanter kodu : BUR14	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
62 **BURSA İBRAHİMPAŞA HAMAMI ***	Bursa ili merkezi, Hisar Mahallesi, Asker caddesi	1451-1481	Sadrazam Çandarlı Halil Paşa'nın oğlu Sadrazam İbrahim Paşa	–	Tophane Endüstri Meslek Lisesi'nin müzesidir	1. Sonradan betonla tamir edilen A01 aralığı incelenmemiştir.

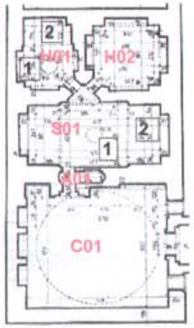

* Çizim için kaynak (Ayverdi,1973).

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI: KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe cesitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz cesitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
C01	FC01-01	▨						ana örtü	▨													
S01	FS01-04,12	▨						ana örtü	▨													
			▨					2 örtü (x2)						▨								
H01	FH01-01,02,09	▨						ana örtü	▨													
			▨					2 örtü	▨													
H02	FH02-02,03	▨						ana örtü						▨								

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
C01	1																				▨			
S01	1	▨																						
	–																							
H01	2								▨			▨												
	2								▨			▨												
H02	–																							

ÖRTÜ SİSTEMİ — AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C01		o				–											
S01		o				–											
						–											
H01		o				–											
						–											
H02		o				–											

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.655. BUR14'de FC01-01

Şekil 4.656. BUR14'de FS01-04

Şekil 4.657. BUR14'de FS01-12

Şekil 4.658. BUR14'de FH01-01

Şekil 4.659. BUR14'de FH01-02

Şekil 4.660. BUR14'de FH01-09

Şekil 4.661. BUR14'de FH02-02

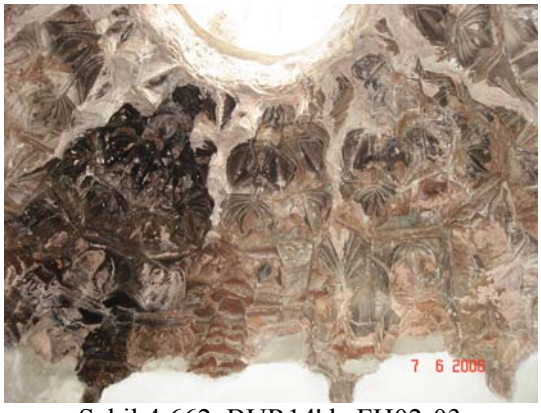

Şekil 4.662. BUR14'de FH02-03

4.43 Bursa Haydarhane Hamamı

sıra no : 64 envanter kodu : BUR15

Bursa il merkezi, İvaz Paşa Mahallesi Konyalı Sokak'ta tek hamamdır. Fatih devrinde, 1451-1481 arası, Molla Fenari'nin oğlu olan Yusuf Bali Efendi-zade Müfti Ahmed Paşa tarafından yaptırılmıştır (Ayverdi, 1973). Halen hamam olarak çalıştırılmaktadır.

Hamamın D01 ve D02 kısımlarının daha sonra birleştirilip betonarme ve tek hela.olarak tekrar yaptırıldığı anlaşılmaktadır; bu nedenle bu kısım çalışmaya dahil edilmemiştir. H01 halveti de asma tavanla kapatılıp sauna yapıldığından incelemek mümkün olmamıştır. Hamamın kalan bölümleri ise incelenmiştir.

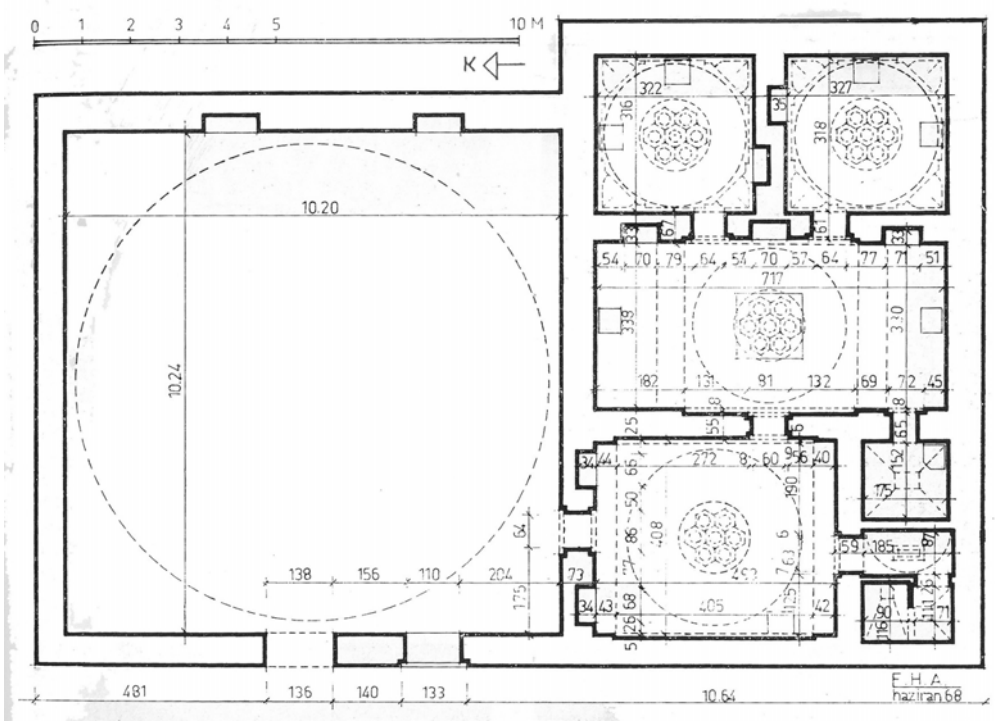

Şekil 4.663. Bursa Haydarhane Hamamı planı (Ayverdi, 1973)

Camekan (C01), yapının geri kalanı kadar büyük bir kare mekandır; pandantifle geçilmiş basit kubbe ile örtülüdür ve yuvarlak tepe açıklığı vardır.

Ilıklık (I01) da pandantifli, yuvarlak tepe açıklıklı basit kubbe ile örtülüdür.

Sıcaklık (S01) kısmı ise ortada pandantifli basit kubbe , iki yandaki kemerle ayrılmış eyvanlarda ise düz çatı ile örtülüdür. Kubbe ortasında yuvarlak tepe açıklığı vardır. Ayverdi, incelemesinde, ılıklık, sıcaklık ve halvetlerde yedi tepe camlı fenerlerden

bahsetmektedir (Ayverdi, 1973). Çizimlerde de bu aydınlatma elemanı altıgen filgözleri şeklinde belirtilmiştir. Fakat bugün ılıklık ve sıcaklıkta üzeri konik bir camla kapatılmış yuvarlak tepe açıklıkları bulunur.

H02 halveti ayrıtlı trompla geçilmiş basit kubbeyle örtülüdür. Üstünde Ayverdi'nin bahsettiği gibi bir yuvarlak göbek içinde ortada bir, etrafında da altı tane altıgen filgözü bulunmaktadır.

Haydarhane Hamamı'nda içte ve dışta sıva nedeniyle yapı malzemesi anlaşılmamaktadır. Sade bir yapıdır. Kubbeler tek kademede pandantif veya ayrıtlı trompla geçilmiştir. Filgözü kullanımı da oldukça azdır.

Tablo 4.43. Bursa Haydarhane Hamamı Envanter Formu

64	envanter kodu : BUR15	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
	BURSA HAYDARHANE HAMAMI*	Bursa ili merkezi, İvazpaşa Mahallesi, Konyalı sokak	1451-1481	Yusuf Bali Efendi-zade Müfti Ahmed Paşa	–	Hamam olarak işletilmektedir.	1. D01 ve D02 birleştirilerek betonarme olarak yeniden yapılmış olduğundan incelenmemiştir. 2. H01 halveti asma tavanla saunaya dönüştürüldüğünden incelenememiştir.

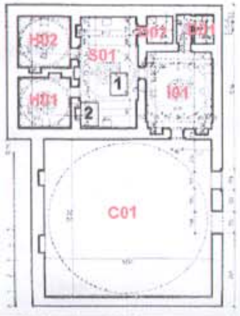

* Çizim için (Ayverdi,1973).

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI: KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe çeşitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz çeşitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz	DÜŞEYDE KADEME SAYISI
C01	–	▨						ana örtü	▨														1
I01	FI01-01	▨						ana örtü	▨														1
S01	FS01-03	▨						ana örtü	▨														1
						▨		2 örtü (x2)															–
H02	FH02-01	▨						ana örtü	▨														1

ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
C01	▨																						
I01	▨																						
S01	▨																						
H02							▨																

AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	SERBEST	MATRİS	filgözü MERKEZLİ — MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C01		o				–											
I01		o				–											
S01		o				–											
						–											
H02					o	D			a	6a							

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.664. BUR15'de FI01-01

Şekil 4.665. BUR15'de FS01-03

Şekil 4.666. BUR15'de FH02-01

4.44 İstanbul Tahtakale Hamamı

sıra no : 66 envanter kodu : İST01

İstanbul il merkezi, Eminönü ilçesi, Uzunçarşı Caddesi ile Kantarcılar Caddesi'nin birleştiği yerde çifte hamamdır. 1453-1481 yılları arasında yapılmıştır. Fatih Cami vakıflarındandır (Haskan, 1995) ve (Ayverdi, 1974). Uzun yıllar soğuk hava deposu olarak kullanıldıktan sonra, 1989'da çarşı olarak restorasyonuna başlanmış ve 1994'te de çalışma tamamlanmıştır. Halen çarşı olarak faaliyettedir. Hamamın erkekler kısmında H12, H15, H16 halvetleri; kadınlar kısmında ise camekan (C21) hariç girilebilen tüm kısımların parçalı kubbe benzeri, üzeri spot ampüllü asma tavanla kaplı olmaları nedeniyle incelenmemiştir. Kadınlar kısmında pek çok mekana da kilitli olduklarından girilememiştir. Kalan mekanlarda çalışılmıştır.

Şekil 4.667. İstanbul Tahtakale Hamamı giriş cephesi

Erkekler kısmı camekanı (C11) büyük basit kubbeyle kaplıdır; sekizgen tabanlı kubbe feneri ve duvarlarda pencereler bulunur. Kubbeye geçiş mukarnaslı trompladır.

Kadınlar kısmı camekanı (C21) biraz daha ufak basit bir kubbeyle kaplıdır. Sekizgen kubbe feneri ve pencereleri vardır. Kubbeye geçiş, kenarlarda pencerelerle kesilen üçgen kuşağı ile yapılmıştır.

Erkekler kısmı ılıklığı (I11), kubbeyle örtülü orta mekan ve düz çatıyla örtülü iki yan eyvandan oluşur. Kubbe pandantiflere oturur. Kubbenin tepesinde sekizgen tabanlı kubbe feneri vardır. Fenerin etrafında da dört halka halinde sırasıyla sekiz, onaltı, sekiz ve onaltı yuvarlak filgözü yerleştirilmiştir.

Ilıklıktan dört küçük kısma giriş vardır. H11, iki yandan mukarnaslı taşırmayla geçilmiş düz çatıyla örtülüdür. Tepede bir doğrusal sırada dizilmiş üç yuvarlak filgözü bulunur. H13 halveti ise dört dekoratif destek elemanının üstünde mukarnas

kubbeyle örtülüdür. Kubbenin ortasındaki yuvarlak kubbecikte filgözleri varsa da bugün içinden geçirilmiş soba borusu nedeniyle tam anlaşılamamaktadır. Kubbecik etrafında dört köşeye doğru simetrik dizilmiş dört yuvarlak filgözü bulunur. H14, iki aynalı tonozla örtülüdür. Örtülerden birinde 2x2 düzende, diğerinde ise 2x4 düzende yuvarlak filgözü bulunur.

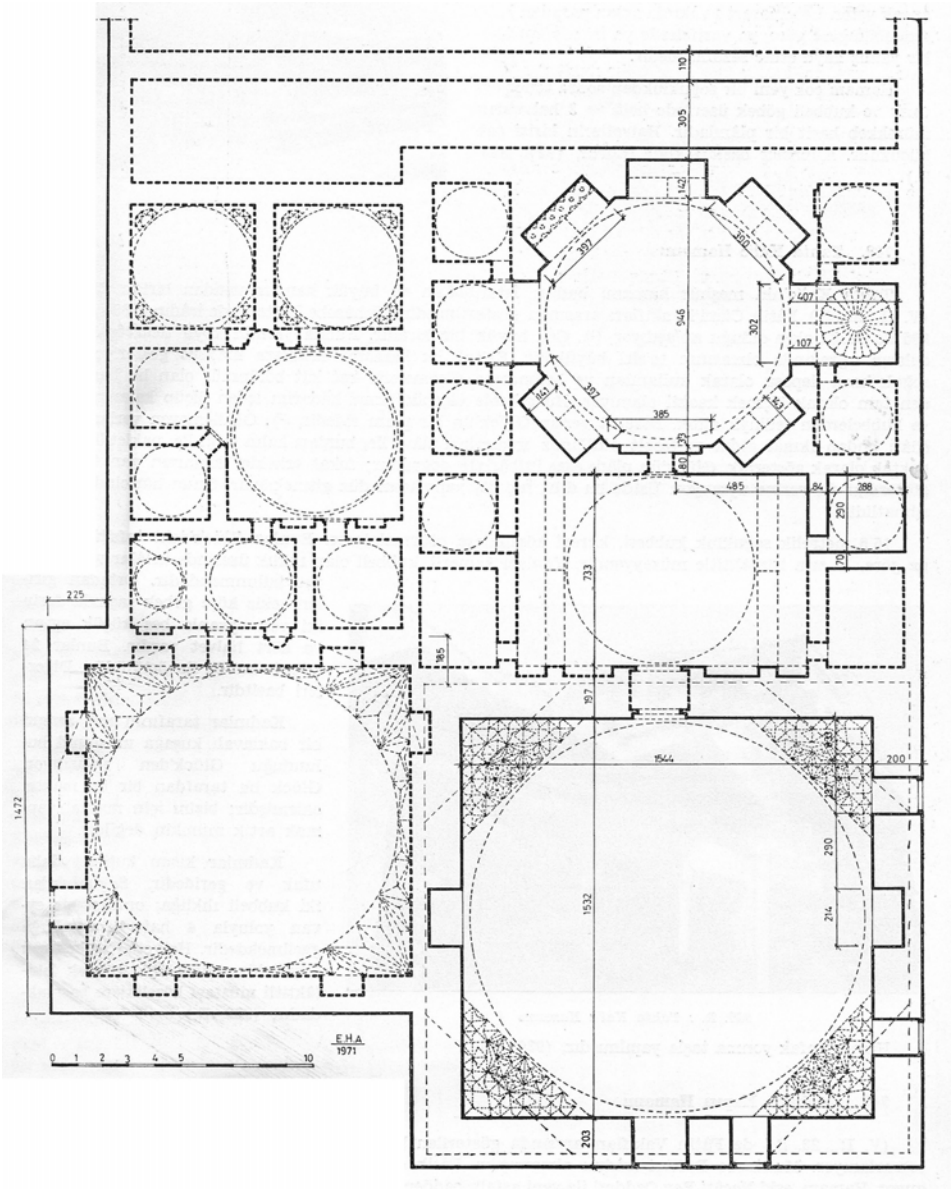

Şekil 4.668. İstanbul Tahtakale Hamamı planı (Ayverdi, 1974)

Sıcaklık (S11) şüphesiz en gösterişli mekandır. Ortadaki önce pandantif, sonra da mukarnaslı taşırmayla geçilen basit kubbenin ortasında yuvarlak tabanlı bir kubbe feneri, ve bunun etrafında da beş halka halinde, sırasıyla 15, 15, 15, 15 ve 30, toplam doksan yuvarlak filgözü mekanı aydınlatır. Girişin iki yanı ve karşısında bulunan beş

dar eyvan mukarnaslı taşırmayla geçilmiş düz çatılara sahiptir. Herbirinde, doğrusal yerleştirilmiş, beş adet altı köşeli yıldız şeklinde filgözünün izi vardır. İki yandaki daha derin ve kare planlı iki eyvan ise mukarnaslı pandantifle geçilmiş yirmidört dilimli kubbe ile örtülüdür. Tepede yuvarlak kubbecik içinde üç, etrafında ise oniki yuvarlak filgözü yerleştirilmiştir.

H17 ve H18 halveti birbirlerinin aynıdır. Dört koşede mukarnaslı tromplarla geçilmiş basit kubbe ile örtülüdürler. Kubbelerin ortasındaki yuvarlak göbek içinde, ortada bir, etrafında sekiz yuvarlak filgözü; göbeğin etrafında da sekiz yuvarlak filgözlü bir halka vardır.

Tahtakale Hamamı, İstanbul'daki en büyük hamamlardan biridir. Beden duvarları kaba yonu taştır; erkekler kısmı giriş kapısı tarafında ise kesme taş kullanılmıştır. Örtü ve geçiş ögeleri tuğladır. Tüm mekanları günümüze orijinal halinde gelemediyse de, farklı örtü elemanlarının değişik kombinasyonlarla kullanıldığı örneklerden biridir. Örtüler, birkaç aynalı tonoz örtü dışında kubbe ağırlıklıdır. Dilimli ve mukarnas kubbeler görülür. Pandantif, tromp ve taşırmalar en çok kullanılan geçiş ögeleridir. Geçiş ögelerinde mukarnasa oldukça fazla yer verilmiştir. Dekoratif geçiş öğeleriyle çok sayıdaki filgözünden mekana sızan ışık huzmeleri biraraya geldiğinde bugün de çok etkileyici bir atmosfer sunmaktadır. Yıldız şeklinde filgözüne rastladığımız az sayıda hamamdan biridir.

Tablo 4.44. İstanbul Tahtakale Hamamı Envanter Formu

	envanter kodu : İST01	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
66	İSTANBUL TAHTAKALE HAMAMI*	İstanbul merkez, Eminönü, Uzunçarşı Caddesi ile Kantarcılar Caddesi'nin birleştiği yerdedir.	1453-1481	Fatih Sultan Mehmet	–	Çarşı olarak kullanılmaktadır.	Erkekler kısmında H12, H15, H16 halvetleri, kadınlar kısmında ise camekan (C21) hariç tüm mekanlara asma tavanla, çokparçalı dilimli kubbe benzeri bir tavan ve spot ampüller konulduğundan incelenmemişlerdir.

* Çizim için kaynak (Ayverdi,1974).

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER (▨ = taralı hücre)

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI	KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER
C11	FC11-05,09	ana örtü	▨					
I11	FI11-01,04	ana örtü	▨					
		2.örtü (X2)					▨	
H11	FH11-02	ana örtü					▨	
H13	FH13-01,03	ana örtü	▨					
H14	FH14-03,04	ana örtü			▨			
		2.örtü			▨			
S11	FS11-05,07,08,09,13	ana örtü	▨					
		2.örtü (x2)	▨					
		3.örtü (x5)					▨	
H17	FH17-01,04	ana örtü	▨					
H18	FH18-01,06	ana örtü	▨					
C21	FC21-01,03	ana örtü	▨					

MEKAN KODU	kubbe çeşitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz çeşitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz	DÜŞEYDE KADEME SAYISI
C11	▨														1
I11	▨														1
															–
H11															1
H13						▨									1
H14											▨				–
											▨				–
S11	▨														2
				▨											1
															1
H17	▨														1
H18	▨														1
C21	▨														1

ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
C11								▨															
I11	▨																						
H11											▨												
H13														▨									
H14																							
S11	▨										▨												
			▨																				
											▨												
H17								▨															
H18								▨															
C21																						▨	

AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	SERBEST	MATRİS	filgözü MERKEZLİ — MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C11	s					–											
I11	s					D							8o	16o	8o	16o	
						–											
H11						L		3X1 o									
H13				o		D							4o				
H14						M		2x2 o									
						M		2x4 o									
S11	o					D							15o	15o	15o	15o	30o
				o		D			3o				12o				
						L		5X1 z									
H17					o	D			o	8o			8o				
H18					o	D			o	8o			8o				
C21	s																

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.669. İST01'de FC11-05

Şekil 4.670. İST01'de FC11-09

Şekil 4.671. İST01'de FI11-01

Şekil 4.672. İST01'de FI11-04

Şekil 4.673. İST01'de FH11-02

Şekil 4.674. İST01'de FH13-01

Şekil 4.675. İST01'de FH13-03

Şekil 4.676. İST01'de FH14-03

Şekil 4.677. İST01'de FH14-04

Şekil 4.678. İST01'de FS11-05

Şekil 4.679. İST01'de FS11-07

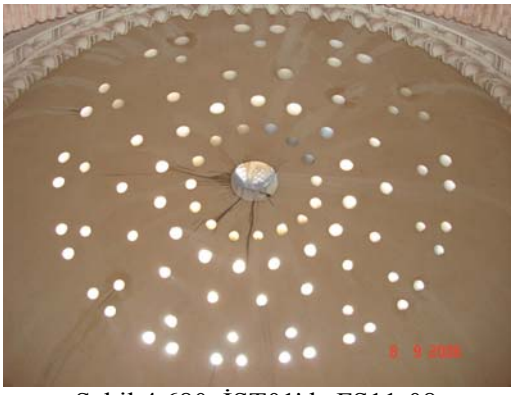

Şekil 4.680. İST01'de FS11-08

Şekil 4.681. İST01'de FS11-09

Şekil 4.682. İST01'de FS11-13

Şekil 4.683. İST01'de FH17-01

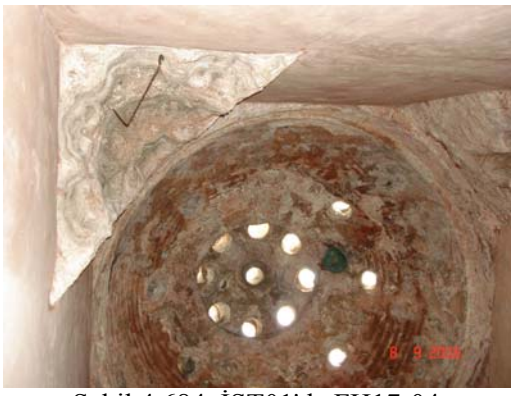

Şekil 4.684. İST01'de FH17-04

Şekil 4.685. İST01'de FH18-01

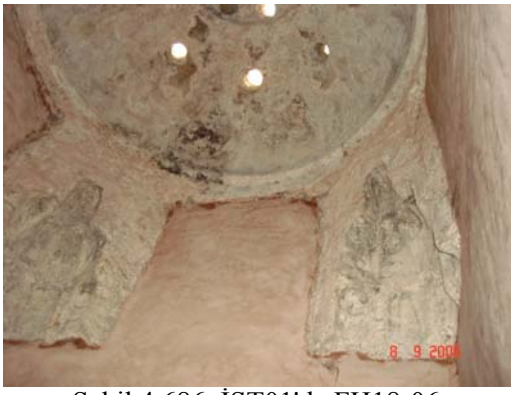

Şekil 4.686. İST01'de FH18-06

Şekil 4.687. İST01'de FC21-01

Şekil 4.688. İST01'de FC21-03

4.45 İznik İsmail Bey Hamamı

sıra no : 67 envanter kodu : İZN03

Bursa ili İznik ilçesi Beyler semti, Sultan Hamamı Caddesi'nde tek hamamdır. Kitabesi yoktur. Selçuk Hamamı adıyla da anılmaktadır. Yapım tarihi hakkında değişik kaynaklarda değişik varsayımlarda bulunulmakla beraber (V.G.M., 1986) ve (Akyıl Kantarcıoğlu, 1991), genelde hamam 15.yüzyıl yapısı olarak kabul edilmektedir. Bir konağa ait özel hamam olduğu düşünülmektedir. Bugün yarı yıkık durumdadır. Üzerine bir çatı yapılarak hava şartlarından korunmuştur. Fakat içindeki ahşap gezme platformu kırıktır. Etrafındaki tel örgü kesilmiştir. Hypocaust kolonları arasında civar mahalle çocukları tehlikeli şekilde saklambaç oynamaktadır.

Şekil 4.689. İznik İsmail Bey Hamamı dış görünüşü

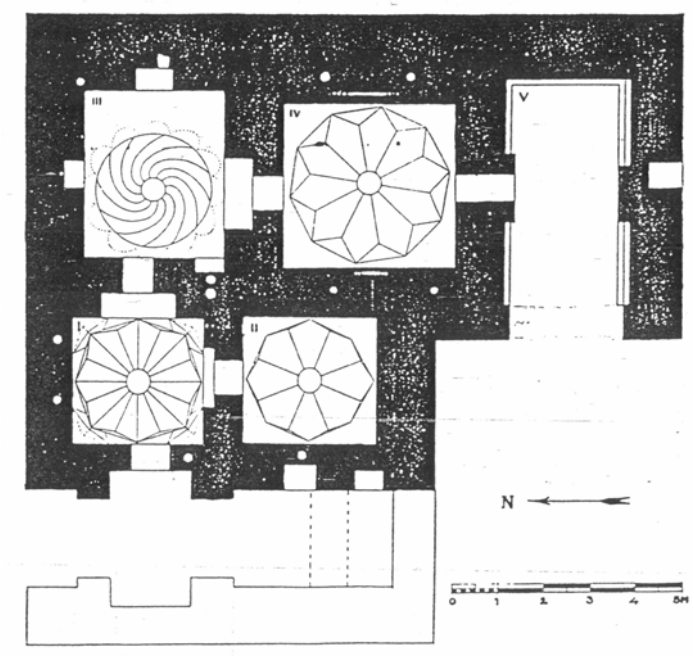

Şekil 4.690. İznik İsmail Bey Hamamı planı (Akyıl Kantarcıoğlu, 1991)

C01 olarak kodladığımız giriş mekanının örtüsü büyük ölçüde yıkık; fakat geçiş ögeleri kısmen anlaşılır durumdadır. Kalın bir baklava kuşağının ardından, sekiz adet yuvarlak tromp olduğu anlaşılmaktadır. Bu yuvarlak tromplarda üçer tane yuvarlak filgözü izi de vardır. Bundan sonra da sekiz dilimli kubbe geldiği sanılmaktadır. Bu tipte,

ikinci düşey kademede baklava kuşağı ve dilimli kubbe arası ufak dilimli tromp kullanımına Edirne Gazi Mihal hamamında da rastlamıştık. Fakat burada trompların dilimleri yoktur; ve üçer tane filgözü bulunmaktadır. C01 kısmında, çok yıpranmış alçı bezemeler ve diğer kesımlara geçiş kapılarını çevreleyen niş ve kemerler dikkati çeker. Otto-Dorn'un çizimlerine göre (Akyıl Kantarcıoğlu, 1991), kubbe tepesinde ufak bir kubbecik bunun içinde de dört adet yuvarlak filgözü daha vardır.

C01'in hemen sağındaki D01 olarak kodladığımız mekanın örtüsü de yıkıktır. Duvarlarda yine çok harap alçı palmet dizileri vardır. Çift sıra baklava kuşağı ile geçiş yapıldığı anlaşılamaktadır. Otto-Dorn'un çizimlerine göre (Akyıl Kantarcıoğlu, 1991), bunların üstünde sekiz dilimli bir kubbe ve en üstte ufak yuvarlak kubbecik bulunmaktadır. Kubbecik içinde dört yuvarlak filgözü, kubbe üstünde ise beş halka halinde, sırasıyla 8,16,8,16 ve 8 yuvarlak filgözü, böylece toplam altmış filgözü bulunmaktadır.

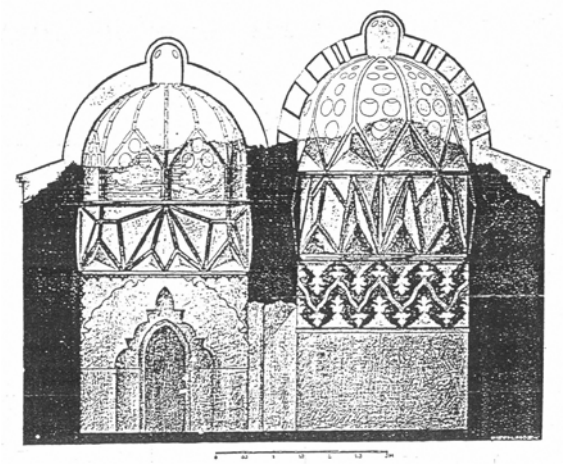

Şekil 4.691. İznik İsmail Bey Hamamı kesidi (Akyıl Kantarcıoğlu, 1991)

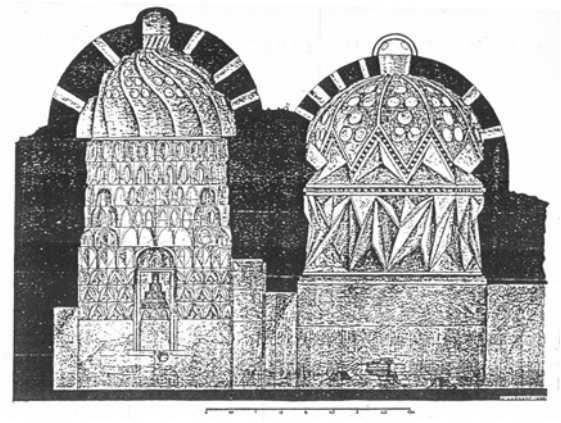

Şekil 4.692. İznik İsmail Bey Hamamı kesidi (Akyıl Kantarcıoğlu, 1991)

C01 girişinin karşısındaki kapıdan girilen mekanı I01 olarak kodladık; hamamın en süslü mekanıdır. Yüksek kubbe ayaktadır. Mekan dkdörtgen olup bir kenarda mukarnas taşırmalarla kareye getirilmiş; köşelerde ayrıtlı tromplar üstünde mukarnas taşırmaya devam edilmiş ve üstte oniki sarmal dilimli kubbe yerleştirilmiştir.Kubbe üzerinde dört halka halinde içten dışa halkalarda sırayla oniki, oniki, yirmidört ve yirmidört yuvarlak filgözü bulunmaktadır. Otto-Dorn'un çizimlerinde, ayrıca tepede yuvarlak kubbecik olduğu anlaşılmaktadır. Akyıl-Kantarcıoğlu'nun restitüsyon çalışmasında da bu kubbecik içinde

ortada altıgen, etrafında üç adet yuvarlak filgözüne yer verilmiştir (Akyıl Kantarcıoğlu, 1991).

En içteki S01 olarak kodladığımız mekan peşpeşe iki baklava kuşağı ile geçilmiş sekiz dilimli kubbeyle örtülüdür. Otto-Dorn çizimlerinde (Akyıl Kantarcıoğlu, 1991) tepede yuvarlak kubbecik ve içinde dört yuvarlak filgözü görülmektedir. Ayrıca kubbe üstünde beş halka halinde sırasıyla içten dışa on, on, yirmi, on ve yirmi filgözü yerleştirilmiştir.

İsmail Bey Hamamı'nda duvarlar 1 sıra kaba yonu taş-2 sıra tuğla almaşık; örtü ve geçiş ögeleri ise tuğladır. Yüksek ve sarmal yivli veya dilimli kubbeler üzerine çok sayıda filgözü yerleştirilmiştir. Çok kademeli örtüye geçiş ögeleri arasında dilimli tromp, baklava kuşağı ve mukarnaslı taşırma en yoğun kullanılanlardır. Pandantif hiç yoktur. Örtü ögelerinde dikine yerleştirilmiş tuğlalarla oluşturulan konturlar, renk ve doku farklılığı yaratarak bu ögeleri vurgulamaktadır. Yapı küçük olmasına karşın, zengin süslemeleri ve örtü ögeleriyle envanterimizde önemli bir yer tutmaktadır.

Tablo 4.45. İznik İsmail Bey Hamamı Envanter Formu

67	envanter kodu : İZN03	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
	İZNİK İSMAİL BEY HAMAMI*	Bursa ili, İznik ilçesi, Beyler semti, Sultan Hamam Caddesi	15.yüzyıl	-	-	Yarı yıkık; korumaya alınmış.	

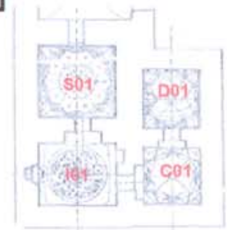

* Çizim için kaynak (İTÜ Mim.Tar.Rest.Kürsüsü).
** D01'de iki adet baklava kuşağı bulunur.
*** I01'de mukarnaslı taşırma iki defa kullanılmıştır.
**** S01'de peşpeşe iki kademede baklava kuşağı kullanılmıştır.

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI: KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe cesitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz cesitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
C01	FC01-04	▨						ana örtü				▨										
D01**	FD01-03,05	▨						ana örtü				▨										
I01***	FS01-06,12,14,15,18,20	▨						ana örtü					▨									
S01****	FS05-10,11	▨						ana örtü				▨										

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
C01	2				▨																			▨
D01**	2																							▨
I01***	3						▨					▨												
S01****	2																							▨

ÖRTÜ SİSTEMİ — AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C01				o		D			4o				8o	16o			
D01**				o		D			4o				8o	16o	8o	16o	8o
I01***				o		D			a	3o			12o	12o	24o	24o	
S01****				o		D			4o				10o	10o	20o	10o	20o

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, s:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.693. İZN03'de FC01-04

Şekil 4.694. İZN03'de FD01-03

Şekil 4.695. İZN03'de FD01-05

Şekil 4.696. İZN03'de FI01-06

Şekil 4.697. İZN03'de FI01-12

Şekil 4.698. İZN03'de FI01-14

Şekil 4.699. İZN03'de FI01-15

Şekil 4.700. İZN03'de FI01-16

Şekil 4.701. İZN03'de FI01-20

Şekil 4.702. İZN03'de FS01-05

Şekil 4.703. İZN03'de FS01-10

Şekil 4.704. İZN03'de FS01-11

4.46 Suluova Yolpınar Köyü Hamamı

sıra no : 69 envanter kodu : SUL01

Amasya ili, Suluova ilçesi, Yolpınar köyü'nde tek hamamdır. Köyün eski adı Hakale-Kale'dir. 1463-146 yıllarında Kasım Bey tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir. Köyde hamam dışında bir türbe ve bir medrese kalıntısı da vardır. Türbenin bir zaviyenin parçası olduğu ve Rufai Şeyhi Küçek Seyyid Ahmed Rufai'nin oğlu Seyyid Necmettin Yahya tarafından 1362-1363 yıllarında yaptırıldığı bilinmektedir. 1463'lerde Kasım Bey'in, 1540'larda da Muhyiddin Mehmet Çelebi'nin bu köyde çeşitli tesisler yaptırdığı bilinmektedir (V.G.M., 1972). Tüm bunlardan, köyün, 14. ve 15.yüzyıllarda bir eğitim merkezi olduğu anlaşılmaktadır.

Şekil 4.705. Suluova Yolpınar köyü Hamamı dış görünüşü

Hamamın camekan kısmı tamamen yıkılmıştır. Kalanı da metruk olup, bir çiftliğin samanlığı olarak kullanılmaktadır. Örtüsü de ciddi şekilde aşınmış, yer yer çökmüştür.

Hamamın mevcut tüm kısımları incelenmiştir.

Ilıklık (I01) üç parçalı örtüye sahiptir: ortada altı dilimli kubbe ve iki uçta çapraz tonoz taşırma ile geçilmiş yıdız tonozlar. Kubbe ortasında altıgen tepe açıklığı, yıldız tonozların tepesinde de birer yuvarlak filgözü yeralır. Ilıklığın ucunda hela olması olası D02 olarak kodladığımız beşik tonozlu mekan yer alır.

Camekandan doğrudan geçilen bir başka yan mekanı D01 olarak kodladık. Burası dekoratif destek elemanlarıyla geçilmiş manastır tonoz örtüye sahiptir. Örtüde çökmeler olduğundan aydınlatma elemanları belirsizdir. Bu örtünün benzerlerine daha önce Edirne hamamlarında rastlamıştık.

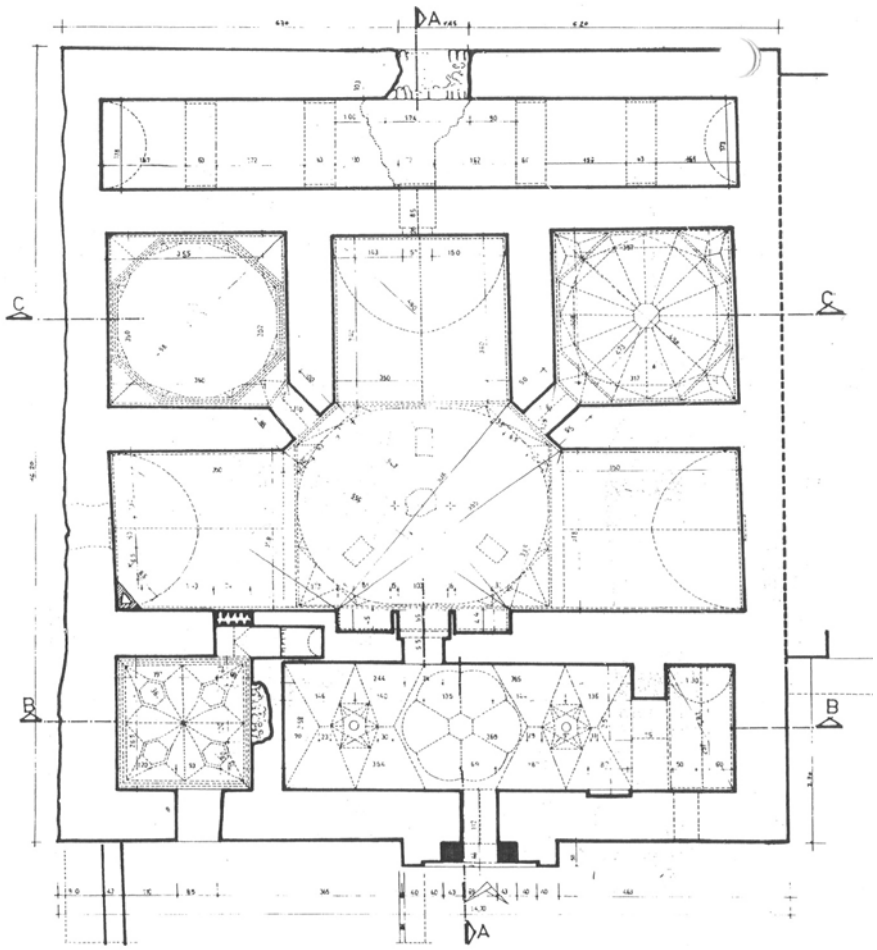

Şekil 4.706. Suluova Yolpınar köyü Hamamı planı (V.G.M., 1972)

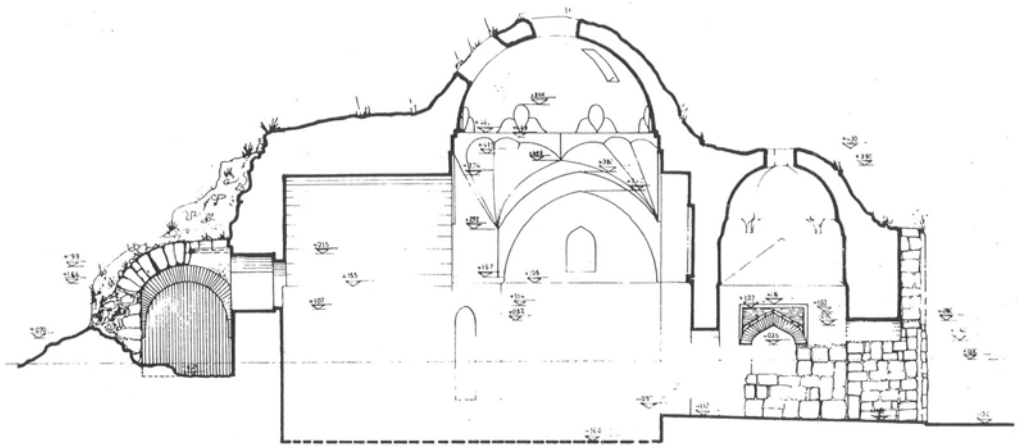

Şekil 4.707. Suluova Yolpınar köyü Hamamı AA kesidi (V.G.M., 1972)

Sıcaklık (S01), merkezi kubbe ve beşik tonozlu üç eyvandan oluşur. Kubbe sekizgen tabanlı ama ovaldir.

Sol halvette (H01) üçgen kuşağı ile geçilmiş basit kubbe ve yuvarlak tepe açıklığı bulunur. H02'nin kubbesi ise onaltı dilimlidir; sekizgen tepe açıklığı vardır. H02 kubbesi köşelerde kısa dizi baklavalarla geçilmiştir; gerek baklavalar, gerekse kubbe dilimlerinde dikine kullanılmış tuğlalarla oluşturulan kontürler, İznik İsmailbey Hamamı'ndaki uygulamaları andırır.

Yapının beden duvarları moloz taş; örtü ve geçiş ögeleri tuğla; dekoratif destekler alçıdır. Yolpınar köyü hamamı, daha önce de açıkladığımız gibi, Yolpınar / Hakale Kale, Ortaçağ'da çok daha büyük ve önemli olduğundan, bir köy hamamından beklenmeyecek büyüklük ve detayda bir yapıdır. Fakat öte yandan da, bu envanter için çalıştığımız yakın çevredeki merkezlere ait (Amasya, Merzifon, Osmancık) çağdaşı örneklerle karşılaştırıldığında onlardan çok daha değişik örtü ögeleri kullanıldığı görülmektedir. Tek kademeli geçişler vardır. Tonoz örtüye ve tonozlu taşrmalara oldukça çok rastlanır. Tonoz örtüye dekoratif destek veya tonozlu taşırmalarla geçiş yapılması gibi az görülen uygulamalar vardır. Kubbeye geçişler genelde üçgen veya baklava dizisiyledir. Bunun dışında dikkati çeken özellikleri sıcaklığın kubbesinin oval oluşu ve çok az filgözü bulunuşudur.

Tablo 4.46. Suluova Yolpınar Köyü Hamamı Envanter Formu

69	envanter kodu : SUL01	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
	SULUOVA YOLPINAR KÖYÜ HAMAMI*	Amasya ili, Suluova İlçesi, Yolpınar köyü	1463-1464	Kasım Bey	–	Metruk. Camekanı tamamen yıkılmış. Samanlık olarak kullanılıyor	

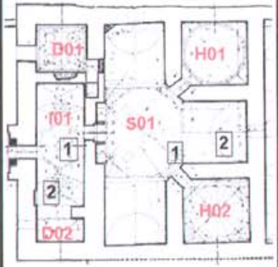

* Çizim için kaynak (VGM,1972).

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER (▨ = taralı hücre)

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI: KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe cesitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz cesitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
I01	FI01-02,04	▨						ana örtü				▨										
				▨				2 örtü (x2)									▨					
D01	FD01-02,05,07			▨				ana örtü												▨		
D02	–			▨				ana örtü								▨						
S01	FS01-02,05,09	▨						ana örtü		▨												
				▨				2 örtü (x3)								▨						
H01	FH01-02	▨						ana örtü	▨													
H02	FH02-05	▨						ana örtü				▨										

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜYE GEÇİS ELEMANLARI

MEKAN KODU	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTIF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
I01	–																							
	1												▨											
D01	1														▨									
D02	–																							
S01	1																	▨						
	–																							
H01	1																						▨	
H02	1																					▨		

ÖRTÜ SİSTEMİ — AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
I01		a				–											
						D			o								
D01																	
D02						–											
S01		o				D							3d				
						–											
H01		o				–											
H02		o				–											

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.708. SUL01'de FI01-02

Şekil 4.709. SUL01'de FI01-04

Şekil 4.710. SUL01'de FD01-02

Şekil 4.711. SUL01'de FD01-05

Şekil 4.712. SUL01'de FD01-07

Şekil 4.713. SUL01'de FS01-02

Şekil 4.714. SUL01'de FS01-05

Şekil 4.715. SUL01'de FS01-09

Şekil 4.716. SUL01'de FH01-02

Şekil 4.717. SUL01'de FH02-05

4.47 Amasya Hızır Paşa Hamamı

sıra no : 71 envanter kodu : AMA02

Amasya ili merkezinde, istasyonun kuzey yamacında aynı adlı caminin yanında tek hamamdır. Sünbül Hamamı olarak da bilinir. 1466 yılında Atabeyzade Abdullah Bey'in oğlu ve Yörgüç Paşa'nın kardeşi olan Hızır Paşa tarafından, bir avlu içinde cami, çeşme, mektep, sekiz derslikli medrese ve hanlar ile birlikte yaptırılmıştır (Menç, 2000). Hamam olarak faaliyetteyken, 1992'de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restorasyon amaçlı kapatılmıştır. Halen kilitlidir; temizliği cami imamı tarafından yaptırılmaktadır; fakat yapı bakıma muhtaçtır. Binaya giriş bugün eski çizimlerde görüldüğü gibi sokak tarafından değil camiyle arasındaki aralıktandır. Yapının D01 mekanı dışındaki kısımları incelenmiştir.

Şekil 4.718. Amasya Hızır Paşa Hamamı çatı örtüsü

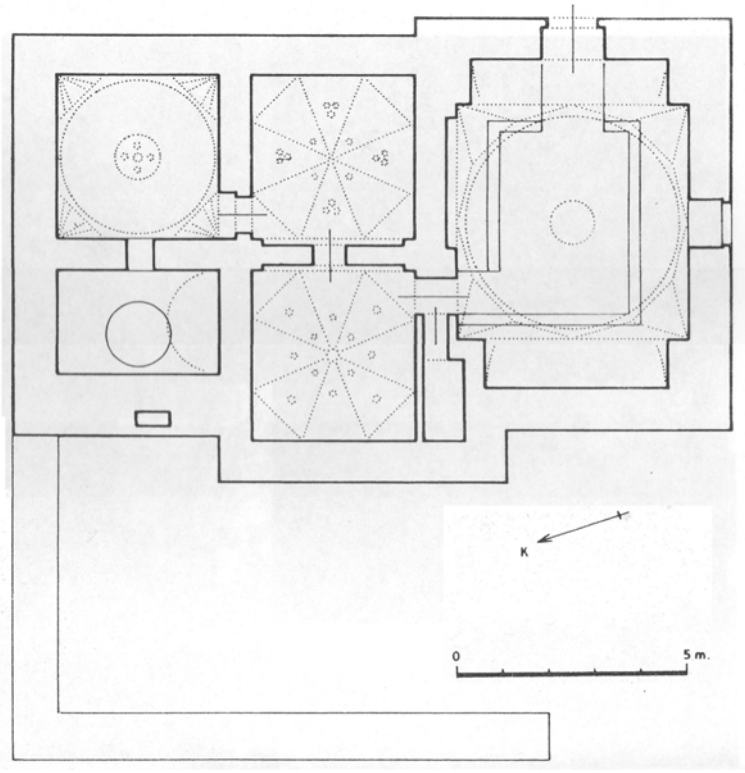

Şekil 4.719. Amasya Hızır Paşa Hamamı planı (Önge, 1995)

Camekan (C01), üçlü düzlem üçgenle geçilmiş onikigene oturan kubbe ile örtülüdür. Yuvarlak tabanlı kubbe feneri bugün de mevcuttur. Mekan iki uçta geniş kemerle geçilmiş eyvanlarla dikdörtgene genişletilmiştir. Ayverdi, incelemesinde (Ayverdi,

1973), camekanla ilgili detaylarda bazı acemiliklere dikkat çekmektedir. Ilıklık (I01), düzlem üçgenle geçilmiş sekiz parçalı kubbeyle örtülüdür. Kubbe merkezinde bir, etrafında üç halka halinde dörderden toplam onüç yuvarlak filgözüyle aydınlatılır.

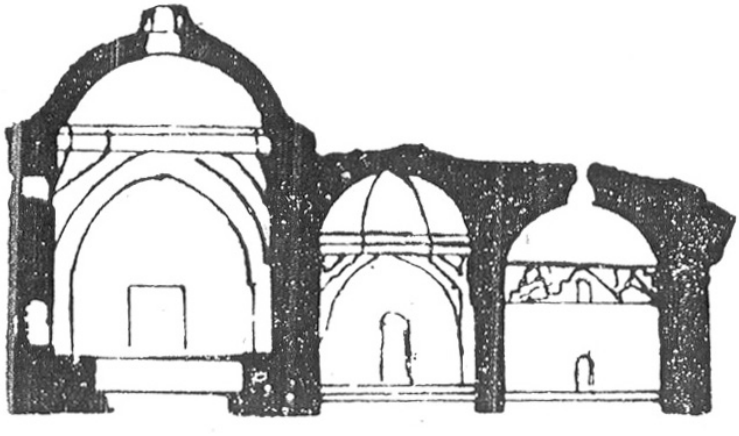

Şekil 4.720. Amasya Hızır Paşa Hamamı kesidi (V.G.M., 1972)

Sıcaklık (S01), da düzlem üçgenle geçilmiş sekiz parçalı kubbeye sahiptir. Kubbe üzerinde üç halka halinde, içten dışa sırasıyla dört, dört ve sekiz yuvarlak filgözü bulunur. Tek halvet (H01) dilimli trompla geçilmiş basit kubbeyle örtülüdür. Tepede yuvarlak kubbecik içinde serbest düzende üç yuvarlak filgözü bulunur.

Yapının beden duvarları kaba yonu taşla örülmüştür. İçeride sıva nedeniyle örtü ve örtüye geçiş malzemeleri anlaşılamamktadır; ama dışarıdan kaba yonu taş örgünün kubbe eteğine kadar devam ettiği görülebilmektedir. Tüm örtüler tek kademede geçişli kubbedir. Amasya'daki diğer hamamlarda da rastlaan istiridye benzeri dilimli tromp ve çoklu düzlem üçgene yer verilmiştir. Filgözlerinin desen oluşturacak şekilde yerleştirildiği görülür. Bir başka dikkati çeken öge de kubbe kasnağı hizasında kabartma şekilde uygulanmış üçgen desenleridir.

Tablo 4.47. Amasya Hızır Paşa Hamamı Envanter Formu

71	envanter kodu : AMA02	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
	AMASYA HIZIR PAŞA HAMAMI*	Amasya ili merkezi,İstasyon kuzey yamacındadır	1466	Atabeyzade Hızır Paşa	–	VGM, 1992'de restorasyon amaçlı hamamı kapattığından beri kilitlidir. Cami imamı tarafından temizliği yapılsa da bakımsızdır.	1. D01 mekanı incelenmemiştir.

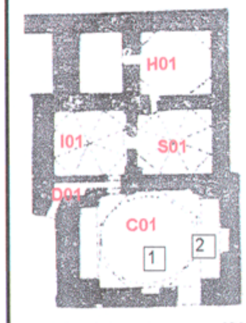

* Çizim için kaynak (V.G.M.,1972).

ÖRTÜ SİSTEMİ

ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI: KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe cesitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz cesitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
C01	FC01-03,04,09	▨						ana örtü		▨												
							▨	2.örtü (x2)														
I01	FI01-01,04	▨						ana örtü			▨											
S01	FS01-01,04	▨						ana örtü			▨											
H01	FH01-07,09	▨						ana örtü	▨													

ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
C01	1																	▨						
	–																							
I01	1															▨								
S01	1															▨								
H01	1						▨																	

AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C01	o					–											
						–											
I01						D			o				4o	4o	4o		
S01						D							4o	4o	8o		
H01				o		S			3o								

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.721. AMA02'de FC01-03

Şekil 4.722. AMA02'de FC01-04

Şekil 4.723. AMA02'de FC01-09

Şekil 4.724. AMA02'de FI01-01

Şekil 4.725. AMA02'de FI01-04

Şekil 4.726. AMA02'de FS01-01

Şekil 4.727. AMA02'de FS01-04

Şekil 4.728. AMA02'de FH01-07

Şekil 4.729. AMA02'de FH01-09

4.48 Merzifon Fatih Çifte Hamamı

sıra no : 73 envanter kodu : MER01

Amasya iline bağlı Merzifon ilçe merkezinde, Yokuşbaşı Caddesi, No:9'da çifte hamamdır. Kitabesi vardır ve 1473'te Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılmıştır (Ayverdi, 1974). Günümüzde de çifte hamam olarak kullanılmaktadır. Hem erkekler hem de kadınlar kısmı camekanı ahşap çatıyla örtülü olup incelenmemiştir. Camekanlar sayılmazsa, erkekler kısmında D12 helalar ve H11 halveti dışındaki kısımlar ile kadınlar kısmı tamamen incelenmiştir.

Şekil 4.730. Merzifon Fatih Çifte Hamamı giriş cephesi

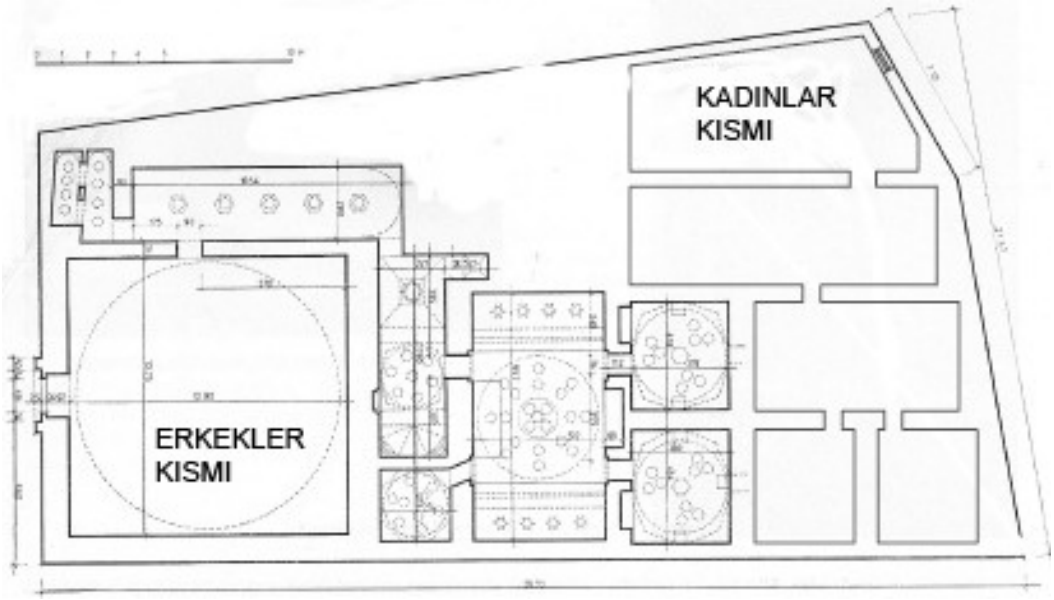

Şekil 4.731. Merzifon Fatih Çifte Hamamı planı. (Ayverdi, 1974)'ten alınmış; üzerine kadınlar kısmı şematik olarak işlenmiştir.

Erkekler kısmında camekandan (C11) beşik tonozla örtülü dar uzun aralığa (A11) girilir. Tonoz üstünde doğrusal yerleştirilmiş beş adet altıgen filgözü yeralır. Aralığın

solunda helalar vardır (D11 ve D12). Bunlar da beşik tonozla örtülüdür. D11'de doğrusal yerleştirilmiş dört adet yuvarlak filgözü bulunur.

Aralığın diğer ucundan kemerlerle birbirinden ayrılmış dört farklı örtüyle geçilmiş ılıklığa (I11) gelinir. Giriş kısmı aynalı tonozla örtülüdür ve tepede sekizgen göbek içinde tek yuvarlak filgözü bulunur. Geriye doğru ufak eyvan yine aynalı tonozla örtülüdür. Ilıklığın ana kubbesi ayrıtlı pandantifle geçilmiş sekizgen tabanlı bir kubbedir; üzerinde merkezde tek, etrafında altı yuvarlak filgözü bulunur. Ilıklığın en ucunda ise mukarnaslı trompla geçilmiş dilimli yarım kubbeden oluşan bir örtü daha vardır.

Sıcaklık ortada merkezi basit kubbe ve iki yanda düz çatılı eyvanlardan oluşur. Kubbe geçişi pandantif ve baklavalı kuşağıyla yapılmıştır. Kubbe merkezindeki kubbeciğin ortasında bir, onun etrafında dört yuvarlak ve kubbecik etrafında da iki halka halinde sekizer tane altıgen filgözü bulunur. Eyvanlarda doğrusal dizilmiş dörder tane altı köşeli yıldız şeklinde filgözü vardır. Soldaki eyvanda geçiş baklavalı kuşakla, sağdakinde mukarnaslı taşırma ile yapılmıştır. Yanyana iki halvet (H12 ve H13) pandantifle geçilmiş sekizgen tabanlı kubbelerle örtülüdürler. Soldaki halvette (H12) merkezde bir, etrafında iki halka halinde sırayla üç ve altı tane altıgen filgözü varken diğer halvette (H13) merkezde bir, etrafında iki halka halinde beşer altıgen filgözü bulunur.

Kadınlar kısmı camekanından (C21) kemerle ayrılmış iki farklı örtüye sahip dar, uzun ılıklığa (I21) girilir. Ilıklığın girişi beşik tonozla örtülüdür ve üstünde doğrusal yerleştirilmiş dört tane altıgen filgözü bulunur. Ilıklığın sağ ucunda ise pandantifle geçilmiş bir basit kubbe ve tepesinde yuvarlak kubbecik içinde ortada bir, etrafında dört yuvarlak filgözü aydınlık sağlar.

Kadınlar kısmı sıcaklığı (S21), pandantifli geçilmiş basit merkezi kubbe ve yarım aynalı tonozlarla geçilmiş iki yan eyvandan oluşur. Eyvanlarda merkeze göre simetrik yerleştirilmiş üçer tane altıgen filgözü, kubbe üstünde ise ortada bir etrafında da iki halka halinde altışar tane altıgen filgözü, tüm sıcaklıkta toplam ondokuz altıgen filgözü mekanı aydınlatır.

Kadınlar kısmı halvetleri (H21 ve H22) birbirinin aynısıdır. Basit kubbe, köşelerde kısa dizi üçgenlerle geçilmiştir. Her halvet kubbesinde ortada bir altıgen ve etrafında iki halka halinde altışar altıgen filgözü aydınlık sağlar.

Merzifon Fatih Çifte Hamamı'nın beden duvarları kaba yonu taşla balayıp, üst kotlarda tuğla ile devam eder; bu nedenle örtü ve geçiş ögelerinin de tuğla olması olasıdır. Yapı, oturduğu yamuk parsele uyum çabası nedeniyle koridorlu bir yapıdır. Simetriye çok fazla dikkat edilmemiştir. İkincil mekanlarda tonoz kullanılmıştır. İstanbul Tahtakale'de rastladığımız yıldız şekilli filgözleri burada da vardır. Geçiş ögesi olarak en çok pandatif, üçgen dizisi, baklava kuşağı kullanılmakla birlikte tromp ve taşırmalar da vardır. Stilize mukarnaslı geçiş ögeleri kullanılmıştır. Az sayıda rastladığımız ayrıtlı pandantif örneklerinden biri buradadır. Örtü ve örtüye geçiş ögeleri açısından çok sade olmamakla birlikte, çok dikkat çekici bir örnek de değildir.

Tablo 4.48. Merzifon Fatih Çifte Hamamı Envanter Formu

73	envanter kodu : MER01 MERZİFON FATİH ÇİFTE HAMAMI*	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
		Amasya ili, Merzifon ilçesi merkezi, Yokuşbaşı Caddesi No:9	1473	Fatih Sultan Mehmed	-	Çifte hamam olarak kullanılıyor	1. C11 ve C21 ahşap çatılı olduğundan incelenemedi. 2. H11 ve D12'ye girilemedi.

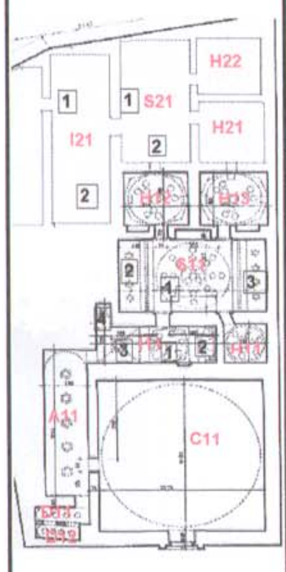

* Çizim İçin kaynak (Ayverdi, 1974)dür. Kadınlar kısmı kroki olarak eklenmiştir.

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe: basit	kubbe: çokgen tabanlı	kubbe: çokgen parçalı	kubbe: dilimli/düz yivli	kubbe: sarmal yivli	kubbe: mukarnas	kubbe: kaburgalı	tonoz: beşik	tonoz: yıldız	tonoz: çokgen tabanlı	tonoz: aynalı	tonoz: manastır	tonoz: tekne	tonoz: çapraz
A11	FA11-01			X				ana örtü								X						
D11	FD11-01			X				ana örtü								X						
I11	FI11-01,02,03,04	X						ana örtü		X												
			X					2. örtü				X										
				X				3. örtü											X			
				X				4. örtü											X			
S11	FS11-01,02,03,06	X						ana örtü	X													
						X		2. örtü														
						X		3. örtü														
H12	FH12-02,04	X						ana örtü		X												
H13	FH13-01,03	X						ana örtü		X												
I21	FI21-02,03,05			X				ana örtü								X						
		X						2. örtü	X													
S21	FS21-02,05	X						ana örtü	X													
					X			2. örtü (x2)											X			
H21	FH21-01,02	X						ana örtü	X													
H22	FH22-02,04	X						ana örtü	X													

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU		DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	PANDANTİF: ayrıtlı	PANDANTİF: mukarnaslı	TROMP: basit	TROMP: baklavalı	TROMP: yivli / dilimli	TROMP: ayrıtlı	TROMP: mukarnaslı	TASIRMA: basit	TASIRMA: üçgenli	TASIRMA: mukarnaslı	TASIRMA: çapraz tonozlu	TASIRMA: aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
A11	ana örtü	–																							
D11	ana örtü	–																							
I11	ana örtü	1		X																					
	2. örtü	1								X															
	3. örtü	–																							
	4. örtü	–																							
S11	ana örtü	2	X																						X
	2. örtü	1																							X
	3. örtü	1											X												
H12	ana örtü	1	X																						
H13	ana örtü	1	X																						
I21	ana örtü	–																							
	2. örtü	1	X																						
S21	ana örtü	1	X																						
	2. örtü (x2)	–																							
H21	ana örtü	1																				X			
H22	ana örtü	1																				X			

AYDINLATMA

MEKAN KODU		kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
A11	ana örtü						L		5X1 a									
D11	ana örtü						L		4x1 o									
I11	ana örtü						D			o				6o				
	2. örtü						–											
	3. örtü					s	D			o								
	4. örtü						–											
S11	ana örtü				o		D			o	4o			8a	8a			
	2. örtü						L		4x1 z									
	3. örtü						L		4x1 z									
H12	ana örtü						D			a				3a	6a			
H13	ana örtü						D			a				5a	5a			
I21	ana örtü						L		4x1 a									
	2. örtü				o		D			o	4o							
S21	ana örtü						D			a				6a	6a			
	2. örtü (x2)						D							3a				
H21	ana örtü						D			a				6a	6a			
H22	ana örtü						D			a				6a	6a			

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, s:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.732. MER01'de FA11-01

Şekil 4.733. MER01'de FD11-01

Şekil 4.734. MER01'de FI11-01

Şekil 4.735. MER01'de FI11-02

Şekil 4.736. MER01'de FI11-03

Şekil 4.737. MER01'de FI11-04

Şekil 4.738. MER01'de FS11-01

Şekil 4.739. MER01'de FS11-02

Şekil 4.740. MER01'de FS11-03

Şekil 4.741. MER01'de FS11-06

Şekil 4.742. MER01'de FH12-02

Şekil 4.743. MER01'de FH12-04

Şekil 4.744. MER01'de FH13-01

Şekil 4.745. MER01'de FH13-03

Şekil 4.746. MER01'de FI21-02

Şekil 4.747. MER01'de FI21-03

Şekil 4.748. MER01'de FI21-05

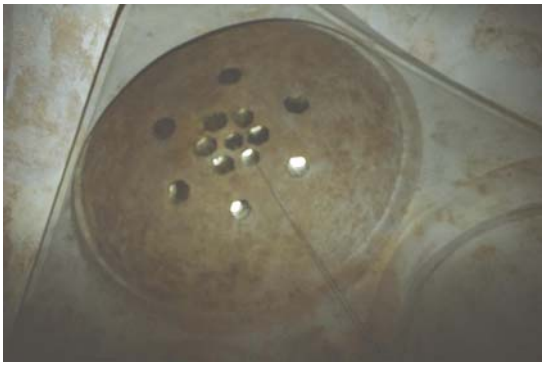

Şekil 4.749. MER01'de FS21-02

Şekil 4.750. MER01'de FS21-05

Şekil 4.751. MER01'de FH21-01

Şekil 4.752. MER01'de FH21-02

Şekil 4.753. MER01'de FH22-02

Şekil 4.754. MER01'de FH22-04

4.49 İstanbul Gedikpaşa Hamamı

sıra no : 74 envanter kodu : İST02

İstanbul il merkezinde, Bayezid'de, Gedikpaşa Caddesi ile Emin Sinan Hamamı Sokağı'nın köşesinde çifte hamamdır. Fatih döneminde, 1474 yılında, Kırım ve Otranto fatihi Gedik Ahmet Paşa tarafından, Afyon'daki cami ve medresesine vakıf olarak yaptırılmıştır. Bu hamam zaman içinde , İstanbul'daki külhanbeyi kültürünün bir merkezi olmuştur (Haskan, 1995).

Şekil 4.755. İstanbul Gedikpaşa Hamamı örtü sistemi (Ayverdi, 1974)

Hamam tarih içinde yangınlar geçirdiyse de bugün oldukça iyi durumdadır ve halen çifte hamam olarak çalıştırılmaktadır.

Hamamın erkekler kısmında, mutfak olarak kullanılan A11 ile sauna olarak kullanılan H14 ksıımlarına asma tavan yapıldığından; kadınlar kısmında da H22 sauna için asma tavan yapıldığından incelenmemiştir. Hamamın diğer tüm kısımları incelenmiştir.

Erkekler kısmı camekanı (C11) basit trompla geçilmiş basit ve yüksek kubbeyle örtülüdür. Tepesinde yuvarlak kubbe feneri vardır. Camekandan A11'e, ılıklığa (I11) ve üçüncü bir mekana daha (A12) geçiş vardır. A11 ve A12'nin de ayrıca ılıklığa kapıları bulunmaktadır.

A12, mukarnaslı düzlem üçgenle geçilmiş basit kubbeye sahiptir; ortasında bir onun etrafında da iki halka halinde sekiz ve onaltı yuvarlak filgözü ile aydınlatılır.

Ilıklık (I11) giriş eyvanı yarım manastır tonozla örtülüdür. Ona bitişik asıl kubbe basittir; mukarnaslı pandantif ve mukarnaslı taşırmayla geçilmiştir;tepesinde yuvarlak göbek içinde üç yuvarlak, göbek çevresinde dört halka halinde içten dışa sırasıyla 8, 16, 16 ve 16 tane yuvarlak filgözü ışık sağlar. Sıcaklık giriş kapısının önündeki kemerle ayrılmış dikdörtgen eyvan ise iki yandan çapraz tonozla geçilmiş sekizgen tabanlı bir kubbedir ve tepesinde yuvarlak göbek içinde üç yuvarlak, etrafında sekiz altıgen filgözü bulunur. Ilıklığın sol yanındaki, bugün merdivenle çıkılan havuz yapılmışve kemerle ayrılan kare eyvan ise tekli düzlem üçgenle geçilmiş onaltı dilimli kubbeyle kaplıdır; kubbe tepesinde yuvarlak kubbecik içinde tek, etrafında sekiz yuvarlak filgözü bulunur.

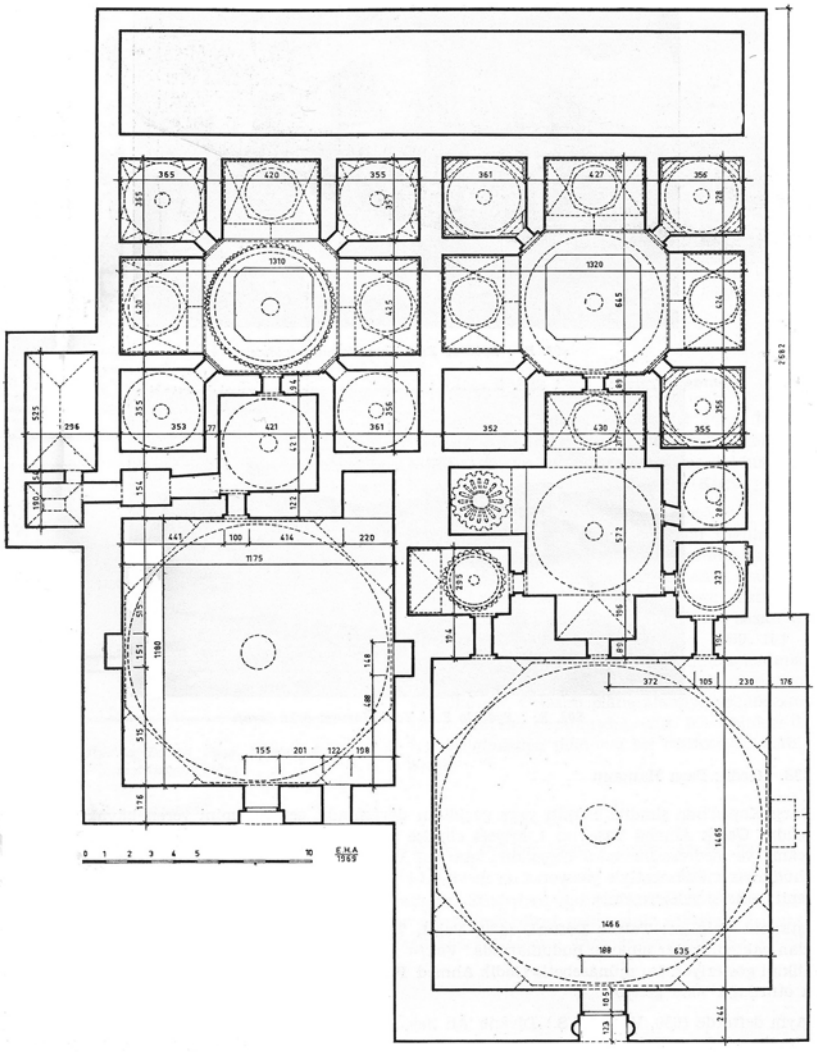

Şekil 4.756. İstanbul Gedikpaşa Hamamı planı (Ayverdi, 1974)

Ilıklığa açılan H15 halveti tekli düzlem üçgenle geçilmiş basit kubbeye sahiptir. Tepede yuvarlak göbek içinde üç yuvarlak, etrafında ise yedi yuvarlak filgözü bulunur.

Sıcaklık (S11) kemerlerle ayrılmış üç eyvanlı bri göbektaşından oluşur. Merkezi kubbe pandantifle geçilmiş basit kubbedir ve üstünde çok sayıda filgözü bulunur. Eyvanlar ise çapraz tonoz taşırmalı sekizgen tabanlı kubbelerle örtülüdür. Eyvan kubbelerinin ortasında yuvarlak göbek içinde üçer, etraflarında ise sekizer yuvarlak filgözü bulunur.

H11 ve H12 mukarnaslı trompla geçilmiş basit kubbelidirler. İkisinde de kubbe tepesinde yuvarlak göbek içinde üçer, etrafında iki halka halinde sırasıyla altı ve onikişer filgözü bulunur.

H13 halveti mukarnas kubbe ile örtülüdür. Biri merkezde, dördü etrafında beş adet kubbeciğin her birinin ortasında bir, etrafında beşer yuvarlak filgözü bulunur.

Kadınlar kısmı camekanı (C21), basit trompla geçilmiş basit kubbeyle örtülüdür; yuvarlak kubbe feneri bulunur. Ilıklık (I21) mukarnaslı pandantifle geçilmiş kare bir mekandır. Ilıklıktan solda bir aralık (A21) üzerinden helalara (D21 ve D22) geçilir.

A21 yarım manastır tonozla örtülüdür ve elips aydınlatma bacası bulunur. D21 ve D22 aynalı tonozla örtülüdür. İkisinde de birer dörtgen aydınlatma bacası bulunur. Ayrıca D11 tonozu üstünde serbest yerleştirilmiş dört, diğerinde yine serbest düzende onüç yuvarlak filgözü bulunur.

Kadınlar kısmı sıcaklığı (S21) ortada pandantif ve mukarnaslı taşırmayla geçilmiş basit bir kubbe ile üç eyvanda çapraz tonoz taşırma ile geçilmiş sekizgen tabanlı kubbelerle örtülüdür. Büyük kubbe tepesinde yuvarlak göbek içinde ortada bir, etrafında üç yuvarlak filgözü, göbek etrafında ise dört halka halinde içten dışa sırasıyla 7, 20, 20 ve 20 yuvarlak filgözü aydınlık sağlar. Eyvanlardaki kubbelerin ortasında da yuvarlak göbek içinde üçer yuvarlak, etrafında ise sekizer altıgen filgözü yeralır.

H21 halveti, kısa dizi üçgenlerle geçilmiş basit kubbelidir. Tepede yuvarlak göbek içinde üç yuvarlak, göbek çevresinde iki halka halinde altı ve oniki altıgen filgözü vardır.

H23 ve H24 halvetleri ise pandantifli basit kubbeyle örtülüdür. Kubbe merkezlerindeki yuvarlak göbeklerde üçer yuvarlak filgözü bulunur. Göbek etrafında ise H23 halveti için iki halka halinde 8 ve 16, H24 halveti içinse 6 ve 12 altıgen filgözü sözkonusudur.

Gedikpaşa Hamamı'nın duvarları kaba yonu taş örgüdür. İç mekanda sıva nedeniyle örtü ve örtüye geçiş ögelerinin malzemesi algılanamamaktadır. Yapı, İstanbul'un en büyük ve en iyi korunmuş hamamlarından biridir. Simetrisi düzgündür ve bol miktarda filgözü kullanılmıştır. Servis mekanlarında tonoz görülür; bunun dışında basit veya, dilimli, çokgen tabanlı kubbeler vardır. Mukarnas hem kubbede hem de özellikle geçiş ögelerinde stilize edilerek, çok sık kullanılmıştır. Klasik, köşe halvetli sıcaklığın eyvanlarında artık iyice yerleşen çapraz tonozlu taşırmalı çokgen tabanlı ufak kubbeler yeralır. Eyvanlarda kullanılan çapraz tonoz taşırmalı kubbeleri dikkati çekmektedir. Geçişlerde en çok pandantif, tromp, taşırma ve düzlem üçgen kullanılmıştır.

Tablo 4.49. İstanbul Gedikpaşa Hamamı Envanter Formu

	envanter kodu : İST02	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
74	İSTANBUL GEDİKPAŞA HAMAMI *	İstanbul merkez, Bayezit, Gedikpaşa caddesi, Emin Sinan Hamamı sokak	1474	Gedik Ahmet Paşa	–	Çifte hamam olarak faaliyette	H22,H24 ve A11 kısımlarında asma tavan olduğundan incelenemedi. S11 kısmındaki inceleme buhar yoğunluğu nedeniyle eksik kaldı.

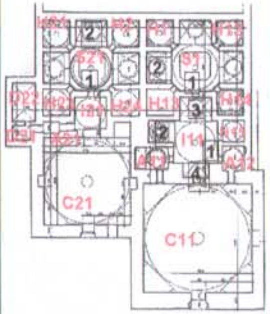

* Çizim için kaynak (Ayverdi,1974).

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	ÖRTÜLER – KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI: KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe çeşitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz çeşitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI – PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekil	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama	AYDINLATMA: kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	SERBEST	MATRİS	filgözü MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C11	FC11-02.03	▨						ana örtü	▨														1				▨																				o					–											
A12	FA12-01	▨						ana örtü	▨														1																			▨										D			o				8o	16o			
I11	FI11-02,05,08,11	▨						ana örtü	▨														2			▨								▨																	o	D			3o				8o	16o	16o	16o	
		▨						2.örtü				▨											1															▨												o		–			o				8o				
		▨						3.örtü		▨													1												▨																o	D			3o				8a				
					▨			4.örtü												▨			–																													–											
S11	FS11-02,04	▨						ana örtü	▨														1	▨																												D											
		▨						2.örtü (x3)		▨													1												▨																o	D			3o				8o				
H11	FH11-03.04	▨						ana örtü	▨														1								▨																				o	D			3o				6o	12o			
H12	FH12-06	▨						ana örtü	▨														1								▨																				o	D			3o				6o	12o			
H13	FH13-01	▨						ana örtü						▨									–																											5o		D			o	5o							
H15	FH15-01	▨						ana örtü	▨														1															▨													o	D			3o				7o				
C21	FC21-01	▨						ana örtü	▨														1				▨																				o					–											
I21	FI21-03.05	▨						ana örtü	▨														1			▨																									o	D			3o				9a	9a	14a		
A21	FA21-01					▨			ana örtü												▨			–																										e			S											
D21	FD21-02				▨				ana örtü											▨				–																										d			S	4o										
D22	FD22-03				▨				ana örtü											▨				–																										d			S	13o										
S21	FS21-05	▨						ana örtü	▨														2	▨										▨																	o	D			o	3o			7o	20o	20o	20o	
		▨						2.örtü (x3)		▨													1												▨																o	D			3o				8a				
H21	FH21-03.05	▨						ana örtü	▨														1																				▨								o	D			3o				6a	12a			
H23	FH23-02	▨						ana örtü	▨														1	▨																											o	D			3o				8a	16a			
H24	FH24-01	▨						ana örtü	▨														1	▨																											o	D			3o				6a	12a			

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.757. İST02'de FC11-02

Şekil 4.758. İST02'de FC11-03

Şekil 4.759. İST02'de FA12-01

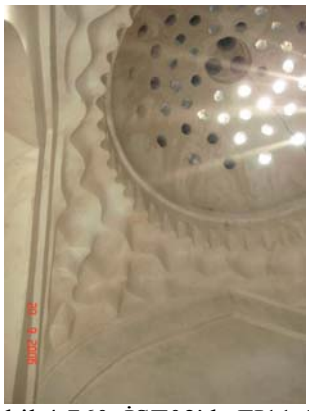

Şekil 4.760. İST02'de FI11-02

Şekil 4.761. İST02'de FI11-05

Şekil 4.762. İST02'de FI11-08

Şekil 4.763. İST02'de FI11-11

Şekil 4.764. İST02'de FS11-02

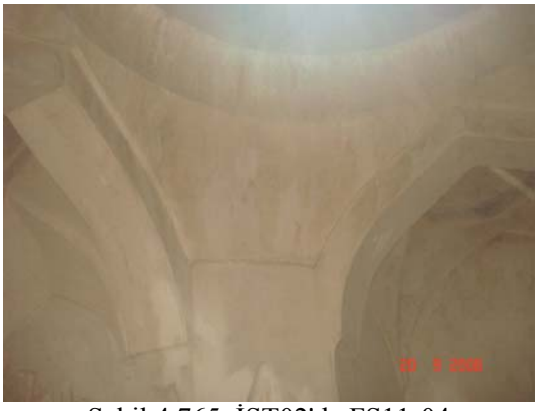

Şekil 4.765. İST02'de FS11-04

Şekil 4.766. İST02'de FH11-03

Şekil 4.767. İST02'de FH11-04

Şekil 4.768. İST02'de FH12-06

Şekil 4.769. İST02'de FH13-01

Şekil 4.770. İST02'de FH15-01

Şekil 4.771. İST02'de FC21-01

Şekil 4.772. İST02'de FI21-03

Şekil 4.773. İST02'de FI21-05

Şekil 4.774. İST02'de FA21-01

Şekil 4.775. İST02'de FD21-02

Şekil 4.776. İST02'de FD22-03

Şekil 4.777. İST02'dE FS21-05

Şekil 4.778. İST02'de FH21-03

Şekil 4.779. İST02'de FH21-05

Şekil 4.780. İST02'de FH23-02

Şekil 4.781. İST02'de FH24-01

4.50 Amasya Kumacık Hamamı

sıra no : 79 envanter kodu : AMA03

Şekil 4.782. Amasya Kumacık Hamamı giriş cephesi

Amasya ili merkezi Bayezid Paşa Mahallesi'nde tek hamamdır. 1494 yılında Küçük Kapıağası Ayas Ağa tarafından yaptırılmıştır (V.G.M., 1972). Amasya Tarihi'ne göre arsasının Kocacık Hoca Ahmed Çelebizade Hoca Ahmed Çelebi'den satın alınmış olması dolayısıyla hamama önceleri Kocacık Hamamı denildiyse de, daha sonra halk arasında bu ad Kumacık Hamamı'na dönüşmüştür. Ama halk arasında anlatılanlara bakılırsa , hamamın banisi, hamama ikinci ve küçük eşinin anısını yaşatmak için Kumacık ismini vermiştir (Menç, 2000). Yapı, 1987-1991 arası restorasyon görmüştür. Günümüzde bakımlıdır ve hamam olarak işletilmektedir. Sauna olan ve yoğun buhar nedeniyle çalışılamayan H03 halveti dışında hamamın tüm kısımları incelenmiştir.

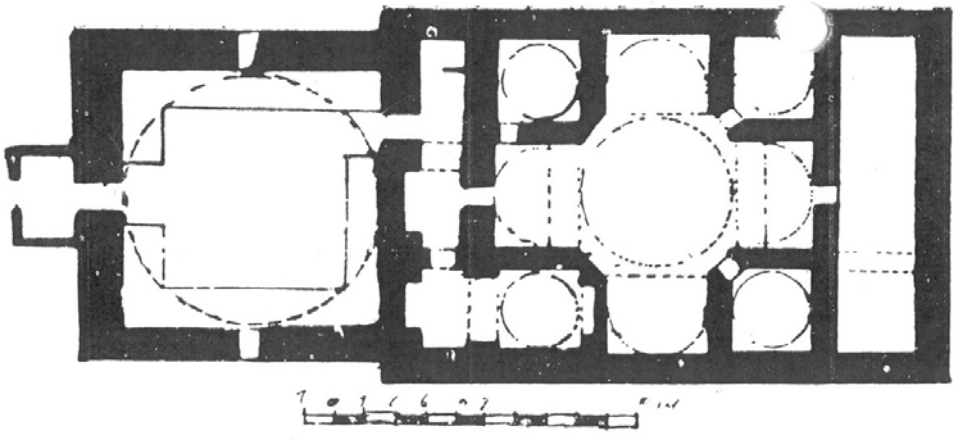

Şekil 4.783. Amasya Kumacık Hamamı planı (V.G.M., 1972)

Camekan (C01), baklava kuşağı ile geçilmiş basit kubbe ile örtülüdür. Sekizgen tepe açıklığı vardır. Pencereleri sonradan kapatılmıştır.

Ilıklık (I01), dar uzun ve kemerlerle ayrılmış üç parça örtülü bir mekandır. Giriş kısmı, düz çatılıdır; üç yuvarlak aydınlatma bacsıdnan ışık alır; tavanın kenarlarında

diş şeklinde süslemeler yeralır. Soldaki hela kısmı pandantifli basit kubbedir ve yuvarlak aydınlık bacası vardır. Sağdaki çapraz tonozlu ve tek yuvarlak aydınlık bacalı kısım, bugün merdiven yeri olarak kullanılmaktadır. Gerisinde kalan D01 mekanı havuz yapılmış, merdiven de havuz üst hizasına gelmek için inşa edilmiştir. D01 örtüsü tekne tonozdur. Tepede sekizgen göbek içinde ortada tek, etrafında dört yuvarlak filgözü, dışta da halka şeklinde dört yuvarlak filgözü daha bulunur.

Sıcaklık (S01), pandantifli kubbe ile örtülü göbektaşı ve dört yanda yarım çokgen tabanlı tonozla örtülü eyvanlardan oluşur. Eyvanlarda geçiş ögesi mukarnaslı tromptur ve her eyvanda üç yuvarlak filgözü bulunur. Göbektaşı kubbesinde ise ortada yuvarlak göbek içinde tek yuvarlak filgözü, etrafında dört halka halinde içten dışa sırasıyla dört, sekiz, sekiz ve sekiz yuvarlak filgözü vardır. H01 halveti aynalı tonozla örtülüdür. Üstünde ortada bir etrafında dört tane dörtgen filgözü bulunur. H02 halvetini ise dilimli trompla geçilmiş basit kubbe örter. İstiridye kabuğunu andıran bu trompların benzeri sağır kemerler kenarlarda da tekrar edilerek, halvet çepeçevre bu desenle çevrelenmiştir. Üstünde yuvarlak kubbecik içinde tek, etrafında iki halka halinde dörderden toplam dokuz yuvarlak filgözü vardır.

Kumacık Hamamı'nın beden duvarları kaba yonu taştır; üst kotlarda tuğla sıraları bulunur. İçte sıva nedeniyle örtü ve geçiş ögelerinin malzemeleri görünmez. Çok süslü olmayan bu hamamda özellikle halvette ve eyvanda tonoz kullanımı ile Amasya civarında sık rastladığımız istiridye kabuğu benzeri dilimli tromplar dikkat çekicidir. Örtüye geçişte en çok tromp ve pandantif görülür. Stilize mukarnaslar da oldukça sıktır. Filgözü sayısı da çoktur.

Tablo 4.50. Amasya Kumacık Hamamı Envanter Formu

envanter kodu : AMA03	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
79 AMASYA KUMACIK HAMAMI*	Amasya ili merkezi, Bayezid Paşa Mahallesi	1494	Küçük Kapıağası Ayas Ağa	–	Bakımlıdır ve hamam olarak çalıştırılmaktadır.	1. Yoğun buhar nedeniyle sauna yapılmış olan H03 halveti çalışılamamıştır.

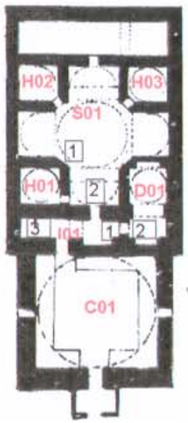

* Çizim için kaynak (V.G.M.,1972).

ÖRTÜ SİSTEMİ

ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI: KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER		kubbe cesitleri: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz cesitleri: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
C01	FC01-01,02	▨						ana örtü	▨													
I01	FI01-03,15					▨		ana örtü														
I01	FI01-03,15			▨				2.örtü														▨
I01	FI01-03,15	▨						3.örtü	▨													
D01	FD01-04			▨				ana örtü													▨	
S01	FS01-03,16,19,20	▨						ana örtü	▨													
S01	FS01-03,16,19,20				▨			2.örtü (x4)										▨				
H01	FH01-01			▨				ana<örtü											▨			
H02	FH02-03,06,11	▨						ana örtü	▨													

ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU		DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF: basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP: basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA: basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM: tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	ÜÇGEN DİZİ: basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
C01	ana örtü	1																							▨
I01	ana örtü	–																							
I01	2.örtü	–																							
I01	3.örtü	1	▨																						
D01	ana örtü	–																							
S01	ana örtü	1	▨																						
S01	2.örtü (x4)	1								▨															
H01	ana<örtü	–																							
H02	ana örtü	1						▨																	

AYDINLATMA

MEKAN KODU		kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (L/D/M/S)	filgözü: SERBEST	MATRİS	MERKEZLİ – MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK: 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C01	ana örtü		s				–											
I01	ana örtü			3o			–											
I01	2.örtü			o			–											
I01	3.örtü			o			–											
D01	ana örtü					s	D			o	4o			4o				
S01	ana örtü						S	3o										
S01	2.örtü (x4)					o	D			o				4o	8o	8o	8o	
H01	ana<örtü						D			d				4d				
H02	ana örtü				o		D			o				4o	4o			

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.784. AMA03'de FC01-01

Şekil 4.785. AMA03'de FC01-02

Şekil 4.786. AMA03'de FI01-03

Şekil 4.787. AMA03'de FI01-15

Şekil 4.788. AMA03'de FD01-04

Şekil 4.789. AMA03'de FS01-03

Şekil 4.790. AMA03'de FS01-16

Şekil 4.791. AMA03'de FS01-19

Şekil 4.792. AMA03'de FS01-20

Şekil 4.793. AMA03'de FH01-01

Şekil 4.794. AMA03'de FH02-03

Şekil 4.795. AMA03'de FH02-06

Şekil 4.796. AMA03'de FH02-11

4.51 İstanbul 2.Bayezid Hamamı

sıra no : 81 envanter kodu : İST03

İstanbul il merkezinde, Bayezid'de, Ordu Caddesi üzerinde çifte hamamdır. II.Bayezid külliyesinin bir parçası olarak 1507 yılında yaptırıldığı sanılmaktadır. Kitabesi yoktur. 1730'da Patrona Halil isyanının buradan başlatılmış olması nedeniyle Patrona Halil Hamamı olarak da bilinir. Uzun yıllardır kapalı olan hamam, harap ve kısmen yıkık durumdadır. İstanbul Üniversitesi'nin mülkiyetindedir. 2006 yılı içinde valilik ve üniversite işbirliği ile kültür merkezi ve planetoryum olarak düzenlenmek üzere restorasyon çalışmaları başlatılmıştır. İnceleme sırasında hamamın erkekler ve kadınlar kısmı camekanlarına iskeleler kurulu olduğundan fotoğraf çekiminde zorluk çekilmiştir. Bunun dışında tüm yapı gezilip incelenebilmiştir.

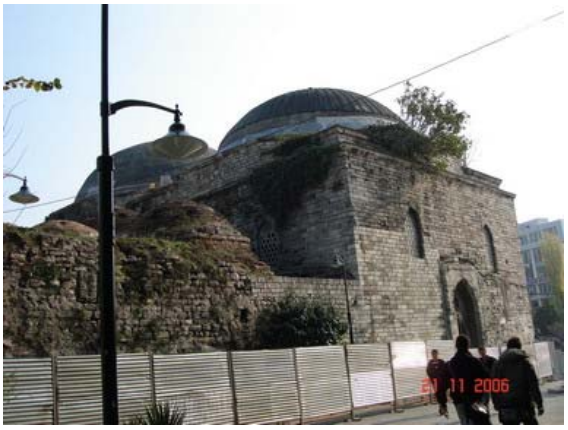

Şekil 4.797. İstanbul 2.Bayezid Hamamı kadınlar kısmı girişi cephesi

Erkekler kısmı camekanı (C11), dilimli trompla geçilmiş basit kubbeyle örtülüdür. Tromplar ındip kısımlarında ayrıca mukarnaslı ve yıldız motifli alçı süslemeler bulunur. Camekanın tepesinde sekizgen açıklık vardır. Mekan çok sayıda pencereden de ışık almaktadır.

D11 ve D12 mekanlarına ılıklıktan geçilmektedir. Helaların bulunduğu D13 mekanına ise D12'den giriş vardır. Daha sonradan helaya çevrildiği anlaşılan D11 mekanı, kenarlarda birer adet dekoratif destek elemanı ile geçilen mukarnas kubbe ile örtülüdür. Örtü üstünde, biri merkezde, diğeri köşelere yakın simetrik yerleştirilmiş dört yuvarlak göbek ve herbirinde de bir yuvarlak filgözü vardır. D12 mekanının ise traşlık olması olasıdır; mukarnaslı trompla geçilmiş basit kubbesi vardır. Kubbesinin ortasındaki kısmen yıkık bölümde yuvarlak bir kubbecik ve ortada bir, etrafıdna dört yuvarlak filgözü olduğu anlaşılmaktadır; bunun etrafında ise iki halka halinde altışardan oniki tane altıgen filgözü bulunmaktadır.

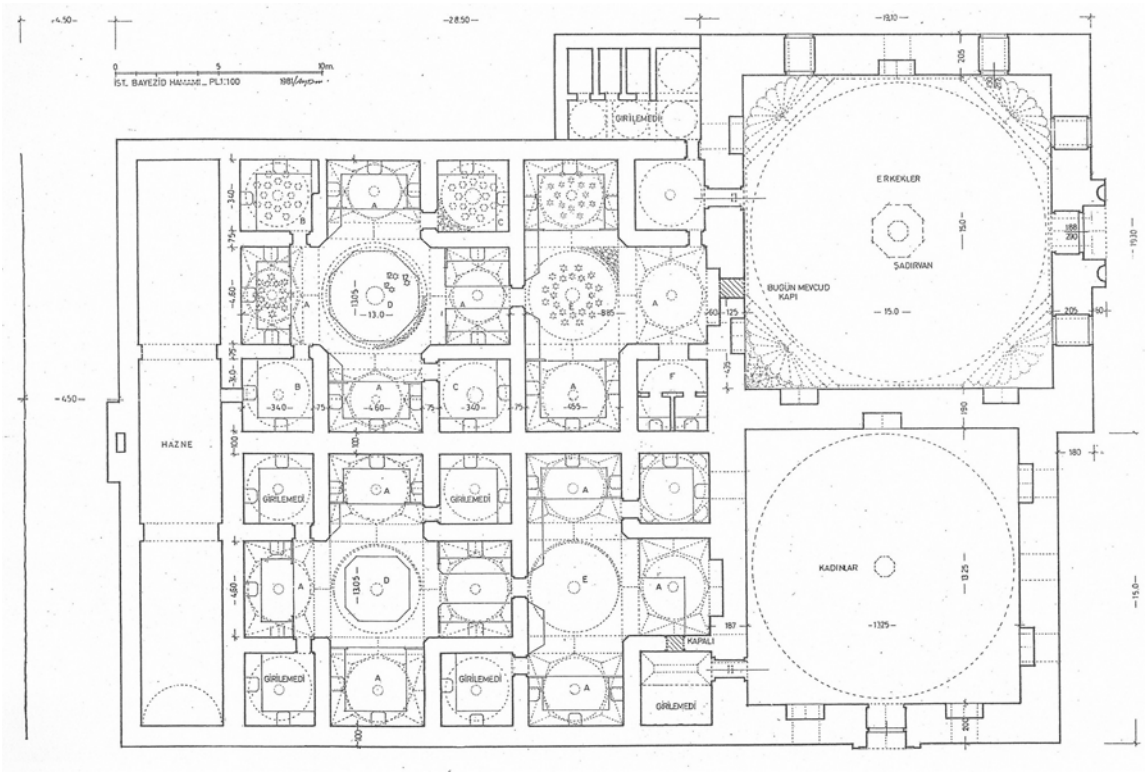

Şekil 4.798. İstanbul 2.Bayezid Hamamı planı (Yüksel, 1983)

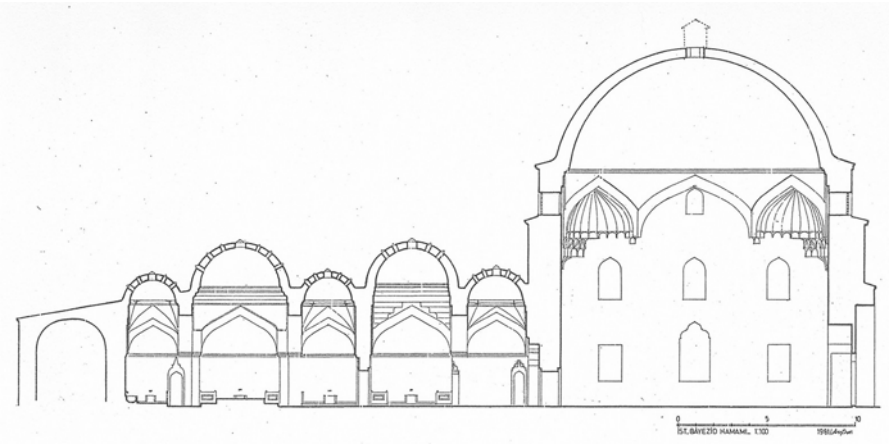

Şekil 4.799. İstanbul 2.Bayezid Hamamı kesidi (Yüksel, 1983)

Ilıklık (I11) merkezi kare mekan ve üç dikdörtgen eyvandan oluşur. Merkezi basit kubbe, mukarnaslı pandantifle geçilmiştir; üzerinde yuvarlak tepe açıklığı ile onun etrafında üç halka halinde dizilmiş onikişerden toplam otuzaltı tane altı köşeli yıldız şeklinde filgözü yeralır. Eyvanların her biri çapraz tonoz taşırmayle geçilmiş sekizgen tabanlı kubbelerle örtülüdür. Bu kubbelerin de tepesinde yuvarlak açıklık, ve açıklık etrafında iki halka halinde sekizerden toplam onaltı tane altı köşeli yıldız şeklinde filgözü bulunur.

Sıcaklık (S11) ise ortada göbektaşı, dört yanda dikdörtgen eyvanlar ve köşelerde halvet girişleri bulunan büyük bir mekandır. Sıcaklık orta kubbesine pandantif ve mukarnaslı taşırma ile ulaşılır. Pandantiflerin üzerinde alçı ile yapılmış çok zarif rumi desenleri bulunmaktadır. Tepede yuvarlak açıklık etrafında üç halka halinde onikişerden toplam otuzaltı tane altı köşeli yıldız şeklinde filgözü vardır. Ilıklığa göre daha dar ve uzun olan eyvan örtüsünde çapraz tonoz taşırma ile geçilmiş sekizgen tabanlı kubbeler kullanılmıştır. Bu kubbelerin de herbirinde yuvarlak tepe açıklığı ile etrafında iki halka halinde dizilmiş sekizerden toplam onaltı tane altı köşeli yıldız şeklinde filgözü ışık sağlar.

Halvetlerin tümü (H11, H12, H13, H14) de basit kubbelidir; tepede yuvarlak açıklık etrafında her bir halvet kubbesinde iki halka halinde sekizerden toplam onaltı tane altıgen filgözü bulunur. H11 ve H12'de geçiş ögesi basit pandantif iken, H13 ve H14'te mukarnas dolgulu pandantif kullanılmıştır.

Kadınlar kısmı camekanı (C21), sekizgen tepe açıklıklı basit kubbe ile örtülüdür. Geçiş ögesi pandantiftir. Camekan pencerelerden de ışık alır. Camekandan geçilen D21 mekanında ufak bir aralık ve helalar bulunmaktadır. Aralık kısmının üstü aynalı tonzola örtülüdür; tepede doğrusal dizilmiş tek sıra halinde beş adet altı köşeli yıldız şeklinde filgözü bulunur. Hela kısmında iki kere tekrar edilen pandantif geçişli ufak basit kubbeler bulunur. Her birinin ortasında bir sekizgen, onun etrafında dört tane altıgen filgözü ışık sağlar.

Aralıktan kadınlar kısmı ılıklığının (I21) giriş eyvanına kapı vardır. Ilıklıkta girişte ve iki yanda bulunan üç eyvan ile merkezi kare alanın örtüleri ve aydınlatma elemanları, erkekler kısmı ılıklığı ile tıpatıp aynıdır. Ilıklıktan geçilen iki halvetten gerideki (H21), mukarnaslı trompla geçilmiş basit kubbe ile örtülüdür. Tromp kemerlerinin üst tarafında iki yanda da minik mukarnas benzeri alçı süsülemeler yeralır. Kubbe tepesinde yuvarlak açıklık, bunun etrafında ise iki halka halinde sekizerden toplam onaltı tane altıgen filgözü bulunmaktadır. Ilıklığın üst tarafından girilen ikinci halvet (H22) ise pandantifle geçilmiş basit kubbeyle örtülüdür; aydınlatma elemanları ise H21 halveti gibidir.

Kadınlar kısmı sıcaklığının (S21) göbektaşı ve dört yandaki eyvanlarının örtü ve aydınlatma sistemi, erkekler kısmı sıcaklığınınki ile tamamen aynıdır. Tek fark burada dört yerine üç köşeden üç halvete giriş olmasıdır (H23, H24 ve H25).

H23 halvetinde basit kubbeye geçiş pandantif ve kubbe eteğinde mukarnas taşırma ile yapılmıştır. H24 ve H25'te ise basit pandantifli kubbeler vardır. Bu üç halvetin de aydınlatma elemanları diğer halvetlerdeki gibidir.

2.Bayezid Hamamı, envanterimizdeki en büyük ve en geç tarihli yapıdır. Beden duvarları kaba yonu taş-tuğla almaşık örülmüştür. Örtü ve geçiş ögelerinde ise tuğla malzeme kullanılmıştır. Oldukça anıtsal olan yapıda, erkekler ve kadınlar kısımları arasında, camekan boyutları ve hela yerleştirmesi dışında, ne boyut ne de süsleme açısından pek fark yoktur. Klasik köşe halvetli sıcaklıklı plan şeması kullanılmıştır. Ilıklıkların da sıcaklıklar kadar önemli olduğu görülmektedir. Yapının düzgün bir simetrisi vardır. Çökmüş, kırılmış döşemelerin altından algılandığı kadarıyla, düzgün ızgara planlı hypocaust altyapısına sahiptir. Örtüde kubbe hakimdir. Değişik şekilli aydınlatma elemanları, bu arada yıldız filgözleri bolca kullanılmıştır. Mukarnas sıralarında farklı stilizasyonlar, duvar ve örtüye geçiş ögelerinde zarif alçı süslemeler dikkati çeker. Geçiş ögelerinde bir veya iki kademe vardır. En çok pandantif, tromp ve taşırma tipi geçiş ögeleri görülür. Mukarnas geçiş ögelerinde oldukça fazladır. Sıcaklık eyvanlarında Gedikpaşa'da ve Merzifon'da gördüğümüz gibi çapraz tonozla geçilmiş çokgen tabanlı kubbeler kullanılmıştır.

Tablo 4.51. İstanbul 2.Bayezid Hamamı Envanter Formu

	envanter kodu : İST03	yeri	yapım tarihi	yaptıran	mimarı	durumu	notlar
81	İSTANBUL 2.BAYEZİD HAMAMI*	İstanbul ili merkezi, Bayezit, Ordu caddesi	1507	2.Bayezid	–	Kısmen yıkık ve harap durumda. İstanbul Üniversitesi'nin mülkiyetinde. Restorasyonu başlamak üzere.	

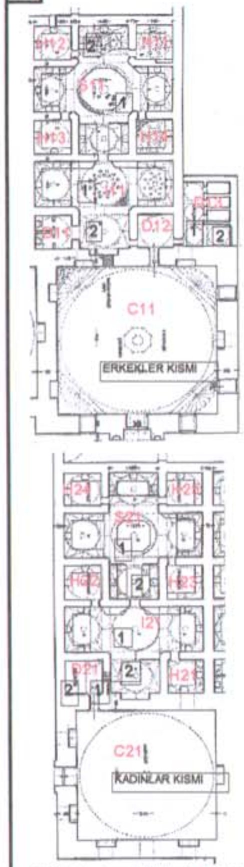

* Çizim için kaynak (Yüksel,1983). Yapı ve çizimi tekdir; ama rahat okunabilmesi için, forma iki parça halinde konulmuştur.

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜLER

MEKAN KODU	FOTOĞRAF NO	KUBBE	YARIM KUBBE	TONOZ	YARIM TONOZ	DÜZ ÇATI	GENİŞ KEMER	KULLANILAN ÖRTÜLER VE SAYILARI	kubbe: basit	çokgen tabanlı	çokgen parçalı	dilimli/düz yivli	sarmal yivli	mukarnas	kaburgalı	tonoz: beşik	yıldız	çokgen tabanlı	aynalı	manastır	tekne	çapraz
C11	FC11-01,02,03	▨						ana örtü	▨													
D11	FD11-01	▨						ana örtü						▨								
D12	FD12-01,02	▨						ana örtü	▨													
D13	FD13-01,02	▨						ana örtü (x3)	▨													
		▨						2.örtü (x4)		▨												
I11	FI11-01,02,03	▨						ana örtü	▨													
		▨						2.örtü (x3)		▨												
S11	FS11-01,02,03	▨						ana örtü	▨													
		▨						2.örtü (x4)		▨												
H11	FH11-01	▨						ana örtü	▨													
H12	–	▨						ana örtü	▨													
H13	FH13-01	▨						ana örtü	▨													
H14	FH14-01	▨						ana örtü	▨													
C21	FC21-01	▨						ana örtü	▨													
D21	FD21-01,02			▨				ana örtü											▨			
		▨						2.örtü (x2)	▨													
I21	FI21-01,02,03	▨						ana örtü	▨													
		▨						2.örtü (x3)		▨												
H21	FH21-01	▨						ana örtü	▨													
S21	FS21-01,02,03	▨						ana örtü	▨													
		▨						2.örtü (x4)		▨												
H22	FH22-01	▨						ana örtü	▨													
H23	FH23-01	▨						ana örtü	▨													
H24	FH24-01,02	▨						ana örtü	▨													
H25	–	▨						ana örtü	▨													

ÖRTÜ SİSTEMİ — ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARI

MEKAN KODU	DÜŞEYDE KADEME SAYISI	PANDANTİF basit	ayrıtlı	mukarnaslı	TROMP basit	baklavalı	yivli / dilimli	ayrıtlı	mukarnaslı	TASIRMA basit	üçgenli	mukarnaslı	çapraz tonozlu	aynalı tonozlu	DEKORATİF DESTEK	ÜÇGEN DÜZLEM tekli	2li	3lü	çoklu	mukarnaslı	DİZİ basit-kısa dizi	baklavalı-kısa dizi	basit-kuşaklama	baklavalı-kuşaklama
C11	1						▨																	
D11	1														▨									
D12	1								▨															
D13	1	▨																						
	1												▨											
I11	1			▨																				
	1												▨											
S11	2	▨										▨												
	1												▨											
H11	1	▨																						
H12	1	▨																						
H13	1			▨																				
H14	1			▨																				
C21	1	▨																						
D21	–																							
	1	▨																						
I21	1			▨																				
	1												▨											
H21	1								▨															
S21	2	▨										▨												
	1												▨											
H22	1	▨																						
H23	2	▨										▨												
H24	1	▨																						
H25	1	▨																						

ÖRTÜ SİSTEMİ — AYDINLATMA

MEKAN KODU	kubbe feneri	tepe açıklığı	aydınlık bacası	kubbecik	göbek	YERLEŞTİRME (LIDMIS)	SERBEST	MATRİS	filgözü MERKEZLİ — MERKEZ TANIMI: orta	1.sıra	2.sıra	Merkeze göre SİMETRİK 2 uç	KONSANTRİK 1.sıra	2.sıra	3.sıra	4.sıra	5.sıra
C11		s				–											
D11					5o	–			o								
D12				o		D			o	4o			6a	6a			
D13		o				D							5o				
		o				D							4o				
I11		o				D							12z	12z	12z		
		o				D							8z	8z			
S11		o				D							12z	12z	12z		
		o				D							8z	8z			
H11		o				D							8a	8a			
H12		o				D							8a	8a			
H13		o				D							8a	8a			
H14		o				D							8a	8a			
C21		s				–											
D21						L		5x1 z									
						D			s				4a				
I21		o				D							12z	12z	12z		
		o				D							8z	8z			
H21		o				D							8a	8a			
S21		o				D							12z	12z	12z		
		o				D							8z	8z			
H22		o				D							8a	8a			
H23		o				D							8a	8a			
H24		o				D							8a	8a			
H25		o				D							8a	8a			

LEJAND : o:daire, e:elips, ü:üçgen, d:dörtgen, a:altıgen, b:beşgen, s:sekizgen, x:4 köşeli yıldız, y:5 köşeli yıldız, z:6 köşeli yıldız, w:8 köşeli yıldız, q:damla, p:aynalı, k:karo formunda aydınlatma elemanlarını ifade eder.

Şekil 4.800. İST03'de FC11-01

Şekil 4.801. İST03'de FC11-02

Şekil 4.802. İST03'de FC11-03

Şekil 4.803. İST03'de FD11-01

Şekil 4.804. İST03'de FD12-01

Şekil 4.805. İST03'de FD12-02

Şekil 4.806. İST03'de FD13-01

Şekil 4.807. İST03'de FD13-02

Şekil 4.808. İST03'de FI11-01

Şekil 4.809. İST03'de FI11-02

Şekil 4.810. İST03'de FI11-03

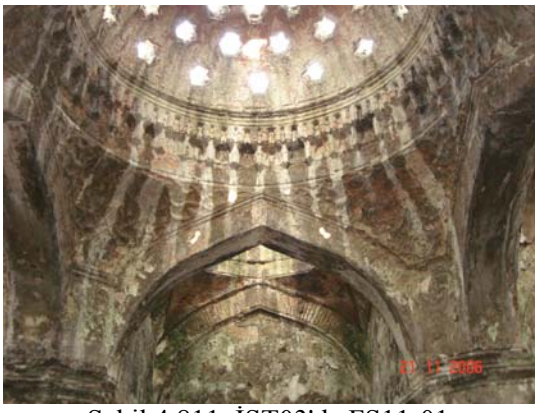

Şekil 4.811. İST03'de FS11-01

Şekil 4.812. İST03'de FS11-02

Şekil 4.813. İST03'de FS11-03

Şekil 4.814. İST03'de FH11-01

Şekil 4.815. İST03'de FH13-01

Şekil 4.816. İST03'de FH14-01

Şekil 4.817. İST03'de FC21-01

Şekil 4.818. İST03'de FD21-01

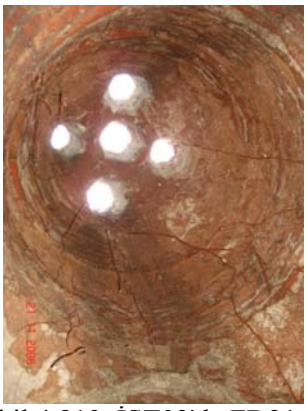

Şekil 4.819. İST03'de FD21-02

Şekil 4.820. İST03'de FI21-01

Şekil 4.821. İST03'de FI21-02

Şekil 4.822. İST03'de FI21-03

Şekil 4.823. İST03'de FH21-01

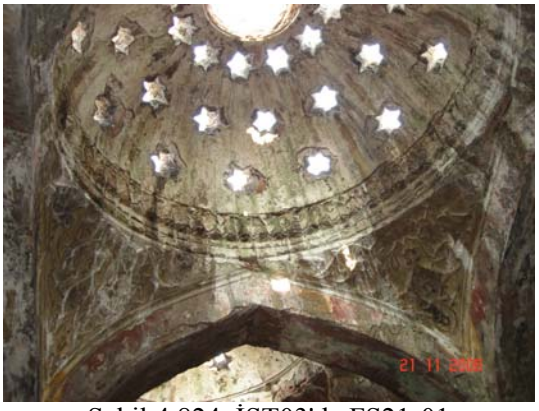

Şekil 4.824. İST03'de FS21-01

Şekil 4.825. İST03'de FS21-02

Şekil 4.826. İST03'de FS21-03

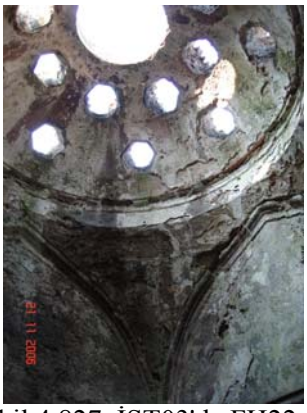

Şekil 4.827. İST03'de FH22-01

Şekil 4.828. İST03'de FH23-01

Şekil 4.829. İST03'de FH24-01

Şekil 4.830. İST03'de FH24-02

5. ÖRTÜ VE ÖRTÜYE GEÇİŞ ELEMANLARININ ÖZELLİKLERİ

Örtü ve örtüye geçiş elamnlarına dair terminoloji çalışması, bu araştırmanın en önemli kısımlarından biridir. Yapılan kaynak taramalarında, özellikle İngilizce ve Fransızca kaynaklarda erken tarihlerden itibaren örtüye geçiş ögeleriyle ilgili olarak belli bir terminoloji kullanılmaktadır. Daha az sayıdaki Türkçe mimarlık tarihi yazımlarında da, konu ile ilgili farklı terminoloji önerileri bulunmaktadır.

Bu çalışmanın bir amacı da, erken Osmanlı mimarisinde kullanılan tüm örtü, örtüye geçiş ve örtüyle ilişkili aydınlatma elemanlarına dair terminolojiyi netleştirmektir; bu bakımdan, bu bölümde en basit ve bilinenleri dahil tüm ögelerin temel özelliklerinin kısaca açıklanması, biçimsel tariflerinin verilmesi ve her öge için kullanılan veya yeni önerilen terminolojinin Türkçe, İngilizce ve Fransızca karşılıklarına yer verilmesi gerekli görülmüştür.

Yine bu doğrultuda, biçim kataloğu kısmında da her bir öge için mümkün olduğunca net görsel malzemelere yer verilmesine çalışılmıştır. Bu kısım için, alan çalışmasına konu olan yapılarda çekilmiş fotoğraflar arasından seçim yapılırken de, gözetilen tek kriter, ilgili ögeyi en net şekilde göstermesi olmuştur.

5.1.Örtü ve Örtüye Geçiş Elemanları

5.1.1. Örtüler

Bellibaşlı eğrisel örtüler olan "tonoz" ve "kubbe", basınca çalışan bir strüktür ögesi olan "kemer"e göre tanımlanır. Kubbe ve tonozla birlikte anılan kemerlerin profili yuvarlak, dilimli, atnalı, sivri, aynalı gibi değişik formlarda olabiliyorsa da çalışma alanımız olan erken dönem Osmanlı mimarisinde yoğunlukla sivri kemer tercih edilmiştir. Nadiren aynalı veya yuvarlak kemerlere de rastlanmaktadır.

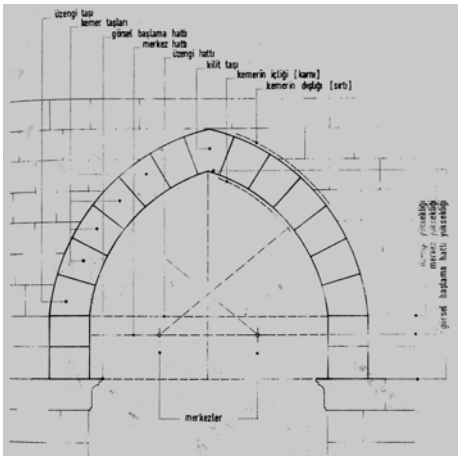

Şekil 5.1. Sivri kemer şeması (Tükel Yavuz, 1983)

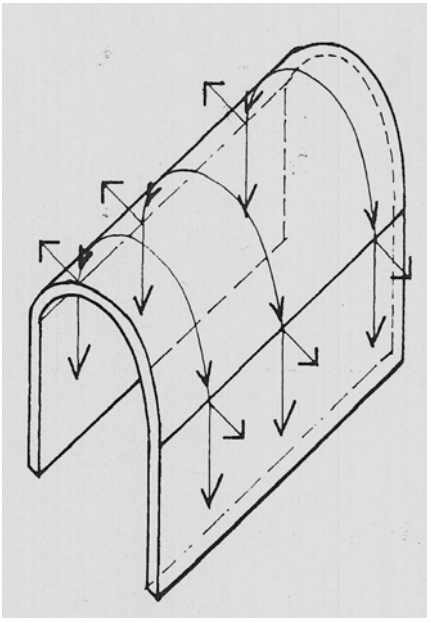

Şekil 5.2. Beşik tonoz yük şeması (Jones ve Michell, 1972)

"Beşik tonoz", bir kemerin kendi açıklığına dik olarak bir yönde ötelenmesi ile oluşan eğrisel örtüdür. Bu ötelenme mesafesinin kısa olduğu durumlarda ortaya çıkan eğrisel örtüyü ise "geniş kemer" olarak adlandırıyoruz. Beşik tonoz ve geniş kemerde taşıyıcı duvardır. Diğer tonoz türleri ise köşelerde ayaklar veya sütunlarla taşınabilmektedir.

"Çapraz tonoz", iki beşik tonozun 90 derece açı ile kesişmesi sonucu meydana gelir. "Yıldız tonoz", çapraz tonozun çok parçalı bir türüdür. "Manastır tonoz" ise, bir karenin köşegenlerinden geçen iki kemerin

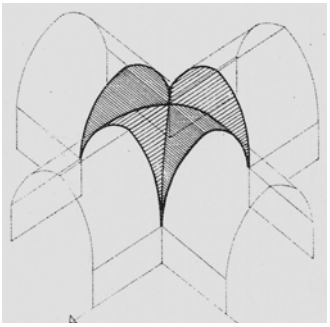

Şekil 5.3. Çapraz tonoz (Tükel Yavuz, 1983)

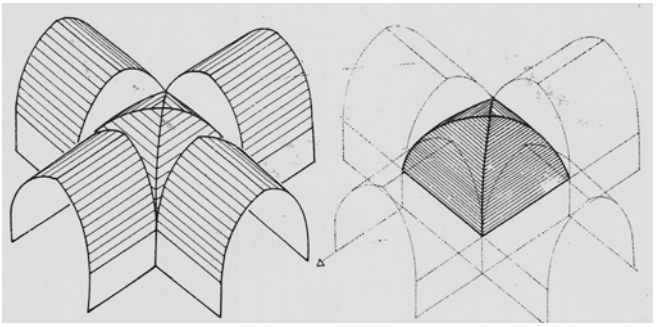

Şekil 5.4. Manastır tonoz (Tükel Yavuz, 1983)

kesişmesiyle oluşan dört tonoz parçasının toplamıdır. "Aynalı tonoz" da manastır tonozun üst bölümünün yatay bir düzlemle kesilmesinden elde edilir. "Çokgen parçalı tonoz" çokgen taban üstünde ve ikiden çok köşegen kemer kullanılarak oluşturulan manastır tonozdur. "Tekne tonoz" ise ortası beşik, iki ucu ise manastır tonozdan oluşan ve dikdörtgen hacimleri örten bir türdür.

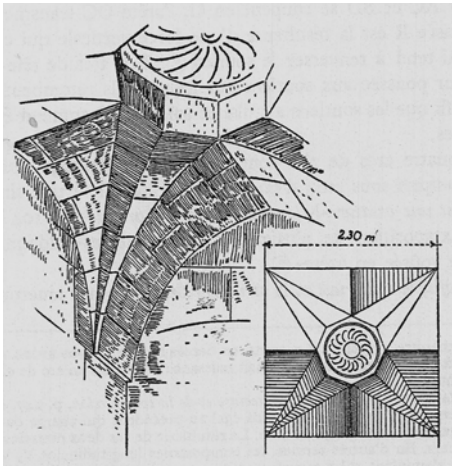

Şekil 5.5. Yıldız tonoz (Rumpler, 1956)

"Kubbe" ise bir kemerin düşey simetri ekseni etrafında 360 derece dönmesiyle elde edilir ve taşınması için sürekli bir mesnet gerektirir. Bu nedenle çoğunlukla olduğu gibi kare planlı mekanlarda kullanıldığında, kenarlardaki taşıyıcı kemer ve duvarlara ek olarak köşelerde de "örtüye geçiş elemanı" olarak adlandırdığımız taşıyıcı ögelere gereksinim duyar.

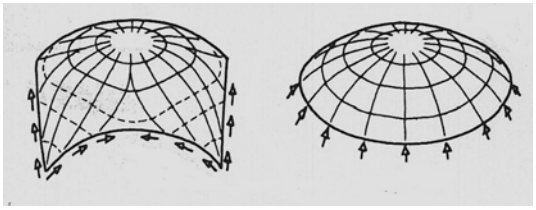

Şekil 5.6. Kubbe yük şeması (Mainstone, 1975)

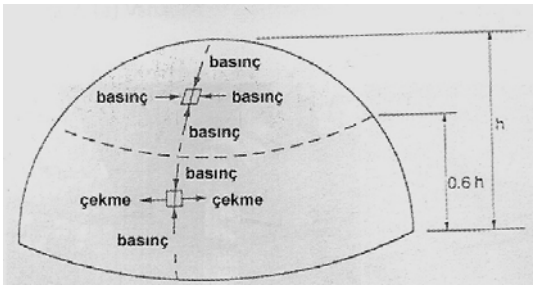

Şekil 5.7. Kubbe üstündeki gerilimler. (Sesigür ve diğerleri, 2007)

Kubbenin çoğunlukla malzemesinin dizilişine bağlı olarak ortaya çıkan türleri 5.2.1'de örneklerle açıklanmıştır. "Mukarnas kubbe" ise değişik bir türdür ve 5.1.3'de açıklanmaktadır.

Kubbe ve tonoz, Roma'dan beri kullanıldığını bildiğimiz örtü türleridir. Batı Roma'da örtü olarak daha çok çapraz tonoz kullanılmakta, nadiren de, Caracalla Hamamı'nda gördüğümüz gibi kubbe denenmekteydi. Buna karşın Doğu Roma ve daha sonra da Bizans'ta hem tonoz, hem de kubbenin kullanıldığını görüyoruz. Choisy, Doğu Roma'da, batıdakinden çok farklı şekilde, pandantif üzerinde kubbenin geliştiğini belirtmekte ve bu gelişmenin köklerini, Roma sanatının Asya'daki doğu koluna bağlamaktadır. Choisy'e göre, İran kökenli mimari akımlardan etkilenmeler sonucu, Suriye, İstanbul-Anadolu ve Ermenistan ekolleri ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında, Anadolu'daki mimari gelişmeler, mevcut Yunan kültürünün de üstüne eklendiğinden Anadolu'da Sasani, Yunan ve Roma'nın füzyonu şeklinde bir deneyim ortaya çıkmıştır.

Bizans'ta temel yapı malzemesi İran'daki gibi tuğlaydı. Örtü sistemlerinde, İran'da da olduğu gibi mümkün olduğunca ek desteklerden kaçınılıyor ve büyük merkezi mekanlar yaratılmaya çalışılıyordu. Fakat İran'dan farklı olarak çapraz tonozları ve pandantifli kubbeyi kullandılar. Suriye ve Ermenistan'da ise taş malzeme daha yaygındı ve buna bağlı olarak, taşla yapılmış kaburgalı örtüler, Ermenistan'da konik kubbe ve silindirik tambur gibi farklı çözümler görüldü. Fakat bu üç bölge ilişki içinde olduğundan, gerek çapraz tonoz, gerekse pandantifli kubbe Suriye ve Ermenistan'da da kullanıldı.

İslam mimarisi de, 7.ve 8. yüzyıllarda, merkez Şam ve Kahire olmak üzere, İran'dan etkilenmelerle fakat kendine özgü stilini yaratmıştır. İslam kültürünün yayıldığı coğrafyada da beşik, çapraz ve çokgen parçalı tonozların yanısıra kubbenin de sıklıkla kullanıldığını görüyoruz. Mukarnas kubbe tamamen İslam mimarisine özgü bir tür olarak ortaya çıkmıştır. Choisy, doğuda İran'daki ovalimsi profilli ve çok yüksek tromplu Pers kubbesinin ilk tip olduğunu belirtmektedir. Daha sonra 12. ve 13.yüzyıllarda Selçukluların çokgen parçalı veya mukarnaslı konik kubbeleri gelmektedir. 14.yüzyılda pandantifli kubbeler yaygınlaşmıştır. 16.yüzyılda ise Hindistan orijinli soğan kubbeler görülür. İran'da temel malzeme tuğla iken, İslam mimarisinde taşa da yer verildiği görülür (Choisy, 1954b).

Türkler ise Anadolu'ya geldiklerinde, Doğu ve Orta Doğu'ya ait tüm bu mimari mirasa sahiptiler ve burada da Roma ve Bizans mimarisiyle etkileşime girdiler. Anadolu Selçuklular'ın yapı programında sivri kemerli beşik tonoz ile çapraz ve yıldız tonoz türleri önemli yer tutuyordu. Kubbe ise genelde önemli hacimleri vurgulamak için kullanılmaktaydı. İran'daki tuğla geleneğine karşın, Anadolu Selçuklu'da taş malzeme ağırlıkla kullanıldı. Duvardan veya alçak bir kasnaktan başlayan örtünün taş veya tuğla örgüsü sadeydi. 13.yüzyılda Anadolu'da Beylikler döneminde ve erken Osmanlı mimarisinde ise kubbe, tonoza göre daha fazla öne çıkmış; tonoz ise ikincil mekanlarda kullanılmıştır. Sivri kemerli beşik tonozun yanısıra, çapraz, yıldız ve diğer tonoz türleri de kullanılmıştır. Malzeme genelde tuğla veya taştır. İkisinin birlikte kullanıldığı örnekler de vardır (Aktuğ, 1989).

İncelediğimiz erken dönem Osmanlı hamamlarının örtüleri ağırlıklı olarak kubbedir ve yarım daire şeklindedir. Özellikle camekanlarda kagir yapıya geçildikten sonra hemen tüm camekanlarda büyük kubbelerin kullanıldığını görüyoruz. İlk dönem kubbelerinde kubbe kasnağı görülmez; daha geç dönemlerde başlar ve çoğunlukla camekan kubbelerinde kullanılır. Bunun dışında kimi ılıklık ve sıcaklık eyvanlarında da yarım kubbe kullanımına rastlıyoruz.

Beşik tonoz ise ya eyvanlarda veya hela, koridor gibi ikincil hacimlerde kullanılır. Hemen tüm kemerler sivridir. Eyvanlarda, geniş kemer de bir örtü türü olarak kullanılmıştır. Diğer tonoz türleri, özellikle çapraz ve yıldız tonozlar ise çok kademeli geçiş öğeleriyle birlikte halvetlerde veya ılıklıklarda kullanılmış; bazen de ana örtüye geçişte taşırma şeklinde bir geçiş ögesi rolü oynamıştır.

Tonoz, geniş kemer ve kubbelerin malzemesi genelde tuğladır. Birkaç örnekte tuğlanın harçlı moloz taşla beraber örüldüğü de görülmüştür. Sadece taşla örülmüş kubbe veya tonoza ise incelenen hamamlarda rastlanmamıştır.

Kubbe ve tonoz formları, diğer tüm eğrisel örtülerde olduğu gibi ses sürünmesi, ses odaklanması, ölü noktalar ve yankı gibi akustik dezavantajlara sahiptir. Ortaçağ'da Anadolu'da kullanılan örtü ve örtüye geçiş ögelerinin akustik özelliklerine dair bir çalışma bulunmamaktadır. Fakat hamamlarda genelde tavan yüksekliğinin kubbe yarıçapından büyük oluşu nedeniyle ses odaklanması yüksek kotta ve kullanıcıyı rahatsız etmeyecek şekilde oluşur. Bunun yanısıra, örtü yüzeylerinin ve kenarlarının mukarnas, çeşitli geçiş ögeleri ve filgözleriyle dalgalandırılmış; kimi zaman da örtünün yiv, nervür ve dilimlerle parçalı hale getirilmesi sesi dağıtıcı etki yapar . 17 m. üstünde çaplı hacimlerde yankı problemi sözkonusu olabilir (Baytin, 1961) (Cremer ve Müller, 1982). Fakat hamam mekanlarında camekan hariç bu boyut çok nadirdir; camekanlarda ise duvar çeperlerine yerleştirilmiş ahşap soyunma kabinleri bu etkiyi önler.

5.1.2. Örtüye Geçiş Elemanları

Örtüye geçiş elemanları, kare mekanlarda kubbe örtü kullanımıyla ortaya çıkmış olan bir ihtiyaçtır. Kubbenin sürekli bir mesnete oturması gerektiğinden; köşelerde de kubbe eteğiyle temas sağlayıp onun yükünü düzenli bir dağılımla taşıyıcı duvara aktaracak öğeler gerekmiştir.

Elimizde, örtüye geçiş ögesi seçiminde, kullanılan örtü tipi ve boyutuna ilişkin strüktürel bir kriterin gözönüne alınıp alınmadığına dair bir bilgi veya çalışma yoktur. Hamam yapıları bazında ve bu çalışma kapsamında elde ettiğimiz sayısal verilerden de böyle bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. Böyle bir ilişkiyi incelemek için farklı yapı tipleri ve çok sayıda yapı için geçiş ögeleri kullanımına dair tüm sayısal verileri değerlendirmek daha anlamlı istatistiki sonuçlar verebilecektir.

Erken Osmanlı hamamlarında karşılaştığımız üç temel geçiş elemanı "tromp", "pandantif" ve "üçgen"dir.

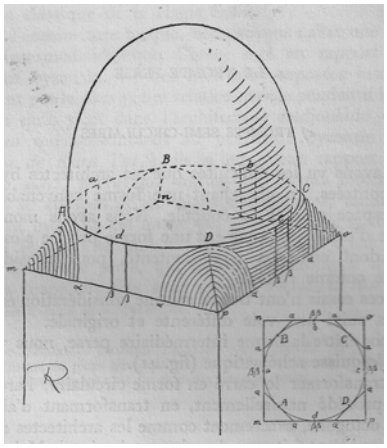

Şekil 5.8. Tromp (Rosintal, 1928)

Tromp, İran kökenli bir ögedir. İranlılar köşelere tuğladan konik tonozlar inşa ederek trompu oluşturmuşlar ve bunu geliştirmişlerdir. Tromp, kimi zaman taş, kimi zaman da tuğladan yapılmış bir kemer duvarla 45 derece açıyla yerleştirilerek ve içi taş veya tuğla malzemeyle doldurularak inşa edilmektedir. Yarım kubbe şeklinde, veya "ayrıtlı tromp"lar temel şekillerdir. Trompta yük hem kemer hem de varsa ayrıt yardımıyla yönü değiştirilerek duvarlara aktarılır.

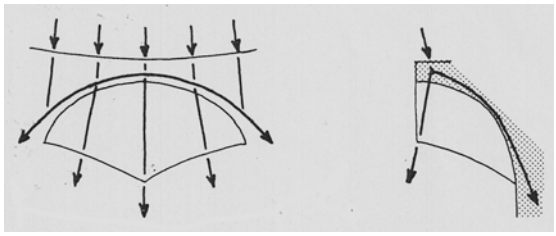

Şekil 5.9. Tromp yük şeması (Mainstone, 1972)

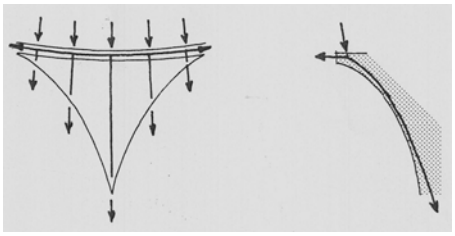

Şekil 5.10. Pandantif yük şeması (Mainstone, 1972)

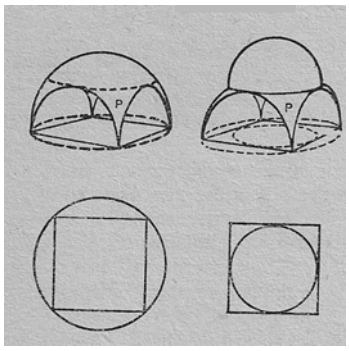

Şekil 5.11. Pandantif (Hasol, 1979)

Pandantif Bizans kökenli bir geçiş elemanıdır. İlk örneklerine Suriye'de rastlanan pandantif, köşelere yerleştirilen ve yükleri düzenli şekilde ve doğrultularını değiştirmeden duvara aktaran eğrisel üçgen formunda bir elemandır. Pandantif kubbe içinde veya altında yeralabilir.

"Türk üçgeni" olarak adlandırılan öge ise, Anadolu'da Selçuklular'la ortaya çıkmıştır. İki boyutlu üçgenlerin tek başına veya dizi halinde ya da "baklava" veya bazen de badem adı verilen piramidal üçgenlerin dizi halinde kullanılmasıyla kubbe yüklerini duvara taşır.

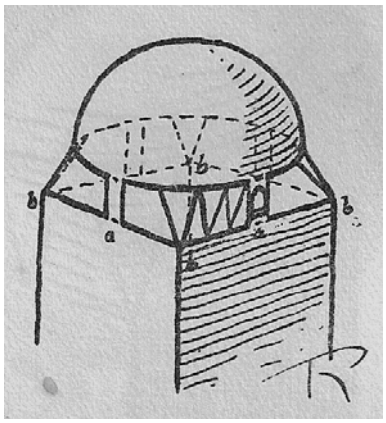

Şekil 5.12. Basit kısa üçgen dizisi (Rosintal, 1928)

"Düzlem üçgen", köşe geçişlerinin pandantif benzeri fakat eğrisel olmayan iki boyutlu bir üçgenle yapılmasıdır. Düzlem üçgenle kare sekizgene dönüşmektedir. Düzlem üçgen,

yanyana iki, üç veya daha çok kere (“ikili, üçlü veya çoklu düzlem üçgen”) tekrar edilerek de kullanılabilmektedir.

Bir başka tür, iki boyutlu üçgenlerin dizi halinde sadece köşelerde (“basit kısa üçgen dizisi”) veya çepeçevre (“basit kuşaklama üçgen dizisi”) kubbe eteğinde yerleştirilmesidir. Böylece kareden daire eğrisine çok daha fazla yaklaşılmaktadır.

Diğer bir tür ise üç boyutlu piramidal üçgenlerin yine ya sadece köşelerde (“baklavalı kısa üçgen dizisi”) veya çepeçevre (“baklavalı kuşaklama üçgen dizisi”) dizi oluşturarak daireye geçişi sağlamasıdır.

Üçgen dizilerinde üçgen köşeleri veya kenarları köşe çizgisine hizalanarak değişik formlar elde edilmiştir. Kimi birleşimlerde eşkenar dörtgen yüzeyler de kullanılmıştır.

Bu üç öğe, Anadolu Selçuklular’dan itibaren Anadolu’da hemen hemen aynı oranda kullanılmış; yer yer mukarnasla da zenginleştirilmiştir. Selçuklu döneminde taş malzeme daha çok kullanıldıysa da erken Osmanlı döneminde, özellikle de incelenen hamamlarda, genelde tuğlanın tercih edildiğini görüyoruz. Kimi zaman tromp kemerlerinin taşla örüldüğüne rastlansa da dolgu her zaman tuğla ile yapılıyor. Özellikle üçgen dizilerinde tuğlanın farklı şekil ve açılarda yerleştirilerek değişik kombinezonlar elde edildiğini gözlemlenmektedir. Erken dönem hamamlarında bu üç temel öğe ve türevlerinin

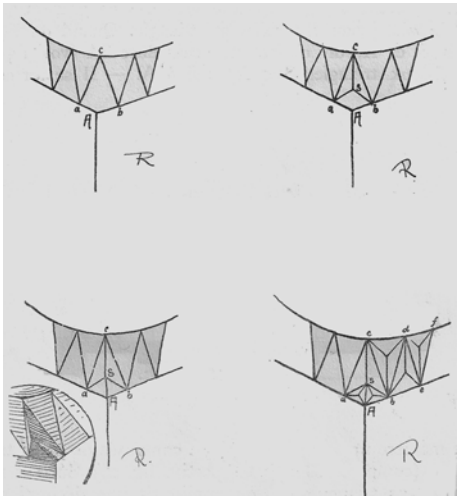

Şekil 5.13. Değişik üçgen dizileri (Rosintal, 1928)

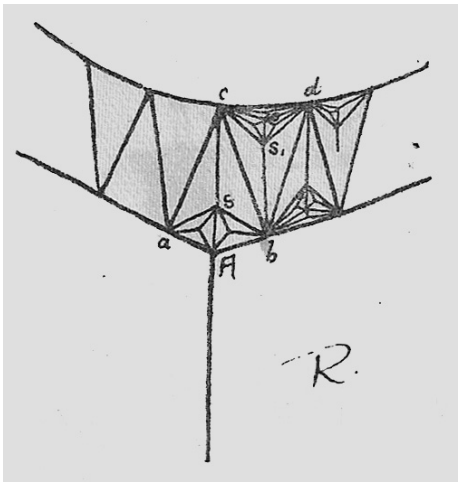

Şekil 5.14. Baklavalı üçgen dizisi (Rosintal, 1928)

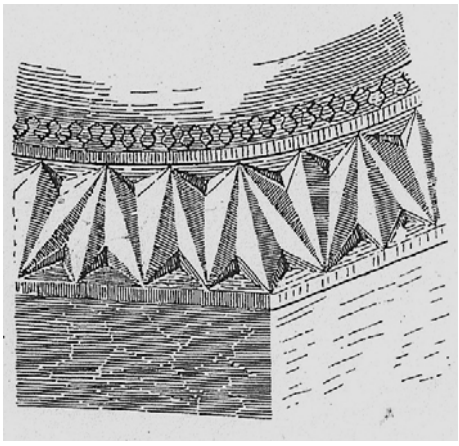

Şekil 5.15. Baklavalı kuşaklama üçgen dizisi (Klinghardt, 1927)

tek başlarına olduğu kadar dikeyde ve bazen yatayda birkaç kademe halinde de uygulanması sözkonusudur.

Erken dönem Osmanlı hamamlarında dikkati çeken diğer iki geçiş ögesi ise "taşırma"lar ve "dekoratif destek"lerdir.

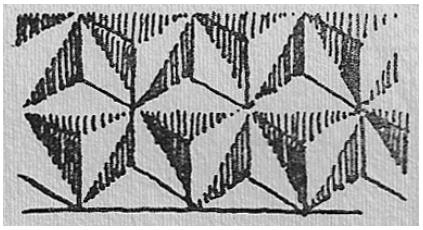

Şekil 5.16. Baklavalı kuşaklama üçgen dizisi (Rosintal, 1928)

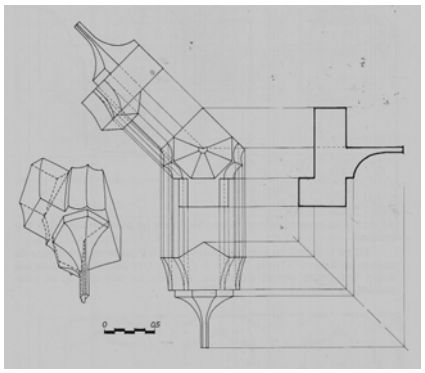

Şekil 5.17. Dekoratif destek konsolu (Ecochard, 1977)

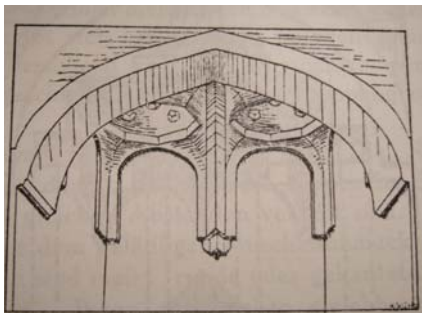

Şekil 5.18. Dekoratif destek (Glück, 1921)

Taşırma ile kastedilen, özellikle dikdörtgen mekanlarda kareye ulaşmak için kısa kenarlardan taşırma şeklinde uygulanan, düz profiller, mukarnas dizileri ya da çeşitli tonoz türlerini içeren bir tür geçiş elemanıdır. Kimi zaman da geometrik bir ihtiyaç olmamasına rağmen özellikle mukarans dizileriyle yapılan ve dekoratif amaçlı taşırmalara rastlanmaktadır. Taşırmalar da tek başlarına veya diğer geçiş elemanlarıyla birlikte kullanılabilmektedir.

Gözlemlediğimiz sonuncu bir tür geçiş elemanı ise "dekoratif destek" olarak adlandırdığımız, tür profilli konsoldur. Bu konsolların yerleşimi yelpaze tonozları andırmakla birlikte taşıyıcı olmaktan çok dekoratiftirler. Öte yandan bu eleman, mukarnas kubbe ve dolgularda da rastladığımız konsollara da şeklen benzemekle birlikte, örtü eteğinden çok daha aşağıya doğru sarktığı ve mukarnassız tek başına da kullanıldığı için, farklı bir kategoride ele alınması tercih edilmiştir.

5.1.3. Mukarnas

Mukarnas İslam mimarisine özgü bir modüler yapı ve bezeme ögesidir. Kelime olarak "mukarnas", bu ögenin köklerini Orta Asya ile ilişkilendiren Celal Esad Arseven'in Sanat Ansiklopedisi'ne göre, Yakut Türkçe'sinde "çıkıntı" anlamına gelen "karnas" sözcüğünden, Araplarca türetilmiştir. Mütercim Asım'ın Kamus tercümesinde ise sözcüğün "1.dağda burun gibi çıkan sivrilik, 2. sol naka denir ki her tarafı kalkık ve yüksek olan güya ki her yanından burun çıkmış gibidir" anlamına gelen El-Kurnas sözüğünden türediği ve çoğulunun "mukarnasat" olduğu belirtilmiştir. Herzfeld ise mukarnasın Yunanca "κόγχη" sözcüğünden Arapça'ya ileri sürmektedir. Mukarnasın kökenine dair bugüne dek çeşitli fikirler ileri sürüldüyse de bu tezlerden herhangi biri kesinlik kazanmamıştır. İlk bilinen örnek Samarra'da bulunmakla ve erken örneklerin çoğu da Türkistan-Azerbaycan-İran bölgesinde görülmekle birlikte, mukarnas, İslam kültürünün varolduğu her bölgede kullanılmıştır. İran'da tuğla ve alçı ile yapılırken, Suriye'de taşla denenmiştir. Genelde tromp öğesinin bölünmesiyle ortaya çıktığı düşünülmektedir. Mukarnas ayrıca kareden çembere geçiş sorunu çözen bir değişik bir sistem getirmiştir. (Ödekan, 1977). Tabbaa ise, bilinen ilk mukarnas kubbenin Abbasi halifeliği döneminden kalma ve Irak'ta olması, mukarnas kubbenin çeşitli ışık-gölge oyunlarıyla kütleyi ufaltıp yok edici bir etki oluşturması ve mukarnasın atomik modüllerle oluşturulması verilerine dayanarak, bu ögenin, maddenin parçalanamaz atomlardan oluştuğu ve aslında geçici olup, Tanrı'nın iradesiyle birarada durduğu gibi İslam öğretilerine paralel olarak geliştirildiğini ve ufak modüllerle geliştirilen, başka taşıyıcısı olmayan, kendi kendine adeta havada asılı gibi duran mukarnas kubbenin bu inanca göre, cenneti simgelediğini savunmaktadır (Tabbaa, 1985).

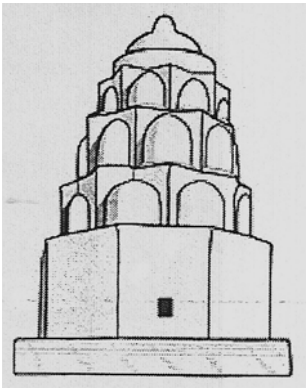

Şekil 5.19. Mukarnas kubbe. (Tabbaa, 1985)

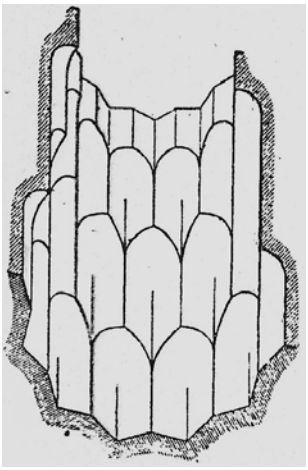

Şekil 5.20. Mukarnas kubbe. (Choisy, 1954b)

Mukarnas, ufak prizmatik birimlerin, küçük kaymalar yapacak şekilde ve çeşitli düzenlemelerle yanyana ve üstüste dizilmesiyle oluşturulan bir yapı ögesidir. Sözkonusu birimlerin her biri, genel bir tarifle, tam veya yarım minyatür bir tromp ve bunun içine yerleştirilmiş piramidal geometrik şekillerden oluşur. Bu formülle çok değişik mukarnas birimleri oluşturulabildiğini görüyoruz. Değişik açı ve birleşimlerle biraraya getirilmeye çok uygun olan bu modüler yapı, mukarnasla hem dekoratif hem de strüktürel anlamda esnek çözümler üretilebilmesine olanak vermiştir. Mukarnas yüzeylerindeki çeşitlilik, gerek oluşturulan zengin geometrik desenler, gerekse bu yüzeylerin yarattığı farklı ışık-gölge etkileriyle mekanlarda çok farklı dekoratif atmosferler yaratabilmektedir. Öte yandan taş kemerlerde, özellikle deprem sırasında oluşan kaymalardan kaynaklanan çökme risklerini elimine ettiği için mukarnasın Selçuklu taş mimarisinde tercih edildiği düşünülür (Mainstone, 1975).

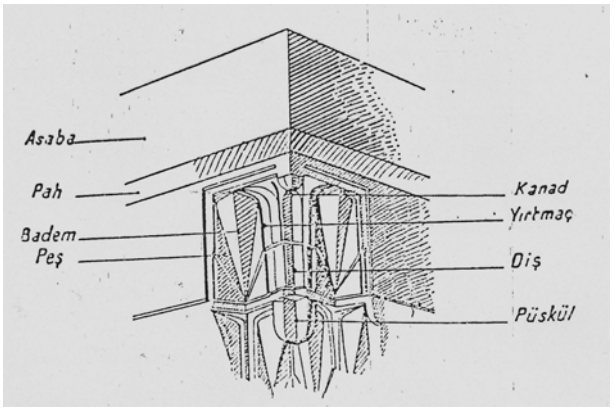

Şekil 5.21. Mukarnas birimi (Büyükdığan, 1989)

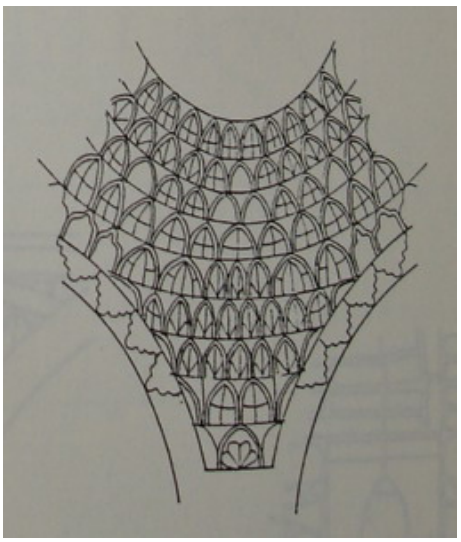

Şekil 5.22. Mukarnaslı pandantif (Aktuğ, 1989)

Anadolu Türk mimarisinde, mukarnasın, başta örtüye ait elemanlar ve giriş portalleri olmak üzere, yapının çeşitli bölümlerinde kullanıldığını görüyoruz. İncelediğimiz erken dönem Osmanlı hamamlarında da mukarnas önemli bir yer tutmaktadır. Çok çeşitli mukarnas modülleri ve birleşimlerine rastlanır. Hamamlarda ise, kubbede, örtü geçişleri ile beraber, taşırma şeklinde, kapı nişlerinde ve çoğunlukla bir tüteklik bacasını

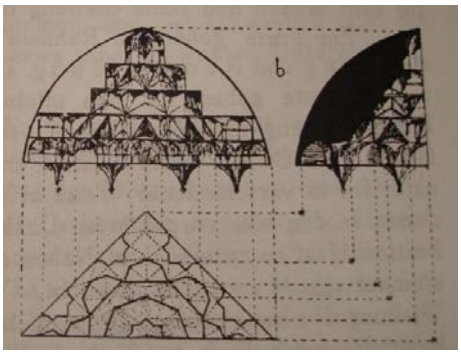

Şekil 5.23. Mukarnaslı tromp (Glück, 1921)

da örtecek şekilde yerleştirilmiş yaşmaklarda, mukarnas öğeler yeralmaktadır.

Mukarnas kubbe, hamamda, genelde halvet, traşlık veya servis mekanı gibi görece ufak kısımların örtülmesinde kullanılmıştır. Arap mimarisinde sıklıkla rastlanılan, dışarıdan da mukarnas ögelerinin net şekilde algılandığı, konik mukarnas kubbeden farklı şekilde, Osmanlı mimarisindeki mukarnas kubbe, genelde, dıştaki basit bir kubbenin içine yerleştirilmiş şekilde yeralır.

Düzlem üçgen, pandantif ve trompların alçı mukarnaslarla bezenmesine de sıklıkla rastlanmaktadır. Ayrıca çokgenden kubbeye geçişte ufak köşe alanlarının yuvarlatılması amacıyla da minik mukarnaslı desenler yerleştirildiğini görüyoruz.

Ayrıca örtüye geçişte ikinci kademede taşırma olarak veya dikdörtgen mekanlarda kubbeden önce kareye geçiş için mukarnas taşırma da özellikle 14. yüzyıl sonlarından itibaren sıklıkla kullanılmıştır. Mukarnas kubbe,taşırmalar ve diğer mukarnaslı örtüye geçiş öğelerinde, dikkat çekici bir başka öğe de mukarnas eteğinde, duvarla ilişkinin küçük ve değişik profilli konsollar yoluyla sağlanmasıdır.Erken Osmanlı yapılarında yer yer, mukarnaslarda kullanılan yüzeylerin ayrıtlarının yuvarlatılarak ve geometrik formların stilize edilerek çok daha organik desenlere dönüştürüldüğü örnekler de bulunmaktadır.

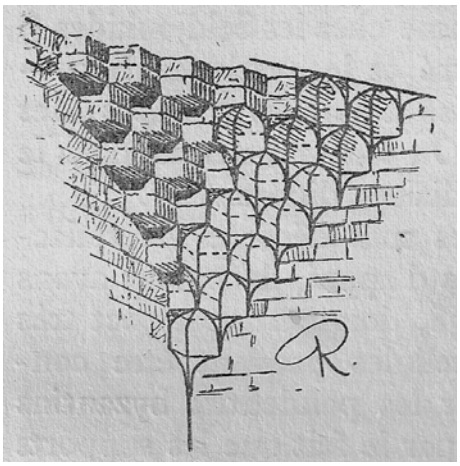

Şekil 5.24. Mukarnaslı düzlem üçgen (Rosintal, 1928)

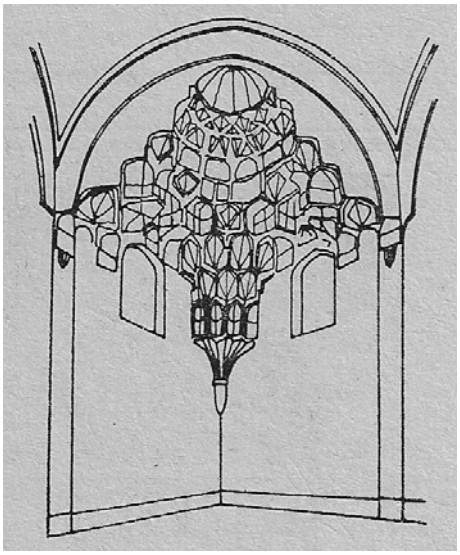

Şekil 5.25. Mukarnaslı tromp ve eteğinde konsol (Hasol, 1979)

Şekil 5.26. Bursa İbrahim Paşa Hamamı (1451-1481) halvetinde mukarnaslı tromp eteğinde ufak konsollar

Sonuç olarak erken Osmanlı dönemi hamam yapılarında, mukarnasın genelde dekoratif amaçlı kullanıldığı gözlemlenmiştir.

Suriye'deki örneklerde veya Anadolu'da Selçuklu döneminde mukarnasta taş malzeme kullanıldığı görülüyorsa da erken Osmanlı döneminde mukarnasın ana malzemesi tuğla ve alçıdır. Alan çalışmalarımızda da özellikle sıvaları açılmış olan yapı örneklerinden net şekilde anlaşıldığı gibi mukarnaslar, ya tuğla bir altyapı üzerinde alçıdan oluşturulmuştur veya tamamen alçı ile şekillendirilmiştir. Taş mukarnasa ile sadece kurna, kapı nişi ve yaşmaklarında nadiren rastlanmıştır.

Dikdörtgen, kare veya değişik geometrik şekillerde üretilmiş tuğlalar, oluşturulmaya çalışılan şekle göre, yatay veya farklı açılarda dizilerek mukarnas altyapısını oluştururlar. Bunun üzerinde ise alçı ile mukarnasa istenen form kolaylıkla verilebilir. Alçı Akdeniz havzasında antik dönemlerden beri kullanılan ısı tutuculuk, ateşe dayanıklılık, nem ve ses düzenleyicilik özelliklerine sahip uygulanması kolay ve ucuz bir malzemedir. Hamamlarda da özellikle ısı tutucu ve nem düzenleyici etkisiyle avantaj sağlar. Bünyesine nem alıp verdiği halde bozulmaz ve formu değişmez; böylece hem iç kaplama, hem de yüzeysel veya üç boyutlu bezeme malzemesi olarak tercih edilmiştir (Büyükdığan, 1989).

Şekil 5.27. Bursa Mahkeme Hamamı (1421) erkekler kısmı camekanında tromp içinde stilize mukarnas uygulaması

Şekil 5.28. Bursa Ördekli Hamamı'nın (1389-1421) yıkık erkekler kısmı camekanında mukarnaslı taşırmanın tuğla altyapısı

Şekil 5.29. Edirne Saray Hamamı (1389-1402) erkekler kısmı ılıklığında mukarnas kubbenin altyapısı

5.1.4. Örtüyle İlişkili Aydınlatma Elemanları

Anadolu'daki Türk yapılarında, Selçuklu, Beylikler ve erken Osmanlı dönemlerinde, tercih edilen doğal aydınlatma yöntemi, örtü ile ilişkili aydınlatma elemanları veya üst kotlardaki mazgal pencereler olmuştur. Bunda mahremiyet ve güvenlik gereksinimleri kadar, şüphesiz henüz çok gelişmemiş olan yığma yapı tekniğinin sınırlamaları da rol oynamıştır. Hamamlarda da işleve bağlı olarak hemen hemen sadece üstten doğal aydınlatma yapılmıştır.

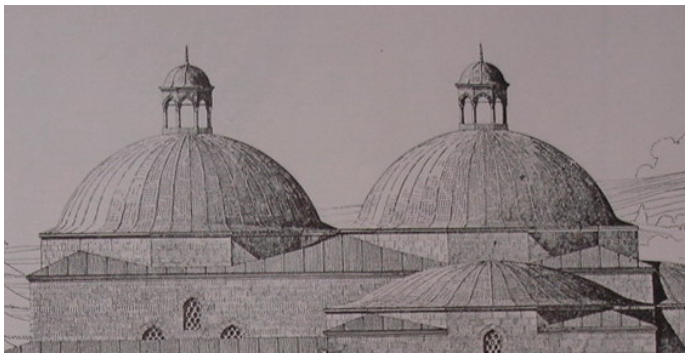

Şekil 5.30. Kubbe feneri (Çetintaş,1952)

15.yüzyıla dek hamam camekanları genelde üzeri toprak damlı ahşap bir tavan ile örtülüdür. Bunlarda damların ortasından yükselen ahşap aydınlık fenerleri olduğunu biliyoruz. Bugüne orijinal olarak kalmış herhangi bir örnek olmasa da bu ahşap fenerlerin, üstü bir külah veya tavanla örtülü, kare, altıgen veya sekizgen prizma şeklinde elemanlar olduğu, prizmatik gövdenin her yüzünde kayıtlarla küçük parçalara bölünmüş camlı pencerelerinin bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu erken dönemde camekan kısmı kagir tonozla örtülü çok az hamamda ise böyle bir fener yerine tonoz üzerinde birkaç ışık gözü ile duvarlardaki mazgal pencerelerden ışık alınmaktadır. Camekanı kagir kubbe ile örtülü hamamlarda ise kubbe merkezinde kagir veya ahşap "kubbe feneri" bulunuyordu. Erken dönem hamamlarına ait ahşap veya kagir fenerlerin çoğu günümüze ulaşamamıştır. Daha geç dönemlere ait kubbe fenerlerinden gözlemlenebildiği kadarıyla, kare, altıgen, sekizgen veya onikigen prizma biçimindeki kubbe fenerlerinin gövdeleri, köşelerde yeralan örme ayaklar veya küçük sütunlarca taşınan kemer veya lentolara oturtulmuş kubbeciklerle örtülüdür. Prizmatik gövdenin etrafında camlı doğramalar veya fener kaidesindeki ışık deliğini örten alçak, piramidal veya konik bir cam kapak aydınlatma elemanını tamamlamaktadır.

Genelde basit tonoz veya kubbelerle örtülü hela, traşlık, koridor gibi ikincil mekanlar, genelde "aydınlık bacası" adını verdiğimiz, genelde dörtgen kesitli baca

şeklinde kagir bir altyapı üstündeki bir ve bazen de bunun etrafında örtüye gömülmüş birkaç küçük "filgözü" ile aydınlatılıyordu.

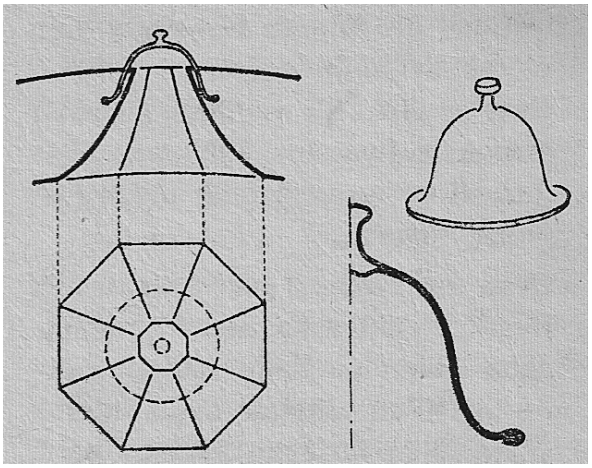

Şekil 5.31. Filgözü detayı (Hasol, 1979)

Filgözü adı verilen ışık gözleri, dörtgen, üçgen, daire, yıldız, çokgen, baklava, rozet gibi farklı geometrik şekillerde olabilmektedir. Aynı mekanda değişik formda filgözleri kullanılabilmektedir. Filgözleri, kagir örtü arasına yerleştirilmiş toprak künkler veya oyulmuş delikler, içleri sıvandıktan sonra, dıştan da harç yardımıyla bombeli bir cam kapakla örtülerek oluşturulmuş aydınlatma elemanlarıdır. Bu cam kapaklar değişik renk ve şekillerde olabiliyordu. Filgözleri örtü şekline de bağlı olarak serbest, doğrusal, dairesel veya matris düzeninde veya bir merkeze göre simetrik şekilde yerleştirilebiliyor; birkaç tanesi biraraya getirilerek desenler oluşturulabiliyordu.

Ilıklıklarda, kubbe merkezinde, görece büyük bir aydınlatma elemanı ile bunun çevresine halka şeklinde yerleştirilmiş tek veya üçlü filgözleri bulunuyordu. Ortadaki aydınlatma elemanı genelde "kubbecik" adını verdiğimiz tepedeki 80-100 cm.lik bir açıklık üstüne inşa edilmiş yarım küresel kagir örtülerdir. Kubbeciğin merkezinde ve bunun etrafında bir veya birkaç filgözü bulunmaktaydı.

Sıcaklıklarda da eyvanlarda tek filgözü ile yetinilirken, merkezi kubbede ortada kubbecik ve etrafında filgözlerinden oluşan elemanlarla ışık alındığını görüyoruz. Halvetlerde ise, özellikle ilk dönemde kubbecik benzeri bir kagir altyapı üstünde tek filgözü ile yetinilmiştir. Kubbecikler genelde tuğladan örülüyordu; fakat taş malzemenin bol olduğu yörelerde yekpare taştan küresel veya taş levhalardan piramidal, hatta mukarnaslı örneklere de rastlanmıştır.

Önge, erken dönemde az sayıda filgözü kullanılmasını damların toprak olmasına bağlamakta ve 15.yüzyıldan itibaren damlarda sıva, kiremit, kurşun gibi malzemeler kullanılmaya başlanmasıyla, kubbelerde daha çok ve yaygın şekilde filgözü yerleştirilebildiğini ve artık örtü sisteminin aydınlatma elemanları ile birlikte tasarlandığını belirtmektedir. Aydınlatma elemanlarının daha serbestçe kullanılması,

hamam mekanlarının aydınlatılmasına olduğu kadar, dekorasyonuna da katkıda bulunmuştur. 15.yüzyıldan itibaren rastlanan bir başka yenilik de, camekan mahalline alt kot pencereleri açılması ve kimi örneklerde de camekan kubbesinin kasnakla yükseltilip kasnaklara pencereler açılmasıdır.

15.yüzyılda toprak dam uygulamasına devam edilen kimi yörelerde, tonoz veya kubbe tepesindeki kubbeciğin etek hizasında, taş levha veya alçıdan düz tavanlar oluşturularak; bunların üzerlerine çeşitli geometrik şekillerde filgözleri oyulmuştur.

"Göbek" adını verdiğimiz kimi uygulamalarda ise kubbe merkezindeki açıklığa, üzerinde birkaç filgözü bulunan, yanyana dizilmiş, harçla sabitleştirilmiş toprak künklerden oluşan basık bir eğrisel kapak yerleştirilmiştir (Önge, 1989).

Strüktürel açıdan baktığımızda ise, filgözleri örtü sürekliliğini bozan elemanlar olduğundan dikkatle kullanılmış olmalıdır. Kubbenin üst kısımdaki basınç bölgesinde delik açmak strüktürel olarak tolere edilebilir bir durumken, alttaki çekme bölgesinde açılacak delikler genelde yırtılma ve çökmelere neden olurlar. Bu durum da ilk dönemlerde sadece kubbe tepesinde ve az sayıda aydınlatma elemanı kullanılmasını açıklar. Öte yandan yivli, nervürlü, dilimli kubbelerde bu taşıyıcı ayrıtların arasındaki dolgunun delinmesi strüktürel bir probleme neden olmaz. Zaten 15.yüzyıldan itibaren de parçalı, dilimli, yivli kbbelerin hızla yayıldığını ve kullanılan filgözü sayısının da arttığını görüyoruz.

5.2.Biçim Kataloğu

Bu bölümde envanter formunda yeralan tüm biçimler, örnekleri ve önerilen terminolojiyle açıklanmaktadır.

5.2.1. Kubbe Türleri

5.2.1.1. Basit Kubbe

İng. (dome) Fr.(coupole)

Şekil 5.32. Bursa'da Reyhan Paşa Hamamı'nda (1431) basit kubbeli halvet örtüsü

5.2.1.2. Çokgen Tabanlı Kubbe

İng. (polygonal based dome) Fr. (coupole a base polygonale)

Şekil 5.33. Bursa'da Reyhan Paşa Hamamı'nda (1431) çokgen tabanlı sıcaklık kubbesi

5.2.1.3. Çokgen Parçalı Kubbe

İng. (multipartite dome) Fr. (coupole multipartite)

Şekil 5.34. Osmancık'ta Koca Mehmet Paşa Hamamı'nda (1430-1431) çokgen parçalı sıcaklık kubbesi

5.2.1.4. Dilimli / Düz Yivli Kubbe

İng. (fluted dome) Fr. (coupole cannelee/ coupole en tranche)

Şekil 5.35. Bergama Küplü Hamam'da (1427) dilimli halvet kubbesi

5.2.1.5. Sarmal Yivli Kubbe

İng. (spiral fluted dome) Fr. (coupole cannelee en spirale)

Şekil 5.36. Bergama Küplü Hamam'da (1427) sarmal yivli sıcaklık kubbesi

5.2.1.6. Mukarnas Kubbe

İng. (muqarnas dome) Fr. (coupole alveolee)

Şekil 5.37. Edirne Mezit Bey Hamamı'nda (1442) mukarnas traşlık kubbesi

5.2.1.7. Kaburgalı Kubbe

İng. (ribbed dome) Fr. (coupole aux nervures croisees)

Şekil 5.38. Edirne Gazi Mihal Hamamı (1421-1422) kadınlar kısmı ılıklığı.

5.2.2. Tonoz Türleri

5.2.2.1. Beşik Tonoz

İng. (barrel vault) Fr. (voute en berceau)

Şekil 5.39. Yenişehir'de Yarhisar Hamamı'nda (1324-1362) beşik tonoz örtü

5.2.2.2. Çapraz Tonoz

İng. (cross vault) Fr. (voute croisee)

Şekil 5.40. Edirne Yeniçeri Hamamı'nda (1421-1451) ılıklığın bir parçasını örten çapraz tonoz

5.2.2.3. Manastır Tonoz

İng. (cloistered vault) Fr. (voute en arc de cloitre)

Şekil 5.41. Bursa'da Kükürtlü Kaplıca Hamamı'nda (1362-1389) ılıklığı örten manastır tonoz

5.2.2.4. Yıldız Tonoz

İng. (star vault) Fr. (voute en etoile)

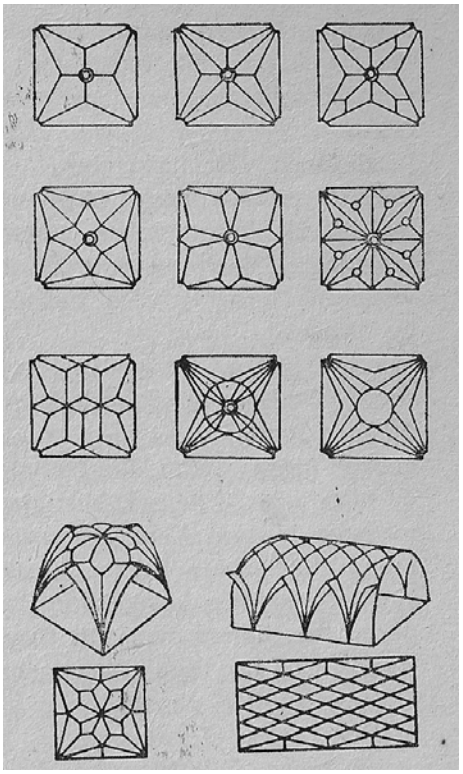

Şekil 5.42. Yıldız tonoz (Hasol, 1979)

5.2.2.5. Aynalı Tonoz

İng. (mirror vault) Fr. (voute a miroir)

Şekil 5.43. İznik'te 1.Murad Hamamı'nda (1362-1450) kadınlar kısmı ılıklığının aynalı tonoz örtüsü

5.2.2.6. Tekne Tonoz

İng. (trough vault) Fr. (voute en ogive surbaisee)

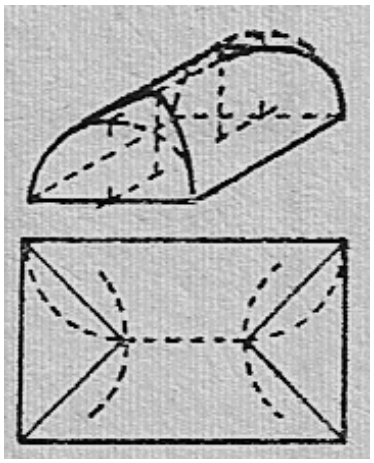

Şekil 5.44. Tekne tonoz (Hasol, 1979)

5.2.2.7. Çokgen Tabanlı Tonoz

İng. (multipartite vault) Fr. (voute multipartite)

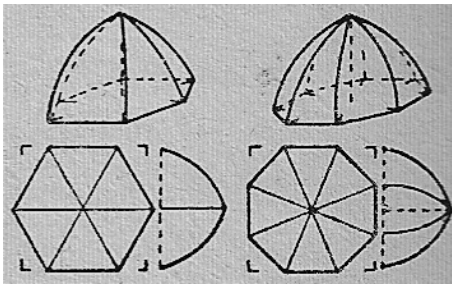

Şekil 5.45. Çokgen tabanlı tonoz (Hasol, 1979)

5.2.3. Pandantif (Küresel Üçgen) Türleri

5.2.3.1. Basit Pandantif

İng. (pendentive) Fr.(pendentif / triangle spherique)

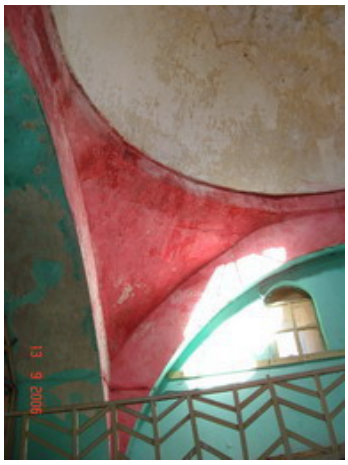

Şekil 5.46. Tokat Yörgüç Paşa Hamamı (1430) camekan kubbesinde pandantifli geçiş

5.2.3.2. Mukarnaslı Pandantif

İng. (pendentive with muqarnas) Fr. (pendentif alveole)

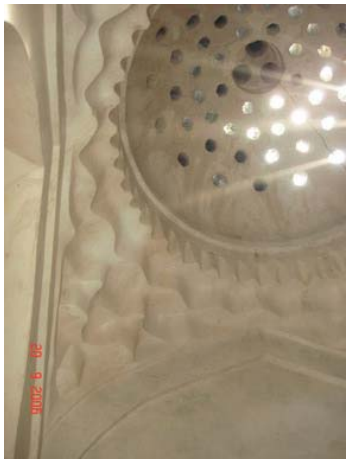

Şekil 5.47. İstanbul Gedikpaşa Hamamı (1474) erkekler kısmı ılıklığında mukarnaslı pandantifle geçilmiş kubbe

5.2.3.3. Ayrıtlı Pandantif

İng. (ribbed/segmented pendentive) Fr. (pendentif a arete)

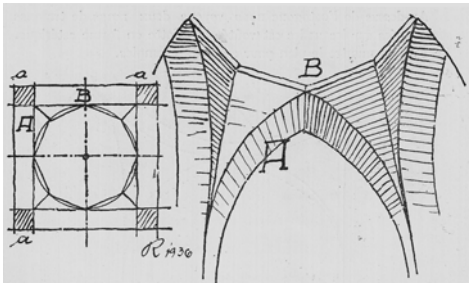

Şekil 5.48. Ayrıtlı pandantif (Rosintal, 1928)

Şekil 5.49. Merzifon Çifte Hamam (1473) erkekler kısmı halvetinde ayrıtlı pandantif

5.2.4. Tromp Türleri

5.2.4.1. Basit Tromp

İng. (squinch) Fr. (trompe)

Şekil 5.50. Tokat'ta Mevlana Hamamı (en geç 15.yüzyıl) halveti kubbesine geçişte basit tromp

5.2.4.2. Ayrıtlı Tromp

İng. (ribbed/segmented squich) Fr. (trompe a arete)

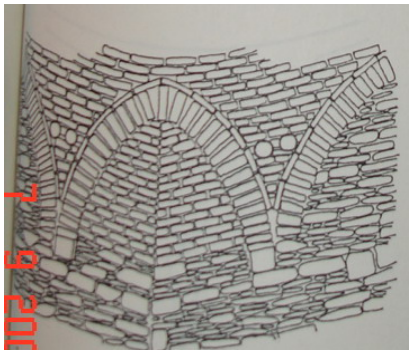

Şekil 5.51. Ayrıtlı tromp (Aktuğ, 1989)

Şekil 5.52. Bergama Debbağlar Hamamı (1389-1402) camekanında ayrıtlı tromp

5.2.4.3. Yivli / Dilimli Tromp

İng. (fluted squinch) Fr. (trompe en tranche/cannelure)

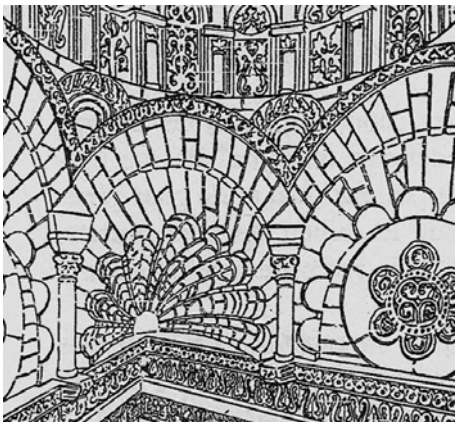

Şekil 5.53. Dilimli tromp (Rumpler, 1956)

Şekil 5.54. Amasya'da Mustafa Bey Hamamı (1436) halvetinde dilimli tromp kullanımı

Şekil 5.55. Amasya'da Kumacık Hamamı (1494) halvetinde dilimli tromplu kubbe geçişi

5.2.4.4. Mukarnaslı Tromp

İng. (Squich with muqarnas) Fr. (trompe aux alveoles)

Şekil 5.56. Bursa'da Ördekli Hamamı (1389-1421) erkekler kısmında mukarnaslı trompla geçilmiş kubbe örtüsü

5.2.4.5. Baklavalı Tromp

İng. (lozanged squinch) Fr. (trompe en losange)

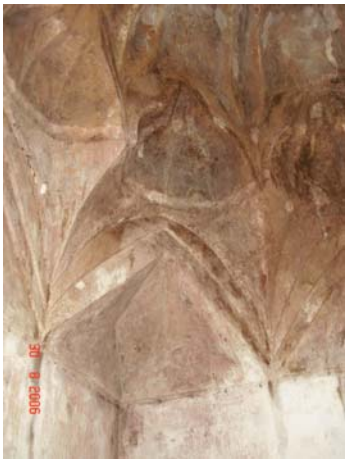

Şekil 5.57. Mudurnu Yıldırım Hamamı (1382) halvetinde baklavalı tromp

5.2.5. Üçgen Türleri

5.2.5.1. Düzlem Üçgen

İng. (Triangle) Fr. (Triangle)

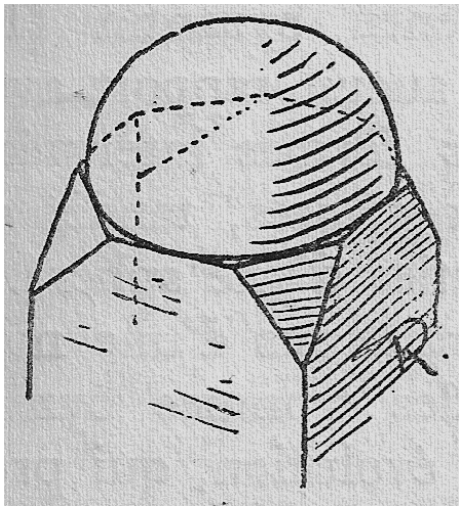

Şekil 5.58. Düzlem üçgenli kubbe geçişi (Rosintal, 1928)

Şekil 5.59. Edirne Tahtakale Hamamı'nda (1434-1435) düzlem üçgenle geçilmiş traşlık kubbesi

5.2.5.2. İkili, Üçlü ve Çoklu Düzlem Üçgen

İng. (multiple triangles) Fr. (triangles multiples)

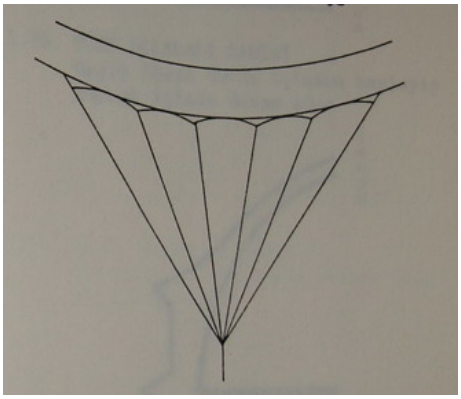

Şekil 5.60. Çoklu düzlem üçgen (Aktuğ, 1989)

Şekil 5.61. Amasya'da Hızır Paşa Hamamı (1466) camekanında çoklu düzlem üçgenle kubbe geçişi

5.2.5.3. Mukarnaslı Düzlem Üçgen

İng. (triangle with muqarnas) Fr.(triangle alveole)

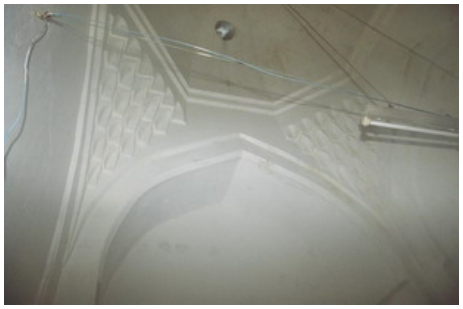

Şekil 5.62. Bolu Orta Hamamı (1389) sıcaklığında mukarnaslı düzlem üçgen

5.2.5.4. Basit Kısa Üçgen Dizisi

İng. (short chain of triangles) Fr. (frise en triangles)

Şekil 5.63. Osmancık Koca Mehmed Paşa Hamamı (1430-1431) halvetinde basit kısa üçgen dizisi

5.2.5.5. Basit Kuşaklama Üçgen Dizisi

İng. (full chain of triangles) fr. (frise peripherique en triangles)

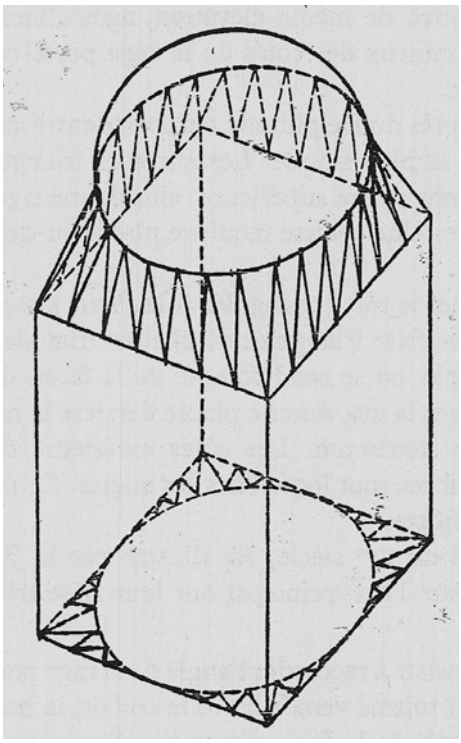

Şekil 5.64. Basit kuşaklama üçgen dizisi (Rumpler, 1956)

Şekil 5.65. Safranbolu Eski Hamam (1309-1333) halvetinde basit kuşaklama üçgen dizisi ile kubbeye geçiş

5.2.5.6. Baklavalı Kısa Üçgen Dizisi

İng. (short chain of lozanges) Fr. (frise en losanges)

Şekil 5.66. Osmancık'ta Koca Mehmed Paşa Hamamı'nda (1430-1431) baklavalı kısa üçgen dizisiyle geçilmiş halvet kubbesi.

5.2.5.7. Baklavalı Kuşaklama Üçgen Dizisi

İng. (full chain of lozanges) Fr. (frise peripherique en losanges)

Şekil 5.67. Edirne Saray Hamamı'nda (1389-1402) baklavalı kuşaklama üçgen dizisi ile geçilmiş halvet kubbesi.

Şekil 5.68. Bursa Yeşil Hamamı'nda (1451-1481) baklavalı kuşaklama üçgen dizisi ile geçilmiş sıcaklık kubbesi

5.2.6. Taşırma Türleri

5.2.6.1. Basit Taşırma

İng. (projection / ledge) Fr. (debordement / ressaut / saillie)

Şekil 5.69. Bursa'da Ördekli Hamamı (1389-1421) kadınlar kısmı ılıklığında kubbeye geçişte basit taşırma.

5.2.6.2. Üçgenli Taşırma

İng. (projection with triangles) Fr. (ressaut en triangles)

Şekil 5.70. Sivrihisar Seydiler Hamamı (1328) aralığında üçgenli taşırmayla kubbeye geçiş.

5.2.6.3. Mukarnaslı Taşırma

İng. (projection with muqarnas) Fr. (ressaut en frise d'alveoles)

Şekil 5.71. Edine Saray Hamamı (1389-1402) kadınlar kısmı sıcaklığında mukarnaslı taşırmayla yarım kubbeye geçiş.

5.2.6.4. Çapraz Tonozlu Taşırma

İng. (projection with cross vault) Fr. (ressaut en voute croisee)

Şekil 5.72. İstanbul Gedikpaşa Hamamı (1474) erkekler kısmı ılıklığında çapraz tonozlu taşırmayla kubbeye geçiş.

5.2.6.5. Aynalı Tonozlu Taşırma

İng. (projection with mirror vault) Fr. (ressaut en voute a l'etoile)

Şekil 5.73. Bursa Ördekli Hamamı (1389-1421) erkekler kısmı ılıklığında kubbeye geçişte aynalı tonozlu taşırma.

5.2.7. Dekoratif Destek

İng. (decorative console) Fr. (console decorative)

Şekil 5.74. Orhangazi Gürle Köyü Hamamı (1324-1462) ılıklığında dekoratif destek elemanının görünüşü

Şekil 5.75. Orhangazi Gürle Köyü Hamamı (1324-1462) ılıklığında dekoratif destek elemanının alttan görünüşü

5.2.8. Aydınlatma Elemanları

5.2.8.1. Kubbe Feneri

İng. (lantern) Fr. (lanterne)

Şekil 5.76. Edirne Tahtakale Hamamı (1434-1435) erkekler kısmında kubbe feneri

Şekil 5.77. Amasya Hızır Paşa Hamamı (1466) camekanı kubbe fenerinin dışarıdan görünüşü

5.2.8.2. Aydınlık Bacası

İng. (light well) Fr. (courette / puits d'eclairage)

Şekil 5.78. İstanbul Gedikpaşa Hamamı (1474) WC örtüsünde aydınlık bacası.

5.2.8.3. Kubbecik

İng. (small dome) Fr. (petite coupole)

Şekil 5.79. Amasya Mustafa Bey Hamamı (1436) sıcaklığı kubbesinde kubbecik

5.2.8.4. Göbek

İng. (round point) Fr. (rond point)

Şekil 5.80. Amasya Kumacık Hamamı (1494) kubbesinde göbek içinde filgözleri

5.2.8.5. Tepe Açıklığı

Bu terim, envanterimizde örtüdeki niteliği anlaşılamayan değişik formdaki açıklıklar için kullanılmıştır. Orijinal durumda tepe açıklığının yerinde kubbe feneri, göbek veya kubbecik gibi bir aydınlatma elemanı bulunmuş olması mümkündür.

Şekil 5.81. Edirne Gazi Mihal Hamamı (1421-1422) kadınlar kısmı sıcaklığında altıgen tepe açıklığı

5.2.8.6. Filgözü

İng. (oculus) Fr. (oculus)

Şekil 5.82. Kestel Babasultan Köyü Hamamı (1324-1362) WC'sinde serbest yerleştirilmiş değişik şekillerde filgözleri

Şekil 5.83. İstanbul 2.Bayezid Hamamı (1507) kadınlar kısmı WC'sinde lineer yerleştirilmiş filgözleri

Şekil 5.84. İstanbul'da Tahtakale Hamamı (1451-1481) halvetinde matris şeklinde yerleştirilmiş filgözleri

Şekil 5.85. Bursa Mahkeme Hamamı (1421) sıcaklık eyvanı örtüsünde merkez etrafında dairesel simetride yerleştirilmiş filgözleri

Şekil 5.86. Tokat Yörgüç Paşa Hamamı (1430) sıcaklığında dairesel simetride yerleştirilmiş filgözleri

6. SONUÇLAR VE TARTIŞMA

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin 1299'daki kuruluşundan itibaren yaklaşık 200 yıllık bir dönemde inşa edilmiş 51 hamam yapısının örtüleri, örtüye geçiş ve örtüyle ilişkili aydınlatma ögeleri incelendi ve bunlar için, bir terminoloji ve sınıflama yöntemi önerisi getirildi. Terminoloji ve sınıflama çalışması sırasında, gerek bu konudaki kaynakların yetersizliği, gerekse örtü ögelerinin benzerliği nedeniyle, özellikle tanımlama ve isimlendirmede azami dikkat ve zaman harcandı. 51 hamam yapısı ile ilgili toplanan veriler, bu oluşturulan yöntemle bir veri tabanı şeklinde envanter formlarına yansıtıldığında ve tabule edilmiş bilgiler biraraya getirildiğinde, bu dönemde inşa edilen hamam yapılarının örtü sistemlerindeki değişimi gösteren, anlamlı sayısal veriler ortaya çıkmaktadır. Yaşanmış olan siyasi ve toplumsal olaylara da koşut bir şekilde, bu iki yüzyıllık süreye ait veriler, dört ayrı dönemde incelenebilir:

İlk dönem, Osmanlı Beyliği'nin kuruluş sürecinin yaşandığı 1299-1362 yılları arasıdır. Sırasıyla Osman Gazi (1299-1326) ve Orhan Gazi'nin (1326-1362) başta olduğu bu dönemde, daha güçlü olan diğer Anadolu Beylikleri ile rekabet edilmiş ve zayıflamakta olan Bizans İmparatorluğu ile gerek diplomatik ilişkiler, gerekse askeri çatışmalarla sınırlar genişletilmeye çalışılmıştı. Selçuklulardan beri Anadolu'da yerleşik olan Ahi teşkilatının, devletin kuruluş ve genişlemesine önemli desteği olduğu bilinmektedir. Özellikle Orhan Bey zamanında, devlet kurumlarının yavaş yavaş oluşturulmasının yanısıra, 1326'da fethedilip başkent yapılan Bursa'da, yerel gayrimüslim ustaların da katkısıyla önemli bir inşaat faaliyeti olmuştu. Envanterde bu dönemde yapıldığı bilinen 11 hamam, genelde Bursa ve civarı, İznik, Bilecik bölgelerindedir; Göynük, Sivrihisar ve Candaroğulları'na ait Safranbolu'dan da birer örnek vardır.

İkinci dönem, sırasıyla, Murat Hüdavendigar, Yıldırım Bayezid ve Mehmet Çelebi'nin başta bulunduğu 1362-1421 yılları arasıdır. 1.Murat'ın (1362-1389) saltanatı sırasında Anadolu Beylikleri'ne karşı belli bir üstünlük sağlanmış ve Rumeli'de de toprak kazanılarak Edirne şehri fethedilmiş ve başkent yapılmıştır. Bu

durum, Bursa'nın önemini azaltmadığı gibi, inşai faaliyet her iki şehirde de yoğunlaşmıştır. Yıldırım döneminde ise 1402 Ankara Savaşı'na dek, Anadolu ve Rumeli'de büyük fetihler yapılmıştır. Yıldırım Bayezit'in gerek padişahlık, gerekse şehzadelik döneminde birçok hamam yaptırdığı bilinmektedir. 1402'deki Timur yenilgisi, sınırların geriye çekilmesi, fetret devri ve sonrasında, 1.Mehmet (1413-1421) tarafından devlet bütünlüğünün tekrar sağlanması çabaları sırasında, pek fazla yeni inşaata rastlanmaz; ama Yıldırım döneminde başlanıp yarım kalarak, 1. Mehmet döneminde tamamlanmış yapılar ve bu arada hamamlar da vardır.. Envanterdeki, ikinci döneme ait 13 hamamın çoğu Yıldırım Bayezit tarafından yaptırılmıştır. Bursa ve civarı, Edirne, Bolu ve civarı, Tokat, Sivrihisar ve Bergama'dan örnekler vardır.

Üçüncü dönem, Osmanlı Devleti'nin güçlenip, Anadolu'da tekrar hakim olduğu, Bizans'ı tehdit ettiği, Avrupa'da fetihlerini sürdürdüğü, 2.Murat (1421-1451) dönemidir. İnşaat faaliyeti yoğundur ve envanterde bu döneme ait 15 hamam bulunmaktadır. Çoğu başkent Edirne ve Bursa'dadır; İznik, Bergama ve Orta Karadeniz Bölgesi'nden de örnekler vardır.

Dördüncü ve son dönem, 1451-1512 arasında Fatih Sultan Mehmet (1451-1481) ve 2.Bayezid'in (1481-1512) saltanat dönemidir. İstanbul'un fethedildiği ve başkent yapıldığı bu dönemde, kentin bir Osmanlı başkenti olarak imarı da sözkonusudur. Bu dönemde, İstanbul'un fethi ve Anadolu'da egemenliğin sağlanması sonrası, Osmanlı bir imparatorluk haline gelmiş ve kendine Batı'da yeni hedefler belirlemiştir. Bu süreçte, artık Ahi teşkilatı ve Türk kökenli beylerin devlet yönetiminde etkilerinin sona erdiği, devlet teşkilatının tamamen yeniden yapılandırıldığı bilinmektedir. Envanterde son döneme ait 12 hamam yeralır; bunlar Bursa, İznik, İstanbul ve Orta Karadeniz Bölgesi'nde yeralmaktadırlar.

Aşağıda her bir döneme ait ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan ögelerle, malzeme özellikleri; ayrıca mekan bazında öge ve kademeli öge kullanımına ait veriler sırasıyla sunulmaktadır. Değerlendirmelerde her bir hamam, envanter koduyla anılacaktır. Verilen oranlar, örtüler ve kademe sayısı için, toplam ana örtü ve toplam eyvan örtüsü sayısı üzerinden, geçiş ögeleri için ise, toplam geçiş ögesi sayısı üzerinden yüzde olarak hesaplanmıştır. Kubbe ve yarım kubbeler aynı kategoride değerlendirilmiştir. Eyvan ve ikincil örtü terimleri eşdeğer kullanılmıştır. Yapıların, hem bir bütün olarak, hem de her bir mekan türü için ayrı ayrı olmak üzere, sayısal verilerinin dökümü alınarak, sonuçlar çıkarılmıştır ve grafiklerle ifade edilmiştir.

6.1. Birinci Dönem (1299-1362) Hamamlarına Ait Veriler

6.1.1. Genel Özellikler

Bu dönemde, yeralan 11 hamamın kodları sırasıyla şunlardır:

SAF01, GÖL01, YEN01, KES01, SİV01, GÖY01, BUR01, BUR02, ORH01, GEM01, GEM02.

Bu hamamlarda genel eğilim ana örtülerde kubbe (%87), eyvanlarda tonoz (%67) kullanılmasıysa da, tonozla geçilmiş (%13) merkezi hacimler ve geniş kemerli eyvanlar (%26) da bulunmaktadır. Genelde sade kubbeler ve beşik tonozlar görülür; çok az sayıda dilimli ve çokgen tabanlı kubbeye ve aynalı tonoza rastlanır.

Ağırlıklı olarak kullanılan örtüye geçiş elemanı ana örtüdedir; çoğunlukla da, kısa veya kuşaklama üçgen dizisi (%45) ile pandantiftir (%33). Ayrıtlı pandantif ve düzlem üçgene de rastlanır. Tromp (%12) ve baklava dizilerine (%3) ise çok daha az yer verilmiştir. Aynalı tonozlu ve üçgenli taşırmaya az sayıda örnekte rastlanmıştır. Bu dönemde hiçbir mukarnas kubbe veya mukarnaslı geçiş elemanı veya dekoratif destek görülmez.

Hiçbir kubbe fenerine rastlanmamıştır; fakat örtülerin hemen hemen dörtte birinde orijinal durumu bilinemeyen bir tepe açıklığı vardır. Bunların sonradan yıkılmış kubbe fenerleri veya filgözü kubbecikleri olması mümkündür. Camekanlarda filgözü kullanılmamıştır. Diğer hacimlerin sağlam örtülerde kubbecik veya göbek içine yerleştirilmiş, nadiren de doğrudan örtüye yerleştirilmiş (YEN01, ORH01, GEM02'deki gibi) filgözleri bulunur. Servis hacimlerinde aydınlatma bacalarına rastlanır. Filgözleri büyük çoğunlukla dairesel düzende yerleştirilmişlerdir. Bunların yaklaşık yarısı yuvarlak, önemli bir kısmı da altıgen ve damla şekillidir; dörtgen ve beşgen filgözlerine de rastlanır. Örtü başına 4-5 filgözü düşmektedir. Ama yapılara tek tek bakıldığında sayı daha azdır; YEN01 yapısı örtü başına 18 filgözüyle, ortalamayı ciddi şekilde yükseltir.

Bu hamamlarda, beden duvarlarında kaba yonu taş veya kaba yonu taş-tuğla almaşık malzeme kullanılırken, örtü ve örtüye geçiş ögeleri tuğladır. Bir tek örnekte (GEM02), beden duvarlarının da tuğla olduğu görülmüştür.

Tablo 6.1. 1.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan örtü tipleri

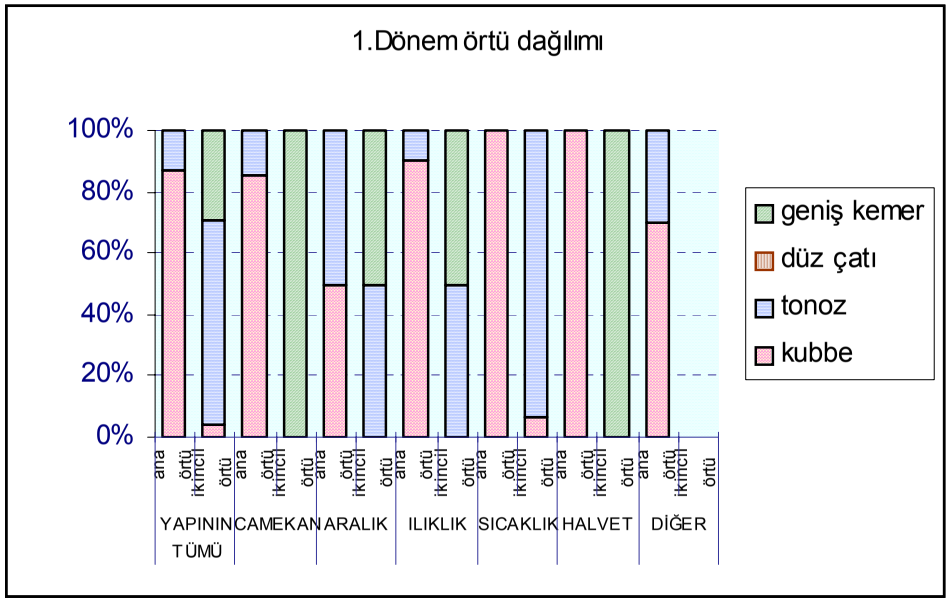

Tablo 6.2. 1.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan geçiş ögeleri

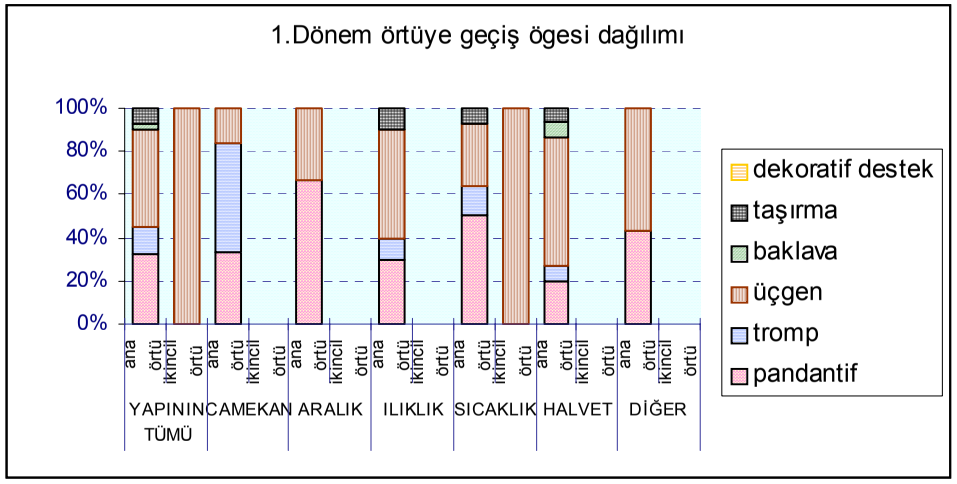

Tablo 6.3. 1.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan kademeler

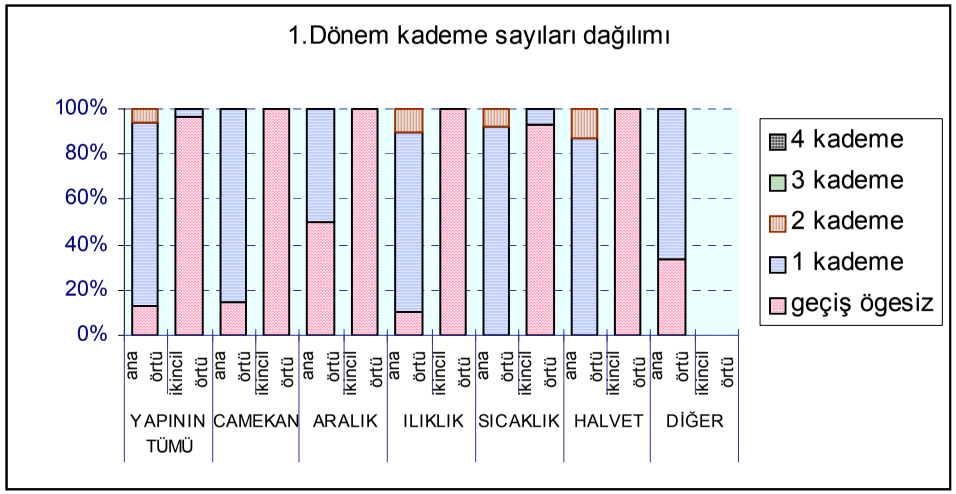

Tablo 6.4. 1.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan mukarnaslı geçişler

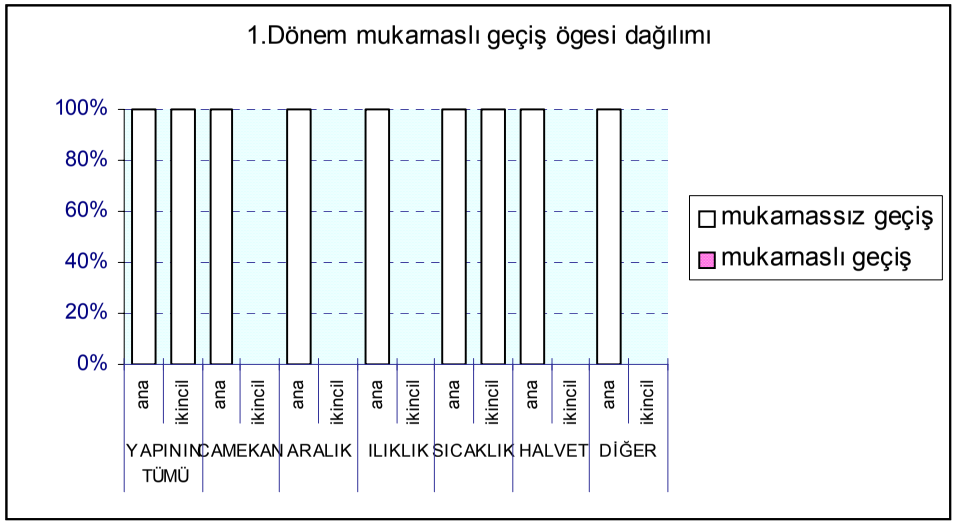

6.1.2. Mekanlara Göre, Örtü ve Örtüye Geçiş Ögelerinin Dağılımı

Birinci dönem hamamlarının camekanları çoğunlukla yıkıktır veya ahşaptır; ya da betonarme olarak yeniden inşa edilmiştir; bu nedenle genelde değerlendirme dışı bırakılmışlardır. Kagir ve orijinal olanlara baktığımızda, aynalı tonozla örtülü biri hariç tümü büyük kubbeli bir merkezi mekan ve bazen ekinde, geniş kemerli eyvandan oluşur. Camekan ana kubbesinde tek kademeli geçiş ögesi kullanımı vardır ve bu da genellikle tromp veya ayrıtlı tromptur (%50). Pandantif (%33) ve üçgen dizisi (%17) daha az kullanılır.

Hamamların yalnızca dördünde aralık mekanı vardır. Bunlar yarı yarıya kubbe veya beşik tonozla örtülüdür. Yaklaşık üçte birinin geniş kemer veya beşik tonozlu ikinci örtüleri de vardır. Kubbe ile örtülü olanlarda, SİV01 hariç, tek kademeli geçiş kullanılmıştır. Bu da pandantif (%67) veya üçgen dizisidir (%33) SİV01'de üçgen kuşağı üçgenli taşırma ile birlikte kullanılmıştır.

Ilıklık ORH01, GEM01, GEM02 dışında her hamamda vardır. Bunlar genelde (%90) kubbe ile örtülü hacimlerdir. Kiminin beşik tonozlu veya geniş kemerli eyvanları bulunur. İki kademede geçilen YEN01 hariç tüm kubbeler tek kademede ve çoğunlukla kısa üçgen dizisiyle (%50) geçilmiştir.Daha az olarak pandantif (%30) ve trompa (%10) rastlanır. Aynalı tonozlu taşırma ise sadece YEN01'de ve üçgen dizisi ile birlikte yeralmıştır.

Sıcaklık her hamamda mutlaka bulunur. Tümünün merkezi mekanı kubbeyle örtülüdür. Yarısının eyvanı vardır. Eyvan sayısı 1 ile 4 arasında değişir. Bu eyvanların da %93'ü beşik tonozlu, %7'si kubbelidir. YEN01 sıcaklığındaki iki kademeli geçiş dışında tüm sıcaklık kubbeleri tek geçişlidir. Bu geçişlerin %50'si pandantifle yapılmıştır. Daha az oranda kısa üçgen dizisi (%28) ve tromp (%14) vardır. Aynalı tonozlu taşırma, sadece YEN01'de üçgen dizisi ile birlikte kullanılmıştır.

Küçük hamamlarda halvet olmayabilir. Olanların tümü ise kubbe ile örtülüdür; sadece GEM01'de halvetin iki yanda geniş kemerlerle uzatıldığı görülmektedir. Kubbelerin, iki kademeli YEN01 halveti hariç, tümü tek kademede geçilmiştir ve %60 oranında kısa, kuşaklama üçgen dizisi veya düzlem üçgen kullanılmıştır. Pandantif (%20) çok daha azdır. Nadiren tromp (%7) veya baklava dizisi (%7)

kullanılmıştır. Aynalı tonozlu taşırmaya tek örnek ise, üçgen kuşağı ile birlikte kullanıldığı YEN01'dir.

WC, temizlik hücresi ve diğer hacimleri olan hamamlarda %70 kubbe, %30 tonoz (aynalı veya beşik) kullanılmıştır. Kubbeler her zaman tek kademede ve ya üçgen dizisi (%57) veya pandantifle (%43) geçilmiştir.

6.1.3. Kademe Sayıları ve Çok Kademeli Geçişlerin Özellikleri

Bu dönemde ana örtülerin %81'i, hemen tümü geçişsiz olan eyvanların ise %4'ünde örtü geçişleri tek kademelidir. İstisna olarak YEN01 örtülerinin tümünde kısa veya kuşaklama üçgen dizisi öncesinde aynalı tonozlu taşırma ile tavan iyice yükseltilmiştir. SİV01'de ise dikdörtgen mekanın kare yapılması için bir tek uçta, asimetrik olarak, üçgenli taşırma uygulanmış; sonra da üçgen kuşağı ile çokgen tabanlı kubbeye geçilmiştir. Ana örtülerin %13'ü ise geçiş ögesizdir.

6.2. İkinci Dönem (1362-1421) Hamamlarına Ait Veriler

6.2.1. Genel Özellikler

Bu dönemde, yeralan 13 hamamın kodları sırasıyla şunlardır:

ORH02, BUR03, İZN01, BUR04, MUD01, GER01, BOL01, EDİ01, BUR05, BER01, BUR06, TOK01, SİV02.

Ana örtüler genelde kubbe (%77), yer yer tonoz (%20) ve nadiren de düz çatıdır (%3). Eyvanlarda ise en fazla geniş kemer (%47), daha sonra tonoz (%25) ile düz çatı (%17) ve az da olsa kubbe (%11) görülür. Kullanılan kubbeler hala çoğunlukla sadedir ama bu dönemde çokgen tabanlı, çokgen parçalı, dilimli ve hatta mukarnas kubbelere gittikçe daha çok yer verildiği görülür. Tonozlarda en çok beşik ve aynalı tip kullanılmıştır; ama manastır ve yıldız tonozlara da rastlanmaktadır. Kısacası bu dönemde örtü tiplerinde çeşitlenme başlar.

Önceki dönemin aksine, ikinci dönemde geçiş ögelerinde tromp (ana örtüde %34, eyvanlarda %42) öne çıkar. Trompun basit, ayrıtlı, baklavalı, dilimli, mukarnaslı türleri uygulanmıştır. ORH02, MUD01 ve GER01'de rastladığımız baklavalı tromp ilginç bir yeniliktir. Taşırma ile baklava dizileri (her biri ana örtüde %18, eyvanlarda %29) gittikçe daha fazla kullanılmaktadır. Kısa veya kuşaklama baklava dizilerinde klasik şekiller dışında yer yer değişik üç boyut prizmalar da yaratıldığı (EDİ01)

dikkati çeker. Taşırmalarda üçgenli, mukarnaslı, çapraz tonozlu, basit, aynalı tonozlu tipler görülür. Pandantif (sadece ana örtüde %17) ve üçgen dizisi (sadece ana örtüde %12) halen kullanılmakla birlikte, sıklıkları ilk döneme göre azalmıştır. Pandantifler basit, ayrıtlı veya mukarnaslı; üçgenler ise düzlem, mukarnaslı, kısa veya kuşaklama şeklinde olabilmektedir. Ayrıca, toplam içinde %4 oranıyla ORH02, MUD01 ve BOL01 hamamlarında dekoratif destek kullanımı başladığı görülür. Bu dönemde tonozun gerek doğrudan örtüde, gerekse gittikçe artan şekilde taşırmalarda, değişik türleriyle kullanılması dikkati çeker.

İkinci dönemde mukarnas, hem mukarnas kubbe hem de mukarnaslı geçiş ögelerinde gittikçe artan şekilde kullanılmıştır. Yüzde olarak çok ufak oranlarla ifade edilse de, 3 ana kubbe ve 1 eyvan kubbesi mukarnastır. Geçiş ögelerinin de, ana örtüde %16'sı, eyvanlarda %29'u mukarnaslı ögelerdir.

Bu dönem aydınlatma elemanlarına bakıldığında yine sağlam kalmış bir kubbe fenerine rastlanmaz. Fakat MUD01 camekanındaki filgözlü kubbecik biraz yüksek yapıldığından kubbe fenerini andırmaktadır. Örtülerin %22'sinde niteliği anlaşılamayan tepe açıklıkları vardır. Sağlam örtülerde hemen hemen aynı oranda kubbecik veya göbek içine yerleştirilmiş filgözleri bulunur. İkincil mekanlarda aydınlık bacaları kullanılmıştır. Bu dönem ortalaması örtü başına yaklaşık 6-7 filgözüdür. Yapımı 1.Mehmet döneminde tamamlanan BUR06 hariç, Bursa'daki hamamlarda hiç filgözü kullanılmamıştır. Buna karşın BUR06 (örtü başına 23 filgözü), EDİ01 (örtü başına 12,5 filgözü) ve TOK01 (örtü başına 12 filgözü) ortalamayı yükseltir. Filgözlerinin çoğu dairesel tarzda yerleştirilmiştir ve yuvarlaktır. Ama önemli miktarda altıgen ve damla şekilli filgözü de bulunur. Yer yer beşgen veya altı köşeli yıldız formunda olanlara da rastlanmıştır.

Hamamların beden duvarları kaba yonu taş veya kaba yonu taş-tuğla almaşıktır. Tek başına kaba yonu taş duvarların önceki döneme göre daha fazla kullanıldığını söyleyebiliriz. Örtü ve örtüye geçiş ögeleri ağırlıklı olarak tuğladır. Birçok hamamda filgözü yerlerindeki pişmiş toprak künkler gözlenmiştir. Değişik olarak BER01 hamamı camekanında kaba yonu taş tromp kemerleri ve gövdesi ile yine kaba yonu taşla başlanıp tuğlayla devam edilmiş kubbeye rastlanmıştır.

Tablo 6.5. 2.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan örtü tipleri

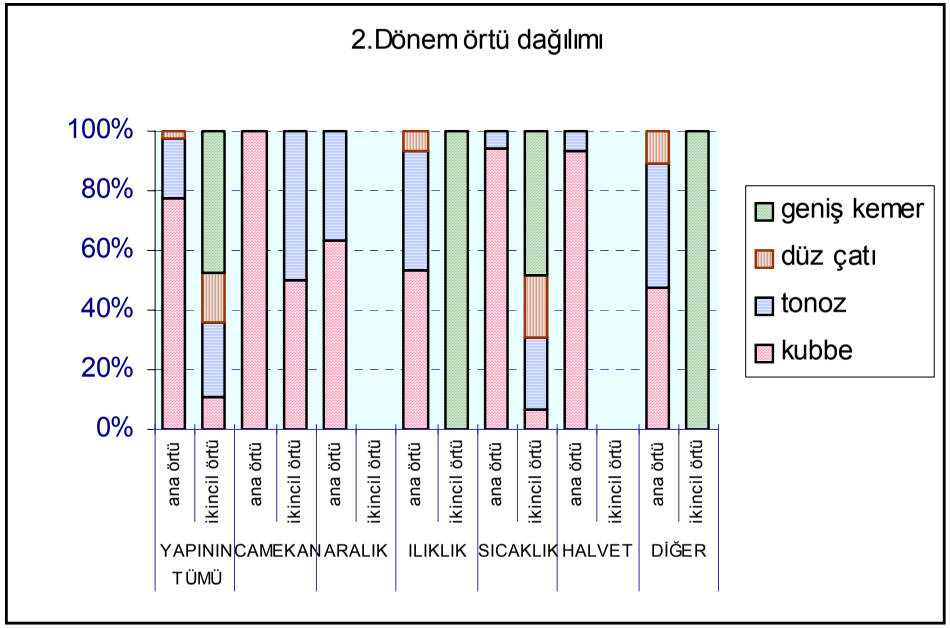

Tablo 6.6. 2.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan geçiş ögeleri

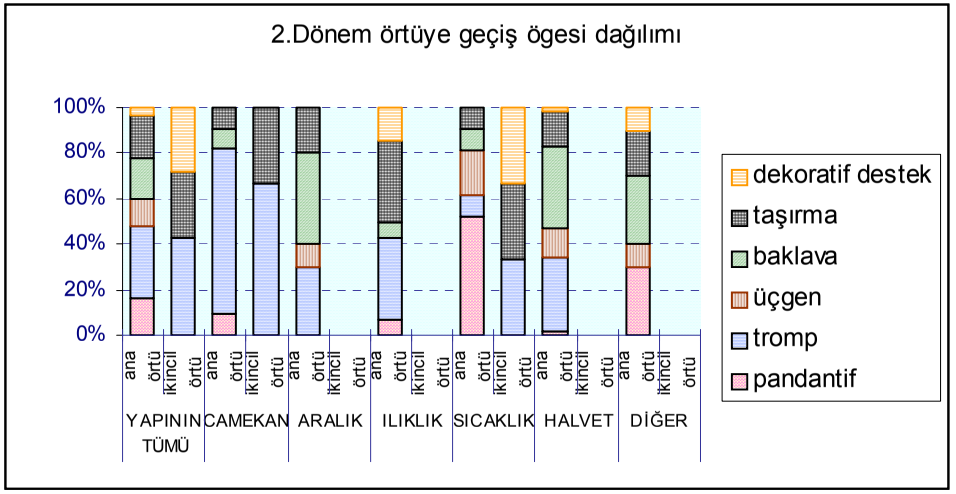

Tablo 6.7. 2.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kademeler

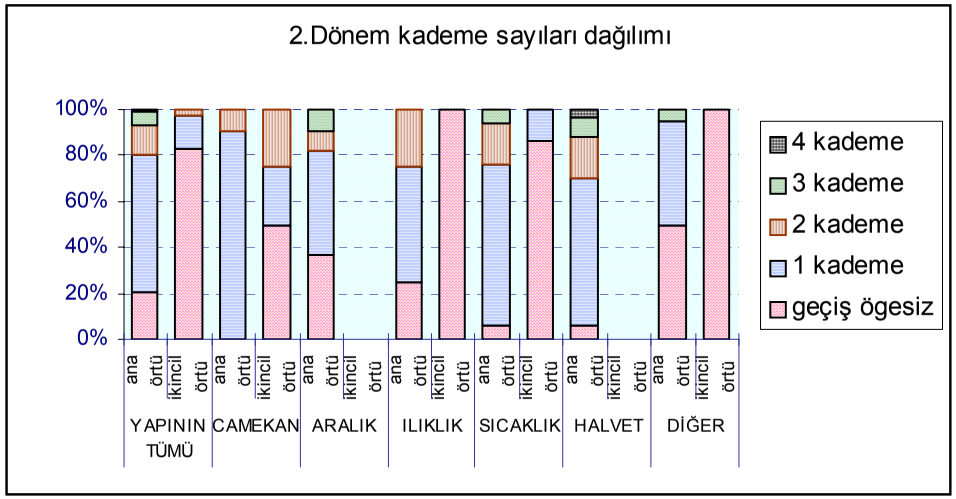

Tablo 6.8. 2.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan mukarnaslı geçişler

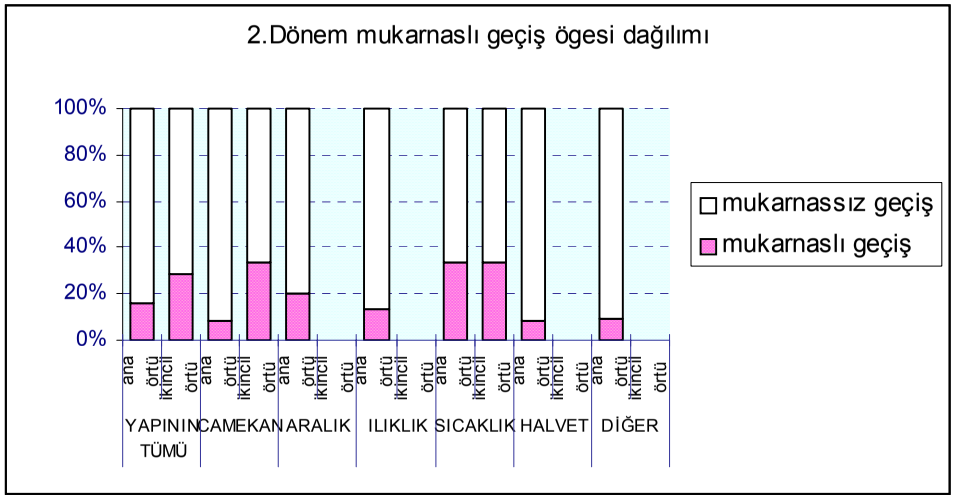

6.2.2. Mekanlara Göre, Örtü ve Örtüye Geçiş Ögelerinin Dağılımı

Bu dönem hamamlarında da birçok camekan ahşap veya betonarme veya yıkık oldukları için değerlendirme dışıdır. Önceki döneme göre daha fazla sağlam kalmış kagir camekan olduğu söylenebilir.Bunların tamamı kubbe ile örtülüdür; yaklaşık üçte birinin kubbe veya tonozla örtülü eyvanları vardır. BUR06'nın erkekler kısmı camekanı hariç tüm örneklerde kubbeler tek kademede geçilmiştir ve çoğunda basit, ayrıtlı veya baklavalı tromp (%67) kullanılmıştır. Sadece BUR06'da trompa ikinci kademede mukarnaslı taşırma eşlik etmektedir. Camekan kubbelerinde az ve eşit oranda (%10'ar) pandantif veya baklava dizisi vardır.

Koridorlu plan şemalarının da kullanımına bağlı olarak bu dönemde aralığı olan hamam sayısı oldukça fazladır. Bunların bir kısmı toprakla dolu olduğundan incelenememiştir. Eyvansız ve çoğunlukla kubbe (%64) ile örtülü hacimlerdir. Aynalı veya beşik tonozlu (%36) da olabilirler. Kubbeler genelde tek kademede geçilmiştir; 2 kademeli BUR06 ve 3 kademeli BER01 aralığı istisnadır. Geçişlerin %40'ı baklava dizisi, %30'u tromptur. %20 taşırmalar (BER01'in ikinci kademesinde) ve %10 üçgen kuşağı görülür. Pandantif kullanılmamıştır. Mukarnas sadece BER01 taşırmalarında vardır.

Oldukça ufak olan BUR03 ve BUR05 dışında tüm hamamların ılıklığı vardır. Bunların %53 kubbe, %47 tonozla örtülü olduğu görülür. MUD01 ve BER01'de geniş kemerli eyvanlarla ılıklıklar büyütülmüştür. Değişik kubbe (çokgen tabanlı, dilimli, mukarnas) ve tonoz (beşik, yıldız, manastır, aynalı) türleri uygulanmıştır. Tek mukarnas kubbe, EDİ01 ılıklığındadır. Ana örtüde geçişlerin %53'ü tek kademelidir. Bunların büyük kısmı kubbeye, bir kısmı ise tonoza geçiştir (MUD01, BOL01). %27 oranında iki kademeli kubbe geçişi görülür. Tüm geçişlerin üçte biri tromp, üçte biri taşırmadır. Basit, baklavalı, ayrıtlı, dilimli tromplar ve çapraz tonozlu, aynalı tonozlu, mukarnaslı taşırmalar kullanılmıştır. ORH02 ve BOL01'de, toplamın %13'üne karşılık gelen birer tane dekoratif destek dikkati çeker. Pandantif ve baklava dizisi kullanımı çok daha düşük, her biri %7'ler seviyesindedir. Tüm geçiş ögeleri içinde mukarnaslı olanların oranı da %13'tür.

Tüm hamamların sıcaklığı vardır. Tonozlu BUR04 sıcaklığı hariç, hepsi kubbe ile örtülü ana mekan ve gittikçe artan sayıda eyvandan oluşur. Bu dönemde sıcaklık eyvanı ortalaması ikiden çoktur; BUR03 ve BUR04 dışında tüm sıcaklıklarda en az

bir eyvan bulunur. Ana kubbede çokgen parçalı, çokgen tabanlı, dilimli ve BER01'de mukarnas kubbe uygulamaları vardır. Eyvanların %48'i geniş kemerlidir. %24'ü tonoz, %21'i düz çatı, %7'si kubbedir. Eyvanlarda tonozlar beşiktir; fakat dilimli yarım kubbeler bulunması (GER01 ve EDİ01) dikkati çeker. Eyvan kubbelerinin hepsi, ana örtülerinin ise %71'i tek kademede geçilmiştir. Eyvanda bir örnekte süsleme amaçlı tek kademeli düz çatı geçişi (MUD01) görülür. Ana örtülerde %18 oranında iki kademeli, %6 oranında da üç kademeli (MUD01) geçiş vardır. Bu dönemin genel eğilimi aksine sıcaklık geçişlerinin %52'si basit, ayrıtlı veya mukarnaslı pandantiftir. %19 oranında düzlem, dizi veya mukarnaslı üçgen, çok daha az olarak da (%10'ar) tromp, baklava dizisi ve taşırma kullanılmıştır. Tromplar, baklavalı veya mukarnaslı; taşırmalar ise üçgenli veya mukarnaslıdır. Zaten tüm geçiş ögelerinin üçte birinde mukarnas görülür.

ORH02 ve BUR03 dışında tüm hamamların bir ila 5'er halveti bulunmaktadır. Ortalama her hamamda 2-3 halvet vardır. Halvetlerin eyvanı yoktur ve %94'ü basit, çokgen tabanlı, çokgen parçalı, dilimli ve BOL01'de tek örneği görüldüğü gibi mukarnas kubbelerle örtülüdür; kalan %6 tonozdur; MUD01 halvetindeki iki kademeli geçişli manastır tonoz kullanımı dikkat çekicidir. Örtülerin sadece %66'sı tek kademede geçilmiştir. Çok kademeli geçiş oldukça fazladır. Örtülerin %19unda iki kademeli, %10'unda üç kademeli ve BER01'deki tek örnekle temsil edilen %3'ünde dört kademeli geçiş vardır. Geçişlerde en çok baklava kuşağı kullanılmıştır (%36). Bunu tromp takip eder (%32). Basit, ayrıtlı, dilimli, baklavalı, mukarnas tromplar yoğun şekilde kullanılmıştır. Özellikle çok kademeli geçişlerde, %15 oranında basit, üçgenli veya mukarnas taşırma bulunur.Üçgen dizi ve kuşağı daha azdır (%13). Pandantif (%2), sadece TOK01'de kullanılmıştır. Dekoratif destek de MUD01 hamamının manastır tonozlu halvetinde yeralır (%2). Halvet geçiş ögelerinde mukarnas kullanımı sadece %9'dur.

Temizlik hücresi, WC ve benzeri hacimler, hemen her hamamda bulunmaktadır. Bunların %47'si kubbe, %42'si tonoz, %11'i düz çatıyla örtülüdür. Sadece SİV02'de geniş kemerli eyvan vardır. Sade kubbeler veya çokgen tabanlı, çokgen parçalı kubbeler kullanılmıştır. Tonozlar beşik, aynalı veya yıldızdır. İkincil ve ufak mekanlar olmalarına karşın %47 örtüde tek, %5 örtüde de iki kademeli geçiş uygulanmıştır; örtü ve geçiş ögesi çeşitliliği ilginçtir. En çok kullanılan iki geçiş ögesi basit pandantif ve baklava kuşağıdır (% 27'şer). Üçgen veya mukarnas taşırma

%18, üçgen dizisi ile dekoratif destek ise %9'ar oranlarında uygulanmıştır. Örtü geçiş ögelerinin %9'u mukarnaslıdır. Tromp hiç görülmemiştir.

6.2.3. Kademe Sayıları ve Çok Kademeli Geçişlerin Özellikleri

İkinci dönemde ana örtülerin %20'si ve eyvanların %83'ü geçiş ögesizdir. Ana örtülerin %60'ı ve eyvanların %14'ünde tek kademeli, ana örtülerin %13'ü ve eyvanların %3'ünde iki kademeli geçiş vardır. Ana örtülerde %6 oranında üç kademeli, %1 oranında da dört kademeli geçişe rastlanmıştır. Önceki döneme göre kademe sayısında ciddi bir artış sözkonusudur. Değişik örtüler ve geçiş ögeleri biraraya getirilerek özgün ve estetik değeri yüksek sonuçlar üretilmiştir.

İkinci dönemde çok kademeli geçişler genelde halvetlerde bazen de sıcaklıktadır. Ilıklık ve aralıkta, nadiren de temizlik hacminde bulunabilir. Ama camekanda görülmez. İki veya daha fazla kademeli geçişlere daha çok İç Batı Karadeniz Bölgesi, Sivrihisar, Edirne ve Bergama'da rastlıyoruz. Çok kademeli geçişlere, dönemin sonuna doğru 1.Mehmet tarafından tamamlanan BUR06 dışında, Bursa ve civarında hiç rastlanmaz. Buna karşın BUR06'da hemen tüm mekanlarda, çok kademeli geçiş kullanılmıştır.

BUR06'daki geçişlerde özellikle üstüste kullanılmış ve değişik oranlarda üçgen prizmaları içeren baklava kuşakları ile tekrarlı şekilde yer verilen tonozlu, basit veya mukarnaslı taşırmalar karakteristiktir. Bu geçişler genelde sade veya dilimli kubbelerle tamamlanmaktadır. Bu tarz geçişlerle kubbeler oldukça yükseltilmektedir.

Kısmen yıkık olan BER01 hamamında da benzer şekilde, dilimli kubbelere çok kademeli ögelerle geçildiği, üstüste baklavalı ve üçgen kuşaklara yer verildiği; tekrarlı kullanılan basit, üçgenli ve mukarnaslı taşırmaların olduğu görülür. Kademe sayısı BUR06'dan daha fazladır. BER01 aralık hacminde görülen değişik bir bir çoklu kademede ise mukarnaslı tromp ile başlanıp, üçgenli taşırma ve ardından mukarnaslı taşırma ile kubbeye geçilmektedir. Burada ikinci kademedeki üçgenli taşırmanın üçgenleri tromp kemerlerini andırırcasına oylumludur ve ilk kademedeki tromplarla biraraya geldiğinde özellikle Timur çağında görülen "tromp ağı" (İng. squinch net) benzeri bir görünüm ortaya çıkarmaktadır. BER01'de mukarnaslı geçişler de oldukça fazladır.

EDİ01 ılıklığında ise basit ve mukarnaslı taşırmaların birarada kullanılarak mukarnas kubbeye geçilen mukarnas yoğun bir çift kademe örneği görüyoruz.

SİV01 sıcaklığında mukarnaslı taşırma pandantif üzerinde kullanılmıştır; ki bu daha çok dördüncü dönemde görülen bir varyasyondur.

İç Batı Karadeniz'deki MUD01, GER01, BOL01 hamamlarında ise ilk kademede baklavalı tromp veya köşe baklavaları trompa yakın derecede oylumlu baklava kuşağı; ikinci kademede ise tromp veya yine üçgenleri trompa yakın derecede oylumlu üçgen taşırma veya üçgen dizileri kullanarak yine bir tür tromp ağı denemesinden sonra genelde dilimli veya çokgen parçalı kubbelere geçilmiştir. Tek bir örnekte (MUD01) bu yapı mukarnaslı pandantif üzerine oturtulmuştur; bunun dışında İç Batı Karadeniz'deki çok kademe örneklerinde mukarnaslı öge kullanımı sık değildir.

Böylece bu dönemde, çok kademeli geçişlerde, genel dekoratif kaygının yanısıra, üç ana tarz ortaya çıkmaktadır:

1. üstüste baklava kuşakları ve taşırmalarla yüksek tavanlı mekanlar elde etmek,

2. mukarnas, üçgenli taşırma ve mukarnas örtüler tekrarlı kullanılarak tavan etkisini maksimum oranda hafifletmek,

3. tromp ve trompa benzetilmiş üçgen ve baklava ögelerini üstüste kullanarak tromp ağı benzeri değişik bir tür örtü oluşturmak.

6.3. Üçüncü Dönem (1421-1451) Hamamlarına Ait Veriler

6.3.1. Genel Özellikler

Bu dönemde, yeralan 15 hamamın kodları sırasıyla şunlardır:

BUR07, EDİ02, BUR08, İZN02, EDİ03, BER02, HAV01, TOK02, BUR09, OSM01, BUR10, EDİ04, AMA01, EDİ05, BUR11.

Ana örtülerin %90'ı kubbe, kalanı tonozdur; ayrıca tek bir örtü düz çatıdır. Eyvanlarda ise kubbe kullanımı artmıştır (%36); geniş kemerler ve tonozlar daha azdır (%28 ve %26); %9 oranında da düz çatı kullanılmıştır. Her türlü kubbeye rastlanmaktadır. Daha önceki dönemlerde gördüğümüz sade, çokgen parçalı, çokgen tabanlı, dilimli,mukarnas kubbelere ek olarak sarmal yivli ve tek örneği EDİ02'de olan kaburgalı kubbe de bu dönemde vardır. 15 hamamda 5 tane mukarnas kubbe önceki dönemlere göre oldukça yüksek bir sayıdır. Tonozlar da çeşitlidir. Beşik,

yıldız, manastır, aynalı, İZN02 ve EDİ03'te çapraz, EDİ04'te tekne tonozlar kullanılmıştır.

Ana örtülerde geçiş ögesi tiplerinin kullanımı birbirine yakındır; %23 oranında düzlem, üçlü düzlem, kısa dizi, kuşaklama, mukarnaslı üçgen; %22 kısa ve kuşaklama baklava dizisi; %22 basit, ayrıtlı, dilimli veya mukarnaslı tromp; %15 basit, ayrıtlı veya mukarnaslı pandantif; %15 basit, üçgenli, çapraz tonozlu ve özellikle de mukarnaslı taşırma; %4 de Edirne hamamlarında gördüğümüz dekoratif destek kullanılmıştır. Ana örtülerde tüm geçiş ögelerinin %22'si mukarnaslıdır. Eyvanlarda ise %62 oranında yine çeşitli ve özellikle mukarnaslı taşırma; %19 gibi yüksek bir oranda dekoratif destek, %10 baklava dizisi, %5 üçgen dizisi ve %5 çeşitli tromp kullanılmıştır. Mukarnaslı geçiş ögesi oranı çok yüksektir (%62).

Genel olarak bu dönemde, mukarnas kullanımının hem örtüde hem örtüye geçiş öğelerinde çok yoğunlaştığı görülmektedir.

Örtüyle ilişkili aydınlatma ögelerini incelediğimizde, %3 oranını veren üç tane sağlam kubbe feneri görüyoruz (BUR07, EDİ04 ve AMA01 camekanlarında). Bu dönem yapılarının örtülerinin üçte birinde niteliği tam anlaşılamayan tepe açıklığına rastlıyoruz. Örtülerin %13'ünde kubbecik; %4'ünde göbek içinde filgözü yerleştirmeleri var. İkincil mekanlara karşılık gelen ve toplamın %5'ini oluşturan örtülerde ise aydınlık bacası kullanılmış. Bunun dışında örtülerin yarısında ayrıca dairesel yerleştirilmiş filgözleri kullanılmıştır. Az miktarda doğrusal, serbest ve matris şeklinde yerleştirmelere de rastlanır. Örtü başına yaklaşık 9 filgözü düşer. BUR09 ve BUR11'de hiç filgözü yoktur. Buna karşın örtü başına EDİ02'de 19, BUR08'de 17, BER02'de 16, EDİ04'te 16 ve EDİ05'te 18 filgözü olması ortalamayı yükseltmektedir. Filgözlerinin ise %95'i yuvarlaktır. Bir miktar altıgen, damla ve karo şekilli filgözüne; çok daha nadir olarak da sekiz köşeli yıldız, ayna şekilli ve dörtgen filgözlerine rastlanır.

Bu hamamların tümünde beden duvarları kaba yonu taş-tuğla almaşıktır. Örtü ve örtüye geçiş ögeleri ise tuğladan örülmüştür. Özellikle Edirne hamamlarında çok üstün tuğla işçiliği göze çarpmaktadır. Gözlemlenebildiği kadarıyla, mukarnasların alçı yüzeyi altında da mutlaka tuğla altyapı bulunmaktadır.

Tablo 6.9. 3.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan örtü tipleri

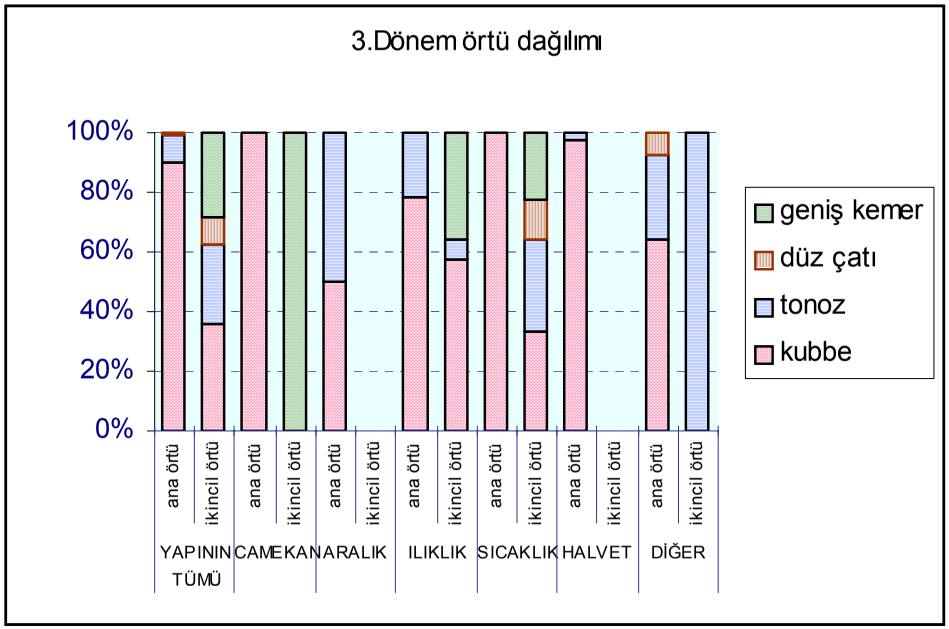

Tablo 6.10. 3.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan geçiş ögeleri

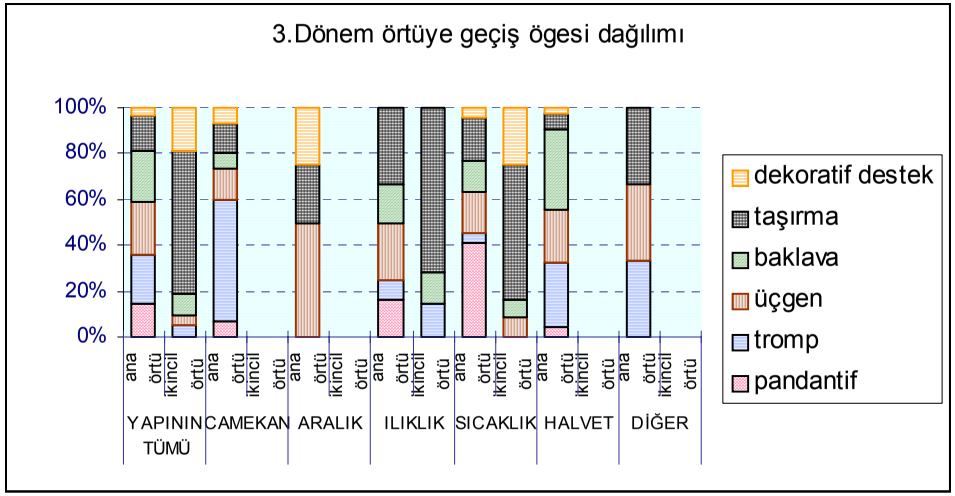

Tablo 6.11. 3.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan kademeler

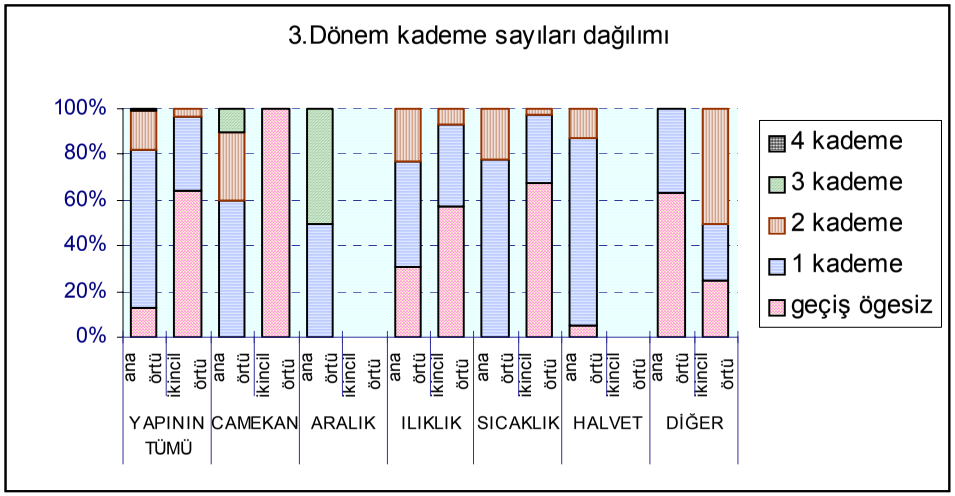

Tablo 6.12. 3.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan mukarnaslı geçişler

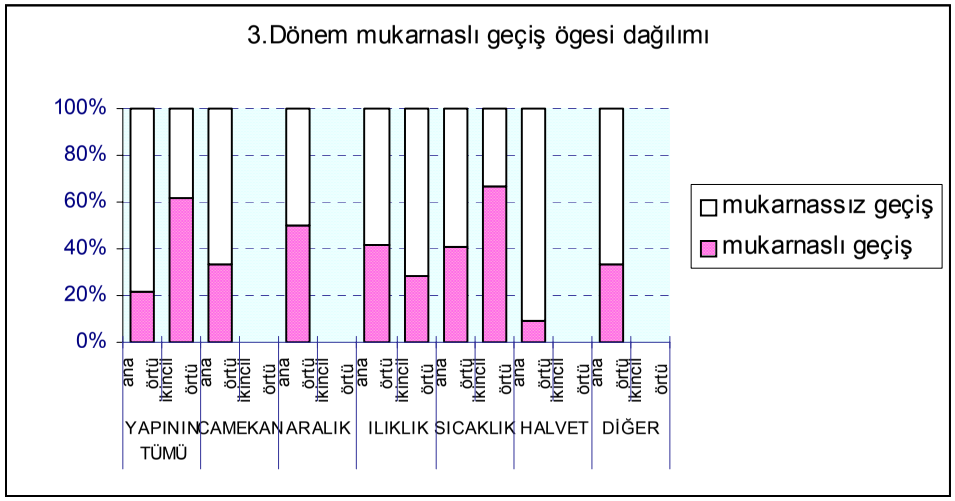

6.3.2. Mekanlara Göre, Örtü ve Örtüye Geçiş Ögelerinin Dağılımı

Üçüncü dönemde de kagir ve orijinal olup kategoriye giren camekan sayısı ancak üçte iki oranındadır. Geniş kemerli eyvanları olan TOK02 camekanı hariç tüm camekanlar tek büyük merkezi kubbe ile örtülüdür. Tonoz ve değişik kubbeler hiç yoktur. %60'ı tek kademeli olan kubbe geçişlerinin, %30'u iki, %10'u da üç kademelidir. Geçiş ögesi %53 oranında tromp; %13'er oranlarında üçgen dizisi ve taşırma; %7'şer oranlarında da pandantif, baklava dizisi ve dekoratif destektir.

Sadece iki örnekte (EDİ04 ve AMA01) aralık mekanı incelenebilmiştir. EDİ02, HAV01 ve OSM01'de ise ya girilemediği veya kagir olmadığı için aralıklar inceleme dışı kalmıştır. Yine de bu dönemde koridorlu plan şemasının ve buna bağlı olarak da aralık sayısının çok azaldığını görüyoruz. EDİ04'teki enteresan aralıkta, üç kademede geçilmiş tekne tonoza rastlanır; geçişte dekoratif destek; mukarnaslı üçgen ve mukarnaslı taşırma kullanılmıştır. AMA01'de ise kubbeye üçlü düzlem üçgenle geçilmiştir.

Onbeş hamamın onikisinde ılıklık bulunmaktadır. Bunların sekizi de eyvanlıdır. Ana örtülerin %79'u kubbe; %21'i tonozken, eyvanlarda %57 gibi yine yüksek bir oranda kubbe, %36 oranında geniş kemer ve %7 kadar da beşik tonoza rastlanır. Kubbeler çeşitlidir; sarmal yivli, kaburgalı, dilimli, çokgen tabanlı, çokgen parçalı, basit kubbelerin yanısıra üç tane mukarnas kubbeye de rastlanır; bunların ikisi AMA01'deki eyvan yarım kubbeleridir. Tonozlarda ise beşik tonozdan başka aynalı ve çapraz tonoz türleri kullanılmıştır. Ana örtülerin %42'si tek, %21'i iki kademede geçilirken; kalanları geçişsizdir. Eyvanların ise %36'sı tek, %7'si iki kademede geçilmiş; kalanında geçiş ögesi kullanılmamıştır. Ana örtüdeki geçişlerin üçte biri çapraz tonozlu, mukarnaslı veya basit taşırma; dörtte biri düzlem ve mukarnaslı üçgenken; %17'şer pandantif ve baklava kuşağı, %8 de tromp görülmektedir. Ana örtüdeki geçiş ögelerinin %42'sinde mukarnas kullanılmıştır. Eyvanlarda mukarnaslı ve çapraz tonozlu taşırma daha yoğundur (%71); ayrıtlı tromp ve baklava kuşağına ancak %14'er oranlarında yer verilmiştir; eyvanların geçiş ögelerindeki mukarnas kullanım oranı da ana örtüye göre daha düşüktür (%29).

Sıcaklık her hamamda ve HAV01 hariç, 1 ila 5 eyvanlı olarak bulunmaktadır. Ana örtü tümünde kubbedir; sade kubbelerin yanısıra çokgen parçalı, çokgen tabanlı ve sarmal yivli kubbeler de kullanılmıştır. Eyvanların ise %33'ü basit, dilimli, çokgen

parçalı kubbe veya yarım kubbeye sahiptir; %31'i aynalı, beşik veya yıldız tonozla; %22'si geniş kemerle; %14'ü de düz çatıyla örtülüdür. Ana örtülerin %78'i tek, %22'si iki kademede geçilmiştir. Eyvanların ise %56'sı tek, %6'sı iki kademede geçilmiştir; kalanları geçiş ögesizdir. Sıcaklık eyvanlarında kubbe sayısında ve dolayısıyla da geçiş sayısında artış sözkonusudur. Ana örtüdeki geçişlerin çoğu basit, ayrıtlı ve mukarnaslı pandantiftir (%41); ardından düzlem ve mukarnaslı üçgenle üçgenli ve mukarnaslı taşırma gelir (%18'er); baklava kuşağı %14; HAV01'deki tek ayrıtlı tromp ve EDİ04'teki tek dekoratif destek de %5 oranlarına karşılık gelir. Ana örtüdeki geçillerin %41'i mukarnaslıdır. Eyvanların geçiş ögelerinde ise en başta mukarnaslı taşırma gelmektedir (%58); ardından %25 gibi yüksek bir oran ve EDİ02 ve EDİ04'teki üç örnekle dekoratif destek gelmektedir. Mukarnaslı üçgen ve baklava kuşağı az kullanılmıştır (%8'er); pandantif ve tromp ise eyvanlarda hiç kullanılmamıştır. Eyvanların geçiş ögelerinin %67'si mukarnaslıdır.

Bu dönemde her hamamın en az bir halvetinin olduğunu ve halvet sayısının ortalama 2-3 olduğunu görüyoruz. Bunların EDİ03'teki manastır tonoz ile örtülü biri dışında hepsi kubbelidir. Sade kubbelerin yanısıra, çokgen tabanlı, çokgen parçalı, dilimli, sarmal yivli ve 2 tane de mukarnaslı kubbeye rastlanmaktadır. Bu örtülerden %83'ünde tek, %13'ünde iki kademeli geçiş vardır; mukarnaslı kubbeler geçiş ögesizdir. En çok baklava kuşağı kullanılmaktadır (%35). Ayrıtlı, dilimli ve mukarnaslı tromplar onu izler (%28). %23 oranında düzlem veya dizi üçgenlere rastlanır. Üçgenli veya mukarnaslı taşırmalar %7, tek örneği EDİ03'teki manastır tonozun geçişinde kullanılan dekoratif destek ise %2 oranındadır. Tüm geçiş ögelerinin ancak 9'u mukarnaslıdır.

Hamamların çoğunda temizlik hücresi, hela gibi hacimler mevcuttur ve beşik tonozla genişletildiği İZN02 dışında eyvansızdır. Ana örtüde %29 tonoz ve %7 düz çatıya karşılık; %64 kubbe kullanılmıştır. Basit, çokgen tabanlı ve mukarnas (EDİ05) kubbelere ve beşik veya aynalı tonozlara rastlanır. Ana örtülerin yarısında ve eyvan örtülerinin tümünde hiç geçiş ögesi yokken, ana örtülerin %36'sında tek kademeli, %14'ünde iki kademeli geçiş yapılmıştır. Bu geçişlerin üçte biri ayrıtlı veya dilimli tromp; üçte biri düzlem veya mukarnaslı üçgen; üçte biri de basit veya mukarnaslı taşırmadır. Tüm geçiş ögelerinin yine üçte birinde mukarnasa rastlanmaktadır.

6.3.3. Kademe Sayıları ve Çok Kademeli Geçişlerin Özellikleri

Bu dönemde, ana örtülerin %13'ü, eyvanların %64'ü geçiş ögesizdir. Ana örtülerin %68'inde bir, %17'sinde iki; %1'inde üç kademeli geçişe rastlanır. Eyvanlarda ise %32 oranında tek; %4 oranında iki kademeli geçiş görülür. Bir önceki dönemdeki dört kademeli örnekler görülmese bile kademeli geçiş sayısı yine de yüksektir. Bursa, İznik, Edirne, Bergama ve Amasya'daki örneklerde iki veya üç kademeli geçişler oldukça yaygındır. Birden çok kademe kullanımı bu dönemde hamamların tüm mekanlarında yeralabilmektedir.

Bir önceki dönemde görülen tromp ağı benzeri uygulamalar az da olsa devam etmektedir. EDİ02 ve EDİ04 halvetlerindeki uygulamalarda ilk kademede baklavalı kuşak ve ardındn dilimli trompla kubbe veya çokgen parçalı kubbeye geçişte bu tarzı gözlemleriz. Özellikle EDİ04'teki uygulamada dizisinde yer yer çok derin ve oylumlu prizmatik şekiller sayesinde bu etkiye ulaşılmıştır.

Yine EDİ04 sıcaklık ve camekanında tamamen süsleme amaçlı olan ve dekoratif desteğin mukarnaslı düzlem üçgen ve/veya mukarnaslı taşırmayla devam ettirilip kubbe veya çokgen tabanlı kubbeye ulaşılan örneklerde adeta barok havasında, organik kıvrımlarla taşıp dökülen bir örtü yaratılmıştır.

Dekoratif destekli başka bir örnek yoktur ama bu dönem çok kademeli geçişlerinde asıl ağırlığın mukarnaslı değişik geçiş ögelerinin üstüste bindirilmesine verildiğini söyleyebiliriz. EDİ03 sıcaklığındaki ve EDİ04 ılıklığındaki mukarnaslı pandantif ve mukarnaslı taşırma; BUR08 ılıklığındaki mukarnaslı düzlem üçgen ve mukarnaslı taşırma, bu tarzın kubbeyle tamamlanan örnekleridir. BER02 sıcaklık ve eyvanında ise mukarnaslı düzlem üçgen ve mukarnaslı taşırma sarmal ve çokgen parçalı kubbelerle sonlandırılarak daha da zengin bir görüntü elde edilmiştir.

Tek bir mukarnaslı eleman ve baklava kuşağı birlikte yapılan kademelendirmeler de vardır ki bunlar münferit örneklerdir. EDİ03 halvetindeki baklava kuşağı üstüne getirilen mukarnaslı taşırma ve AMA01 camekanında mukarnaslı tromp üstüne getiirilen baklava kuşağı, bu çeşitlemelerdendir.

Bu dönemde yine çok kademeli geçişlerinin ilkinde mukarnaslı veya normal düzlem üçgenle başlayıp diğer bir geçiş ögesiyle tamamlanan ve daha çok Bursa ve civarında rastlanan bir varyasyon görülür. BUR08 ılıklığındaki örnekte mukarnaslı düzlem üçgen üstüne baklava kuşağı bindirilerek dilimli kubbeye geçilmiştir. İZN02

camekanında mukarnaslı düzlem üçgen üzerine dilimli tromp getirilerek kubbeye geçilmiştir. BUR09 sıcaklığında düzlem üçgen üstüne baklava kuşağı bindirilerek kubbeye ulaşılmıştır. EDİ04'teki temizlik hücresi örneğinde ise düzlem üçgenin üstüne mukarnaslı taşırma getirilmesi tercih edilmiştir.

Taşırmaların ilk kademede kullanıldığı örnekler daha çok dikdörtgeni kareye geçirmek veya mekanı yükseltmek amacını taşımaktadır ve fazla sık yer verilmemiştir. BUR07 camekanında basit taşırma ve mukarnaslı trompla kubbe eteği yükseltilmiştir. Aynı hamamda temizlik hücresinde de basit taşırma mukarnaslı düzlem üçgenle devam ettirilerek çokgen tabanlı kubbeye geçilmiştir. BUR08 ılıklık eyvanında görülen mukarnaslı taşırma ile estetik bir şekilde dikdörtgen mekan kareye getirilmiş; üstüne gelen baklava kuşağı ile sarmal yivli kubbeye geçilmiştir.

6.4. Dördüncü Dönem (1451-1507) Hamamlarına Ait Veriler

6.4.1. Genel Özellikler

Bu dönemde, yeralan 12 hamamın kodları sırasıyla şunlardır:

BUR12, BUR13, BUR14, BUR15, İST01, İZN03, SUL01, AMA02, MER01, İST02, AMA03, İST03.

Ana örtüler genelde kubbedir (%85); %14 oranında tonoz, %2 de düz çatı kullanılmıştır. Eyvan örtülerinin ise %56'sı kubbe; %25'i tonoz; %15'i düz çatı ve %4'ü geniş kemerdir. Sade, dilimli, çokgen tabanlı, çokgen parçalı kubbelerin yanısıra, 6 adet mukarnas kubbe ve İZN03'te tek örneği bulunan sarmal yivli kubbe de görülür. Tonoz sayısı da azalmış olmakla birlikte çok çeşitlidir: beşik, aynalı, çapraz, tekne, çokgen tabanlı, manastır ve SUL01'deki tek örnekte yıldız tonoz kullanılmıştır.

Ana örtüde en çok basit, bazen mukarnaslı, nadiren de ayrıtlı olmak üzere pandantif kullanılmıştır (%45). Bunu çoğu mukarnaslı veya dilimli, yer yer basit ve nadiren de ayrıtlı tromp izler (%17). Özellikle Orta Karadeniz Bölgesi'ndeki hamamlarda çeşitli şekilde dilimli,istiridye kabuğu benzeri trompların sıklıkla kullanılması dikkati çeker. Düzlem, mukarnaslı düzlem, kısa ve kuşaklama üçgen dizisi de trompla yaklaşık aynı orandadır (%16). Çapraz tonozlu veya mukarnaslı taşırmalar %10 oranındaıdr. Baklava kuşağı geçmişe göre çok azdır (%9). Dekoratif destek ise 3 örnekte (İST01, SUL01, İST03) görülür ve %3 oranındadır. Ana örtü geçişlerinin dörtte biri

mukarnaslıdır. İkincil örtüde en çok çapraz tonozlu veya mukarnaslı taşırma görülür (%71). Bunu %13'le pandantif izler. Tromp %12 oranındadır. Üçgen ve baklava nadirdir (%2'şer). İkincil örtü geçişlerinin de %23'ü mukarnaslıdır.

Mukarnasın gerek kubbede gerekse geçiş ögelerinde, özellikle de taşırmada oldukça yoğun kullanımı sözkonusudur.

Örtüyle ilişkili aydınlatma elemanlarına baktığımızda bu dönem örtülerinin %30'unda yine niteliği tam anlaşılamayan tepe açıklıkları görürüz. Toplam 7 sağlam kubbe feneri tespit edilmiştir; İstanbul hamamlarında ılıklıkta da kubbe feneri olması dikkat çekicidir. Örtülerin %10'unda kubbecik içinde; %14'ünde ise göbek içinde filgözü kullanımı görülmüştür. %5 örtüde ise aydınlatma bacalarına rastlanmıştır. Bunlar dışında örtülerin %40'ında dairesel düzende; %7'sinde serbest; kalanlarında da lineer ve matris şeklinde filgözü yerleştirmeleri bulunmaktadır. Örtü başına 9 filgözü ortalaması vardır; bu rakam önceki dönemle aynıdır. BUR14 ve BUR12'de hiç filgözü yokken, SUL01 ve BUR15'de örtü başına 3 filgözü gibi düşük rakamlar sözkonusuyken İZN03'de örtü başına 57 filgözü olması ortalamayı bu kadar yükseltmektedir. Filgözlerinin %60'ı yuvarlak, %24'ü altıgen, %15'i altı köşeli yıldız şeklindeyken çok azı da dörtgen ve ayna formundadır. Altı köşeli yıldız şeklindeki filgözleri sadece İstanbul hamamlarında görülmektedir.

Bu dönem hamamlarında beden duvarları kaba yonu taş veya kaba yonu taş-tuğla almaşık malzemeyle örülmüştür. Farklı olarak, İST01 hamamı giriş bölümünde, kesme taş kullanıldığı görülür. Örtü ve örtüye geçiş ögelerinde sadece tuğla tespit edilmiştir.

6.4.2. Mekanlara Göre, Örtü ve Örtüye Geçiş Ögelerinin Dağılımı

Dördüncü dönem hamamlarının camekanlarının yalnızca %70'i değerlendirmeye alınmıştır. Geniş kemerli eyvanı olan AMA02 camekanı dışında tümü kubbeyle geçilmiş tek mekandır. Bu kubbelerin %90'u tek kademede sadece İZN03 camekanı iki kademede geçilmiştir. Geçiş ögelerinin %45'i tromp; %27'si üçgen dizisidir; bunları %14'er oranla pandantif ve baklava kuşağı takip eder. Geçiş ögesinde mukarnas kullanımı %7 gibi düşük bir seviyededir.

Aralık örneği son derece azdır (BUR13, MER01, İST02). Bunların yarısı kubbe, yarısı beşik ve manastır tonozla örtülüdür. Kubbelerde tek kademede geçiş yapılmış ve pandantif veya mukarnaslı düzlem üçgen kullanılmıştır.

Tablo 6.13. 4.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan örtü tipleri

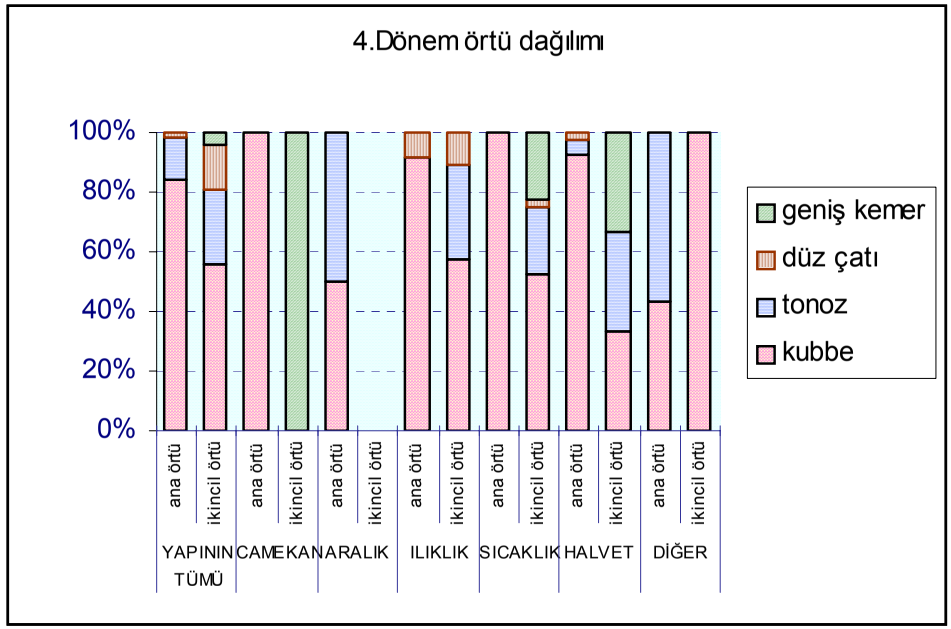

Tablo 6.14. 4.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan geçiş ögeleri

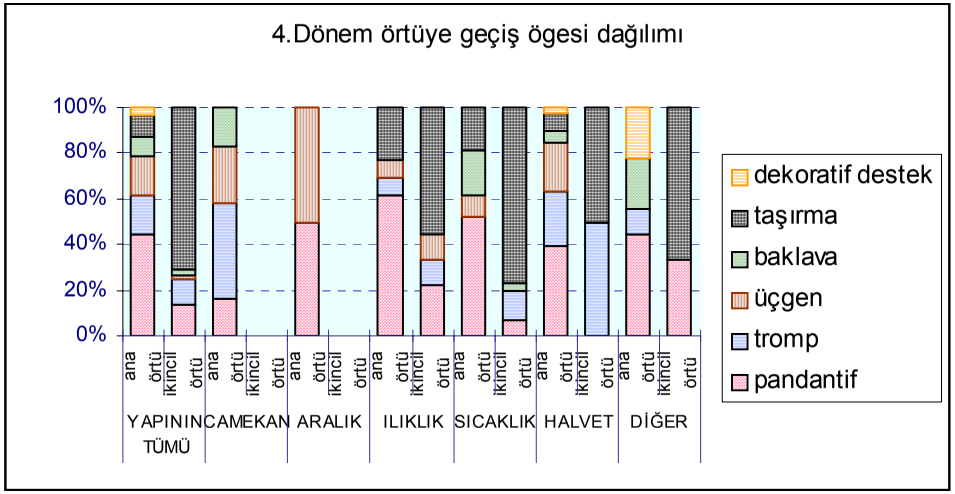

Tablo 6.15. 4.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan kademeler

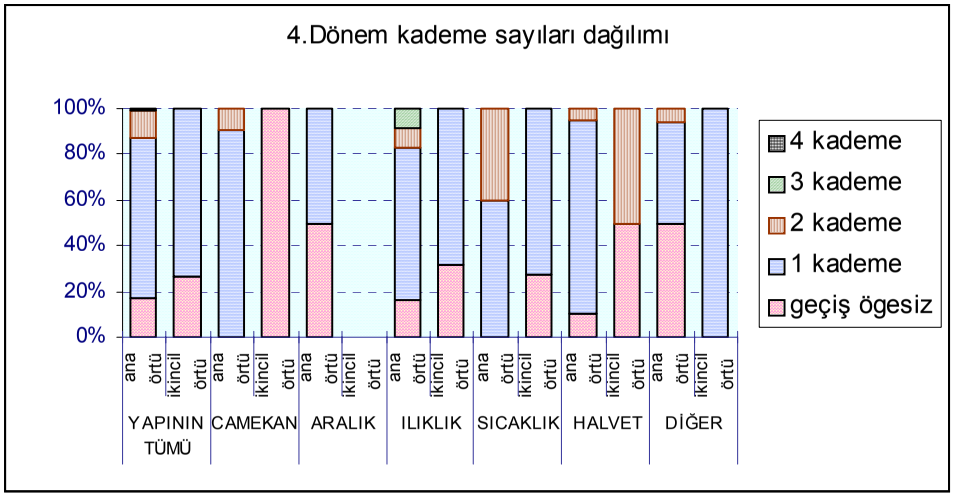

Tablo 6.16. 4.dönemde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan mukarnaslı geçişler

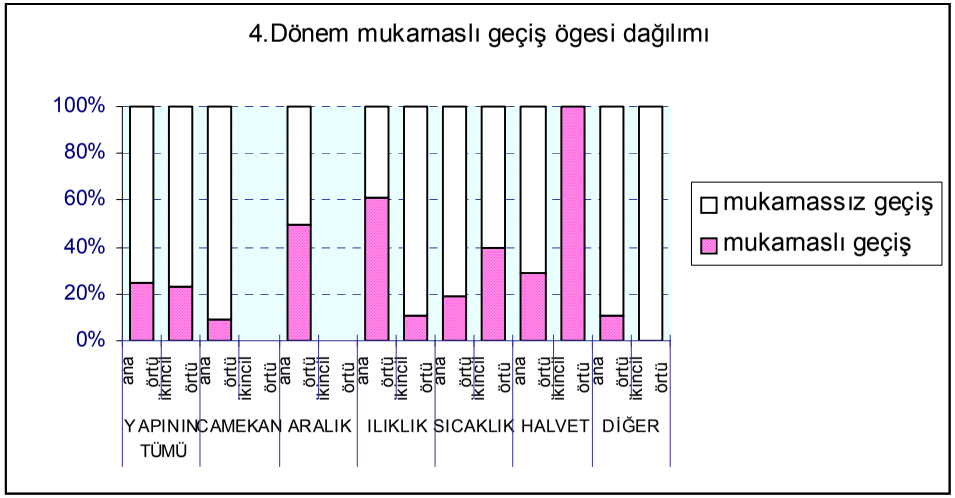

BUR12 ve BUR14 dışında her hamamın eyvanlı birer ılıklığı vardır. Eyvan sayısı 1 ila 3'tür. Ana örtüler, düz çatılı AMA03 ılıklığı hariç, kubbelidir (%92); sarmal yivli, dilimli, çokgen tabanlı, çokgen parçalı kubbe örnekleri vardır. Eyvanlarda ise %58 oranında basit, çokgen tabanlı veya dilimli kubbe veya yarım kubbe, %32 oranında aynalı, manastır, yıldız veya çapraz tonoz, %10 düz çatı görülür. Ilıklık ana örtülerinin %67'si tek, %8'i iki (İST02), %8'i üç (İZN03) kademeli geçiş ögelidir. İkincil örtülerin ise %68'i tek kademede geçilmiştir. Ana örtüde en yaygın geçiş ögesi ayrıtlı veya mukarnaslı pandantiftir (%62). %23 mukarnaslı taşırma, %8'er de mukarnaslı tromp ve üçlü düzlem üçgen kullanılmıştır. Mukarnaslı geçiş ögesi oranı %62'dir. İkincil örtüde en çok kullanılan geçiş ögesi ise %56 ile çapraz tonozlu taşırmadır (İST02, İST03, SUL01). Ardından pandantif gelmektedir (%22). Mukarnaslı tromp ve düzlem üçgen çok daha azdır (%11). Eyvanların geçiş ögelerinde mukarnas kullanımı da düşüktür (%11).

Sıcaklık tüm hamamlarda bulunur ve İZN03 ve AMA02 dışında 1 ila 4 eyvanlıdır. Ana örtü basit, dilimli, çokgen tabanlı veya çokgen parçalı kubbedir. Eyvan örtüsü ise çeşitlidir: %53 basit, mukarnas (BUR14), dilimli veya çokgen tabanlı kubbe, %23 beşik veya çokgen tabanlı tonoz, %3 geniş kemer ve %23 düz çatıdır. Ana örtülerin %60'ında ve ikincil örtülerin %65'inde tek kademeli geçiş; ana örtülerin %40'ında iki kademeli geçiş sözkonusudur. Ana örtü geçiş ögelerinin başında pandantif gelmektedir (%52). %19'ar oranla baklava kuşağı ve mukarnaslı taşırmalar onu izler. Düzlem ve üçlü düzlem üçgenin oranı %10'dur. Ana örtü geçiş ögelerinin %19'unda mukarnas kullanılmıştır. Eyvanda en çok kullanılan geçiş ögesi ise çapraz tonozlu veya mukarnaslı taşırmadır (%77). Mukarnaslı tromp %14, pandantif %7 oranında kullanılmıştır. Baklava kuşağı nadirdir (%2). Eyvan geçiş ögelerinin %40'ında mukarnas yeralmaktadır.

İZN03 dışında tüm hamamlarda halvet vardır ve sayıları 1 ila 5 arasında değişir. İST01 ve AMA03'teki aynalı tonozlu halvetler ile İST01'deki düz çatılı halvetin dışındakiler kubbelidir (%93). Basit, dilimli, çokgen tabanlı kubbelerin yanısıra, üç adet mukarnas kubbe de vardır. BUR14'de kubbeli, İST01'de aynalı tonozlu birer halvet eyvanı görülür. Ana örtülerin %85'i tek %5'i iki kademeli geçiş ögelidir. Eyvanlarda ise sadece BUR14 halvet eyvanında ve iki kademe görülür, ki o da mukarnaslı tromp ve mukarnaslı taşırma ile yapılmıştır. Ana örtüdeki geçiş ögelerinin çoğu basit veya mukarnaslı pandantiftir (%39). %24 oranında ayrıtlı,

dilimli veya mukarnaslı tromp, %21 oranında üçgen dizisi ve düzlem üçgen, %8 mukarnaslı taşırma kullanılmıştır. Baklava kuşağı azdır (%5). Bir tane de olsa (İST01) dekoratif destek kullanılmıştır (%3). Ana örtü geçiş ögelerinin %29'u, ikincil geçiş ögelerinin ise tümü mukarnaslıdır.

Hamamların dörtte üçünde temizlik hücreleri incelenmiştir. Bunlardan sadece İST03 WC'si çokgen tabanlı kubbeli ikincil örtüye sahiptir; diğerleri tek örtülüdür. Bu ana örtülerin de %56'sı beşik, manastır, aynalı, yıldız veya tekne tonoz; diğerleri ise basit, dilimli veya mukarnas (İST03) kubbedir. Ana örtülerin %44'ü, ikincil örtülerin ise tümü tek kademede geçilmiştir. Ana örtülerden %13'ünde ise iki kademeli geçişe rastlanır. Ana örtü geçiş ögelerinin çoğu pandantiftir (%44). Baklava kuşağı ve dekoratif destek (SUL01, İST03) eşit oranda kullanılmıştır (%22'şer) Tromp azdır (%12). Ana örtü geçiş ögelerinin ancak %11'inde mukarnas vardır. İkincil örtü geçiş ögelerinde ise en çok çapraz tonozlu taşırmaya rastlanır (%67). Pandantif daha azdır (%33). Mukarnaslı örtüye geçiş ögesi eyvanlarda bulunmaz.

6.4.3. Kademe Sayıları ve Çok Kademeli Geçişlerin Özellikleri

Bu dönemde ana örtülerin %17'si, eyvanların ise %30'i geçiş ögesizdir. Ana örtülerin de eyvanların da %70 tek kademede, ana örtülerin %12'si iki, %1'i üçkademede geçilmiştir. Bu üç kademeli istisna İZN03 yapısıdır. Çok kademeli geçişlerde belli bir azalma sözkonusudur. İki veya üç kademeli geçişler İstanbul, Bursa, İznik ve Merzifon'da görülmüştür; çoğunlukla sıcaklık mekanlarında yeralırlarsa da camekan, ılıklık ve temizlik hücrelerinde de görülmüşlerdir.

Bu dönemdeki örneklerden İZN03'deki kademe varyasyonları, ikinci dönem için açıkladığımız üç temel tarzın özeti niteliğindedir. Burada üstüste iki baklava kuşağıyla dilimli kubbeye geçilen iki kademeli, tekrarlı mukarnslı taşırma ve mukarnaslı trompun sarmal yivli kubbeye geçişi hazırladığı yoğun mukarnaslı üç kademeli ve baklava kuşağı üstüne ikinci kademede tromp kullanılan ve tromp ağına öykünülen iki kademeli varyasyonlar bulunmaktadır.

Yoğun mukarnas kullanımına bir başka örnek BUR14 halvetindeki mukarnaslı tromp ve mukarnas taşırma ile geçilen kubbedir.

Bunlar dışında ilk kademesinde pandantif olan iki kademeli çeşitli varyasyonlar denenmiştir. MER01 sıcaklığındaki baklava kuşaklı pandantif, İST01, İST02 ve İST03 sıcaklıklarında mukarnas taşırmalı pandantif, İST02 ılıklığında mukarnaslı

pandantif üstünde mukarnaslı taşırma bu gruptandır. Gittikçe daha fazla ve özellikle İstanbul'da uygulandığı görülmektedir.

6.5. Sonuçlar

Tüm verileri bir araya getirildiğinde erken dönem Osmanlı hamam örtü mimarisinde dört dönem içinde yaşanan değişikliklere ilişkin şu saptamaları yapmak mümkündür:

1. Kubbe, başından beri ana örtüde yoğun şekilde kullanılmıştır. Fakat eyvanlarda kullanımı, 2.dönemde başlamış ve sonra sürekli artarak, 4.dönem sonunda %50'lere ulaşmıştır. İlk dönemde kullanılan kubbeler sade iken; ikinci dönemde çeşitlilik artar ve 4.dönem sonuna dek artan şekilde değişik kubbeler kullanılır. Kubbe sayısı artan eyvanlarda da özellikle 2. ve 3.dönemde kullanılan dilimli kubbe ve yarım kubbeler dikkatı çeker.

2. Tonoz ise kubbeden sonra en çok kullanılan örtüdür. İlk dönemde genelde beşik tonoz görülürken, 2.dönemde çeşitlenme başlamış ve artarak 3.dönemde de sürmüştür. 2. ve 3. dönemde değişik tonoz türlerinin oldukça önem kazandığını; tonoza da geçiş ögeleri uygulandığını görüyoruz. 4. dönemde ise değişik tonoz türleri hala kullanılmakla birlikte, sayıları ve önemi oldukça azalmıştır.

3. Geçiş ögelerinde ilk dönem üçgen dizileri ve pandantifin ağırlığı sözkonusu. 2.dönemde ise gittikçe artan tromp ve baklava dizisi kullanımı görüyoruz. Trompun çok çeşitli şekilleri kullanılıyor. Baklava dizilerinde ise değişik prizmatik şekiller deneniyor. Bu dönemde, tonozlu ve diğer tür taşırmalara da gittikçe artan şekilde yer verildiği görülüyor. Dekoratif destek ögesi ortaya çıkıyor. 3. dönemde ağırlık yine trompta olmakla birlikte her tür geçiş ögesinin neredeyse birbiriyle yarışırcasına ve değişik varyasyonlarla kullanımı sözkonusudur. 4.dönemde trompun öneminin azalarak, tercihin iyiden iyiye pandantiften yana değiştiği; belli bir sadeleşmeye gidildiği, fakat yine tüm ana geçiş öğelerine belli oranda yer verildiği görülüyor.

4. Mukarnas ilk dönemde ne örtü, ne de örtüye geçiş elemanında hiç rastlanmayan bir öge. 2.dönemde başlayan mukarnas kullanımı, 3.dönemde son derece yoğundur. 4.dönemde de bir önceki dönem kadar olmasa da mukarnas özellikle taşırmada çok kullanılmaktadır.

Tablo 6.17. Tüm dönemlerde ana örtü ve ikincil örtülerde kullanılan örtü tiplerinin karşılaştırılması

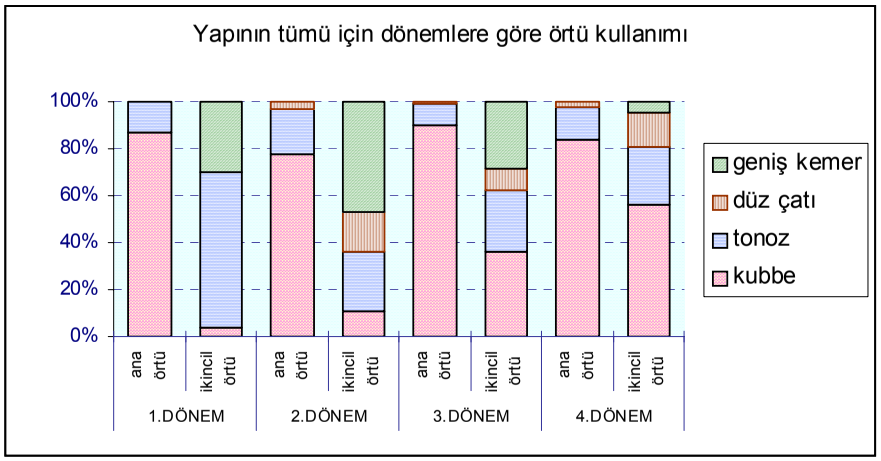

Tablo 6.18. Tüm dönemlerde örtüye geçiş ögeleri kullanımlarının karşılaştırılması

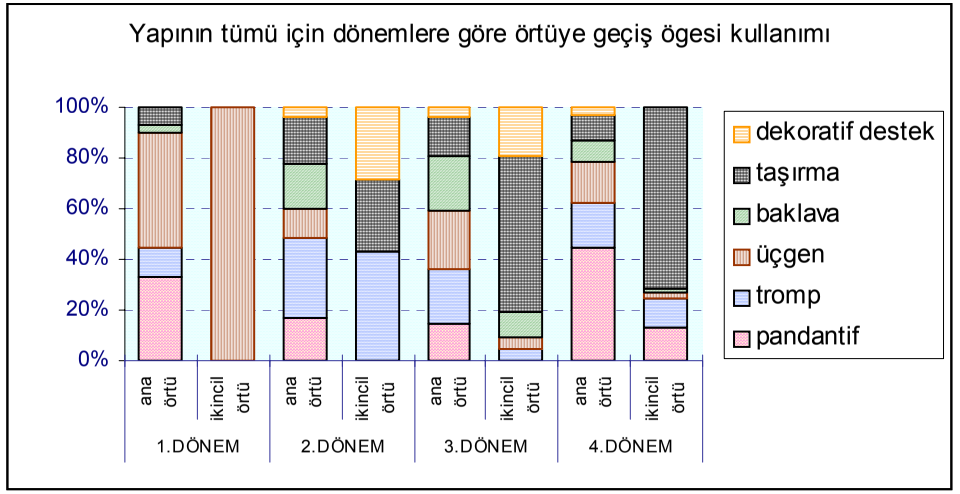

Tablo 6.19. Tüm dönemlerde geçiş ögesnd kademelenmenin karşılaştırılması

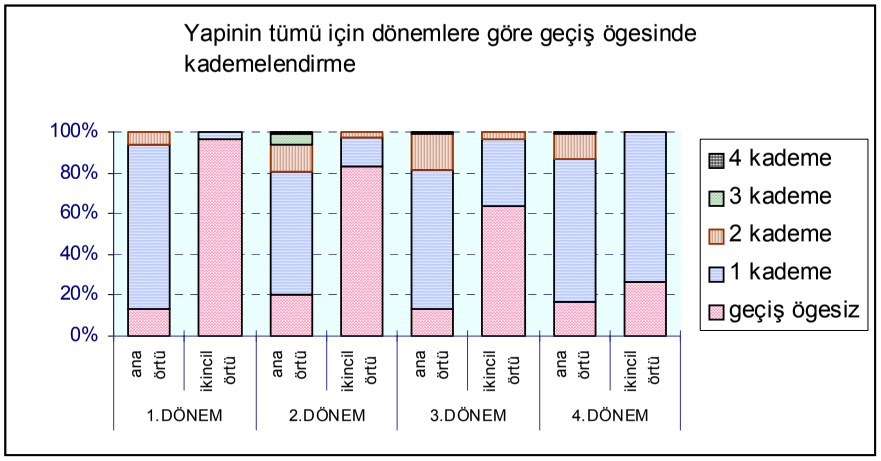

Tablo 6.20. Tüm dönemlerde mukarnaslı geçiş ögesi kullanımının karşılaştırılması

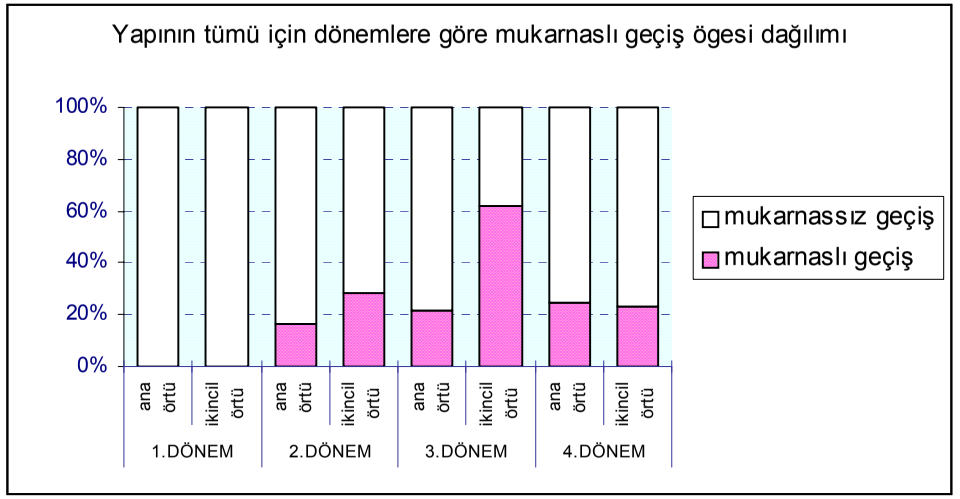

5. Geçiş ögeleri ilk dönemde genelde tek kademelidir ve ikincil örtülerde geçiş ögesi kullanılmaz. 2.dönemde ise hala geçişsiz örtülere rastlanmakla birlikte, çok daha fazla geçiş ögesine ve 2, 3, 4 kademeli geçişlere hem ana örtüde hem de eyvanlarda yer verilir. 3.dönemde de çok kademe kullanma eğilimi devam eder. Son dönemde ise örtüye geçiş ögeleri çok yaygınlaşmakla beraber genelde 1 veya 2 kademe tercih edilmektedir ve bu tercih genelde mukarnaslı öge sayısını artırmaya yöneliktir.

6. Örtü ile ilgili aydınlatma ögeleri ilk dönemde sayıca ve türce oldukça azken, zaman içinde düzenli bir şekilde arttığını ve son dönemde tezyinat bakımından bir bakıma, artık 2. ve 3.dönemki kadar yoğun kullanılmayan geçiş ögelerinin yerini aldığını görüyoruz. Örtü tasarımında filgözlerinin öneminin gittikçe arttığını ve onların düzenleme ve sayılarına göre kullanılacak örtü ögesinin seçildiğini söylemek de abartı olmaz.

7. Bu değişimlerin hamam yapısının tüm mekanlarına yansıdığı söylenebilir. Bunlardan belki en az etkilenen kısım camekandır. Camekan hemen her zaman trompla geçilmiş merkezi büyük kubbeyle örtülü olmuş; ancak 2.dönemden itibaren yer yer çok kademeli geçiş nedeniyle camekanda diğer geçiş ögelerine de yer verilmiştir. Değişimlerden en çok etkilenen mekanlar ise ılıklık ve halvetler olmuştur. Bu mekanlar yapıldığı dönemin tüm özelliklerini sergiler niteliktedir. Zaman içinde ılıklık eyvanlarının ve halvet sayılarının arttığı görülür. Sıcaklıkta ise dönem özelliğine göre değişik kubbe türleri ve kademe sayıları görülmekle beraber tüm dönemlerde çoğunlukla pandantifle geçilmiş bir kubbeye sahiptir. 2.dönemden itibaren bunun üzerine, genelde mukarnaslı bir ikinci öge daha gelir. Son dönemde ise, hemen her zaman ikinci geçiş ögesinin mukarnaslı taşırma olduğunu ve eyvanlarda da çapraz tonoz taşırmalı kubbe tercihinin yerleştiğini görüyoruz. Aralık mekanının ise, daha çok 2. ve 3. dönemlerde kullanıldığını ve bu dönemlerin özelliklerini taşıdığını söyleyebiliriz.

Birinci dönemde Bizans yapılarının benzeri tonozlu ve pandantifli hamamlar veya Türk üçgen kuşağı geçişli örtülerle fonksiyonel, fakat çok estetik kaygılar taşımayan yapılar üretilirken, 2.dönemde örtü ve geçiş ögelerinin, değişik sıra ve sayılarda çeşitlemeleri yoluyla, yaratıcı sentezlere gidildiği görülmektedir. Bunlar özellikle tromp, baklava dizisi ve tonozun değişik kullanımlarıyla ilişkilidir ve doğu mimarisinin etkisini çağrıştırır. Öte yandan bu dönemde, mukarnas kullanımını artırmaya dönük bir başka eğilim de vardır. Örtüyle doğrudan ilişkili olmasa da plan

şemalarında da koridorlu, aralıklı, değişik denemeler sözkonusudur. Erken dönem hamamlarının ismi bilinen tek mimarı olan Ömer bin İbrahim'in eserleri de bu kategoridedir. 3.dönemde de bu arayışların ve denemelerin sürdüğü görülür. Eldeki envanter sayısı sınırlı olmakla birlikte Bursa'da bu değişiklik arayışlarına bir tür direnç olduğu ve ancak 3.dönemde ve kısıtlı şekilde Bursa hamamlarında benzer uygulamaların yapıldığı görülür. İç Batı Karadeniz, Edirne ve Bergama hamamları ise bu dinamik dönemin tüm özelliklerini sergiler. Tüm bu uygulamaların oldukça sıra dışı ve masraflı olmasına rağmen, Timur yenilgisi ve fetret devrinin de yaşandığı doksan yıllık bir zaman diliminde devam etmesi ilginçtir; yönetimce de desteklendiğini göstermektedir.

4.dönemde ise mukarnasla ilgili deneyimlerin kabul görmekle birlikte; diğer sentez arayışlarının bırakıldığını söylemek mümkündür. Tüm temel geçiş ögeleri yer yer kullanılmaktadır ama, 4.dönem bir tür pandantife dönüş ve kubbenin mutlak egemenliğini kabul dönemidir. Mukarnas hariç geçiş ögelerinin çeşitliliğinde belli bir azalma ve sadeleşme görülür. Yine de 2.dönem arayışlarının izi olan çapraz tonozlu taşırma veya dekoratif destek gibi kimi öğelere hala yer yer rastlanır. Plan şemalarında ise koridorsuz, aralıksız ve köşegen halvetli,merkezi sıcaklıklı tipin, özellikle İstanbul'daki büyük hamam örneklerinde görüldüğü gibi, 4.dönemde iyice yerleştiği söylenebilir.

1299-1512 arasındaki yaklaşık iki yüzyıllık dönem, hamam yapısı kategorisindeki b incelemede de görüldüğü gibi, Anadolu'da, çeşitli mimari etkiler altında, sentez denemelerinin yapıldığı, özgün stiller oluşturulmaya çalışılan ve sonunda, bir sonraki dönem için belli tercihler yapılıp kararlar alınan bir hazırlık ve arayış dönemidir. Sürecin üç yeni Osmanlı başkentinin inşa edildiği bir dönemle çakışması şüphesiz rastlantı değildir; özgün bir Osmanlı stili oluşturma yolunda mimari çabaları hem destekleyen, hem de mecbur kılan bir etken olmuş olmalıdır. Hamam yapılarının da serbest bir deneyim alanı oluşturduğu görülmektedir. Bu çerçevede, erken dönem hamamlarının örtü sistemlerine dair bu çalışmada, gözlemler ve sayısal verilere dayanarak yapılan saptamaların, bir sonraki dönem olan Osmanlı klasik mimarisininin altyapı bileşenlerinin bir parçası olduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

Abdizade, H.H., 1986. Amasya Tarihi I (Mukaddime), Amasya Belediyesi, Ankara.

Akbulut, R., 1957. Herşeyi İle Bursa, Sulhi Garan Matbaası, İstanbul.

Aktuğ, İ., 1989. Batı Anadolu 14. Yüzyıl Beylikler Mimarisinde Yapım Teknikleri, *Doktora Tezi,* İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Akyıl Kantarcıoğlu, A., 1991. İznik İsmail Bey Hamamı Restorasyon Projesi, *Yüksek Lisans Tezi,* İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Akyıl, A., 1988. İznik İsmail Bey Hamamı, *9.Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi,* Atatürk Kültür Merkezi, İstanbul, 23-27 Eylül, S. 91-102.

Altun, A., 1988. Ortaçağ Mimarisinin Ana Hatları İçin Bir Özet, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Aru, M.K., 1941. Türk Hamamları Etüdü, *Doçentlik Çalışması,* İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

Aslanapa, O., 1984. Türk Sanatı, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Aslanapa, O., 1991. Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıcı ve Gelişmesi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.

Aslanapa, O., 1949. Edirne'deki Osmanlı Devri Abideleri, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

Astrinidou-Kotsaki, P., 1999. The Architect in the Ottoman Period, *Arab Historical Review For Ottoman Studies,* **19-20,** S. 105-118.

Ayan, T., 1988. Çift Başlı Kartal: Anadolu'dan Skoç Ritine, Eski Ve Kabul Edilmiş Skoç Riti Sonuncu ve Otuzüçüncü Derecesi Türkiye Yüksek Şurası İtidal Olgunlaşma Locası, İstanbul.

Ayverdi, E.H., 1976. İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.

Ayverdi, E.H., 1966. Osmanlı Mimarisinin İlk Devri : Ertuğrul, Osman, Orhan Gaaziler Hüdavendigar ve Yıldırım Bayezid 630-805 (1230-1402) : İstanbul Mimari Çağının Menşe'i Cilt 1, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.

Ayverdi, E.H., 1972. Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri : 806-855 (1403-1451) Cilt 2, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.

Ayverdi, E.H., 1973. Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri : 855-886 (1451-1481) Cilt 3, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.

Ayverdi, E.H., 1974. Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri : 855-886 (1451-1481) Cilt 4, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.

Batur, A., 1980. Osmanlı Camilerinde Örtü ve Geçiş Ögeleri: Sorunlar, Biçimler Cilt 1, *Doçentlik Çalışması*, İstanbul.

Batur, A., 1980. Osmanlı Camilerinde Örtü ve Geçiş Ögeleri: Sorunlar, Biçimler Cilt 2, *Doçentlik Çalışması*, İstanbul.

Batur, A., 1970. Osmanlı Camilerinde Almaşık Duvar Üstüne, *İ.T.Ü. Anadolu Sanatı Araştırmaları,* **2,** s. 135-227.

Bayatlı, O., 1942. Bergama'da Küplü Hamam, CHP Bergama Halkevi Yayınları, Bergama.

Bayburtluoğlu, Z., 1993. Anadolu'daki Selçuklu Dönemi Yapı Sanatçıları, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.

Baykal, K., 1982. Bursa ve Anıtları, TAÇ Vakfı, İstanbul.

Baykal, K., Ayar, H., Işık, S., Soyudemir, A., Konçi, İ. Ve Kuzancık, K., 1985. Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Hizmet Albümü (1946-1985), Bursa Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları, Bursa.

Baykara, T., 1988. Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I : Anadolu'nun İdari Taksimatı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

Baytin, T., 1961. Dairesel Formların Mimari Akustik Etüdü, İ.T.Ü. Matbaası, İstanbul.

Bergama Belediyesi, 2006. Kişisel Görüşme.

Berger, A., 2000. Streets and Public Spaces in Constantinople, *Dumberton Oaks Papers,* **Vol.54,** s. 161-172.

Berger, A., 1982. Das Bad in der Byzantinischen Zeit, Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie der Universitat München, München.

Bursa Halkevi, 1935. Bursa Hamamları, Bursa Halkevi Yayınları, Bursa.

Bursa İl Müftülüğü, 2004. Babasultan Köyü ve Geyikli Baba, Babasultan Köy Muhtarlığı, Bursa.

Bursa K.T.V.K.K. Arşivleri, 2006. Kişisel Görüşme.

Büyükdığan, İ., 1989. 2.Murat Çağı Edirne Hamamlarında Alçı Mukarnas Bezeme, *Doktora Tezi,* İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Choisy, A., 1883. L'Art de Batir chez les Byzantins, Baranger, Paris.

Choisy, A., 1954. Histoire de L'Architecture I, Vincent, Paris.

Choisy, A., 1954. Histoire de L'Architecture II, Vincent, Paris.

Cremer, L. ve Müller, H.A., 1982. Principles and Applications of Room Acoustics Volume 1, Applied Science Publishers, London and NewYork.

Curcic, S. ve Mouriki, D., 1989. The Twilight of Byzantium, Princeton University Press, Princeton.

Çeçen, K., 1992. Bursa Suları, *Bursa,* S. 150-158, T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Çetintaş, S., 1952. Türk Mimari Anıtları, Bursa'da 1.Murat ve Bayezit Binaları, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara.

Çetintaş, S., 1946. Türk Mimari Anıtları Osmanlı Devri Bursa'da İlk Eserler, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara.

Damar, C., 1955. Gürsu Nahiyesi Monografyası, Yıldız Matbaası, Bursa.

Delbeuf, R., 1906. De Constantinople a Brousse et a Nicee, yayıncısız, Constantinople.

Durukan, A., 1999. A Medieval Anatolian Architect: Keluk, *10th International Congress Of Turkish Art,* Geneva, 17-23 Eylül 1995, S. 277-284.

Ecochard, M., 1977. Filiation de Monuments Grecs, Byzantins et Islamiques: Une Question De Geometrie, Geuthner, Paris.

Ecochard, M. ve Coeur, C.L., 1942. Les Bains de Damas, Institut Français de Damas, Beyrut.

Erat, B., 1997. Anadolu'da 14.Yüzyıl Türk Hamam Mimarisi, *Doktora Tezi,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Eravşar, O., 2004. Tokat Tarihi Su Yapıları : Hamamlar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Erken, S., 1973. Edirne Hamamları, *Vakıflar Dergisi,* **10,** 403-428.

Ertuğrul, A.D., Mimar Sinan'ın İstanbul'daki Mevcut Hamamları, *Yüksek Lisans Tezi,* İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Eyice, S., 1997. Hamam Maddesi, *İslam Ansiklopedisi Cilt XV,* s. 402-430, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul.

Eyice, S., 1960. İznik'te Büyük Hamam Ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi,* **Sayı 5 Cilt XI,** 99-120.

Gabriel, A., 1931. Monuments Turcs d'Anatolie 1, Boccard, Paris.

Gabriel, A., 1931. Monuments Turcs d'Anatolie 2, Boccard, Paris.

Gabriel, A., 1958. Une Capital Turque Brousse I, Boccard, Paris.

Gabriel, A., 1958. Une Capital Turque Brousse II, Boccard, Paris.

Gabriel, A., 1942. Bursa'da Murad I Camii ve Osmanlı Mimarisinin Menşei Meselesi Vakıflar Dergisi 2'den Ayrı Basım, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ankara.

General, I., 1981. Byzantine and Turkish Societies and Their Sources Of Manpower, *Studies On Byzantium, Seljuks And Ottomans: Reprinted Studies,* s.125-152, Undena Publications, Malibu.

Ginouves, R., 1962. Balaneutike: Recherches sur le Bain Dans L'Antiquite Grecque, Boccard, Paris.

Glück, H., 1921. Probleme des Wölbungsbaues: Die Bader Konstantinopels, Arbeiten des Kunsthistorischen Institut der Universitat Wien, Wien.

Gönülal, Ö., 1997. Erken Osmanlı Döneminde İnşa Edilen Çok İşlevli Camilerde Kubbeye Geçiş Elemanı, *Doktora Tezi,* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Hasol, D., 1979. Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yapı ve Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.

Haskan, M.N., 1995. İstanbul Hamamları, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul.

İ.T.Ü. Mim. Tar. ve Rest. Kürsüsü, tarihsiz. Tarihi Çevreden Örnekler, İ.T.Ü., İstanbul.

Jones, D. ve Michell, G., 1972. Squinches and Pendentives: Problems, Definitions, *Art And Archeology Research Papers,* **1,** 9-25.

Kaplanoğlu, R., 1988. Orhangazi, Aslımlar Ofset-Tipo Matbaacılık, Ankara.

Keskin, O., 2001. Bütün Yönleriyle Sivrihisar, Bayrak Matbaası, İstanbul.

Klinghardt, K., 1927. Türkische Bader, Julices Hoffmann, Stuttgart.

Koch, W., 2004. Comment Reconnaitre les Styles en Architecture, Editions Solar, Luçon.

Kostof, S., 1977. The Architect, Oxford University Press, New York.

Köseoğlu, N., 1946. Tarihte Bursa Mahalleleri, Bursa Halkevi, Bursa.

K.T.V.K.K. Anıt Fişi Arşivi, 2006. Kişisel Görüşme.

Kuban, D., 1976. Edirne'de Bazı İkinci Murat Çağı Hamamları Mukarnas Bezemeleri Üzerine Notlar, *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan,* s.447-459, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Kuban, D., 1982. Türk Ve İslam Sanatı Üzerine Denemeler, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul

Kuban, D., 2004. Çağlar Boyunca Türkiye Sanatının Anahatları, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul.

Kuban, D., 1965. Anadolu Türk Mimarisinin Kaynak ve Sorunları, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

Kuban, D., 1993. Batıya Göçün Sanatsal Evreleri; Anadolu'dan Önce Türklerin Sanatsal Ortaklıkları, Cem Yayınevi, İstanbul.

Magdalino, P., 1990. Church, Bath and Diakonia in Medieval Constantinople, *Church And People in Byzantium,* s. 165-188, Ed. R. Morris, Birmingham.

Mainstone, R.J., 1972. Squinches and Pendentives: Comments on Problems of Definitions, *Art And Archeology Research Papers,* **Dec.1973,** 131-137.

Mainstone, R.J., 1975. Developments in Structural Form, M.I.T. Press, Cambridge-Mass.

Mango, C., 1981. Daily Life in Byzantium, *Jahrbuch Der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft,* **31-1,** 327-53.

Mayer, L.A., 1956. Islamic Architects and Their Works, Albert Kundig, Geneva.

Menç, H., 2000. Tarih İçinde Amasya, Amasya Belediyesi, Amasya.

Mercangöz, Z., 1991. Batı Anadolu'daki Türk Yapılarının Duvar Tekniği ve Tuğla Süslemelerinin Kaynağı Üzerine Düşünceler, *9.Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi,* Atatürk Kültür Merkezi, İstanbul, 23-27 Eylül, S.485-495.

Meriç, R.M., 1963. Edirne'nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında, Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü, İstanbul.

Milli Kütüphane, 1932. Vilayetlerimiz: Bursa, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul.

Montclos, J.M.P. de, 2000. Architecture, Methode et Vocabulaire, Editions du Patrimoine, Paris.

Okçuoğlu, T., 1995. Anadolu Selçuklu Mescitlerinde Kubbeye Geçiş Alanının Değerlendirilmesi, *Yüksek Lisans Tezi,* İ.Ü. Sanat Tarihi Enstitüsü, İstanbul.

Osman, R., 1994. Edirne Rehnüması, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi, Edirne.

Ousterhout, R., 1995. Ethnic Identity and Cultural Appropriation in Early Ottoman Architecture, *Muqarnas,* **12,** 48-62.

Ousterhout, R., 1999. Master Builders of Byzantium, Princeton University Press, New Jersey.

Ousterhout R. ve Ghazarian, A., 2001. A Muqarnas Drawing From 13th Century Armenia and the Use of Architectural Drawings During the Middle Ages, *Muqarnas,* **18,** 141-154.

Ödekan, A., 1976. Bir Mukarnaslı Portal Yarım Kubbesi Geometrik Şemadan Üçüncü Boyuta Geçiş Örneği, *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan,* s. 437-445, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Ödekan, A., 1977. Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Mukarnaslı Portal Örtüler, *Doktora Tezi,* İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

Ödekan, A., 2002. Mimarlık ve Sanat Tarihi, *Türkiye Tarihi 1 Osmanlı Devleti'ne Kadar Türkler,* s. 363-469, Cem Yayınevi, İstanbul.

Ödekan, A., 2002. Mimarlık ve Sanat Tarihi, *Türkiye Tarihi 2 Osmanlı Devleti 1300-1600,* s. 273-402, Cem Yayınevi, İstanbul.

Ögel, S., 1986. Anadolu Selçuklu Sanatı Üzerine Görüşler, Matbaa Teknisyenleri Basımevi, İstanbul.

Ögel, S., 1994. Anadolu'nun Selçuklu Çehresi, Akbank Yayınları, İstanbul.

Önge, Y., 1995. Anadolu'da XII.-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara.

Önge, Y., 1969. Fatih Sultan Mehmet'in Üç Mimarı, *Önasya,* **Yıl:4 Cilt:4 Sayı:45,** sayfa nosuz.

Önge, Y., 1971. Külliyelerimizin Yıkılan Hamamları, *Önasya,* **Yıl:6 Cilt:6 Sayı:65,** 6,7,21.

Önge, Y., 1970. Anadolu Türk Mimarisinde Üstten Tabii Aydınlatma : Aydınlık Feneri, *Önasya,* **Yıl:7 Cilt:7 Sayı:74,** 9-10.

Önge, Y., 1989. Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma, *Vakıflar Dergisi,* **XII,** 121-135.

Öngül, Z. ve Saner, T., 2006. Kıbrıs'taki Vuni Sarayı'nın mimari kökeni üzerine yeni gözlemler, *itüdergisi/a mimarlık, planlama, tasarım*, **5-2**, 137-142.

Rosintal, J., 1928. Pendentifs, Trompes et Stalactites, Geuthner, Paris.

Rosintal, J., 1937. Le Reseau: Forme Intermediare Perse Inconnue Jusqu'au Present, Geuthner, Paris.

Rosintal, J., 1938. L'Origine des Stalactites de L'Architecture Orientale, Geuthner, Paris.

Rosintal, J. **ve Schroeder, E.,** 1939, Squinches, Pendentives and Stalactites, *A Survey Of Persian Art,* **3,** 1252-1257.

Rumpler, M., 1956. La Coupole Dans L'Architecture Byzantine et Musulman, Edition Le Tilleul, Strasbourg.

Savvides, A.C.C., 1981. Byzantium in the Near East: Its Relations with the Seljuk Sultanate Of Rum in Asia Minor, The Armenians of Cilicia and The Mongols (A.D. 1192-1237), Center of Byzantine Studies of the School of Philosophy University of Thessaloniki, Thessaloniki.

Sesigür, H., Çelik, O.C. ve Çılı, F., 2007. Tarihi Yapılarda Onarım ve Güçlendirme, *Yapı Dergisi,* **302,** 88-94.

Sönmez, Z., 1989. Başlangıcından 16.Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Şakir, N., 1930, Bursa Ilıcaları ile Tedavi, Amedi Matbaası, İstanbul.

Şarman, Ö., 1996. Tarihte Yenişehir, Ata Ofset, Bursa.

Şehitoğlu, E., 2000. Bursa Hamamlarının Yapısal, Çevresel, İşlevsel Sorunları ve Çözüm Önerileri, *Yüksek Lisans Tezi,* M.S.G.S.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü.

Tabbaa, Y., 1985. The Muqarnas Dome: Its Origin and Meaning, *Muqarnas,* **3,** 61-74.

Terrin, J.J., 1997. La Quadrature du Cercle Coupole d'Orient et d'Occident, Edition de l'Esperon, Montpellier

Texier, C., 1858. La Bain De Mohemet II a Constantinople, *Revue Generale de L'Architecture et des Travaux Publics,* **XVI,** 25-37.

Tükel Yavuz, A., 1983. Anadolu Selçuklu Mimarisinde Tonoz Kullanılışı, *Doktora Tezi,* İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, İstanbul.

Uzunçarşılı, İ.H., 1988. Osmanlı Tarihi Cilt 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

V.G.M., 1972. Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler: Adana, Adıyaman, Afyon, Ağrı, Amasya, Ankara, Antalya, Aydın Cilt 1, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara.

V.G.M., 1977. Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler: Balıkesir, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Bolu, Burdur Cilt 2, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara.

V.G.M., 1983. Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler: Bursa İl Merkezi Cilt 3, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara.

V.G.M., 1986. Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler: Bursa Merkez, Gemlik, İnegöl, İznik, Karacabey, Keles, Mudanya, Mustafa Kemal Paşa, Orhangazi, Orhaneli, Yenişehir Cilt 4, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara.

Vryonis Jr., S., 1981. The Byzantine Legacy and Ottoman Forms, *Studies On Byzantium, Seljuks And Ottomans: Reprinted Studies,* s. 253-308, Undena Publications, Malibu.

Vryonis Jr., S., 1971, Byzantium: Its Internal History and Relations with the Muslim World, Variorum, Londra.

Wolper, E.S., 1995. The Politics of Patronage: Political Change and the Construction of Dervish Lodges in Sivas, *Muqarnas,* **12,** 39-47.

Yalman, B., 1977. Bursa, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul.

Yalman, B., tarihsiz. İznik Nikaia, Bursa Rotary Kulübü, Bursa.

Yegül, F., 1992. Baths and Bathing in Classical Antiquity, M.I.T. Press, New York.

Y.Ö.D., 1963. Yenişehir, Yenişehir Öğretmenler Derneği Yayınları, Bursa.

Yüksel, İ.A., 1993. Bolu Yıldırım Bayezit Külliyesi Hamamlar ve İmaret Camii, Kültür Bakanlığı, Ankara.

Yüksel, İ.A., 1983. Osmanlı Mimarisinde II.Bayezid Yavuz Selim Devri, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.

KRONOLOJİK ENVANTER*

SIRA NO	KODU	ADI	YERİ	YAPILDIĞI ZAMAN	KAYNAKLAR			ÇALIŞMA		MEVCUT DURUMU
					FOTO	YAZI	ÇİZİM	TAM	KISMİ	
1	-	Saray hamamı	Bursa Yenişehir ilçesi merkezi	1305	(Ayverdi,1966) (VGM,1986)	(Ayverdi,1966) (VGM,1986) (Y.Ö.D.,1963)	(Ayverdi,1966) (VGM,1986)			* Aygaz deposu içinde kaldığı söylenilen hamamın yıkıntılarına dahi ulaşılamıyor
2	SAF01	Eski hamam	Karabük Safranbolu ilçesi, Eski Safranbolu, Çeşme mahallesi Kalealtı sokağı	1309-1333		(Erat,1997)		✔		* Özel mülk. * Restore ediliyor.
3	GÖL01	Gölpazarı hamamı	Bilecik, Gölpazarı ilçesi merkezi	1318	(V.G.M.,1977)	(Ayverdi,1966) (V.G.M.,1977)	(Ayverdi,1966) (V.G.M.,1977)	✔		* Belediyeye ait. * Kullanılmıyor. * Çok fazla tamir ve müdahale nedeniyle orijinalliğini kaybetmiş.
4	YEN01	Yarhisar Orhangazi hamamı	Bursa Yenişehir ilçesi Yarasa (Yarhisar) köyü	1324-1362	(Ayverdi,1966) (VGM,1986)	(Ayverdi,1966) (Ayverdi,1976) (Erat,1997) (VGM,1986)	(Ayverdi,1966) (VGM,1986) (Erat,1997)	✔		* Metruk.
5	-	Eski hamam	Bursa Merkez, Oruçbey caddesi, Ortapazar'a yakın.	1324-1362		(Ayverdi,1976) (Baykal,1982)	(Ayverdi,1976)			* Tamamen yokolmuş.
6	KES01	Babasultan hamamı	Bursa Kestel ilçesi Babasultan köyü	1324-1362		(Ayverdi,1966) (Bursa İl Müftülüğü 2004) (VGM,1986)		✔		* Hamam olarak işletiliyor
7	SİV01	Seydiler hamamı	Eskişehir Sivrihisar ilçesi merkezi	1328	(Keskin,2001)	(Erat,1997) (Keskin,2001) (Önge,1995)	(Erat,1997) (Keskin,2001) (Önge,1995)	✔		* Hamam olarak işletiliyor. * Yeni restore edilmiş.
8	GÖY01	Süleyman Paşa hamamı	Bolu Göynük ilçesi merkezi	1331-1335	(Ayverdi,1966) (VGM,1986)	(Ayverdi,1966) (Erat,1997) (KTVKK,2006) (V.G.M.,1977)	(Ayverdi,1966) (Erat,1997) (V.G.M.,1977)	✔		* Çift hamam olarak işletiliyor. * Yeni restore edilmiş.
9	-	Orhangazi hamamı	Bursa İznik ilçesi merkezi	1335	(Ayverdi,1966)	(Ayverdi,1966) (VGM,1986)	(Ayverdi,1966)			* Kalıntıları mevcut fakat içine girmek mümkün değil.

*** Bu tablodaki tüm yapılar ziyaret edilmiştir. Fakat envanter kodu yalnızca tamamen çalışılabilenlere verilmiş ve sadece bunlar için envanter dosyası hazırlanmıştır.**

KRONOLOJİK ENVANTER

SIRA NO	KODU	ADI	YERİ	YAPILDIĞI ZAMAN	KAYNAKLAR			ÇALIŞMA		MEVCUT DURUMU
					FOTO	YAZI	ÇİZİM	TAM	KISMİ	
10	-	Alaeddin hamamı	Bursa Merkez, Alaeddin caddesi	1336'dan önce		(Ayverdi,1966) (Baykal,1982) (Bursa Halkevi, 1935)	(Baykal,1982)			* Yıkılmış.
11	BUR01	Eski Yeni Hamam	Bursa Merkez, Ortapazar caddesi yakınında	1337		(Ayverdi,1966) (Bursa Halkevi, 1935) (Erat,1997) (Şehitoğlu, 2000)	(Ayverdi,1966) (Erat,1997) (Şehitoğlu,2000)	✔		* Özel mülk * Oruçbey Hamamı adıyla işletiliyor.
12	BUR02	Orhangazi (/Bıçakçılar/ Hallaclar/ Kadınlar/ Aynalıçarşı/ Hamam Kahve) hamamı	Bursa Merkez, Koza hanı bitişiğinde	1339	(Ayverdi,1966)	(Ayverdi,1966) (Baykal,1982) (Erat, 1997) (Şehitoğlu, 2000) (V.G.M.,1983)	(Ayverdi,1966) (Erat,1997) (Şehitoğlu,2000)	✔		* Özel mülk. * Çarşı olarak kullanılıyor. * Yapılan müdahalelerle orijinalliğini kaybetmiş.
13	ORH01	Orhangazi hamamı	Bursa Orhangazi ilçesi merkezi	1362	(V.G.M.,1986)	(Kaplanoğlu,1988) (V.G.M.,1986)	(V.G.M.,1986)	✔		* Mülkiyeti kaymakamlıkta. * Metruk
14	GEM01	Hamam 1	Bursa Gemlik ilçesi eski Büyükkumla köyü	tarihi belirsiz	(V.G.M.,1986)	(V.G.M.,1986)	(V.G.M.,1986)	✔		* Kısmen yıkılmış ve Büyük Kumla köyü ile birlikte terk edilmiş.
15	GEM02	Hamam 2	Bursa Gemlik ilçesi eski Büyükkumla köyü	tarihi belirsiz	(V.G.M.,1986)	(V.G.M.,1986)	(V.G.M.,1986)	✔		* Kısmen yıkılmış ve Büyük Kumla köyü ile birlikte terk edilmiş.
16	ORH02	Gürle köyü hamamı	Bursa Orhangazi ilçesi, Gürle köyü	1324-1362	(Erat,1997) (V.G.M.,1986)	(Bursa KTVKK, 2006) (Erat,1997) (V.G.M.,1986)	(Bursa KTVKK, 2006) (Erat,1997) (V.G.M.,1986)	✔		* Metruk.
17	BUR03	Çekirge hamamı	Bursa Merkez, Çekirge caddesi	1365-1370		(Baykal,1982) (Bursa Halkevi, 1935) (Gabriel,1931b) (Şehitoğlu, 2000) (V.G.M.,1983)	(Bursa KTVKK, 2006) (Şehitoğlu,2000)	✔		* Özel mülk. * Hamam olarak işletiliyor
18	-	Eski kaplıca / Armutlu	Bursa Merkez, Çekirge caddesi	1362-1389	(Aru,1941) (Ayverdi,1966) (V.G.M.,1983)	(Aru,1941) (Ayverdi,1966) (Baykal,1982) (Bursa Halkevi, 1935) (V.G.M.,1983)	(Aru,1941) (Ayverdi,1966) (Baykal,1982) (V.G.M.,1983)		✔	* Özel mülk. * Kervansaray oteli tarafından yapılan eklerle birlikte çifte hamam olarak işletiliyor.

KRONOLOJİK ENVANTER

SIRA NO	KODU	ADI	YERİ	YAPILDIĞI ZAMAN	KAYNAKLAR			ÇALIŞMA		MEVCUT DURUMU
					FOTO	YAZI	ÇİZİM	TAM	KISMİ	
19	-	Cıkcık / Girçık Hamamı	Bursa Merkez, Hüdavendigar camisinin yanında	1362-1389	(V.G.M.,1983)	(Aru,1941) (V.G.M.,1983)	(Aru,1941)			* Ayakta olan kısımları kamuya açık erkekler tuvaleti olarak kullanılıyor.
20	-	Nalıncılar (/Hüdaven-digar/Galle Pazarı /Postalcılar/ Tahıl Pazarı) hamamı	Bursa Merkez, Tuz pazarı civarında	1362-1389	(Ayverdi,1966)	(Ayverdi,1966) (Baykal,1982) (Bursa Halkevi, 1935) (V.G.M.,1983)	(Ayverdi,1966) (V.G.M.,1983)			* Özel mülk. * Harap durumda. * EVKUR firması tarafından depo olarak kullanılıyor.
21	İZN01	I.Murat / Meydan hamamı	Bursa İznik ilçesi merkezi, Atatürk Bulvarı	1362-1450	(V.G.M.,1986)	(Bursa KTVKK, 2006) (Eyice,1960) (V.G.M.,1986) (Yalman,tarihsiz)	(Eyice,1960) (Yalman,tarihsiz) (V.G.M.,1986)	✔		* Metruk. * Restorasyon yeni başlıyor.
22	BUR04	Kükürtlü / Arapoğlu kaplıcaları	Bursa Merkez, Kükürtlü caddesi	1362-1389	(Ayverdi,1966)	(Aru,1941) (Ayverdi,1966) (Baykal,1982) (Bursa Halkevi, 1935) (Erat, 1997) (Şehitoğlu,2000) (V.G.M.,1983) (Yüksel,1983)	(Aru,1941) (Ayverdi,1966) (Erat,1997) (Şehitoğlu,2000) (V.G.M.,1983)	✔		* UÜ Fizik tedavi merkezi olarak hizmet veriyor.
23	MUD01	Mudurnu Yıldırım Hamamı	Bolu Mudurnu ilçesi merkezi	1382	(Ayverdi,1966)	(Ayverdi,1966) (Erat,1997) (KTVKK,2006) (V.G.M.,1977)	(Ayverdi,1966) (Erat,1997) (KTVKK,2006) (V.G.M.,1977)	✔		* Tamir ve restorasyon bitince tekrar hamam olarak işletilecek.
24	GER01	Eskiçağa Yıldırım hamamı	Bolu Gerede ilçesi Eskiçağa köyü	1388	(Ayverdi,1966)	(Ayverdi,1966) (Erat,1997) (V.G.M.,1977)	(Erat,1997)	✔		* VGM tarafından yeni restore edilmiş. * Isıtma sistemi bozulduğu için kullanılamıyor. * Yeni yapılan ahşap camekan bölümü çökmüş.
25	BOL01	Orta hamamı	Bolu Merkez, Yıldırım meydanı	1389	(Ayverdi,1966) (Yüksel,1993)	(Ayverdi,1966) (Erat,1997) (KTVKK,2006) (V.G.M.,1977) (Yüksel,1993)	(Ayverdi,1966) (Erat,1997) (V.G.M.,1977) (Yüksel,1993)	✔		* Özel mülk. * Camekanı yıkık kadınlar kısmı erkekler kısmına eklenmiş.Tümü tek hamam olarak işletiliyor. * Yeni restore edilmiş.
26	EDİ01	Saray / Yıldırım hamamı	Edirne Merkez, Selimiye'nin arkası	1389-1402		(Ayverdi,1966) (Büyükdığan, 1989) (Erken,1973) (Kuban,1976) (Meriç,1963)	(Büyükdığan, 1989) (Erken,1973) (Kuban,1976)	✔		* Metruk ve kısmen yıkık * VGM bir restorasyon çalışmasına başlamış.
27	-	Timurtaş / Demirtaş Hamamı	Bursa Merkez, Timurtaş semti	1389-1402	(Ayverdi,1966) (V.G.M.,1983)	(Ayverdi,1966) (Baykal,1982) (Bursa Halkevi, 1935) (V.G.M.,1983)	(Ayverdi,1966) (V.G.M.,1983)			* Özel mülk * Hamam olarak işletiliyor.

KRONOLOJİK ENVANTER

SIRA NO	KODU	ADI	YERİ	YAPILDIĞI ZAMAN	KAYNAKLAR			ÇALIŞMA		MEVCUT DURUMU
					FOTO	YAZI	ÇİZİM	TAM	KISMİ	
28	-	Yıldırım hamamı	Bursa Merkez, Yıldırım mahallesi	1389-1402	(Ayverdi,1966)	(Baykal,1982) (Ayverdi,1966) (V.G.M.,1983) (Bursa Halkevi, 1935) (Şehitoğlu,2000)	(Ayverdi,1966) (V.G.M.,1983)		✔	* Özel mülk. * Hamam olarak işletiliyor.
29	BUR05	Şengül hamamı	Bursa Merkez, Ulucami arkası	1389-1402	(Ayverdi,1966) (Bursa KTVKK, 2006)	(Ayverdi,1966) (Baykal,1982) (Bursa Halkevi, 1935) (V.G.M.,1983)	(Ayverdi,1966) (Bursa KTVKK, 2006) (Şehitoğlu,2000)	✔		* Özel mülk. * Çarşı olarak kullanılıyor. * Çok fazla ek ve müdahale sonucu orijinalitesini yitirmiş.
30	-	Yıldırım / Salı hamamı	Bursa İnegöl ilçesi merkezi	1389-1402	(Ayverdi,1966)	(Ayverdi,1966) (Gabriel,1931a) (V.G.M.,1986)	(V.G.M.,1986)			* Özel mülk. * Mağaza olarak kullanılıyor.
31	BER01	Debbağlar hamamı	İzmir Bergama ilçesi merkezi, Bergama çayının sağ yakasında, Ulucaminin karşısında	1389-1402	(Ayverdi,1966) (Bergama Bld, 2006)	(Ayverdi,1966) (Bergama Bld, 2006)	(Ayverdi,1966)	✔		* Metruk. * Kısmen yıkık, üstüne evler yapılmış, toprakla dolmuş.
32	BUR06	Eski-yeni / Ördekli hamamı	Bursa Merkez Abdal caddesi	1389-1421	(Ayverdi,1966)	(Ayverdi,1966) (Baykal,1982) (Bursa Halkevi, 1935) (Bursa KTVKK, 2006) (Şehitoğlu,2000) (V.G.M.,1983)	(Ayverdi,1966) (Bursa KTVKK, 2006) (Şehitoğlu,2000)	✔		* Bursa Büyükşehir Belediyesi'ne ait. * Harap ve kısmen yıkık. * Kültür Merkezi yapılmak üzere restore ediliyor.
33	TOK01	Mevlana hamamı	Tokat Merkez	En geç 15.yy	(Eravşar,2004)	(Eravşar,2004)	(Eravşar,2004)	✔		* Özel mülk fakat VGM tarafından kamulaştırma girişimi var. * Hamam olarak işletiliyor. * Kapsamlı tamiratlar yaptırılmış.
34	SİV02	Kumacık hamamı	Eskişehir Sivrihisar ilçesi merkezi	1407'den önce	(Keskin,2001)	(Keskin,2001)	(Keskin,2001)	✔		* Özel mülk. * Harabe halinde. Yapıya müdahaleler var ve kısmen yıkık.
35	-	Çelebi Sultan Mehmed hamamı	Amasya Merzifon ilçesi merkezi, Çelebi Sultan Mehmed medresesi yakınında	1413-1421	(Ayverdi,1972)	(Ayverdi,1972)	(Ayverdi,1972)			* Mülkiyeti VGM'de ve kilitli. * Metruk.
36	BUR07	İbrahim Paşa / Mahkeme hamamı	Bursa merkez, Ressam Şefik Bursalı cad, Bursa Kız Lisesi karşısı	1421	(Ayverdi,1972) (Kuban,1976)	(Ayverdi,1972) (Ayverdi,1976) (Baykal,1982) (Şehitoğlu,2000) (V.G.M.,1983)	(Ayverdi,1972) (Ayverdi,1976) (Şehitoğlu,2000) (V.G.M.,1983)	✔		* SHÇEK'e ait. * Sadece erkekler kısmı işletiliyor, kadınlar kısmı kilitli.

KRONOLOJİK ENVANTER

SIRA NO	KODU	ADI	YERİ	YAPILDIĞI ZAMAN	KAYNAKLAR			ÇALIŞMA		MEVCUT DURUMU
					FOTO	YAZI	ÇİZİM	TAM	KISMİ	
37	EDİ02	Gazi Mihal Hamamı	Edirne Merkez, Tunca nehri kenarında	1421-1422	(Ayverdi,1972) (Kuban,1976)	(Ayverdi,1972) (Erken,1973) (Kuban,1976) (Önge,1995)	(Ayverdi,1972) (Büyükdığan, 1989) (Erken,1973) (Kuban,1976) (Osman,1994)	✔		* Metruk.
38	-	Çakır hamamı	Bursa Merkez, Çıra pazarı mevkiinde	1421-1451		(Ayverdi,1973) (Baykal,1982) (Bursa Halkevi, 1935) (V.G.M.,1983)	(Ayverdi,1973) (V.G.M.,1983)		✔	* Özel mülk. * Çifte hamam olarak işletiliyor.
39	BUR08	Pirinç hamamı / Tavuk Pazarı hamamı	Bursa Merkez, Pirinç hanı civarı, Cumhuriyet caddesi	1421-1451	(Ayverdi,1972) (V.G.M.,1983)	(Ayverdi,1972) (Baykal,1982) (Bursa Halkevi, 1935) (Şehitoğlu,2000) (V.G.M.,1983)	(Ayverdi,1972) (Bursa KTVKK, 2006) (Şehitoğlu,2000) (V.G.M.,1983)	✔		* Özel mülk. * Çarşı olarak kullanılıyor. * Kısmen yıkılmış ve müdahalelerle orijinallikten uzaklaşmış.
40	İZN02	II.Murat / Haci Hamza hamamı	Bursa İznik ilçesi merkezi, Mahmut çelebi cami yanı	1421-1451	(V.G.M.,1986)	(Aru,1941) (V.G.M.,1986) (Yalman,tarihsiz)	(Aru,1941) (İ.T.Ü. Mim.Tar.Rest. Kürsüsü) (V.G.M.,1986) (Yalman,tarihsiz)	✔		* Özel mülk. * Erkekler kısmı hamam, kadınlar kısmı çini atölyesi ve mağazası olarak işletiliyor.
41	EDİ03	Yeniçeri hamamı	Edirne Merkez, Muradiye mahallesi, Küçükpazar semti	1421-1451	(Kuban,1976)	(Erken,1973) (Kuban,1976) (Meriç,1963)	(Büyükdığan, 1989) (Erken,1973) (Kuban,1976)	✔		* Özel mülk. * Kullanılmıyor. * Kısmen yıkılmış ve bakımsız.
42	-	Emir Sultan hamamı	Bursa Merkez, Emirsultan mahallesi	1426	(Ayverdi,1972)	(Ayverdi,1972) (Baykal,1982) (Bursa Halkevi, 1935) (V.G.M.,1983)	(Ayverdi,1972) (V.G.M.,1983)			* VGM mülkiyetinde. * Metruk, camekan kısmının çatısı tamamen çökmüş.
43	-	Muradiye / Bekciyan hamamı	Bursa Merkez, Muradiye mahallesi	1426	(Ayverdi,1972) (V.G.M.,1983)	(Ayverdi,1972) (Baykal,1982) (Bursa Halkevi, 1935) (V.G.M.,1983)	(Ayverdi,1972) (V.G.M.,1983)			* Özel mülk. * Yeni restore edilmiş. * Halihazırda kullanılmıyor.
44	BER02	Küplü hamam	İzmir Bergama ilçesi merkezi, çarşı içi	1427	(Ayverdi,1972)	(Ayverdi,1972) (Bayatlı,1942) (Bergama Bld., 2006) (KTVKK,2006)	(Ayverdi,1972) (Bayatlı,1942)	✔		* Mülkiyeti belediyede. * Kullanılmıyor, restore edilmesi düşünülüyor.
45	-	Beylerbeyi hamamı	Edirne Merkez	1428-1429	(Ayverdi,1972) (Kuban,1976)	(Ayverdi,1972) (Kuban,1976) (Meriç,1963) (Osman,1994)	(Ayverdi,1972) (Kuban,1976)		✔	* Metruk. * Üzerine teras yapılmış, yapıya müdahalelerde bulunulmuş, harabe halinde.

KRONOLOJİK ENVANTER

SIRA NO	KODU	ADI	YERİ	YAPILDIĞI ZAMAN	KAYNAKLAR			ÇALIŞMA		MEVCUT DURUMU
					FOTO	YAZI	ÇİZİM	TAM	KISMİ	
46	HAV01	Mustafa Bey kaplıca hamamı	Samsun Havza ilçesi kaplıcalar mevkii	1429-1430	(Ayverdi,1972)	(Ayverdi,1972)	(Ayverdi,1972)	✔		* Hamam olarak işletiliyor.
47	TOK02	Yörgüç Paşa hamamı	Tokat Merkez, Sulu sokak	1430	(Ayverdi,1972)	(Ayverdi,1972) (Eravşar,2004)	(Ayverdi,1972) (Eravşar,2004)	✔		* Özel mülk. * Kullanılmıyor.
48	BUR09	Umurbey hamamı	Bursa Merkez Akçardak mahallesi	1430	(Ayverdi,1972)	(Ayverdi,1972) (Baykal,1982) (Bursa Halkevi, 1935) (Şehitoğlu,2000) (V.G.M.,1983)	(Bursa KTVKK,2006) (Şehitoğlu,2000) (V.G.M.,1983)	✔		* TOFAŞ firmasına ait. * TOFAŞ müzesinin sergi ve kokteyl salonu olarak restore edilecek.
49	OSM01	Koca Mehmed Paşa hamamı	Çorum Osmancık ilçesi merkezi, kayanın ırmak tarafında	1430-1431	(Ayverdi,1972)	(Ayverdi,1972)		✔		* Özel mülk. * Hamam olarak işletiliyor.
50	BUR10	Reyhan Paşa hamamı	Bursa Merkez, Uzunçarşı caddesi	1431	(Ayverdi,1972) (V.G.M.,1983)	(Ayverdi,1972) (Baykal,1982) (Bursa Halkevi, 1935) (Şehitoğlu,2000) (V.G.M.,1983)	(Şehitoğlu,2000)	✔		* Özel mülk. * Depo olarak kullanılıyor. * Harap durumda, yapıya müdahaleler yapılmış. Restorasyon düşünülüyor
51	EDİ04	Tahtakale hamamı	Edirne Merkez	1434-1435	(Ayverdi,1976) (Ayverdi,1972)	(Ayverdi,1972) (Ayverdi,1976) (Osman,1994) (Meriç,1963) (Büyükdığan, 1989) (Erken,1973)	(Ayverdi,1972) (Ayverdi,1976) (Büyükdığan, 1989) (Erken,1973)	✔		* Özel mülk. * Kadınlar kısmının tümü ile erkekler kısmının camekanı kapalı. * Erkekler kısmının kalanı hamam olarak işletiliyor.
52	AMA01	Mustafa Bey hamamı	Amasya Merkez, Yeşilırmağın sağ sahilinde dış şehir denilen tarafta	1436	(Ayverdi,1972) (V.G.M.,1972)	(Ayverdi,1972) (Menç,2000) (V.G.M.,1972)	(Ayverdi,1972) (V.G.M.,1972)	✔		* Özel mülk. * Hamam olarak işletiliyor.
53	-	Kayan / Kaygan / Dülgerler / Ağaççılar / Mehmed Ağa hamamı	Bursa Merkez, Kayan mahallesi	1439	(Ayverdi,1972)	(Ayverdi,1972) (Baykal,1982) (Bursa Halkevi, 1935) (V.G.M.,1983)	(Ayverdi,1972)		✔	* Özel mülk. * Kısmen boş, kısmen de depo ve mağaza olarak kullanılıyor.
54	EDİ05	Mezit Bey hamamı	Edirne Merkez, Eski cami karşısı	1442		(Büyükdığan, 1989) (Erken,1973)	(Büyükdığan, 1989) (Erken,1973)	✔		* Özel mülk. * Hamam olarak işletiliyor.

KRONOLOJİK ENVANTER

SIRA NO	KODU	ADI	YERİ	YAPILDIĞI ZAMAN	KAYNAKLAR			ÇALIŞMA		MEVCUT DURUMU
					FOTO	YAZI	ÇİZİM	TAM	KISMİ	
55	-	Kum Kasrı hamamı	Edirne Yeni Saray mevkii, 1.avluda	1450-1481	(Ayverdi,1973) (Sözen ve Öz, 1965)	(Ayverdi,1973)	(Ayverdi,1973) (Öz, 1965)		✔	* Metruk.
56	-	Şengül Hamamı	İstanbul Merkez, Alay Köşkü caddesi üstünde, Şengül Hamamı sokağı karşısındadır	1451-1473	(Ayverdi,1974)	(Ayverdi,1974) (Haskan,1995)	(Ayverdi,1974) (Haskan,1995)			* Özel mülk. * Hamam olarak işletiliyor.
57	BUR11	Başçı İbrahim Hamamı	Bursa Merkez, Maksem mahallesi	1451-1481		(Ayverdi,1973) (Baykal,1982) (Bursa Halkevi, 1935) (Şehitoğlu,2000) (V.G.M.,1983)	(Ayverdi,1973) (Şehitoğlu,2000) (V.G.M.,1983)	✔		* Özel mülk. * Sanat atölyesi olarak kullanılıyor. * Çok fazla tamir geçirdiğinden orijinalliğini yitirmiş.
58	-	İlyasbey hamamı	Bilecik İlyasbey köyü	1451-1481		(Ayverdi,1973)			✔	* Metruk.
59	-	Alaca hamam	İstanbul Merkez, Marpuççular caddesi, Çelebi oğlu Alaaddin cami yanında	1451-1481	(Ayverdi,1974)	(Ayverdi,1974)	(Ayverdi,1974)			* Yıkılmış, şu an yerinde bir işhanı var.
60	BUR12	Yeşil / Köse Türbedar / Köseç Ali Paşa hamamı	Bursa Merkez, Yeşil cami yakınında	1451-1481	(Bursa KTVKK, 2006)	(Aru,1941) (Baykal,1982) (Bursa Halkevi, 1935) (Şehitoğlu,2000) (V.G.M.,1983)	(Aru,1941) (Şehitoğlu,2000)	✔		* Mağaza olarak kullanılıyor.
61	BUR13	Kadı / Perşembe hamamı	Bursa Merkez, Cumhuriyet caddesi	1451-1481	(Ayverdi,1973)	(Aru,1941) (Ayverdi,1973) (Baykal,1982) (Bursa Halkevi, 1935) (Şehitoğlu,2000) (V.G.M.,1983)	(Aru,1941) (Ayverdi,1973) (Şehitoğlu,2000) (V.G.M.,1983)	✔		* Çarşı olarak kullanılıyor. * Kısmen yıkılmış ve müdahalelere uğramış.
62	BUR14	İbrahim Paşa hamamı	Bursa Merkez, Hisar'da, Devlet hastanesi yanında	1451-1481	(Ayverdi,1973) (V.G.M.,1983)	(Ayverdi,1973) (Bursa Halkevi, 1935) (Şehitoğlu,2000) (V.G.M.,1983)	(Ayverdi,1973) (Şehitoğlu,2000) (V.G.M.,1983)	✔		* Tophane End.Meslek Lisesi mülkiyetinde. * Okul müzesi yapılmak için tamir ettirilmiş ama şu an kullanılmıyor.
63	-	Acemoğlu / Meydan hamamı	İstanbul merkez, Şehzadebaşı caddesi ve Vidinli Tevfik Paşa caddesinin köşesinde	1451-1481	(Ayverdi,1974) (Haskan,1995)	(Ayverdi,1974) (Haskan,1995)	(Haskan,1995)		✔	* Özel mülk. * Yanındaki otelin hamamı olmak üzere restore ediliyor.

KRONOLOJİK ENVANTER

SIRA NO	KODU	ADI	YERİ	YAPILDIĞI ZAMAN	KAYNAKLAR			ÇALIŞMA		MEVCUT DURUMU
					FOTO	YAZI	ÇİZİM	TAM	KISMİ	
64	BUR15	Haydarhane hamamı	Bursa Merkez, Konevi camii aralığı	1451-1481		(Ayverdi,1973) (Baykal,1982) (Bursa Halkevi, 1935) (Şehitoğlu,2000) (V.G.M.,1983)	(Ayverdi,1973) (Şehitoğlu,2000) (V.G.M.,1983)	✔		* Özel mülk. * Hamam olarak işletiliyor.
65	-	Hocapaşa / Sinan Paşa hamamı	İstanbul Merkez, Sirkeci, İbn-i Kemal cad ile Hoca Paşa hamam sokağı köşesinde	1451-1512	(Ayverdi,1974) (Haskan,1995)	(Ayverdi,1974) (Haskan,1995)	(Ayverdi,1974) (Haskan,1995)		✔	* İşhanı olarak kullanılıyor. * Çeşitli müdahaleler sonucu yapı orijinalliğini yitirmiş ve bakımsız durumda.
66	İST01	Tahtakale Hamamı	İstanbul Merkez, Uzunçarşı caddesi ve Kantarcılar caddesi köşesinde	1453-1481	(Ayverdi,1974) (Haskan,1995)	(Ayverdi,1974) (Haskan,1995)	(Ayverdi,1974) (Haskan,1995)	✔		* Çarşı olarak kullanılıyor. * Müdahaleler nedeniyle orijinalliğini kısmen yitirmiş.
67	İZN03	İsmail Bey / Selçuk hamamı	Bursa İznik ilçesi merkezi, Beyler semti, Sultan hamam caddesi	15.yy	(V.G.M.,1986)	(Akyil,1988) (Akyıl Kantarcıoğlu, 1991) (Aru,1941) (V.G.M.,1986) (Yalman,tarihsiz)	(Akyıl Kantarcıoğlu, 1991) (Aru,1941) (İ.T.Ü. Mim.Tar.Rest. Kürsüsü) (V.G.M.,1986) (Yalman,tarihsiz)	✔		* Kısmen yıkık. * Koruma altına alınmış.
68	-	Çayüstü köyü hamamı	Amasya Suluova ilçesi, Çayüstü köyü	15.yy					✔	* Metruk. * Büyük ölçüde toprağa gömülmüş.
69	SUL01	Yolpınar köyü hamamı	Amasya Suluova ilçesi, Yolpınar-Hakale köyü	1463-1464		(V.G.M.,1972)	(V.G.M.,1972)	✔		* Metruk. * Kısmen yıkık, önüne samanlık ve depo yapılmış.
70	-	Mahmud Paşa hamamı	İstanbul Merkez, Mahmutpaşa yokuşu	1466	(Aru,1941) (Ayverdi,1974) (Ayverdi,1976) (Haskan,1995)	(Aru,1941) (Ayverdi,1974) (Ayverdi,1976) (Haskan,1995)	(Aru,1941) (Ayverdi,1974) (Ayverdi,1976) (Haskan,1995)		✔	* Kadınlar kısmı yerine işhanı inşa edilmiş. Erkekler kısmı ise çarşı olarak işletiliyor.
71	AMA02	Hızır Paşa / Sünbül hamamı	Amasya Merkez, Yeşilırmağın sol yakasında, Hızırpaşa camii yanında.	1466	(V.G.M.,1972)	(Abdizade,1986) (Ayverdi,1973) (Menç,2000) (V.G.M.,1972)	(Ayverdi,1973) (Önge,1995) (V.G.M.,1972)	✔		* VGM'ye ait. * Restore edilmek üzere birkaç yıl önce kapatılmış fakat restorasyon yapılmamış.
72	-	İshak Paşa Hamamı	İstanbul Merkez, Sultanahmet, İshak Paşa caddesi ve Akbıyık caddesi köşesinde	1469-1481	(Haskan,1995) (Ayverdi,1973)	(Haskan,1995) (Ayverdi,1973)	(Haskan,1995) (Ayverdi,1973)			* Özel mülk. * Harap durumda.

KRONOLOJİK ENVANTER

SIRA NO	KODU	ADI	YERİ	YAPILDIĞI ZAMAN	KAYNAKLAR			ÇALIŞMA		MEVCUT DURUMU
					FOTO	YAZI	ÇİZİM	TAM	KISMİ	
73	MER01	Fatih çifte hamam	Amasya Merzifon ilçesi Büyük cadde üstünde	1473	(Ayverdi,1974)	(Ayverdi,1974)	(Ayverdi,1974)	✔		* Özel mülk. * Çifte hamam olarak işletiliyor.
74	İST02	Gedikpaşa hamamı	İstanbul Merkez, Bayezid, Gedikpaşa caddesi - Emin Sinan hamamı sokak köşesinde	1474	(Aru,1941) (Ayverdi,1974)	(Aru,1941) (Ayverdi,1974) (Haskan,1995)	(Aru,1941) (Ayverdi,1974) (Haskan,1995)	✔		* Özel mülk. * Çifte hamam olarak işletiliyor.
75	-	Nişancı Paşa hamamı	İstanbul Merkez, Kumkapı, Türkeli caddesi üzerinde	1475	(Ayverdi,1973)	(Ayverdi,1973) (Haskan,1995)	(Ayverdi,1973) (Haskan,1995)			* Özel mülk. * Çifte hamam olarak işletiliyor.
76	-	Nasuhpaşa / Mesihpaşa hamamı	Bursa Merkez, Setbaşı köprüsü yakınında	1477'den önce	(Ayverdi,1973) (Ayverdi,1976)	(Ayverdi,1973) (Ayverdi,1976) (Baykal,1982) (Bursa Halkevi, 1935) (V.G.M.,1983)	(Ayverdi,1973) (Ayverdi,1976) (V.G.M.,1983)		✔	* Kadınlar kısmı yıkılmış. * Erkekler kısmı hamam olarak işletiliyor.
77	-	Kara Mustafa Hamamı	Bursa Merkez, Kükürtlü caddesinin altında	1481-1512	(Ayverdi,1973) (V.G.M.,1983)	(Ayverdi,1973) (Baykal,1982) (V.G.M.,1983)	(Ayverdi,1973) (V.G.M.,1983)			* Özel mülk. * Hamam olarak işletiliyor. * Ek yapılarla büyütülmüş.
78	-	Davutpaşa hamamı	Bursa Merkez, Bitpazarı çarşısının ortasında	1485	(Ayverdi,1973)	(Ayverdi,1973) (Baykal,1982) (Bursa Halkevi, 1935) (V.G.M.,1983)	(Ayverdi,1973) (V.G.M.,1983)		✔	* Özel mülk. * Depo ve mağaza olarak kullanılıyor.
79	AMA03	Kumacık hamamı	Amasya Merkez, Bayezidpaşa mahallesi	1494	(V.G.M.,1972)	(Abdizade,1986) (Menç,2000) (V.G.M.,1972)	(V.G.M.,1972)	✔		* Özel mülk. * Hamam olarak işletiliyor.
80	-	İncirli Hamamı	Bursa Merkez, İncirli caddesi	1497		(Baykal,1982) (V.G.M.,1983)				* Özel mülk. * Kullanılmıyor.
81	İST03	Bayezid II Hamamı	İstanbul Merkez, Bayezit, Ordu caddesi üzerinde	1507	(Aru,1941) (Haskan,1995)	(Aru,1941) (Haskan,1995) (Yüksel,1983)	(Aru,1941) (Haskan,1995) (Yüksel,1983)	✔		* İÜ'nün mülkiyetinde. * Kültür merkezi yapılmak üzere valilik tarafından restore ediliyor.

İSİM STANDARTLARI

Envanter Kodu Standardı :

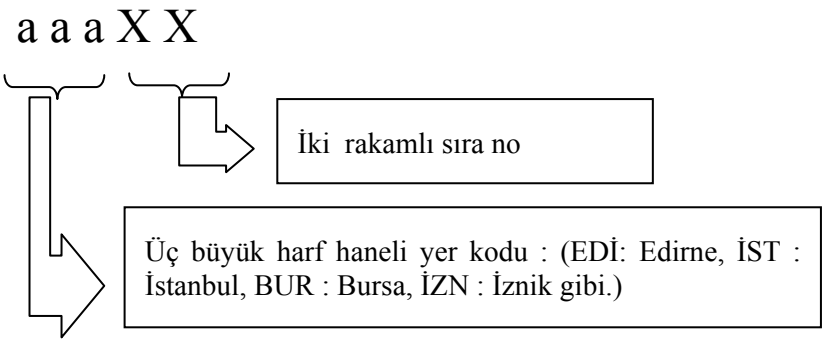

Mekan Kodu Standardı :

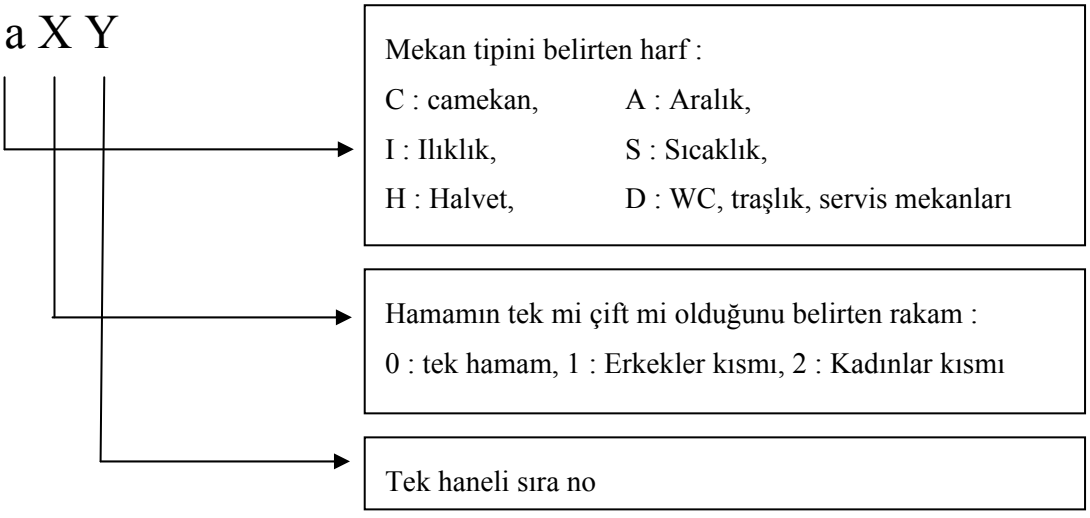

Fotoğraf Adı Standardı :

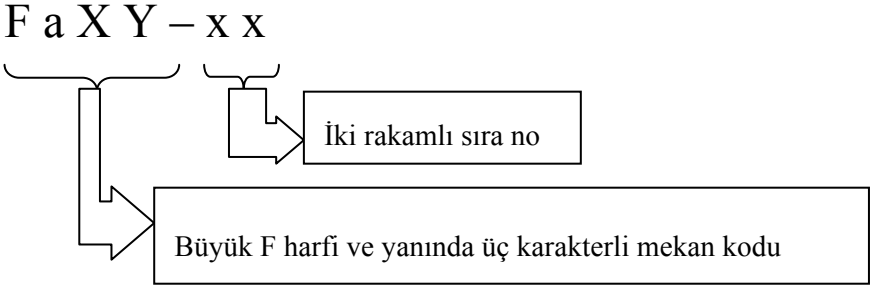

ENVANTER FORMU

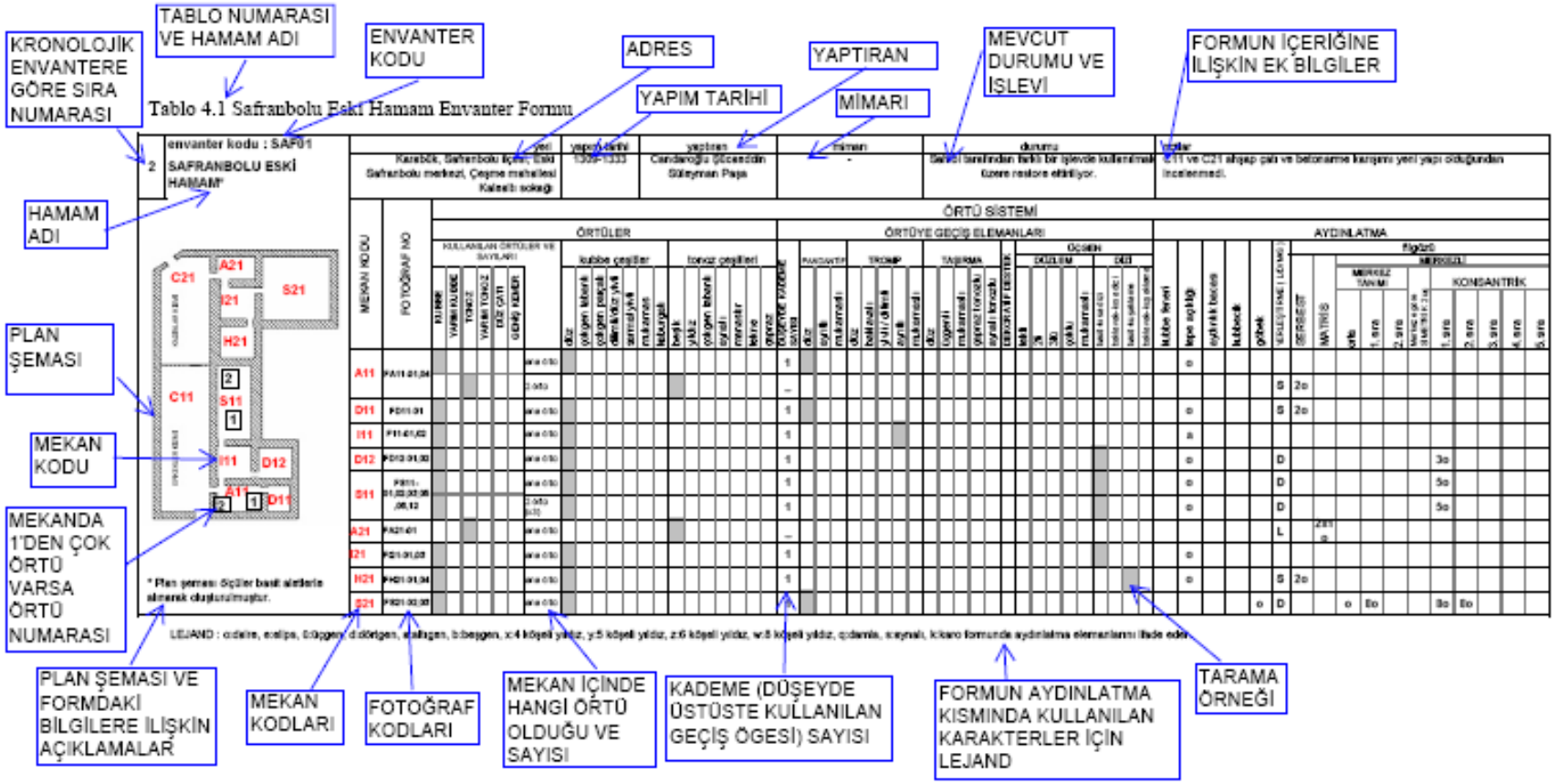

Şekil C.1. Envanter formu, her bir satırın, plan şeması üstünde koduyla gösterilen bir örtüyü ve her bir sütunun da bir örtü, örtüye geçiş veya örtüyle ilişkili aydınlatma ögesini temsil ettiği bir matris niteliğindedir.

ÖZGEÇMİŞ

1970 yılında İstanbul'da doğdu. İlkokulu İstanbul Bahariye İlkokulu'nda, ortaokul ve liseyi İstanbul Kadıköy Anadolu Lisesi'nde tamamladı. 1992 yılında B.Ü. Bilgisayar Mühendisliği Bölümü'nden Lisans derecesiyle mezun oldu. Bir süre bilgi işlem sektöründe çalıştıktan sonra, 1994 yılında tekrar üniversite sınavlarına girerek okumaya hak kazandığı İ.T.Ü Mimarlık Bölümü'nden, 1999 yılında Lisans derecesiyle mezun oldu. 1999-2005 yılları arasında bankacılık bilgi işlem sektöründe çalışmaya devam etti. 2005 yılında, onüç yıllık bilgisayar mühendisi kariyerine son vererek, İ.T.Ü. Mimarlık Tarihi Yüksek Lisans programına kabul edildi.

Evlidir. İngilizce ve Fransızca ile az derecede Almanca bilmektedir.